

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXVII

2002

Číslo 2

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVNICTVA A
SPISOVEJ SLUŽBY

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Jana Pražáková, Elo Rákoš, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívnictva a spisovej služby, Bratislava 2002

PhDr. JÁN MILAN DUBOVSKÝ
LAUREÁTOM ŠTÁTNEHO VYZNAMENANIA

2. septembra 2002, pri príležitosti štátneho sviatku Dňa Ústavy SR a 10. výročia schválenia Ústavy Slovenskej republiky, bol v Sieni ústavy na Bratislavskom hrade medzi dvomi desiatkami laureátov štátnych vyznamenaní aj dlhoročný archivár PhDr. Ján Milan Dubovský. Prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster mu udelil za celoživotné dielo v oblasti archívnictva, regionálnej a cirkevnej historiografie a pomocných vied historických Rad Ľudovíta Štúra II. triedy. Udelenie Radu Ľudovíta Štúra, na návrh Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, vyjadruje ocenenie významu jeho diela pre spoločenský rozvoj Slovenskej republiky, osobitne jeho podielu na vzniku a rozvoji moderného archívnictva na Slovensku. Súčasne však aj ako symbol spätosti jeho odbornej, vedeckej a prekladateľskej činnosti so životom a dielom najvýznamnejších slovenských

kultúrnych činiteľov, symbolizovaných osobnosťou Ľudovíta Štúra.

Ján M. Dubovský sa narodil v Trnave, býval v Dechticiach v okrese Trnava. Do gymnázia začal chodiť u saleziánov v Šaštíne roku 1949. Po likvidácii rehoľných organizácií v roku 1950 pokračoval v gymnaziálnom štúdiu v Galante, Senici a Trnave, kde aj maturoval. Po maturite pôsobil ako učiteľ na Osemročnej strednej škole v Seredi a po roku odišiel študovať na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave. Z politických a zdravotných dôvodov po dvoch rokoch prestúpil na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave študovať klasickú filológiu a dejiny. Promovaný bol v roku 1960. Od roku 1959 do odchodu na dôchodok v roku 2000 bol viac ako 40 rokov riaditeľom Štátneho okresného archívu v Pezinku.

Roky na poste riaditeľa archívu efektívne využil na organizačné, priestorové a personálne vybudovanie archívu ako vedeckého pracoviska. Účelová budova archívu v Modre, postavená z jeho iniciatívy, patrí k prvým na Slovensku.

J. M. Dubovský sa odborne venoval najmä riešeniu metodologických otázok slovenského archívnictva so zameraním na spracovanie archívnych fondov orgánov miestnej štátnej správy a iných právnických osôb na okresnej úrovni. V roku 1980 vydal aj Sprievodcu po Štátnom okresnom archíve Bratislava – vidiek, ktorý patrí k najkvalitnejším archívnyim pomôckam. Ako archivár – regionálny historik vydal monografie k dejinám Šenkvic, Pezinka, Modry, Svätého Jura

a ďalších obcí okresu, ako aj monografiu Okres Bratislava – vidiek. Ako literárny historik svoju pozornosť venoval najmä osobnosti Juraja Fándlyho.

Venuje sa aj cirkevným dejinám. Pred novembrom 1989 spolupracoval na samizdatovom vydaní takmer 50 titulov prekladov a komentárov náboženskej literatúry. Od roku 1991 sa aktívne podieľal na medzirezortnom projekte systematického výskumu a súpisu archívnych dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v Tajnom vatikánskom archíve a archívoch cirkevných inštitúcií vo Vatikáne a Ríme. V poslednom desaťročí sa predmetom jeho archívno-historického výskumu a publikačnej činnosti stali osudy mužských reholí a kongregácií (Akcia kláštory – Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949–1952, Matica slovenská 1998), ako aj ženských kláštorňích komunít na Slovensku (Akcia rehoľníčky. Snahy komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1949–1989 odstrániť do roku 2000 ženské rehole a kongregácie z verejného života. Matica slovenská 2001).

J. M. Dubovský za viac ako štyridsať rokov svojho vedeckého a odborného pôsobenia, osobitne svojou systematickou, organizátorskou, metodologickou a publikačnou činnosťou, patrí medzi zakladateľov moderného slovenského archívnictva a pomocných vied historických; patrí medzi významné osobnosti v oblasti regionálnej historiografie, venoval sa aj literárnej historiografii, patrí medzi zanietených prekladateľov a editorov historických prameňov. Preložil z latinčiny pramene k tavernikálnemu právu v Uhorsku, mestskému právu, vydal preklady diel Mateja Bela, Samuela Timona, Juraja Fándlyho a Jána Juraja Schreiberera – dejiny Modry. Ako univerzitný pedagóg sa od roku 1991 venoval cirkevným dejinám Uhorska a Slovenska.

Odborné vedomosti Jána M. Dubovského využívalo ministerstvo vnútra dlhé desaťročia; ako člen Vedeckej archívnej rady, zakladajúci člen redakčnej rady časopisu Slovenská archivistika, člen metodologickej komisie a člen ohodnocovacej komisie bol autorom a iniciátorom mnohých odporúčaní pre rezort na úseku archívnictva. Dlhé desaťročia pracoval tiež vo výbore Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, ďalej v jej sekcii hospodárskych dejín, dejín miest, svoju pozornosť venoval ako člen muzeálnej rady aj Múzeu Ľudovíta Štúra v Modre.

Ministerstvo návrhom udeliť Jánovi M. Dubovskému Rad Ľudovíta Štúra vyjadruje ocenenie jeho významných zásluh v oblasti zakladania a rozvoja moderného archívnictva, regionálnej a cirkevnej historiografie a kultúry, ako aj za jeho aktívny podiel v oblasti ochrany ľudských práv.

Vážený pán doktor, v mene slovenských archivárov i redakcie Slovenskej archivistiky Vám srdečne blahoželáme k udelenému štátnemu vyznamenaniu, Radu Ľudovíta Štúra.

Peter Kartous

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

ACTA CIVILIA V DAŇOVÝCH A ÚČTOVNÝCH KNIHÁCH MESTA KEŽMARKU

VIRGINIA MISLOVIČOVÁ

Mislovičová, V.: *Acta civilia* in Tax and Account Books of the Town Kežmarok. Slovenská archivistika XXXVII, No 2, 2002, p. 5–18

The author analyzes the *acta civilia* of 1489–1530 preserved within tax and account books of the town Kežmarok. They represent the trial proceedings of property rights, causes, misdemeanours and various cases solved by the town council.

PhDr. Virginia Mislovičová, Štátny oblastný archív, 054 80 Levoča, Nám. Majstra Pavla 60

V našom príspevku chceme poukázať na vykonávanie súdnej právomoci mesta Kežmarok na základe rozboru archívnych prameňov. Predmetom skúmania budú daňové a účtovné knihy z obdobia, z ktorého nejestvujú osobitné knihy mestského súdництва. Presnejšie, budeme sa zaoberať zápismi vyskytujúcimi sa v týchto mestských knihách pod názvom *Acta civilia*.

Daňové a účtovné knihy mesta Kežmarok do roku 1526 sa zachovali v úctyhodnom množstve 20 zväzkov, pričom najstaršia z nich siaha až do roku 1434.¹ Práve ona bola už v minulosti predmetom záujmu bádateľov a i v súčasnosti je jej venovaná odborná štúdia.² Aj niektoré ďalšie zo série daňových a účtovných kníh do roku 1526 boli využívané odborníkmi pri skúmaní sociálnej štruktúry mesta alebo v iných súvislostiach.³ Pri podrobnom bádání v tomto vzácnom archívnom materiáli nás zaujala skutočnosť, že niektoré z nich obsahujú okrem záznamov o vyberaní cenzu a hospodárení mesta, ktoré tvoria podstatnú časť z nich, aj iný druh zápisov, väčšinou nadpísaný *Acta civilia*. Tieto záznamy sa odlišujú svojim obsahom od daňových a účtovných zápisov a skôr by sme ich

¹ Štátny okresný archív v Poprade, Magistrát mesta Kežmarok (ďalej len ŠOKA-P, MM-K), IB-13 až IB-27, IB-33, IG-188.

² LIPTAK, J.: Zinsregister der Stadt Kesmark vom Jahre 1434. In: *Südostdeutsches Archiv*, zv. 2, 1959, s. 5–11. ROZLOŽNÍKOVÁ, V.: Najstaršia daňová a účtovná kniha mesta Kežmarok z rokov 1434–1444. *Slovenská archivistika* (ďalej len SA), roč. 36, 1999, č. 2, s. 25–40.

³ GÁCSOVÁ, A.: Spoločenská štruktúra Kežmarok v 15. a v prvej polovici 16. storočia. *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 3, s. 357–372. BODNÁROVÁ, M.: K pramennej hodnote daňových a účtovných registrov. SA, roč. 32, 1997, č. 1, s. 22–37. (ďalej len BODNÁROVÁ, K pramennej...). MAREČKOVÁ, M.: *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, sv. 59, 1995, 191 s.

hľadali v knihách mestského súdництва. Vo fonde Magistrát mesta Kežmarku sa však takéto knihy do roku 1526 nenachádzajú. Najstaršia zachovaná kniha mestského súdництва je až z rokov 1533–1553 a z jazykovedného hľadiska ju podrobil rozboru významný filológ – germanista I. T. Piirainen.⁴ Znamená to teda, že čo sa nám o tejto problematike do roku 1533 zachovalo, sú doklady o vykonávaní mestských právomocí a súdництва, ktoré boli pod názvom Acta civilia vpísované, aj keď len veľmi sporadicky, do daňových a účtovných kníh.

Vráťme sa teraz na chvíľu do 13. storočia, pretože práve ono je v dejinách Slovenska významné pre vznik a rozvoj miest a mestských právomocí. Už pred 13. storočím existuje veľa dôkazov o usadení najmä nemeckých hostí na našom území a od začiatku 13. storočia sa o nich zachovali aj podrobnejšie informácie. Hostia, alebo tiež hospites, sa na našom území usadzovali pred, ale najmä po tatárskom vpáde. Často ich nachádzame v už existujúcich centrách mestského typu, do ktorých priniesli svoje právne a hospodárske zásady a zvyklosti. Osobitné právne postavenie obyvateľov miest potvrdzoval panovník výsadnými listinami. Najstaršie udelenie mestských výsad na území Slovenska je doložené v roku 1238 pre Trnavu a pre niektoré ďalšie mestá.⁵ Po tatárskom vpáde sa proces kodifikovania právneho postavenia obyvateľov miest a ich rozvoj značne urýchlil. Zachovali sa privilégia udelené 15 mestám a jedno kolektívne pre spišské mestá.⁶

Načrnutým vývojom prešiel v 13. storočí aj Kežmarok. K dvom osadám s pôvodným obyvateľstvom pribudla po tatárskom vpáde tretia osada nemeckých kolonistov. V okolí kostola sv. Kríža a Starého trhu existovala trhová osada so slovenským obyvateľstvom. Nad dnešnou železničnou stanicou na Michalskom vršku sídlili kráľovskí strážcovia hraníc v osade s kostolom sv. Michala Archanjela. Na okraji slovenskej osady na Starom trhu sa usadilo nemecké obyvateľstvo a vybudovalo si kostol zasvätený sv. Alžbete. Stretli sa tu v susedstve dve osady, stará slovenská a nová nemecká osada. Postupný vývoj v 2. polovici 13. storočia vyústil v ich splnutie a k vzniku mesta Kežmarok.⁷ Výsadnú listinu – privilégium určené kežmarským hostom, vydal kráľ Belo IV. v roku 1269. Aj keď toto privilégium nebolo veľmi rozsiahle, udelil Kežmarčanom okrem iných výsad právo slobodnej voľby predstaveného mestskej obce – richtára.⁸ Znamenalo to, že slobodne zvolený richtár bol prvostupňovým sudcom, mohol súdiť obyvateľov vo všetkých záležitostiach okrem krádeže, desiatkov, vraždy a falšovania mincí. Toto prináležalo kráľovskému sudcovi. Avšak ďalší vývoj smeroval k rozšíreniu súdnych právomocí kežmarského richtára. Keď Štefan V. v roku 1271 vydal kolektívne privilégium pre spišských Sasov, ktoré obsahovalo rozsiahle výsady aj v oblasti súdництва, a najmä po jeho potvrdení a rozšírení v roku

⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-3. PIIRAINEN, I.T., ZIEGLER, A.: Das älteste Gerichtsbuch der Stadt Käsmark (Kežmarok) aus den Jahren 1533–1553. Levoča, 1998, 232 s.

⁵ JUCK, L.: Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. Bratislava, 1984, č. 1–4.

⁶ KOLEKTÍV: Dejiny Slovenska I. Bratislava, 1986, s. 254.

⁷ CHALUPECKÝ, I.: Začiatky Kežmarku a privilégium z roku 1269. In: Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku II. Levoča, 1994, s. 21–25.

⁸ Tamže, s. 21, pozn. 4. ŠOKA-P, MM-K, perg. 11.

1317, používal Kežmarok v praxi tak, ako ostatné spišské mestá, úplné súd-
nictvo. A kým podľa predchádzajúcej výsadnej listiny z roku 1269 musel richtár
odvádzať príjmy zo súdництва kráľovmu sudcovi v pomere 1:2, neskôr prináležia
richtárovi už dve tretiny všetkých finančných pokút a poplatkov z vykonávania
súdництва.⁹ Tento vývoj bol v 14. storočí zavŕšený dosiahnutím postavenia slo-
bodného kráľovského mesta.

Najstaršia kniha súdnych zápisov na území Uhorska je košická mestská kniha
z rokov 1393–1405.¹⁰ Charakterom sa jej podobá mestská kniha z Banskej Bystrice
siahajúca do roku 1386, ktorá obsahuje zápisy účtovného charakteru. Vyslo-
vene účtovnou je banskoštiavnická mestská kniha od roku 1364 a bratislavský
zlomok dlhov a účtov tiež z tohto obdobia.¹¹

V Kežmarku, ako sme už spomenuli vyššie, najstaršia kniha mestského súd-
nictva sa zachovala až od roku 1533. Dovtedy máme vykonávanie súdnej právomoci
richtára a radných doložené v záznamoch Acta civilia, ktoré sú súčasťou
daňových a účtovných kníh. Nachádzame tu istú analógiu s mestskou knihou
Banskej Bystrice, vedenou od roku 1386, v ktorej zápisy majú účtovný charak-
ter. Aj keď naše záznamy Acta civilia nie sú účtovnými, určitým spôsobom súvi-
sia s platbami alebo vôbec s financiami. Zachovali sa zápisy z rokov 1489–1530
spolu na 17 fóliách mestských kníh.¹² Sú písané latinským jazykom, menšia časť
po nemecky, gotickou kurzívou. Záznamy sú z časového rozpätia takmer päť-
desiatich rokov, a tak aj písmo a písárske ruky sa striedajú. Miestami sú texty
veľmi ťažko čitateľné, a tie, ktorých obsahová náplň je už bezpredmetná a zá-
väzky v nich obsiahnuté boli splnené, sú prečiarknuté. Najstarší záznam nadpísaný
Acta civilia, ktorý sa nám podarilo nájsť, sa viaže k roku 1489, najmladší
k roku 1530.¹³ Zápisy sú často veľmi stručné, obsahujú len najzákladnejšie úda-
je. Ich štruktúra je, až na malé výnimky súvisiace s obsahovou náplňou, približ-
ne rovnaká. Pod nadpisom Acta civilia (v jednom prípade Acta communia),¹⁴ sa
niekde vyskytuje aj ďalší nadpis uvádzajúci konkrétne súdne prípady – kauzy,
napr. „Causa Johanni et Sebastiani Krupek et Thinnes Fürst“¹⁵ a ďalšie. Nasledu-
je datovanie a vlastný opis kauzy, zápovede (zadržania), majetkovej dohody atď.
Dátum sa bez výnimky udáva podľa cirkevných sviatkov. Niekde je uvedený
letopočet, ktorý je buď nadpísaný, alebo na začiatku textu, ale v niektorých prí-
padoch sme museli rok určiť približne, podľa susedných zápisov alebo z kon-
textu. Ak sa vyskytujú dva alebo viac záznamov v ten istý deň, pisár ich uvádza
len formulkou „eodem die“ a plynule prechádza do kontextu, keď zapisuje:
„...osobne sa k nám dostavili XY a prehlásili, urobili, oznámili“ a pod. Niekde
špecifikuje: „...X parte ab una, Y parte ab altera“. Takto sa vyjadruje v stručnej-

⁹ CHALUPECKÝ, I.: c. d., s. 23–24.

¹⁰ HALAGA, O. R.: Najstaršia košická mestská kniha z rokov 1393–1405. SA, roč. 13, 1978, č. 2, s. 63–103.

¹¹ Tamže, s. 63, pozn. 2.

¹² ŠOKA-P, MM-K, IB-24 až IB-27, a bez sign.

¹³ ŠOKA-P, MM-K, bez sign. 1481–1495, f. 319 a IB-25, f. 99.

¹⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 63a

¹⁵ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 41b.

šej formulácii. Viaceré zápisy však formulovali obsiahlejšie a konkrétnejšie: „Osobne sa dostavili pred richtára a radu, na zasadnutie richtára a rady mesta, richtára a konzulov, alebo pred náš súd...“ (coram iudicio, coram nostro iudicio, in presencia consularum a i.). Richtár a rada tu vystupujú ako rozhodný orgán so súdnou právomocou, alebo ako svedkovia určitého právneho aktu, zápovede majetku pri vymáhaní dlžôb, vyhlásenia dedičských dispozícií, plnej moci pre disponovanie s majetkom či rôznych majetkových dohôd a zmlúv. Tiež sme sa stretli so zdôraznením svedeckej funkcie, dôležitosti právneho aktu, takpovediac na večné časy, kde okrem uvedenia faktu, že pojednávanie sa uskutočnilo na súde v prítomnosti richtára, mestskej rady a konzulov, pripísali aj meno svedka – v prítomnosti Mikuláša, nášho mestského notára.¹⁶ Niekde je svedkov aj viac a sú uvedené aj ich mená. Nasleduje spravidla stručný záznam, len niektoré zložitejšie prípady majú dlhší text, vysvetľujúci jadro spornej záležitosti. Konkretizujú sa osoby, uvádzajú sa mená sporných stránok, povolanie, u žien stav a opisujú sa skutočnosti, ktoré sú predmetom sporu. Na konci býva rozhodnutie richtára a mestskej rady ako súdnej inštancie, prípadne širšej rady, alebo riešenie prípadu, ku ktorému dospeli sporné stránky za prítomnosti zástupcov mesta. V tejto časti zápisov sa uvádzajú napr. záväzné termíny a výška finančných splátok, alebo inštrukcie pre jednotlivých vykonávateľov plnej moci či dedičských dispozícií, alebo iných majetkových dohôd. Najmä pri procesoch o vymáhaní dlžôb nechýba vyjadrenie sankcií, t. j. upovedomenie stránok o tom, čo sa konkrétne stane, ak nedodržia súdne rozhodnutie, napr. termíny určené splátkovým kalendárom.¹⁷ V niektorých záznamoch je ďalej aj slovne vyjadrené a zaznačené, že výsledok tohto súdneho konania je pre väčšiu istotu a dôveryhodnosť zaregistrovaný v predmetnej mestskej knihe, resp. že sporné stránky majú konať tak, ako ich zaväzuje výrok súdu a ako je to zapísané v mestskej knihe. Niekedy tiež účastník konania potvrdzuje, že bude konať určeným spôsobom, alebo dodrží dohodu a túto skutočnosť zapisujú do mestskej knihy.¹⁸ Za týmto už nasleduje len „actum“ alebo „actum ut supra, geschehen als oben“, čo znamená udialo sa, konalo sa ako vyššie. Ak v niektorých záznamoch nie je datovanie hneď na začiatku, uvádza sa na tomto mieste, čiže „actum“ a príslušný dátum konania súdneho zasadnutia.

Aj keď sa tieto formálne náležitosti v jednotlivých záznamoch nedodržiavajú úplne striktné, niekde sú modifikované, v zásade možno povedať, že aj pri stručnosti niektorých zápisov je vždy rozpoznateľná určitá typovo a časovo zaužívaná forma. Tá je porovnateľná s obsahovo podobnými zápismi v mestských knihách v iných spišských mestách, napr. s knihami zápovedí majetku a majetkových prevodov v Levoči, s najstaršou mestskou knihou Starej Ľubovne z rokov 1513–1583, alebo aj s najstaršou súdnou knihou mesta Kežmarku z rokov 1533–

¹⁶ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 63a, IB-26, f. 42a.

¹⁷ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 170a.

¹⁸ ŠOKA-P, MM-K, napr. IB-26, f. 81a.

1553.¹⁹ Práve ustálená vnútorná forma dáva týmto záznamom dôležitosť, právnu silu a zaväzujúcu dôkaznosť.

Na základe panovníkom udelených výsad pracovala v meste mestská samospráva na čele so slobodne voleným richtárom, ktorý bol na území mesta aj prvostupňovou súdnou inštanciou. Pri spravovaní mestských záležitostí mu pomáhal volený zbor prisažných, ktorí boli zároveň prísediacimi mestského súdu. Ich počet bol dvanásť, podobne ako v Levoči. Obe spišské mestá boli totiž územne rozčlenené na dvanásť častí, najmä s cieľom prehľadnejšieho vyberania daní, a každá z nich mala svojho voleného zástupcu. Okrem toho ešte existovala širšia rada, ktorej členovia plnili špeciálne úlohy, napr. boli prizývaní na dôležité pojednávania ako svedkovia. Pred mestskou radou sa v prevažnej miere riešili vážnejšie majetkové záležitosti obyvateľov mesta, ale aj delikty. Tie sa však do mestských kníh zapisovali len zriedkavo, z majetkových tiež len dôležitejšie kauzy, alebo v prípade, ak stránky trvali na zaznačení do mestskej knihy pre väčšiu istotu, že sa podmienky majetkovej transakcie či inej dohody dodržia. Každý mešťan mal právo slobodného scudzovania hnutel'ného a nehnuteľného majetku, mohol s ním voľne disponovať. Predávať, kupovať, testamentárne odkazovať, dediť. Mesto malo právo disponovať s mestským majetkom a tiež s opustenými domami a majetkami, o ktoré sa majitelia alebo dedičia nestarali a nehlásili sa k nim. O predaj mestského majetku išlo pravdepodobne aj v zázname z roku 1517, keď bol predaný kováčov dom v susedstve Hakkela za 20 zlatých.²⁰ Kupec sa zaviazal zaplatiť uvedenú sumu na splátky, vždy na sviatok sv. Gála po 2 zlaté, pričom prvú splátku hneď pri predaji uhradil.

V súpise pôdy patriacej k domu kováča Imricha sme sa stretli s prípadom vrátenia alebo odovzdania majetku do držby mesta.²¹ Pôda bola vymeraná v erdtachoch a jej súpis nám dovoľuje nazrieť do málo známej oblasti topografických názvov jednotlivých honov na začiatku 16. storočia. Nie je špecifikované, či to boli lúky, polia, lesy alebo pastviny, zaznačili len názov lokality kde sa nachádzala a počet erdtachov. Najväčšia výmera – 3 erdtachy sa nachádzali na Šibeničnom vrchu (Golgenberk) a v lokalite nazvanej „im liczen“. Po dva boli v Čiernom potoku (Sworczpach) a na Topperczzerovom grunte. Po poldruha alebo jednom erdtachu opísali ako „for valter“ (pred Valterom), pri Strážach pod Tatrami, v „Czssehervis“, (mohla to byť lúka), v chotári Strážok, na Kamennej ceste (Steinweg) a v lese nazvanom „Czagelvalt“. Môžeme sa len domnievať, či chotárny názov „Czagelvalt“ môže znamenať hraničný les niekde na okraji mestských majetkov. Tiež pozemok na Kamennej ceste „Steinweg“ by podľa katastrálnych máp z 19. storočia mohla byť Steiniger Weg pod Kamennou baňou.²² Názov „Sworczpach“ – Čierny potok, voda – je zaujímavý, keďže všade v okolí Kežmarku sa stretávame s názvami Biela voda, Biely potok atď. Východne od

¹⁹ Štátny oblasťný archív v Levoči, Magistrát mesta Levoča, Wissbuch 1550–1616, XXI/2, (ďalej len ŠOBA-L, MM-L); Štátny okresný archív v Starej Ľubovni, Magistrát mesta Stará Ľubovňa, i. č. 8 a ŠOKA-P, MM-K, IB-3.

²⁰ ŠOKA-P, MM-K, IB-24, f. 83a.

²¹ ŠOKA-P, MM-K, IB-24, f. 84.

²² ŠOKA-P, Zbierka máp, XVII/7, 1870.

Kežmarských žľabov, smerom na Tatranskú Kotlinu, v Doline siedmich prameňov, nachádza sa aj Čierna voda.²³ Kežmarku patrili územia pod Vysokými Tatrami, aj priamo v Tatrách, ktoré sa zvyčajne využívali ako pastviny. Aj katastrálna mapa uvádza chotárný názov Schwarzbach. Ide o Čierny potok, ktorý sa za chotárom Strání pod Tatrami vlieval do Bielej vody. Bližšia identifikácia pomenovania jednotlivých lokalít by si vyžiadala hlbší výskum tohto nesporne zaujímavého a vzácneho nálezu topografických názvov. Taktiež ďalšie pátranie v mestských knihách a iných prameňoch by nás mohlo doviesť k novým poznatkom. Potvrdzuje to aj zápis v našej mestskej knihe, ktorému ešte budeme venovať pozornosť nižšie a v ktorom vystupuje osoba menom Schander Valach od Čierneho prameňa, „de Nigrofonte, vom Schwarczbrunn“. Názvy „Sworczipach“ a „Schwarczbrunn“ môžu mať určitý súvis.

Prevažná väčšina záznamov sa zaoberá právnym aktom v mestských knihách nazvaným „arestacio, inhibio, vorboth“. Ako sám názov napovedá, ide o majetkové zápovede, zákaz disponovania, uvalenie nútenej správy na majetok dlžníka v prospech veriteľa. Dlžník, ak nesplnil dohodu, nevrátil peniaze v dohodnutom termíne, stratil na určitý čas svoj majetok, ktorým sa zaručil, až pokiaľ veriteľovi dlh nevyrovnal. Veriteľ dostal dlžníkov majetok do užívania a mohol z neho profitovať. Vo väčšine prípadov ručili celým svojím majetkom, hnutelným a nehnuteľným (*omnia bona mobilia et immobilia*) a často oň dlžník prišiel natrvalo. V mnohých záznamoch vystupujú kežmarskí mešťania, muži, ženy, vdovy, kňazi, remeselníci, ale pred mestskú radu predstupujú aj cezpoľní a cudzinci, aby riešili svoje sporné záležitosti.

V roku 1519, piatok po sv. Antonovi, potvrdili richtár a rada zadržanie celého majetku, hnutelného a nehnuteľného, mäsiara Šimona, ktorý po sviatku Troch kráľov ušiel z mesta a zanechal po sebe nevyplatené dlžoby.²⁴ Taktiež mäsiar Vavrínek učinil záповeď na ten istý majetok, pretože mu Šimon dlhoval 10 zlatých. Podobne sa k záповeďi pripojil aj zlatník Gregor a robil si nároky na svojich 19 zlatých. V poradí tretiu záповeď na spomínaný majetok mäsiara Šimona vyslovili v ten istý deň seniori bratstva obchodníkov, pretože im dlhoval 28 zlatých. V utorok pred sviatkom Očisťovania Panny Márie vykonal štvrtú inhibíciu na všetok mobilný a imobilný majetok utečeného mäsiara Leonard Škultét z Jarabiny pre dlh 9 zlatých a 1 denár. Posledný, ktorý hneď v nasledujúci deň vymáhal týmto spôsobom svojich 11 zlatých bol Schander Valach²⁵ od Čierneho prameňa (de Nigrofonte) a jeho brat Wanek.

Vo väčšine dlžobných sporov sa majetok dlžníka, ktorým ručí, spomína len všeobecne; všetok mobilný a imobilný majetok, dom so všetkými náležitosťami a pod., ale v zázname, ktorý urobili v predvečer sviatku sv. Kataríny v roku 1529 sme sa stretli aj s podrobnejším opisom majetku. Keď sa zadlžil mešťan Ambróz

²³ ROZLOŽNÍK, O.: Vysoké Tatry. Turistická mapa 3, Tourist & Diving Service, Levoča.

²⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 41a. Letopočet sme určili len nepriamo, nebol uvedený v texte.

²⁵ Prímeno Valach znamenalo označenie podľa rečovej príslušnosti. Porovnaj BODNÁROVÁ, K pramennej..., s. 24. Ak predpokladáme, že pri Čiernom prameni boli pastviny, mohlo ísť aj o pastiera.

Sclavus a určili sa termíny splátok, zaznačili aj to, že sa zaručil svojím domom na Starom trhu, všetkou pôdou a lúkami so všetkými náležitosťami, t. j. štyrmi krayami a tromi teľatami.²⁶

Další kežmarský mešťan, ktorý sa veľmi zadlžil, Jakub Windt, nás priviedol až k rodine Krupekovcov. Dňa 3. apríla roku 1520 vykonal pred zástupcami mesta pán Jodok Glatz z Krakova prostredníctvom svojho sluhu Ulricha zápo-ved' na všetok majetok Jakuba Windta, ktorý bol zadlžený 30 zlatými. Na oktávu po Veľkej noci, 15. apríla 1520, vyslovil pred zhromaždením konzulov zákaz disponovania s majetkom spomínaného Jakuba Mikuláš „de Wyrbecz“ z Poľska pre dlh 6 a pol zlatých. Intervenoval v prospech pána Petra Krupeka, krakovského mešťana. Vyhlásil, že jeho zápo-ved' sa uskutočnila skôr, ako vyššie spomínaného Jodoka Glatza.²⁷ Dlžníkov bolo zrejme viac a preto každý z nich chcel zdôrazniť svoje prvenstvo pri vymáhaní majetku.

V archívnych dokumentoch zo 16. storočia nemôže sa neobjaviť významná obchodnícka rodina Krupekovcov z Krakova a Levoče. Podľa tridsiatkových registrov bol Sebastián Krupek najvýznamnejším levočským obchodníkom na začiatku 2. polovice 16. storočia.²⁸ Zo záznamov v kežmarských mestských knihách, ako uvedieme nižšie, vyplýva, že už skôr, okolo 20.–30. rokov obchodoval s olovom. Pochádzal z Krakova, kde bol jeho otec Peter obchodníkom s olovom. V roku 1542 bol už Sebastián Krupek váženým levočským patricijom, prisažným mesta a kráľovským tricesimátorom.²⁹

V stredu po sviatku sv. Žofie v roku 1520 napísal pisár do kežmarskej mestskej knihy: „Dostavili sa pred nás bratia Ján a Sebastián Krupekovci, aby citovali pred súd počestnú vdovu po nebohom Antonovi Fürstovi vo veci dlhu 17 zlatých.“³⁰ Vdova dlh priznala, ale požiadala o predĺženie termínu splátky 5 zlatých na najbližší sviatok sv. Michala. Na záver záznamu pripísali, že zatajila ešte ďalších 5 zlatých dlhu, ktorý mala priznať a urobiť tak „pre poriadok“ (pro order). V nasledujúcom zápise opäť prichádza pred súd Sebastián Krupek spolu s vdovou po kežmarskom mešťanovi Antonovi Fürstovi, Sidóniou.³¹ Sebastián tentokrát požaduje neodkladne zaplatiť nepriznaný dlh 5 zlatých, spomenutý v predchádzajúcom zázname, a to na sviatok sv. Michala.

12. septembra toho istého roku prišiel na zasadnutie mestskej rady Ján Krupek, syn krakovského mešťana Petra Krupeka, Sebastiánov brat, a v prítomnosti notára mesta Kežmarku Mikuláša sa preukázal plnou mocou na vymáhanie dlhu 30 zlatých od mäsiara Jána a jeho manželky.³² Títo dlžníci sa zaviazali, ručiac celým svojím majetkom, že počnúc najbližším sviatkom sv. Gála (16. október)

²⁶ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 99a.

²⁷ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 41b.

²⁸ SUCHÝ, M.: Dejiny Levoče I. Košice 1974, s. 251. O Krupekovi pozri aj v štúdiu HORVÁTH, P.: Obchodné styky Levoče s Poľskom v 2. polovici 16. storočia. In: Historické štúdie, roč. I, 1955, s. 105–145.

²⁹ ŠOBA-L, Spišská župa, kongr. protokol č. 1, s. 27.

³⁰ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 41b.

³¹ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 42a.

³² ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 42a.

zaplatia 5 zlatých až do úplného splatenia dlhu. V prípade, že nedodržia termíny, prepadne celý ich mobilný a imobilný majetok v prospech Jána Krupeka. Do knihy ešte zaznamenali, že ďalšia splátka vo výške 5 zlatých mala byť v polovici pôstu a podobným spôsobom mali platiť aj v nasledujúcich rokoch.

S levočským obchodníkom Krupekom sa stretávame aj v ďalších dvoch záznamoch. Najprv vystupuje ako potenciálny kupec zadlženého domu Kežmarčana Jakuba Windta, ktorý dlhoval 30 zlatých do Krakova už spomínanému Jodokovi Glatzovi.³³ V tomto prípade mestská rada nariadila licitáciu domu, aby sa dlžoby zlikvidovali. Zápis urobili na deň sv. Anny v roku 1530, keď bol už Sebastián Krupek významným levočským obchodníkom, zapájajúcim sa do medzinárodného diaľkového obchodu. Približne dva roky predtým, pravdepodobne v roku 1528, vznikol záznam informujúci o tom, že Kežmarčania skrížili cestu a prostredníctvom svojho kapitána zadržali vozy obchodníka z Levoče Sebastiana Krupeka, naložené olovom a nárokovali si zaplatiť štyridsiatok a postupovať podľa práva skladu. Pokúšali sa ich zdržať na celé štyri týždne.³⁴ Krupek však odmietal a dôvodil levočskými listinami, privilegiom o práve skladu pre Levoču.³⁵ Kežmarský kapitán však žiadal satisfakciu pre mesto a chcel, aby Krupek zaplatil za vozy naložené 56 centnarmi olova. Olovo bolo dôležitým obchodným artiklom, pretože sa používalo pri spracúvaní kovov. Dovážali ho z poľského Olkusza, cez Nowy Targ do stredoslovenskej banskej oblasti.³⁶ Tu si pripomeňme, že Kežmarok dostal právo skladu od kráľa Žigmunda v roku 1435 mierne nelegálnym spôsobom, keď využil požiar, pri ktorom zhoreli mestské listiny. Išlo však len o čiastkové právo skladu, pretože sa vzťahovalo len na ľahké a obyčajné vozy. Ale práve na takých sa ťažké olovo a iné kovy vozili, takže si privlastnil obchod s olovom. Toto právo skladu, keďže znamenalo pre mesto veľké zisky, sa stalo aj predmetom vyše storočného sporu s Levočou, ktorá si ho nárokovala ako jediná.³⁷ Ako vyplýva z vyššie popísaného záznamu v mestskej knihe Kežmarku, takéto spory boli natoľko závažné a dôležité pre mesto, že incident zdokumentovali.

Ďalší obchodný artikel, tentokrát vývozný, sa spomína v inom zápise z roku 1530. Išlo o meď, ktorá sa vyvážala predovšetkým zo stredoslovenských baní. Na deň sv. Anny predstúpil pred mestskú radu kežmarský mešťan Mikuláš Janko a oznámil, že dlhuje krakovskému mešťanovi Hieronýmovi Kragelovi 242 zlatých, počítaných 1 zlatý po 100 denároch a zaviazal sa, že do troch týždňov odo dňa záväzku vráti 100 zlatých, a to tak, že pošle meď do Krakova. Zvyšok mal bez akýchkoľvek priesťahov a ďalších záväzkov vrátiť na najbližší sviatok sv. Gála.³⁸ Aj toto dôležité vyhlásenie, ved' išlo o veľkú finančnú čiastku, aby nadobudlo dôkaznú hodnotu, bolo treba urobiť pred mestskou samosprávou a zapísať

³³ ŠOKA-P, MM-K, IB-27, f. 171b.

³⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-27, f. 107a.

³⁵ ROZLOŽNÍKOVÁ, V.: Tridsiatkový register mesta Kežmarku z rokov 1480–1498. SA, roč. 12, 1977, č. 2, s. 78. (ďalej len ROZLOŽNÍKOVÁ, Tridsiatkový...).

³⁶ Tamže, s. 84.

³⁷ Tamže, s. 79.

³⁸ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 171b.

do mestskej knihy. S veľkou určitosťou možno povedať, že svoj záväzok splnil, pretože ako bolo obvyklé, záznam bol prečiarknutý. Mikuláš Janko bol obchodníkom a pravdepodobne pochádzal z rodiny obchodníka Janka, ktorého sme bližšie opisali v rozbere tridsiatkového registra mesta Kežmarok z rokov 1480–1498.³⁹ Kežmarok udržiaval živé obchodné kontakty najmä so susedným Poľskom, a s tým súvisiace transakcie sa odzrkadlili aj v mestských knihách. Mnohé záznamy sa týkali vymáhania dlžôb od Kežmarčanov obyvateľmi z Poľska.

Krakovčanovi Kragelovi dlhoval ďalší kežmarský mešťan Krištof Czebur, ktorý sa v piatok pred sviatkom sv. Urbana roku 1529 zaviazal splatiť svoj dlh na sv. Jakuba. Zaručil sa svojím domom a celým majetkom.⁴⁰

14. marca 1530 vyhlásil v Kežmarku pred radnými Poliak Ján Markovitz z Nového Sączu záповeď na celý hnutel'ný a nehnuteľný majetok, zeme, polia a na všetky dlhy, ktoré zostali vdove Sabíne po nebohom Jánovi Mexnerovi. Bola to už v poradí druhá záповeď na ten istý majetok,⁴¹ lebo prvá sa uskutočnila rok predtým, keď sa Sabína zaviazala splatiť zdedeným majetkom manželov dlh istému Damiánovi, ktorému nebohý Mexner dlhoval značnú sumu – 364 zlatých.⁴² Aj Šimon Bomgarten z Lomnice požadoval od Sabíny prostredníctvom svojho splnomocneného zástupcu Krištofa Czebura, aby splatila pôžičku, ktorú dal jej manželovi v hodnote 113 zlatých. Vdova sa musela v prítomnosti Krištofa a ďalšieho svedka, zlatníka Žigmunda, zaviazat', že dlh splatí, inak jej hrozilo prepadnutie majetku v prospech Šimona.⁴³ Ale aj samotný sprostredkovateľ Czebur bol zadlžený, lebo hneď v nasledujúcom zázname z toho istého roku 1530 vymáhal od neho splatenie akéhosi dlhu formou záповede na jeho majetok košický mešťan Ján Sayszlik. Tento poveril Michala Krosčinského, aby sa pred mestskou radou preukázal potvrdenkou s vlastnoručným podpisom Krištofa Czebura.

V roku 1530 požiadal vyššie spomínaný Poliak Markovitz aj o zadržanie celého majetku, kdekoľvek by sa nachádzal, Kežmarčana Erazma Smidta pre nesplatený dlh 84 zlatých. Ešte len zasiatymi oziminami na poli veľkom dve jutrá sa po sviatku Martina zaručil Valentín Flescher Danielovi Škultétovi z Nového mesta v Poľsku kvôli dlhu 9 zlatých. Ak by ich nesplatil do najbližšieho pôstu, prešlo by pole do vlastníctva Poliaka.⁴⁴

Aj František Heynrich dlhoval do Poľska Tylemanovi Hartwigovi 168 zlatých po 34 sliezskych grošov. Záležitosť sa tiež riešila pred mestskou radou a určili sa tri splátky, na najbližšie Vianoce, potom po Veľkej noci a na sv. Jána Krstiteľa nasledujúceho roku posledná. Dlžník sa musel zaviazat', že ich dodrží. Napriek dlhom asi Heynrich disponoval dost' veľkým majetkom, keď ho dva roky predtým manželka Anna slávnostne splnomocnila disponovaním s majetkom po svojom prvom manželovi v Opave. Terajší manžel František Heynrich plnú moc,

³⁹ ROZLOŽNÍKOVÁ, Tridsiatkový..., s. 82.

⁴⁰ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 98b.

⁴¹ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 99a.

⁴² ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 98b.

⁴³ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 172.

⁴⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 170a.

ktorá platila za jej života i po jej smrti, prijal a potvrdil to pred radnými. Aj vdova po Jakubovi Fesserovi z Olomouca, Agnesa, možno jeho švagriná, splnomocnila kežmarského mäsiara Františka Heynricha disponovať jej dedičstvom, mobilným a imobilným majetkom v Opave a Olomouci, spravovať ho, ako aj splácať jej dlžoby. František pod prísahou potvrdil prevzatie plných moci a tiež dovedčil, že Agnesa venovala dary kláštora a kostolu v Opave, a že požiadala aj o zápis tejto skutočnosti v opavskej mestskej knihe.⁴⁵

Aj ďalšia žena zverila svoj majetok do rúk manžela. Bola to Katarína, ktorá splnomocnila pred mestskou radou svojho manžela, mestského notára Martina, disponovať s jej majetkom po prvom mužovi, ale zároveň naňho previedla aj všetky svoje dlžobné pohľadávky u mäsiara, medzi ktorými sa nachádzali aj strieborné klenoty. Hneď v ten istý deň, piatok pred Všetkými svätými 1528, urobil notár Martin aj záповeď na majetok mäsiara Františka, až kým nevráti dlh a spomínané strieborné šperky.⁴⁶ Vdova po Gregorovi Gebelovi, Margaréta, prepísala svojmu bratovi Michalovi Kroszenskému polovicu svojho domu a druhú polovičku si mal ponechať v užívaní, až kým nesplatí dlh 28 zlatých. Túto dohodu požiadali stránky zapísať do mestskej knihy v piatok pred sviatkom sv. Andreja 1528.⁴⁷

Pojednávaniam na mestskom súde sa nevyhli ani príslušníci kňazského stavu. V piatok pred sv. Martinom v roku 1517 sa dostavil pred mestskú radu presbyter Stanislav s matkou a žiadal, aby mohol opäť podľa práva užívať svoj majetok, predtým zaťažený dlhom 5 zlatých. Išlo o dom v susedstve Bartolomeja aj s pôdou a všetkými náležitosťami, teda s celým hospodárstvom.⁴⁸

Kauza farára Imricha a Juraja Mateja sa prerokovala na zasadnutí konzulov 8. decembra 1519, keď sa obe stránky, Juraj Matej a farár Imrich, dostavili za účelom vyrovnania dlžôb. Juraj Matej spolu s manželkou sa zaviazali, že na presne určené termíny splatia dlh 50 zlatých, a to na sv. Jána Krstiteľa 16 zlatých, na Narodenie Pána 16, opäť na sv. Jána 16 a na Všetkých svätých zvyšných 18 zlatých.⁴⁹ A skutočne máme záznamy, že svoj dlh splatili. V stredu po Jánovi Krstiteľovi v prítomnosti konzulov prevzal farár Imrich od Juraja Mateja prvú splátku 16 zlatých⁵⁰ a zachoval sa aj zápis, že na Vianoce vrátil menovaný farárovi Imrichovi v prítomnosti richtára a ostatných prisažných 16 zlatých.⁵¹ Zostávalo zaplatiť ešte poslednú splátku, avšak medzi Acta civilia sme záznam o nej nenašli. Pri podrobnom skúmaní účtovných záznamov (čo nebolo v tomto prípade našim cieľom), by sme záznam zrejme objavili. Je veľmi pravdepodobné, že svoj dlh vyrovnal, lebo predchádzajúce záznamy, ktoré sú vyškrtnuté, svedčia o tom, že zodpovedne dodržiaval termíny.

⁴⁵ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 81b, 82.

⁴⁶ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 81a, 81b.

⁴⁷ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 82. Gregor Gebel bol v roku 1491 kastelánom Spišského hradu, pozri pap. 1459 a pap. 901.

⁴⁸ ŠOKA-P, MM-K, IB-24, f. 83a.

⁴⁹ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 41b.

⁵⁰ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 42a.

⁵¹ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 43.

Pred mestskou radou sa vykonávali aj majetkové dohody a dôležité svedecké výpovede. V roku 1518 uzavreli Ján Schlosser a Agnesa, dcéra nebohého Štefana Schlossera dohodu o otcovskom podiele a o dedičstve po matke, z ktorého má Ján ešte splatiť Agnese dlh 6 zlatých. Určili aj termíny splátok.⁵²

V roku 1529 sa osobne dostavili pred súd kežmarskí mešťania Erazmus, syn Urbana Smidta, a už spomínaný Mikuláš Janko, aby urobili vyhlásenie, že všetky spory a nezhody o dedičný majetok v Krakove, ktoré dovtedy medzi sebou mali, sa rozhodli vyriešiť priateľskou dohodou v prítomnosti mestskej rady.⁵³ V tom istom roku mäsiar Vavrinec vyslovil pred konzulmi protest proti obyvateľom z Lomnice, pretože odtajili dohodu o prevážaní haringov.⁵⁴ Ako sa celá vec vyriešila, záznam nehoví.

Aj najstaršie zápisy, ktoré sa nám v mestských knihách podarilo nájsť, sú z rokov 1489 a 1492 a zachytávajú svedecké výpovede, ktoré mestská rada dala zapísať do mestskej knihy.⁵⁵ V prvom prípade vystupujú traja svedkovia Martina Parambu, Vavrinec zo Spišskej Soboty, Imrich z Ruskinoviec a Thebus z Lubicce. Martin Paramba sa dostal do sporu s Mikulášom z Tvarožnej o jeden sud haringov, ktorý mal dať Mikulášovi, za čo mu ten dal jedného koňa. Tak aspoň vypovedal prvý svedok. Druhý potvrdil, že videl Mikuláša prevziať ryby, a tretí svedok dodal, že videl oboch sporiacich sa, ako boli spokojní a pochvaľovali si dobrý obchod. V tomto zázname sme sa stretli s obchodníkom Martinom Parambom, ktorý je zachytený aj v už spomínanom tridsiatkovom registri mesta Kežmarku.⁵⁶

Aj v druhom prípade svedeckých výpovedí sme našli už známeho kežmarského obchodníka Benedikta Clugela, ktorý bol aj niekoľkokrát zvolený v Kežmarku za richtára.⁵⁷ Tentokrát vypovedajú svedkovia, opäť obchodníci, ktorí sa nachádzajú aj v tridsiatkovom registri, Vavrinec Glacz, Augustín a Martin Paramba. Udalosť sa odohrala v stredu po sviatku sv. Tiburcia a Valeriána a výpovede sa týkajú sporu Benedikta Clugela s vdovou Schramkovou (Schramko bol tiež obchodníkom) o to, či bližšie nešpecifikovaný tovar v cene asi 30 zlatých bol alebo nebol zaplatený. Tentokrát svedkovia vypovedajú pod prisahou a odvolávajú sa na list richtárovi a ďalších päť nemenovaných osôb. Tieto záznamy spolu s už spomínanou zápočtovou majetku mäsiara Šimona z roku 1519, ktorú urobili seniori bratstva obchodníkov, sú veľmi zaujímavé a cenné, pretože dopĺňajú naše vedomosti o kežmarských obchodníkoch. Tie sú zachytené v tridsiatkovom registri, v obchodnom štatúte mesta, v daňových registroch, avšak písomná zmienka o bratstve obchodníkov sa vyskytla po prvýkrát práve v pertraktovaných Acta civilia.

⁵² ŠOKA-P, MM-K, IB-27, f. 71a.

⁵³ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 98a.

⁵⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 171a.

⁵⁵ ŠOKA-P, MM-K, bez sign. 1481-1495, f. 319 a 323. Rok 1492 sme určili dodatočne, nebol uvedený v texte záznamu.

⁵⁶ ROZLOŽŇÍKOVÁ, Tridsiatkový..., s. 81.

⁵⁷ Tamže, s. 82.

Súdne spory neobišli ani remeselníkov a cechy. V Kežmarku v 15. a prvej polovici 16. storočia bolo okolo tridsať remeselných odvetví.⁵⁸ V nedeľu na sviatok sv. Kiliana (8. júla) 1520 sa riešila kauza „magistrov spoločenstva umenia obuvníckeho“ mesta Kežmarku a Spišskej Soboty proti obuvníkovi Františkovi, pôvodom zo Zhořelca, ktorý sa previnil spáchaním výtržnosti a násilia na verejnom priestranstve. Spor sa vyriešil tak, že obuvníci zo Spišskej Soboty vyslali dvoch zástupcov, magistra Jána a Andreja, ktorí sa pod prísahou zaručili, že pri opakovanej výtržnosti previnilca potrestajú na tele i na majetku.⁵⁹

Aj v roku 1529 sa spomína spoločenstvo remeselníkov v Kežmarku, keď nomenovaný magister vyhlasuje pred mestskou radou záповeď na celý majetok kováča Alexandra. Ten dlhoval spoločenstvu 10 zlatých a zaviazal sa ich splatiť.⁶⁰

Pred mestskou radou sa riešili aj rôzne delikty, priestupky, výtržnosti, krádeže a pod. Avšak len zlomok z nich sa dostal na stránky mestských kníh, pretože radní z pochopiteľných dôvodov nechceli činy, ktoré nectili ich spoluobčanov, zapisovať „na večnú pamäť“. Ale aj tak sa nám niekoľko takýchto záznamov zachovalo, napr. keď išlo o cudzinca alebo cezpoľného, ako v prípade vyššie spomínaného obuvníka. Ale v roku 1519 urobili zápis o uväznení zlatníka Štefana. Nevieme, čím sa previnil, ale súvisí to s jeho tromi synmi, Valterom, Petrom a Fabiánom. Spomenuli len, že spolumešťania sa pod prísahou zaňho zaručili a sľúbili, že si ho opäť predvolajú na súd, ak sa znovu previní. Za tým nasleduje meno mestského notára Martina, troch remeselníkov a ďalších, spolu siedmich osôb.⁶¹

Obsiahlejší je záznam o rozsudku nad zlodejom, ktorého prípad prerokovali v roku 1519. Syn Pavla Lucasa Gilg bol uväznený pre krádež a mestská rada rozhodla, že previnilec musí všetky škody, malé i veľké, nahradiť. Radní zdôraznili, že proti tomuto rozsudku niet odvolania. Okrem toho musel uhradiť všetky výdavky, súdne trovy a väzenie. Nasledujú mená desiatich svedkov, medzi ktorými sa nachádzajú okrem Kežmarčanov aj zástupcovia z Ľubice, Strážok a poddanskej obce Rakúsy.⁶²

V rozpätí len niekoľkých dní sa na pojednávanie dostal ďalší delikt. Dvoch chlapcov pristihli pri krádeži a uväznili. Nebola to prvá krádež, pri ktorej ich pričytili. Pravdepodobne preto, že išlo o opakovaný zločin alebo krádež bola mimoriadne závažná, priviedli rodičia na súd veľký počet svedkov – ručiteľov, ktorí mali spolu s nimi ručiť za to, že všetky spáchané škody budú riadne uhradené. Celé vyšetrowanie muselo byť pre rodiny a chlapcov skutočne potupné, lebo namiesto ich mien pisár uviedol len „N – Mikulášov syn“ a „N – vápenníčkín syn“ (Kalgprunnerin zon). Na konci zapísali mená až pätnástich ručiteľov.⁶³

⁵⁸ GÁCSOVÁ, A.: Spoločenská štruktúra Kežmarku v 15. a 1. prvej polovici 16. storočia. Historický časopis, roč. 19, 1971, č. 3, s. 373.

⁵⁹ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 42a.

⁶⁰ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 98b.

⁶¹ ŠOKA-P, MM-K, IB-27, f. 84a.

⁶² ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 63a.

⁶³ ŠOKA-P, MM-K, IB-25, f. 63b.

Mestská rada riešila aj rôzne občianske priestupky a previnenia, ktoré vyústili do všeobecných nariadení pre mešťanov. Keď v stredu po sviatku sv. Martina v roku 1520 prišlo k takej hádke medzi dvomi mešťanmi Urbanom Mechlischom a Michalom Knoblochom, že sa riešila až na súde, mestská rada vyniesla rozhodnutie, že každý z nich ako pokutu zaplatí 10 zlatých. Nariadila tiež, že každý, kto by druhého urážal slovom alebo činmi, alebo inak obťažoval, musí bezpodmienečne zaplatiť pokutu 10 zlatých.⁶⁴ Keď k tomuto prípadu pribudli ďalší dvaja rozhádaní Kežmarčania, pohrozila im spútaním a predvolaním rodinných príslušníkov, manželky alebo synov. Výnos súdu bol opäť podobný, neodkladné zaplatenie 10 zlatých ako trest.

Dôležitou úlohou mestskej rady bolo aj vyberanie daní, o čom sa viedli pravidelné záznamy v daňových knihách. Medzi skúmanými zápismi Acta civilia sa však nachádza zápis, upravujúci postup pri vyberaní činže. 3. augusta 1518 vydali radní páni nariadenie o vyberaní daní. Hovorilo sa v ňom o tom, že dane sa majú vyberať trikrát do roka, vždy osem dní pred termínom. Potom bolo potrebné sedem dní vyčkať a v prípade, že niekto dovtedy nezaplatí, pripočítať mu k dani aj dlh, ktorý vznikol. V nariadení uviedli, že daň sa má zaplatiť z domu, z dvora a z vína.⁶⁵ Dane sa vyberali podľa jednotlivých mestských častí, dvanásťtin, prostredníctvom volených zástupcov.

Údelenie mestských výsad zaručovalo obyvateľom mesta slobodnú voľbu mestskej samosprávy. Mestská rada na čele s richtárom bola zložená z 12 prisázaných, podobne ako v Levoči, z ktorých každý zastupoval jednu časť mesta. Bola to užšia rada a okrem nej existovala ešte širšia rada, nazývaná volená obec 50 ľudí. Táto však na rozdiel od Levoče, kde širšiu obec tvoril štvornásobok počtu členov užšej rady, nemala presný počet členov, ale napriek názvu ich počet kolísal a niekedy ich tvorilo len 37 osôb.⁶⁶ Zvolávali ju príležitostne, podľa potreby si prizývali časť členov širšej rady na jednotlivé zasadnutia. Mestská rada bola vrcholným orgánom mestskej samosprávy, vydávala rozhodnutia, nariadenia, štatúty, vykonávala súdnu právomoc na území mesta, rozhodovala o daniach a spravovala mestské majetky a financie. O svojej činnosti viedla prostredníctvom mestského notára záznamy v mestských knihách účtovného charakteru, od roku 1533 aj osobitnú súdnu knihu, Gerichtsbuch. Pred týmto rokom zapisovala dôležité úpravy, majetkovoprávne pojednávania, spory, priestupky a prípady, ktoré vyplývali zo súdnej právomoci, do daňových a účtovných kníh pod zvláštnym označením Acta civilia. Určité typy záznamov mali ustálenú formu, čo im dávalo právnu silu a záväznosť. Pre lepšiu dôkazovú hodnotu sa v niektorých prípadoch zapisovali na konci mená svedkov, niekedy aj veľký počet, podľa závažnosti predmetu pojednávania. Činnosť mestskej rady v oblasti mestského práva bola určite oveľa širšia, než je zachované v týchto archívnych prameňoch. V mestských knihách sa spísomnili len najdôležitejšie kauzy, alebo tie, ktoré mali dlhodobejšie trvanie (niekoľkoročné splácanie dlžôb) a preto bola potrebná

⁶⁴ ŠOKA-P, MM-K, IB-26, f. 42b.

⁶⁵ ŠOKA-P, MM-K, IB-27, f. 71b.

⁶⁶ SUCHÝ, M.: Orgány mestskej samosprávy v Levoči v 16. a 17. storočí. In: Spiš. Vlastivedný zborník 2. Spišská Nová Ves, 1968, s. 130–131.

kontrola. Tiež sa zaznamenali rôzne prípady a vyhlásenia na výslovnú žiadosť jednotlivých stránok. Z okruhu trestného práva sa zápisy zachovali len zriedkavo. Prevažná časť sa týka majetkovoprávných dohôd a dlžobných sporov. Medzi nimi však nechýbajú ani zaujímavé informácie o kežmarskom obchode, obchodníkoch, o rodine známych kupcov Krupekocov. Dôležitá je zmienka o bratstve obchodníkov. Obraz o činnosti mestskej rady a živote v meste dopĺňajú aj nariadenia o daniach a pokutách pre mešťanov.

Podrobným rozborom osobitných záznamov *Acta civilia* v daňových a účtovných knihách mesta Kežmarku sme chceli poukázať na pramennú hodnotu tohto typu mestských kníh. Obsahový rozbor jednotlivých zápisov rozšíril naše vedomosti o dejinách Kežmarku, predovšetkým o poznatky z činnosti mestskej rady ako vrcholného orgánu mestskej samosprávy a súdnictva pred rokom 1533. Bohatstvo informácií obsiahnutých v *Acta civilia* zároveň doplnilo mozaiku života v stredovekom meste.

ACTA CIVILIA IN DEN STEUER- UND RECHNUNGSBÜCHERN
DER STADT KEŽMAROK

Virginia Mislovičová

Der Beitrag wurde auf der Grundlage einer Analyse von Archivadokumenten, konkret der Stadtbücher von Kežmarok (dt. Käsmark) bis zum Jahr 1530, bearbeitet. Er untersucht die

Tätigkeit des Stadtrates anhand der erhaltenen Informationen in den Aufzeichnungen der *Acta civilia*. Diese wurden in Steuer- und Rechnungsbücher eingetragen und beziehen sich auf die Jahre 1489–1530, eine Zeit also, aus der keine Bücher der städtischen Gerichtswesens erhalten sind. Das älteste Gerichtsbuch der Stadt stammt erst von 1533–1553. Aus den Zivilakten in den Steuer- und Rechnungsbüchern erfahren wir von verschiedenen Verordnungen, Regelungen, vermögensrechtlichen Verhandlungen, Streitfällen, Vergehen und anderen Fällen, die vor dem Stadtrat gelöst wurden. Die *Acta civilia* halten die Tätigkeit des Stadtrates als eines Organs der städtischen Selbstverwaltung und des Gerichtswesens fest.

Übersetzt von Ute Kurdelová

RODOVÝ ARCHÍV ŠENNEI (SENNYEI)

ANDREA FARKASOVÁ

Farkasová, A.: The Archives of the Family Šennei. Slovenská archivistika, Vol XXXVII, No 2, 2002, p. 19–42

The study deals with the archives of the family Šennei and the family history. The greater part of the study represents the archival-theoretical analysis of documents and the order of different parts of the family archives which is stored in the State Regional Archives in Košice. The final part presents the family history with regards to the property situation.

The family archives. Genealogy.

Mgr. Andrea Farkasová, Štátny oblastný archív, Bačíkova 1, 041 56 Košice

1. Osudy archívu

Rodový archív Šennei z Boľan obsahuje písomnosti, ktoré vypovedajú o majetkových pomeroch tohto rodu. Koncom 19. storočia bolo posledné sídlo rodu a uloženie archívu v kaštieli v Boľanoch.

Celý Šenneiovský archív bol naposledy spracovaný a inventarizovaný v roku 1819.¹ V rodovom archíve sa nachádzali aj spisy vzťahujúce sa na rodiny Balaša (Balassa), Homonai (Homonnay), Bátorí (Báthory), Betlen (Bethlen), Tököli (Thököly), Bočkai (Boeskey), Esterházi (Eszterházy) a Kazinci (Kazinczy).

Spis o fonde obsahuje fragment, v ktorom Otomar Gergely, bývalý vedúci pobočky Pôdohospodárskeho archívu, na dvoch stranách opísal vznik a vývoj rodového archívu Šennei. Archív podľa tohto spisu vznikol zlúčením písomností rodín veľkotrakanský Tárkáni (Tárkányi) a kissennyeiovský Šennei. Pôvodný archív obsahoval aj materiál vzťahujúci sa na majetky rodín Vékei (Wékey), Pacót (Paczóth), Kun, Balaša (Balassa), Alagi (Alaghy), Séči (Széchy), Károli (Károlyi), Andráši (Andrássy), Barkóci (Barkóczy), Révai (Révay), Nádašdy (Nádasdy) a Majlát (Mailáth).²

Tárkániovská časť archívu bola pôvodne usporiadaná do 27 fasciklov a podľa starého inventára obsahovala 2 500 inventárnych jednotiek (ďalej inv. j.). Materiál sa vzťahoval na zemplínske majetky rodiny Šennei. Táto časť archívu bola

¹ LOJDA, J.: Adatok a zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. I/1. 1895, s. 47. Farár Jozef Lojda spracoval koncom 19. st. dejiny obcí Boľany, Pácin a dejiny rodu Šennei. Spomínaný inventár už nevidel, pretože sa stratil ešte v polovici 19. st.

² Tieto dva údaje, že pôvodný rodový archív Šennei obsahoval aj materiál vzťahujúci sa na majetky iných rodín, si trocha protirečia. Nepodarilo sa nám zistiť, ktorý údaj je správny. V zachovanom archívnom fonde sa vyskytujú písomnosti vzťahujúce sa na rodiny Eseni, Giláni, Heric, Kazinci, Huňady, Pacót a ich majetky.

častejšie usporadúvaná, ale napriek tomu ostal archív veľmi neprehľadný a podľa inventárov a elenchov sa v ňom nedalo orientovať a pracovať.

Šenneiovská časť archívu bola usporiadaná do 52 fasciklov a obsahovala prevažne materiál o majetkoch na dnešnom území Maďarska. Novší elench, vyhotovený k tejto časti archívu, obsahoval 2 847 inv. j. Pod jedným číslom bol však uvedený väčšinou celý zväzok spisov a preto sa odhadovala táto časť archívu na 6 000 inv. j. Bola usporiadaná prehľadnejšie ako Tárkániovská časť. Z Kissennye bol archív prenesený po roku 1820, keď sa rodina Šennei natrvalo usadila v Zemplínskej stolici.

Celý archív bol pôvodne uložený v nevyhovujúcich priestoroch na panstve Čerhov. Rodina preto koncom 19. st. preniesla Šenneiovskú časť archívu do kaštieľa v Bieli. Súčasne preniesli do kaplnky boťanského kaštieľa i Tárkániovskú časť, uloženú v dvoch skrinkách. Napriek tomu monografia o Zemplínskej stolici obsahuje údaj, že celý šenneiovský archív bol uložený v kaplnke kaštieľa v Boťanoch.³

Šenneiovská časť archívu uložená v Bieli bola počas 2. svetovej vojny úplne zničená. Druhú časť archívu, uloženú v kaplnke v Boťanoch, prevzala oblastná pobočka Pôdohospodárskeho archívu v Humennom koncom apríla 1951. Po začlenení pôdohospodárskych archívov do siete štátnych archívov v r. 1956 prevzal rodový archív Šennei omylom Štátny archív v Prešove. Keďže Boťany ležali na území Košického kraja, bol v r. 1958 materiál odovzdaný Štátnemu archívu v Košiciach.

Pracovníci Pôdohospodárskeho archívu usporiadali nájdený materiál rodového archívu Šennei podľa pôvodných štítkov nalepených na dverách skriň takto: spisy vzťahujúce sa na majetok Kissennye a fideikomis (1. polica), hospodárske vyúčtovania (6.–7. polica), rodinné záležitosti a doklady (1.–8. fascikel, 1.–13. zväzok), neusporiadané listy a spisy (1.–2. polica), varia (1.–13. zväzok), usporiadané spisy, ku ktorým sa stratil elench. Celý prevzatý materiál vážil 103 kg a obsahoval 8 182 inv. j., uložených v 18 archívnych škatuliach. Písomnosti archívneho fondu sú písané prevažne po maďarsky, ale nájdu sa aj písomnosti napísané po latinsky a po nemecky.

Našou prvou úlohou bolo prezrieť písomnosti archívneho fondu a následne podľa dostupnej literatúry rozčleniť a vytvoriť skupiny a podskupiny. Problémom však bolo, že k tomuto archívu sa nezachoval ani jeden starší inventár alebo elench. Písomnosti vo väčšine prípadov neboli signované. Tie, ktoré boli, tvorili jeden zväzok súdnych spisov. Tento celok sme zachovali podľa starého signovania.

Po prezretí celého materiálu sme začali s triedením a usporadúvaním archívneho fondu a vyhotovením inventára. Najprv sme usporiadali korešpondenciu, výkazy fondu fideikomisu, vyčlenili sme písomnosti vzťahujúce sa na majetkové záležitosti, daňové a poisťné zmluvy a nakoniec nám ostali spisy. Písomnosti správy majetkov sme rozdelili podľa panstiev na ešte menšie podskupiny. Nako-

³ Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Zemplén vármegye. Bp., 1898, s. 23.

niec sme usporiadali spisy, z ktorých sme vyčlenili samostatnú skupinu písomností, vzťahujúcich sa na rodinný fideikomis.

Celý rodový archív sme rozdelili na tri väčšie časti, a to na Rodové písomnosti, Písomnosti správy majetkov a Varia. Rodové písomnosti a Písomnosti správy majetkov sme rozdelili ešte na ďalšie podskupiny takto:

- I. Rodové písomnosti
 - I/1 Listiny
 - I/2 Korešpondencia
 - I/3 Spisy rodinného fideikomisu
 - I/4 Ostatné spisy
- II. Písomnosti správy majetkov
 - II/1 Administratívne a účtovné písomnosti
 - II/1/A Spoločné panstvá
 - II/1/B Panstvo Biel
 - II/1/C Panstvo Čerhov – Regmec
 - II/1/D Panstvo Pácín
 - II/1/E Ostatné majetky
 - II/2 Ročné výkazy fondu fideikomisu
 - II/3 Poistné zmluvy a daňové záležitosti
- III. Varia

2. Usporiadanie jednotlivých častí archívu

I. Rodové písomnosti

Prvá časť archívu obsahuje rozličné súkromné rodinné písomnosti, listiny a písomnosti, vzťahujúce sa na rodinu Šennei. Písomnosti v osobitne vytvorených skupinách alebo podskupinách sú zoradené chronologicky. Túto časť fondu sme rozdelili do nasledujúcich skupín:

I/1 Listiny

Skupinu tvoria štyri inventárne jednotky, do ktorých sme zaradili pravdepodobne jediné zachované listiny vzťahujúce sa na rodinu Šennei.⁴

Inventárnu jednotku tvorí každá jednotlivá listina.

Prvá listina, ktorá je aj najstaršou písomnosťou tohto archívneho fondu, vznikla v roku 1661. Je to originál napísaný v maďarskom jazyku, pričom sa zachoval aj maďarský odpis z 19. storočia. Obsahom listiny je zálohovanie majetku Kisagárd Anne Šenneiovej a jej manželovi Pavlovi Černelimu (Csernely) županom Uzskej stolice Jurajom Drugetom (Drugeth).

Druhá listina je odpisom z roku 1736, v ktorom dal Karol III. do zálohu majetky Vizsóka, Kanyár a Agárd (v Maďarsku) leleskému konventu.

⁴ V 19. st. Jozef Lojda a Vincent Bunyitay študovali staršie listiny rodu v pôvodnom rodovom archíve Šennei. Rod svoj archív neodovzdal koncom 19. st. do úschovy Krajinského archívu v Budapešti. Môžeme preto predpokladať, že tieto staršie listiny boli uložené v Tárkániovskej časti rodového archívu Šennei v kaštieli v Bieli. Ako sme už spomenuli, táto časť sa zničila počas 2. svetovej vojny.

Tretia listina, vydaná Máriou Teréziou v r. 1743 a zachovaná taktiež v odpise, sa zaoberá súdnym sporom o zálohované majetky Vizsóka (Užská stolica), Kanjár (Sabolčská stolica) a časť majetku Agárd (Zemplínska stolica) medzi leleským konventom a šľachticmi Barborou Pogáňovou (Pogány), Barborou Škerlecovou (Škerletz), Jánom Ormošom (Ormos) a Ladislavom Šenneim.

Odpis poslednej listiny sa vzťahuje na rodinné majetky ležiace v stolici Vas a vydaný bol v Szombathelyi v r. 1822.

1/2 Korešpondencia

Túto skupinu tvorí 452 listov súkromného a hospodárskeho charakteru v rozpätí rokov 1741–1891, usporiadaných v 34 inventárnych jednotkách. Listy sú písané prevažne po maďarsky, ale sú tu aj listy napísané po latinsky a po nemecky. Korešpondencia v pôvodnom rodinnom archíve nebola ani evidovaná ani usporiadaná.

Inventárnu jednotku tvoria všetky listy jedného adresáta alebo odosielateľa a jej poslednú časť listy bez adresáta. Časť A, kde sú usporiadané listy abecedne a podľa adresáta, obsahuje korešpondenciu najprv jednotlivých členov rodiny Šennei, potom ostatných osôb. Konkrétne ide o korešpondenciu Jána Diósegiho (Diószeghy), fiškála a právnika Karola Šenneiho a jeho syna Pavla. Osobná a úradná korešpondencia tvorí najväčšiu časť tejto skupiny, 11 inv. j. Ďalej je tu hospodárska korešpondencia Michala Dókusa, správcu panstva Čerhov – Regmec zo 60. a 70. rokov 19. st.; korešpondencia Jozefa Nyeviczkého a Karola Nyomárkaiho zo začiatku 19. storočia, ktorí boli správcami majetkov a fiškálmi Karola Šenneiho.

V časti B sme usporiadali listy podľa odosielateľov, takisto abecedne. Zaradili sme sem listy, u ktorých sme nemohli zistiť adresáta, len odosielateľa. Táto časť obsahuje len sedem inv. j. s časovým rozsahom r. 1822–1890. Listy sú písané po maďarsky a po nemecky. Listy písané vo Viedni sú podpísané M. Šenneim⁵ a listy z r. 1880 a 1882 sú podpísané len jednoducho Sennei.

Poslednú časť C tvoria listy hospodárskeho a majetkového charakteru, u ktorých sme nevedeli zistiť ani odosielateľa ani adresáta.

1/3 Spisy o rodinnom fideikomise

Zo skupiny Ostatné spisy sme sa rozhodli vyčleniť samostatnú skupinu vzťahujúcu sa na rodinný fideikomis. Skupinu sme vytvorili preto, aby bádateľ, zaujímajúci sa o ustanovizeň rodinného fideikomisu, mal možnosť preskúmať všetky spisy týkajúce sa tejto problematiky.

V tejto skupine sú usporiadané spisy z rokov 1820–1890, tvoria 41 inv. j. a uložené sú v jednej archívnej škatuli.

Inventárnu jednotku tvorí jeden kalendárny rok. Inventárny záznam obsahuje poradové číslo inventárnej jednotky, časový rozsah alebo ročník, číselný rozsah spisov v ukladacej jednotke, číslo škatule a stručný obsah spisov s odkazom na ich čísla.

⁵ Podľa nás by M. Šennei mohol byť Mikuláš Šennei (syn Ľudovíta).

Najstaršou písomnosťou je opis testamentu Jána Šenneiho z roku 1820, ktorým zakladá pre rodinu Šennei fond fideikomis.⁶ Nájdeme tu úpravy zakladajúcej listiny fondu z rokov 1858 a 1885, ktoré vydal Pavol Šennei.

Ostatné písomnosti sú prevažne súdne spisy, ktoré sa vzťahujú na vyúčtovanie fondu, spory s dlžníkmi a spory o vymenovanie kurátora fondu. Spory o vymenovanie kurátora a dediča fondu fideikomis sa začali po smrti Karola Šenneiho v r. 1841. Spor vyvolala vdova Štefana V. Šenneiho Amália Orosová (Orosz).⁷

V jednom prípade sme zachovali staré signovanie, a to pri spisoch z r. 1855–1858, ktoré sú navzájom späté. Obsahujú písomnosti o vyúčtovaní fondu, opis majetku Čerhov – Regmec a vymenovanie nového kurátora fondu.⁸

1/4 Ostatné spisy

Skupinu Ostatné spisy sme rozdelili na päť podskupín. Prvé štyri podskupiny nevznikli umelo, ale tvoria jeden celok. Sú to súdne spisy, týkajúce sa sporov o dlh a exekúcie majetkov.

Prvá podskupina sa vzťahuje na súdny spor o dlh Jána Eseniho (Eszenyi) a jeho manželky Anny Diósegiovej voči Jánovi a Pavlovi Šenneimu. V tejto podskupine sú spisy usporiadané v časovom rozsahu r. 1853–1871 a tvoria 8 inv. j. Súdny spor sa začal medzi Jánom Šenneim a Jánom Esenim v r. 1853 kvôli pôžičke vo výške 22 000 Ft. Po smrti Jána Eseniho tento dlh prešiel na jeho manželku Annu Diósegiovú a syna Antona Eseniho. Ani rodina nedokázala dlh zaplatiť, takže v 60. rokoch 19. st. sa konala dražba majetku Eseniovcov v obci Morva, ležiacej v Zemplínskej stolici (v Maďarsku).

V druhej podskupine sú uložené súdne spisy o exekúcii majetkov baróna Alexandra Gilániho (Ghylányi). Obsahuje 22 inv. j. z r. 1841–1889. Exekučný spor sa začal po smrti baróna Alexandra Gilániho v r. 1841 a týkal sa majetkov ležiacich v Zemplínskej, Užskej a Sabolčskej stolici, konkrétne majetkov Vörösmart, Bezdéd, Eszény a Tiszavéd (v Maďarsku a na Ukrajine). Podskupina obsahuje vyúčtovanie majetkov, kúpno-predajné zmluvy, vymenovanie kurátorov exekučného fondu atď.

Tretia podskupina obsahuje len jednu inventárnu jednotku s časovým rozsahom r. 1847–1857. V tomto prípade sme ponechali staré číslovanie: 102/1–57, A–Q. To znamená, že táto inventárna jednotka obsahuje 57 spisov. Obsahuje exekučný spor o majetok Regmec Štefana Herica (Hericz). Pavol Šennei odkúpil v r. 1857 od rodiny Hericovcov majetok Regmec a v nasledujúcom roku ho začlenil do nehnuteľného majetku fondu fideikomis.

Do štvrtej podskupiny patrí súdny spor rodiny Kazinci (Kazinczy). Tvoria ju 18 inv. j. v časovom rozsahu r. 1846–1880. Vzťahuje sa na exekučný spor o ma-

⁶ Štátny oblastný archív v Košiciach (ďalej ŠOBA KE), Rodový archív Šennei (Sennyei) (ďalej RAS), I. Rodové písomnosti, I/3 Fideikomis, inv. č. 47.

⁷ Podľa zakladajúcej listiny Jána IV. Šenneiho z r. 1820. ŠOBA KE, RAS, I/3 Fideikomis, inv. č. 47. Dedičom fondu sa mal stať po smrti Karola jeho syn Pavol. Vetva Štefana V. sa mala stať dedičom fondu len po vymretí mužskej vetvy Karola Šenneiho.

⁸ ŠOBA KE, RAS, I/3 Fideikomis, inv. č. 54.

jetky Regmec, Széphalom a Mátyásháza (v Maďarsku), ktoré boli vo vlastníctve Amálie Kazinciovej, rodenej Genčiovej (Gencsi). Obsahujú zmenky, výpisy z pozemkovej knihy a súdne rozhodnutia. Spor sa vyriešil tým, že Pavol Sennei odkúpil časť majetkov Regmec, Széphalom a Mátyásháza od pôvodných vlastníkov, rodiny Kazinci. Pozemky takisto začlenil do fondu fideikomis.

Piata podskupina – Ostatné spisy, obsahuje 84 inv. j. v časovom rozsahu rokov 1734–1889. Písomnosti sú písané prevažne po maďarsky, ale staršie spisy sú napísané po latinsky a po nemecky. V tejto podskupine sa nachádza aj jediná písomnosť napísaná po slovensky.⁹

Najstaršou písomnosťou tejto podskupiny je súdny spis z r. 1734. Zaoberá sa súdnym sporom ohľadne vyúčtovania Jána Toxára, správcu majetku Muray v stolici Vas.¹⁰

Nachádzajú sa tu aj písomnosti týkajúce sa sporu o vlastnícke práva na majetky Kis- a Nagy Agárd z r. 1769 a 1771 medzi rodinou Homonai (Homonnay) a Terebeši (Terebessy).

Písomnosti súdneho sporu medzi Jánom Šenneim a Máriou Révaiovou (Révay), vdovou po Imrichovi Šenneim, sú zachované len čiastočne, z r. 1806, 1810 a 1811.¹¹ Obsahujú zmluvu medzi dedičmi Imricha Šenneiho o rozdelení zdedeného majetku a súdne rozhodnutie, týkajúce sa neobrábania rolí na majetku Márie Révaiovej.

Poslednú inventárnu jednotku tvoria spisy, pri ktorých sme nevedeli zistiť dátum vyhotovenia. Obsahuje 25 spisov, napr. súpis poslancov za volebný okres Kráľovský Chlmec, poznámky právnika Antona Pukyho atď.

II. Písomnosti správy majetku

Do tejto časti fondu sme zoradili všetky zachované písomnosti vzťahujúce sa na majetky, majetkové podiely a administratívnu činnosť rodiny Šennei. Po prezretí a zoradení archívneho materiálu sme vytvorili tri nasledujúce skupiny: Administratívne a účtovné písomnosti, Ročné výkazy fondu fideikomis a Poistné zmluvy a daňové záležitosti.

II/1 Administratívne a účtovné písomnosti

Hlavným a riadiacim hospodárskym úradníkom na panstvách bol správca (tisztartó). Mal organizačnú a dozornú funkciu, staral sa o chod hospodárstva, výrobu a odbyt.¹² O príjmoch a výdajoch viedol stály záznam a ročné vyúčtovanie odovzdával so všetkými prílohami a potvrdenkami majiteľovi panstva. V niektorých prípadoch sa stávalo, že vyúčtovanie odovzdával len každý druhý rok.

⁹ Je to list richtára obce Čerhov Lukáša Falkusovszkého z r. 1791. ŠOBA KE, RAS, I/4.e.

Ostatné spisy, inv. č. 139.

¹⁰ ŠOBA KE, RAS, I/4.e. Ostatné spisy, inv. č. 136.

¹¹ LOJDA, J.: Adatok Páczin és a páczini kastély történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VII/3. 1901, s.79. Úvádza, že súdny spor sa konal v rokoch 1795–1808 a pojednával o zdedených majetkoch po manželovi Imrichovi Šenneim. Tri zachované spisy sú uložené v ŠOBA KE, RAS, I/4.Ostatné spisy, inv. č. 141, 143, 144.

¹² Pozri pozn. 11.

Pri usporadúvaní písomností správy majetkov sme vychádzali zo zachovaného archívneho materiálu, v ktorom sa odzrkadľovali majetkové pomery rodu. Rešpektovali sme majetkové a vlastnícke zmeny, ktoré v priebehu storočí ovplyvnili vývin správy majetkov.

Rodina Sennei vlastnila viac majetkových dielov, t. j. panstiev, ktoré územne nesúviseli. Na základe zachovaného archívneho materiálu sme vytvorili osobitné skupiny. Na prvom mieste sú písomnosti týkajúce sa celého rodového majetku, teda všetkých majetkových dielov ležiacich v Zemplínskej stolici. Postupne nasledujú skupiny: Panstvo Biel, Panstvo Čerhov – Regmec, Panstvo Pácin a poslednú skupinu tvoria tzv. Ostatné majetky, ležiace v stolici Vas a stolici Jász-Nagykun-Szolnok.

III/1/A Spoločné panstvá

V tejto skupine sú zoradené písomnosti, vzťahujúce sa na celý rodový majetok Šenneiovcov ležiaci v Zemplínskej stolici. Ako sme už spomenuli v predchádzajúcej kapitole, rod získal tieto majetky v 17. st., ale panstvá vznikli len niekedy v polovici 18. st. Nemáme údaje o tom, či sa na týchto panstvách vytvorila samostatná správa majetkov. Chýbajú nám podacie protokoly a indexy, v ktorých sa mohli evidovať prichádzajúce a vlastné vytvorené písomnosti.

Pod názvom Spoločné majetky sa nachádzajú súhrnné písomnosti panstiev Biel, Čerhov – Regmec, Pácin a písomnosti, pri ktorých sme nevedeli zistiť, ku ktorému panstvu sa viažu. Obsahujú 45 inv. j. z r. 1820–1888 a uložené sú v jednej škatuli. Túto skupinu, ako aj v prípade ďalších panstiev, sme rozdelili ešte na menšie časti. Tieto podskupiny sme vytvorili na základe štúdie Františka Sedláka.¹³

V prvej podskupine sú uložené hospodárske inštrukcie, ktoré vydal majiteľ alebo správca panstva. Sú to dlhodobé úpravy a nariadenia o povinnostiach, patriace do agendy príslušných úradníkov a odborné úpravy o hospodárstve. Vo väčšine prípadov sú tieto inštrukcie napísané po latinsky alebo po nemecky a majú knižnú formu.

Druhá podskupina Pozemky dané do prenájmu (dané do árendy) zahŕňa majetky Regmec, Biel, Čerhov, Pácin a Sátoraljaújhely. Túto podskupinu sme vytvorili kvôli tomu, aby sme mali prehľad komu, za aké služby, za koľko a na akú dlhú dobu boli majetky dané do prenájmu.

Tretia podskupina Urbáre sú písomnosti, obsahujúce súpis poddaných podľa jednotlivých dedín panstva a súpis odovzdávanej feudálnej renty.

Do štvrtej podskupiny Súpis hospodárskych prác a pracovné dohody sme zaradili výplatné listiny majstrov, služobníctva, pracovníkov panstva a súpis hospodárskych prác, napr. zber hrozna, stavebné výdavky. Výplatné listiny a knižky obsahujú tieto položky: druh, miesto a čas vykonanej práce, forma výplaty (naturálie, peniaze).

Z troch spisov, vzťahujúcich sa na povodňové záležitosti, sme vytvorili piatu podskupinu.

¹³ SEDLÁK, F.: Klasifikácia písomností patrimonialnej správy. Slovenská archivistika. XVII/2, 1982, s. 38–63.

Z nasledujúcich piatich inv. j. sme vytvorili šiestu podskupinu, ktorá sa nachádza len v tejto skupine. Obsahuje písomnosti zaoberajúce sa právnickými záležitosťami. Tieto písomnosti majú knižnú formu, obsahujú súpis peňažných výdavkov na súdne spory, výplatu právnikov, druh súdnych sporov, ktoré mala rodina v tom období atď.

Siedmu podskupinu tvoria hospodárske súpisy a účty. V tejto podskupine sme zoradili písomnosti chronologicky, nevytvorili sme ďalšie menšie skupiny, ako napr. ročné výkazy, ročné účty, bilancie atď. Sú tu zoradené finančné príjmy a výdavky, materiálu a naturálií, ročné alebo mesačné vyúčtovania.

II/1/B Panstvo Biel

Ako sme už spomenuli, časť rodového archívu uložená v Bieli bola počas 2. svetovej vojny zničená. Nevieme preto presne určiť, kedy sa na tomto panstve vytvorila organizovaná kancelária. Zachovali sa len písomnosti zo začiatku 19. storočia, ktoré boli uložené v kaplnke v Boťanoch.

Zo zachovaného archívneho materiálu sme zistili, že k panstvu Biel patrili nasledujúce dediny a majetky: Biel, Dobrá, Veľké Trakany (na území Slovenska) a Dámóc, Révleányvár, Sátoraljaújhely, Zemplénagárd (na území Maďarska). Niektoré majetky tohto panstva rod získal po presťahovaní do Zemplínskej stolice už začiatkom 17. storočia. Preto môžeme usudzovať, že panstvo a organizovaná správa mohli vzniknúť už v tomto storočí.

Všetky šenneiovské majetky boli spravované približne rovnakým spôsobom. Nemali úplne vyvinutú ústrednú správu. Nebolo tu žiadne riaditeľstvo panstiev ani prefekt. Na čele organizovanej správy majetkov stál správca, ktorý bol počas majiteľovej neprítomnosti prostredníkom medzi jednotlivými správami. Zeme-pán dozeral na správy panstiev aj sám a udržiaval s nimi priamy kontakt.

Aj túto skupinu sme rozdelili na už spomenuté vecné podskupiny. V prvej sa nachádzajú inštrukcie správcu panstva Martina Neuwirtha z r. 1823–1826. Najdeme tu aj inštrukcie pre správu panstva vtedajšieho majiteľa Karola Šenneiho.

Druhá podskupina obsahuje urbáre, zachované len zo začiatku 19. storočia. Tretiu podskupinu tvorí súpis poddaných a gazdov panstva Biel. Štvrtá podskupina obsahuje súpis hospodárskych prác a pracovné dohody. Účty sú uložené v hospodárskych súpisoch a účtoch.

Na koniec skupiny Panstvo Biel sme zaradili písomnosti vzťahujúce sa na jednotlivé majetky alebo obce panstva – Dámóc, Dobrá, Révleányvár, Sátoraljaújhely, Veľké Trakany a Zemplénagárd. Obsahujú súpis majetkov rodiny Šennei a súpis obyvateľov a poddaných. V skupine spisov vzťahujúcich sa na obec Zemplénagárd sú aj vyúčtovania pokladnice lesného úradu z r. 1852–1855.¹⁴

Takéto podskupiny sme vytvorili aj pri ďalších dvoch panstvách. Urobili sme to z dôvodu, aby sa dali osobitne študovať dejiny a vývoj jednotlivých majetkov alebo obcí panstva.

¹⁴ ŠOBA KE, RAS, II/1/B. Panstvo Biel. Inv. č. 335–337. Nemáme správy o tom, či na tomto panstve existoval samostatný úrad lesného inšpektorátu. Takéto vyúčtovanie sme našli ešte pri panstve Čerhov – Regmec, a to z r. 1885–1886. ŠOBA KE, RAS, II/1/C. Panstvo Čerhov – Regmec. Inv. č. 365.

Písomnosti a účty panstva Biel v rozpätí rokov 1801–1888 majú 74 inv. j. a uložené sú v jednej škatuli.

II/1/C Panstvo Čerhov – Regmec

K tomuto panstvu patrili majetky a dediny: Čerhov (na území Slovenska) a Alsó- a Felső Regmec a Széphalom (na území Maďarska). Tieto majetky vlastnila rodina Kazinci, neskôr tu mal majetky aj Martin Heric (Hericz). Po exekučnom spore medzi Pavlom Šenneim a Martinom Hericom a vdovou po Jozefovi Kazincim, Amáliou Genčiovou (Gencsy) v polovici 19. st., získala rodina Šennei majetky Regmec, Mátyásháza (patrí k obci Regmec) a Széphalom. Preto sú v tomto rodovom archíve zachované písomnosti a účty len od 50. rokov 19. st. Od predchádzajúcich vlastníkov panstva sa nám zachovali len dve vyúčtovania správcu Imricha Eseniho z r. 1789 a 1790.

Písomnosti sme rozdelili do podskupín Urbáre, Súpis hospodárskych prác a pracovné dohody, Hospodárske súpisy a účty. Posledné sú písomnosti vzťahujúce sa na majetok Széphalom (účty na stavbu mlyna).

Spisy a účty panstva Čerhov – Regmec z rokov 1789–1888 majú 30 inv. j. a uložené sú v jednej škatuli.

II/1/D Panstvo Pácín

K panstvu Pácín patrili obce a majetky: Kamenica a Svätuše (na území Slovenska) a Kis- a Nagy Cigánd, Karcsa, Karos, Pácín (na území Maďarska).

Aj v prípade tohto panstva sa nám zachovali inštrukcie správcu panstva Jána Bentsa z r. 1797 a 1798, ktoré tvoria prvú podskupinu.

Ostatné spisy a účty sme rozdelili do týchto podskupín: Urbáre, Súpis hospodárskych prác a pracovné dohody a Hospodárske súpisy a účty. Na koniec skupiny sme zaradili samostatné písomnosti majetkov Cigánd, Karcsa a Karos.

Písomnosti panstva Pácín z rokov 1790–1874 majú 42 inv. j. a sú uložené v jednej škatuli.

II/1/E Ostatné majetky

Do tejto skupiny sme zaradili písomnosti všetkých majetkov, ktoré sa nenachádzajú v Zemplínskej stolici.

Prvú skupinu tvorí majetok Kissennye, ležiaci v stolici Vas v Maďarsku. Je to najstarší majetok rodu Šennei, ale v rodovom archíve sa o ňom zachovalo len 44 spisov a vyúčtovanie z r. 1828. Nemáme žiadne údaje o tom, kedy sa stratili staršie a novšie písomnosti tohto majetku. Nevieme ani to, akú formu mala jeho správa. Zo zachovaného archívneho materiálu môžeme zistiť len to, že na čele správy majetku stál fiškál, ktorý viedol štvrtročne hmotné a peňažné vyúčtovania.

V druhej skupine nasledujú písomnosti majetkov ležiacich v stolici Jász-Nagykun-Szolnok (Maďarsko). Sú to majetky a obce Dévavány, Domoszló, Fegyvernek, Gyenda, Karácsond, Kőtelek, Markász, Nádudvar, Nagykülű, Szár a Szentivány. Tieto majetky získala rodina ako dedičstvo po Alžbete Huňadiovej, manželke Antona II. Šenneiho, a jej sestre Anne Huňadiovej. Držba majetkov prešla do rúk rodiny Šennei asi v 70. rokoch 19. st. Zachovaný archívny

materiál obsahuje zápisnice o rozdelení príjmov z majetkov medzi dedičmi a vyúčtovania majetkov z r. 1877–1889.

Tretia skupina obsahuje 18 spisov z r. 1807 vzťahujúcich sa na majetok v Rábaszentmihályi v stolici Vas. Majetok patrila Dorote Konkordii Dambrowskej, manželke Jozefa Šenneiho. Obsahuje hmotné a peňažné vyúčtovanie a hospodárske inštrukcie správcu majetku Jána Sonegyiho z r. 1806/1807. Zaujímavé sú dva spisy z januára 1807, ktoré obsahujú dražbu kníh, kuchynských nástrojov a hospodárskeho náradia po Dorote Konkordii Dambrowskej. Pri položke knihy sú v rubrikách rozpísané: názov a autor knihy, kto kúpil knihu a nadobúdacia cena.

Písomnosti skupiny Ostatné majetky majú 21 inv. j. z r. 1807–1889 a uložené sú v jednej škatuli.

II/2 Ročné výkazy fondu fideikomisu

Z celého rodového archívu Šennei sa tieto spisy zachovali takmer v úplnom stave. Zoradené sú chronologicky, inv. j. tvorí jeden rok.

Jednotlivé spisy sú rozdelené tematicky takto: denník pokladnice fideikomisu, denník súkromnej pokladnice, denník výkazov pokladnice fideikomisu, denník výkazov súkromnej pokladnice, denník príjmov a výdavkov pokladnice fideikomisu, denník príjmov a výdavkov súkromnej pokladnice, poukážkový denník pokladnice fideikomisu, poukážkový denník súkromnej pokladnice, denník úrokových nedoplatkov, mesačné príjmy a výdavky a úrokové nedoplatky.

Z týchto výkazov môžeme zistiť stav fondu fideikomisu za určitý rok, spôsob spravovania fondu a mená dlžníkov.

Táto skupina obsahuje 24 inv. j. v rozpätí r. 1855–1887 a uložené sú v jednej škatuli.

II/3 Poistné zmluvy a daňové záležitosti

V tejto časti inv. j. tvorí jedna vecná skupina, rozpísaný je počet spisov a rozpätie rokov. Vecné skupiny boli vytvorené podľa druhu daní a poistných zmlúv takto: poistné zmluvy na majetok, daň z majetku, povodňová daň, daň z pozemku, daňové poplatky za majetok, domová daň, daň z príjmov, úroková daň na fond fideikomisu. Všetky daňové záležitosti a poistné zmluvy sa vzťahujú na Pavla a Viktora Šenneiovcov a na ich majetky.

Skupina obsahuje 9 inv. j. z rokov 1860–1885 a uložené sú v jednej škatuli.

III. Varia

V tejto skupine sú písomnosti, ktoré sme nemohli zaradiť ani do jednej vytvorenej skupiny. Zoradené sú chronologicky. Nájdeme tu napr. geometrický plán lesa v chotári obce Zemplénagárd, plán hostinca v Boľanoch, pôdorys prízemnia a prvého poschodia budovy Múzea v Pešti, zákon o lesníctve a o poplatkoch.

Táto skupina obsahuje len jednu inv. j. s 13 spismi z r. 1816–1881 a uložené sú v jednej škatuli.

3. Dejiny rodu

Rod Šennei pochádza zo stolice Vas (Vasmegeye, comitatus Castroferrei) ležiacej v západnom Zadunajsku, kde sídlil do polovice 15. st. V tejto stolici sa aj dnes nachádza obec Zsennye, po ktorej dostal rod svoje meno a ešte v polovici 19. st. rodina vlastnila v stolici obce Kiszsennye, Nagyzsennye a Alsó-Rönök.

Nevieme presne, z akých dôvodov sa rodina v polovici 16. st. presťahovala do Sedmohradska, kde žila asi jedno storočie. Potom sa rod presťahoval do Zemplínskej stolice na územie dnešného Slovenska a Maďarska, kde vlastnil rozsiahle majetky.

Prvá písomná zmienka o rodine Šennei pochádza z r. 1359. Ide o súdny spis týkajúci sa dedičského sporu o majetok Szecsöd (stolica Vas) medzi štyrmi vetvami rodu.¹⁵

Prvý známy predchodca rodu bol špán Gers,¹⁶ ktorý žil v 15. storočí. Z tohto storočia sa zachoval záznam o Balážovi, ktorý bojoval proti Benátčanom na strane kráľa Žigmunda, od ktorého dostal za vojenské zásluhy donáciu na majetok Szecsöd v roku 1414.¹⁷ Druhý zachovaný záznam sa týkal Tomáša Šenneiho, ktorý zastával úrad hradného kapitána v Szombathelyi od 17. 8. 1444 do 1. 2. 1445. Nevieme však presne, či išlo o priameho príbuzného špána Gersa.¹⁸

Genealógia rodu sa datuje až od polovice 16. st., keď žil *František I. Šennei*, v r. 1549–1560 kapitán hradov Sárvár, Léka a Kapu (stolica Vas) a od r. 1571 správca majetkov na panstvách grófa Františka Nádasdiho. Mal štyroch synov. Peter zomrel bez potomkov. Vo vetve Jána sa stal známym jeho syn Gašpar, ktorý takisto vykonával funkciu hradného kapitána a v r. 1628 bojoval na strane Gabriela Betlena. Táto vetva vymrela po meči začiatkom 18. st.

Vetva syna *Alexandra* žila v Sedmohradsku, kde on aj jeho synovia zastávali vyššie vojenské funkcie a bojovali proti Turkom. Práve Alexander sa dostal do väzenia budínskeho pašu, z ktorého ho rodina vykúpila za 400 Ft.¹⁹ Z tohto obdobia, presnejšie z roku 1590, pochádza prvý známy odtlačok pečate rodu Šennei. V poli gotického štítu sa nachádza z koruny vyrastajúci jeleň a pod ním sú iniciály Alexandra Šenneiho. Táto vetva rodu vymrela po meči koncom 17. storočia.²⁰

¹⁵ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/1. 1897, s. 18. Jozef Lojda sa v r. 1895–1902 zaoberal štúdiom dejín rodiny Šennei. Podľa nášho názoru robil výskum ešte v kompletnom šenneiovskom archíve. Údaje o rodine uvádzal vo svojich štúdiách chronologicky, vyberal z archívu len tie spisy, ktoré pokladal sám za najdôležitejšie a najzaujímavejšie.

¹⁶ Tohto predchodcu rodu Šennei spomína KEMPELEN, B.: Magyar nemes családok IX., Bp., 1915, s. 319 v tvare Gersz comes, v monografii MAGYARORSZÁG vármegyéi és városai. Vas vármegye. Bp., 1898, s. 571 v tvare Gels comes, ale v monografii MAGYARORSZÁG c. d. Zemplén vármegye, Bp., 1898, s. 539 v tvare Gers comes.

¹⁷ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/1. 1897, s. 18.

¹⁸ VAS vármegye tisztikara a középkorban. Kőszeg, 1940, s. 29.

¹⁹ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/1. 1897, s. 18.

²⁰ SIEBMACHER: Wappenbuch des Adels von Ungarn. V. Nurnberg, 1885–1894, s. 576.

Prvým významnejším členom rodu bol najmladší syn Františka, *Pankrác Šennei* (zomrel pred rokom 1613). Nemáme presné údaje, kedy sa presťahoval do Sedmohradska, ale poľský kráľ Štefan Bátori (Báthory) vo svojej donačnej listine z r. 1583 písal o tom, ako mu verne slúžil už keď bol sedmohradským kniežaťom.²¹ Môžeme preto predpokladať, že sa do Sedmohradska presťahoval okolo roku 1570. V roku 1593 pôsobil na dvore kniežaťa Žigmunda Bátoriho ako najvyšší dvorský prefekt (Praetorii Praefectus). O dva roky, už vo funkcii dvorného radcu, viedol posolstvo k tureckému sultánovi aj k poľskému kráľovi. V tom čase zastával aj úrad kapitána hradu Várhegy a neskôr sa stal špánom v Küküllőváre (Sedmohradsko).²² V čase protihabsburského povstania Štefana Bočkaja v r. 1604–1606 prešiel na cisársku stranu a stal sa kráľovským dvorným radcom. Kvôli zrade ho knieža Bočkai zbavil všetkých majetkov a panstiev v Sedmohradsku, ale po Viedenskom mieri v r. 1606 dostal späť do svojho vlastníctva všetky zabavené majetky.²³

Za vojenské zásluhy ho kráľ Rudolf II. v r. 1606 povýšil do barónskeho stavu a okrem navrátenia majetkov dostal aj nový barónsky erb. Neskoro gotický štít má modré pole, v ktorom je umiestnený dol'ava sa pozerajúci čierny orol; na turnajskej prilbe je položená zlatá koruna, klenot tvorí z koruny vyrastajúci jeleň prirodzenej farby, prikrývadlá sú strieborno-modré.²⁴

Od Žigmunda Rákociho (Rákóczy) získal väčšie majetky v bývalej stolici Hunyad v Sedmohradsku, a to hrad a mesto Gyalu, majetky Zilah, Szász-Fenes, Szász-Lóna, Nagy-Kapus, Daróc, Gorbó, Vista, Egerbegy, Hőszamos, Hidegszamos a Solyomtelke.²⁵ Získané majetky však kvôli účasti na Kendyho sprisahaní proti Gabrielovi Betlenovi v r. 1610 stratil. V tomto roku bol tiež odsúdený na smrť, preto utiekol zo Sedmohradska do Zemplínskej stolice. Jeho rodina ostala v sedmohradskom meste Gyalu až do r. 1612, keď dal knieža Gabriel Bátori vyhotoviť jeho manželke Anne Dobsaiovej (Dobszai) a jej rodine so služobníctvom cestovný pas, v ktorom stanovil, aby do 20 dní opustili Sedmohradsko. Vtedy sa táto sedmohradská vetva rodu presťahovala do Zemplínskej stolice.²⁶

²¹ VERESS, E.: A Kis-senyei Sennyei – fiúk külföldi iskoláztatása. Budapest, 1915, s. 24. Veress archív rodu Šennei s písomnosťami vzťahujúcimi sa na sedmohradské panstvá preskúmal v r. 1907, ale práve on uvádza údaj, že tento archív bol uložený v r. 1915 v Sedmohradskom národnom múzeu (Erdélyi Nemzeti Múzeum). Kde sa nachádza tento archív dnes, nevieme.

²² LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/2. 1897, s. 19.

²³ Tamže, s. 19: „... mivel ő mindeneknél e tettevel inkább dicséretet, mint büntetést érdemelt, javai neki visszaadassanak“ (lebo on za tie zásluhy skôr pochvalu, ako pokarhanie si zaslúži, a preto nech sú mu jeho majetky vrátené).

²⁴ KEMPELEN, B.: c. d. s. 319 a NAGY, Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. Budapest, 1863, s. 150.

²⁵ BUNYITAY, V.: A. b. Sennyey-család levéltára. Századok. Bp., 1873, s. 257.

²⁶ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/4. 1897, s. 103, 108. Lojda uvádza, že vdova s deťmi žila v r. 1613–1620 ešte v Sedmohradsku, v meste Satu Mare (Szatmár).

S manželkou Annou Dobsaiovou mal Pankrác Šennei troch synov: Štefana, Alexandra II. a Jána, ktorý zomrel ešte mladý a dcéru Annu (manželka baróna Žigmunda Kegleviča (Keglevich)).

Syn *Štefan* začal svoje štúdiá v r. 1603 na jezuitskej škole vo Viedni, pokračoval v Prahe a v nemeckom Ingolstadte (1606). V r. 1616 ho vysvätili za kňaza a stal sa ostrihomským kanonikom. Zastával viacero biskupských úradov – v Bosne, vo Váci, vo Vespríme a nakoniec od r. 1630 až do svojej smrti v roku 1635 v Győri.²⁷

Syn *Alexander II.* bol kráľovským radcom a neskôr satumarským kapitánom. V r. 1621 získal späť otcovské majetky v Sedmohradsku. Po sobáši s Juditou Pacótovou (Paczóth) (dcéra Františka Pacóta, podžupana Zemplínskej stolice) získal majetky v Zemplíne, majetok vo Veľkých Trakanoch a hodnosť župana Zemplínskej stolice. V roku 1640 získal od kráľa Ferdinanda III. majetky v Zemplínskej stolici, a to dediny Benked, Kékcsé a Anarcs (v Maďarsku) a podiel na majetkoch Branč, Lieskovec, Dulice, Baka a Cigánd.²⁸

Mal šesť detí: Štefana II., Františka III., Alberta (zomrel v r. 1676 bez potomkov), Ladislava a dcéry Alžbetu (manželka baróna Ladislava Károliho (Károlyi)) a Kristínu (manželka grófa Valentína Cobora (Czobor)).

Syn *Štefan II.* študoval v Ríme, v r. 1652 sa stal ostrihomským kanonikom, v r. 1656 biskupom v Pät'kostolí a od roku 1659 až do svojej smrti v roku 1687 zastával hodnosť vesprímskeho biskupa.²⁹

Syn *Ladislav* (6. 5. 1632, Veľké Trakany – 13. 1. 1702, Trnava) vstúpil do jezuitského rádu v roku 1648, neskôr pôsobil v Grazi a Trnave ako učiteľ. V Trnave v r. 1666 znovuzriadil univerzitnú tlačiareň, ktorá bola zničená pri požiari v r. 1663.³⁰

František III. mal s manželkou Máriou Margitou Séciovou (Széchy) synov Štefana III., Františka IV., Pankráca II., Alexandra III. a dcéru Barboru (manželka Adama Pribéka, neskôr Gabriela Orosza). V r. 1663 získal od kráľa Leopolda I. hodnosť kapitána v Kálló. Františka III. zabili aj s jeho sluhami 30. 7. 1675 v kaštieli vo Veľkých Trakanoch kuruci pod vedením Jána Feketeho kvôli tomu, že zachovával vernosť kráľovskej moci. Pochovaný je v Lelesi.³¹

Syn *František IV.* mal s manželkou Evou Barkóciovou (Barkóczy) deti Rozáliu (manželka baróna Imricha Horvátha) a Ladislava II, ktorý mal funkciu poručíka a v r. 1705 stál na čele vzbury zemplínskych šľachticov. S manželkou Annou Sentivániovou (Szentiványi) 5. 2. 1731 uzavrel manželskú zmluvu, v kto-

²⁷ VERESS, E.: c. d., s. 24.

²⁸ BUNYITAY, V.: c. d., s. 261.

²⁹ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyeyi-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/4. 1897, s. 179.

³⁰ MAGYAR életrajzi lexikon. II. Bp., 1969, s. 618.

³¹ NAGY, I.: c. d., s. 147.; LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyeyi-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/9. 1897, s. 102.

rej sa zaviazal, že manželka dostane po jeho smrti majetky Trakany, Pácín, Sredneje a Paiza.³²

Syn *Pankrác II.* (zomrel v r. 1711) mal s manželkou Júliou Barkóciovou (Barkóczy) len jednu dcéru Barboru. V r. 1706 stál na čele šľachtických vzbúrencov Zemplínskej, Užskej a Sabolčskej stolice.³³

Syn *Štefan III.* vstúpil v r. 1703 do vojska Františka II. Rákociho, kde získal hodnosť generála. Na sneme v Széchényi ho v r. 1705 zvolili za senátora a kancelára. Túto funkciu zastával až do porážky Rákociho povstania v r. 1711.³⁴ V tomto období zastával aj funkciu hradného kapitána hradu Mukačevo, ktoré bránil proti cisárskym vojskám ešte dva mesiace po Satmárskom mieri.

Mal dve manželky, prvá Eva Pribeková (vnučka Štefana Tárkánioho) dostala ako veno majetok Boťany a ostatné tárkániovské majetky patriace rodine Pribék. S druhou manželkou, barónkou Klárou Andrášiovou (Andrassy) mal štyri deti, Imricha I., Barboru (manželka baróna Gabriela Perénioho (Perényi)), Štefana IV. a Ladislava III., ktoré zomreli bez potomkov.³⁵ V r. 1724 napísal testament, v ktorom stanovil za svojho dediča syna Imricha I.

Imrich I. (zomrel v r. 1735) mal sídlo v Boťanoch. S manželkou barónkou Kristínou Barkóciovou (Barkóczy) mali tri deti – Kláru (manželka grófa Františka Dóriho (Dóry)), Imricha II. a Julianu (manželka grófa Ladislava Dóriho). Jeho deti spísali v r. 1742 zmluvu, v ktorej si rozdelili zdedené majetky. Imrich II. dostal kaštieľ v Pácine spolu s panstvom, Klára a Juliana dostali kaštieľ v Boťanoch a časť majetkov Trakany, Révleányvár, Láca, Pribeník, Rad a Imreg.³⁶

Imrich II. zomrel v r. 1774, pochovaný je v Lelesi. Zastával funkciu cisárskokráľovského komorníka a od r. 1771 bol generálom cisárskeho vojska. Barónka Róza Paločaiová (Palocsay) bola jeho prvou manželkou. S druhou manželkou Máriou Révaiovou mal tri deti: Imricha III. (manžel barónky Anny Révaiovej), ktorým vymrela táto grófska vetva, Barboru (manželka grófa Gabriela Dóriho) a Antóniu (manželka grófa Jozefa Majláta (Mailáth)).

Mária Terézia povýšila Imricha II. a jeho deti Imricha III. a Barboru do grófskeho stavu v r. 1767. Spolu s povýšením získali aj erb, ktorý sa líšil od pôvodného barónskeho erbu. Štít je takisto gotický, ale má zlaté pole, v ktorom je umiestnený doľava sa pozerajúci čierny orol; na hlave štítu sú položené tri turnajské prilby, 1. (stredná) má klenot, zo zlatej koruny vyrastajúci jeleň prirodzenej farby, prikrývadlo je strieborno-červené; 2. (ľavá) má klenot, zo zlatej koru-

³² LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyeyi-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/11. 1897, s. 342.

³³ Tamže, s. 342.

³⁴ MAGYARORSZÁG..., c. d., Zemplén vármegye, s. 279.

³⁵ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyeyi-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/11. 1897, s. 342.

³⁶ Tamže, s. 342. K zmluve bol pripojený dodatok: „...ha csak az egyik fél akarja is, azon kastély közköltséggel keresztül közfállal rekesztessék el s a másik rész magának az maga során lévő kőfalon csináltasson bejáró kaput, a kápolnatul mindazonáltal ezen részt el ne tilthassa...“ (keď aj len jedna strana chcela, mohol sa kaštieľ rozdeliť múrom a postaviť zvlášť bránu, ale vstup do kaplnky nemohol zakázať). Týmto sa majetok Boťany rozdelil na dve časti a dostal sa do vlastníctva rodiny Dóri.

ny vyrastajúci zlatý gryf v zdvihnutej pravici drží zlatý meč, prikrývadlo zlato-čierne; 3. (pravá) má klenot, zo zlatej koruny vyrastajúci dvojchvostý zlatý lev v zdvihnutej pravici drží zlatý meč, prikrývadlo zlato-čierne.³⁷

Od *Alexandra III.* (syn Františka III.) sledujeme barónsku vetvu rodu. Sídlo rodu preložil na majetky predkov v Zadunajsku, do Kissennye. S manželkou Sárrou Nagyovou mal dve dcéry, Jozefínu (manželka Ladislava Márfiho (Márfy)), Annu Máriu (manželka Pavla Polániho (Pollányi)) a syna Antona. Anton Sennei sa oženil s Petronelou Inkeiovou. Sídliť v Zadunajsku. Mali spolu sedem detí – Jána IV., Antona II. (manžel Alžbety Huňadiovej), Máriu (manželka baróna Ľudovíta Majténého (Majthényi)), Jozefa (manžel barónky Konkordie Dambrowskej – poľského pôvodu)³⁸ a Barboru (manželka grófa Františka Hodica (Hodicza)), dve dcéry ešte ako deti umreli.³⁹

Syn *Ján IV.* zastával funkciu cisársko-kráľovského komorníka, oženil sa s Annou Máriou Senneiovou (dcéra Ladislava Senneiho, ktorý nemal mužského potomka).⁴⁰ Týmto sobášom získal rozsiahle majetky v Zemplínskej stolici, kam preniesol aj sídlo vlastnej vetvy (rodu). Zomrel bezdetný, ale ešte v roku 1819 založil fond fideikomis (pozri 3. časť tejto štúdie). Pochovaný je spolu s manželkou v Lelesi.⁴¹

Barónska vetva pokračovala v línii *Antona II.*, brata Jána IV., (27. 11. 1754, Sennye – 1822), ktorý mal s manželkou Alžbetou Huňadiovou⁴² Polyxénu (manželka Štefana Vidosy) a syna Karola.

Syn *Karol* (15. 2. 1787 – 5. 4. 1841) bol cisársko-kráľovským komorníkom. S manželkou Alžbetou Nádašdiovou (Nádasdy) mali osem detí: Annu (1821–1879) (manželka grófa Juraja Dežófiho (Dessewffy)), Leticiu (zomrela v roku 1878) (manželka grófa Ľudovíta Lodrona Laterana), Pavla (1824–1888), Viktora (1825–1889), Virginii (zomrela v r. 1809) a Feliciu (zomrela v r. 1890); dvaja synovia Žigmund a Vincent zomreli ešte ako deti.⁴³

Pavol (24. 4. 1824, Budín – 3. 1. 1888, Boľany) skončil právnické štúdiá v Košiciach, potom zastával funkciu župného notára. V r. 1846 získal hodnosť kráľovského komorníka. Počas zasadania uhorského snemu v r. 1847/48 bol poslancom za Zemplínsku stolicu. V októbri 1848 sa vzdal svojho mandátu a až do r. 1860 žil mimo politického života na svojom majetku v Bieli. V tomto roku, po vydaní Októbrového diplomu, sa vrátil späť do verejného života a bol menovaný za predsedu Miestodržiteľskej rady. V rokoch 1865–1867 zastával aj úrad taver-

³⁷ KEMPELEN, B.: c. d., s.320.

³⁸ V knihách NAGY, I.: c. d. a KEMPELEN, B.: c. d. sa spomína barónka Concordia Dambrowsky ako manželka Jozefa Senneiho, ale v ŠOBA KÉ, RAS sa používa tvar Dorota Concordia.

³⁹ NAGY, I.: c. d., s. 149.

⁴⁰ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. IV/1. 1898, s. 21. V júli 1774 dostali povolenie (biskupské dispensatio) na manželstvo od jágerského biskupa.

⁴¹ NAGY, I.: c. d. s. 149.

⁴² Tamže, s. 145. Nagy Iván uvádza ako manželku Antona II. barónku N. Huňadyovú. V archívnom fonde ŠOBA KÉ, RAS, sa v spisoch vyskytuje meno Alžbeta Huňadiová.

⁴³ Tamže, s. 145.

nika. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v r. 1867 sa znova stiahol z verejného života. V r. 1877 ho po abdikácii vlády Kolomana Tiszu poverili ako člena konzervatívnej strany vytvorením novej vlády, ktoré sa nerealizovalo. Do r. 1884 žil utiahnutý na panstve v Bieli kvôli zdravotným problémom (mal tuberkulózu). Od r. 1884 až do svojej smrti v r. 1888 zastupoval ako poslanec I. okres mesta Bratislavy na uhorskom sneme, predsedal hornej snemovni a zastával aj funkciu krajinského sudcu.

Pavol Šennei mal s manželkou Máriou Fiátovou (Fiáth) tri deti: *Vojtecha* (1865–1939), ktorý sa oženil s grófkou Júliou Nádašdiovou v r. 1890. Kráľ Karol IV. ho 16. 2. 1918 povýšil na grófa; on a jeho potomkovia tvoria prvú grófsku vetvu.

Dcéra *Mária* (1867–1945) sa vydala za grófa Ernesta Séčeniho (Széchényi). Posledným synom Pavla Šenneiho bol *Gejza* (1870–1934),⁴⁴ ktorý predstavuje druhú grófsku vetvu. Oženil sa s barónkou Melániou Šenneiovou, ktorá patrila k pácinskej vetve rodu.

Druhá vedľajšia barónska vetva rodu

Vyššie uvedená vetva rodu Šennei je priamou líniou barónskej vetvy a z jej činnosti vznikol tento rodový archív. Kvôli tomu, že v niektorých spisoch (najmä v spisoch fondu fideikomisu) sa spomína aj druhá barónska vetva, ktorá uznanie a posilnenie barónskeho stavu dostala 27. 12. 1900 v Budapešti, stručne načrtneme aj jej pôvod.

Jozef (zomrel v r. 1808), ktorý v r. 1791 zastával hodnosť nadporučíka v cisárskom vojsku, bol synom Antona I. Šenneiho (brat Jána IV.). S manželkou, barónkou Dorotou Konkordiou Dambrowskou mal dcéry Konkordiu (1794–1838) (manželka Jozefa Zaunera) a Adelu (manželka N. Zachara) a synov Jána V. (1801–1865) a Štefana V. (zomrel v r. 1832).⁴⁵

Štefan V. mal s manželkou Amáliou Orosovou (Orosz) syna Ľudovíta a dcéry Amáliu a Albertinu. Sídlo mali na panstve Pácin.

Ľudovít I. (1828–1894) bol poslancom uhorského snemu, dedičným poslancom hornej snemovne a zastával funkciu cisársko-kráľovského komorníka. Počas revolúcie 1848/49 bol nadporučikom v cisárskom vojsku. Takisto sídlil v Pácine. S manželkou barónkou Alžbetou Véceiovou (Vécsey) mal deti: Štefana VI. (1857–1913), ktorý mal začiatkom 20. st. majetky v Pácine; Mikuláša (1860–1940), ktorý vlastnil začiatkom 20. st. panstvo Nagycigánd; Máriu (1863–1912) (manželka grófa Alexandra Forgáča (Forgách)), Helenu (1864–1944) (manželka grófa Juraja Telekiho) a Melániu (1872–1957) (manželka Gejzu Šenneiho z vedľajšej grófskej vetvy).⁴⁶

⁴⁴ MAGYAR életrajzi ..., s. 619.

⁴⁵ GUDENUS, J.: c. d., s. 300–302.

⁴⁶ NAGY, I.: c. d., s. 145.; GUDENUS, J.: c. d., s. 300–302.

4. Vývoj majetkových pomerov

Nemáme žiadne písomné údaje o tom, kedy rod získal najstarší majetok Zsennye v stolici Vas, ale v rodovom archíve máme o tomto panstve zachované peňažné a hmotné vyúčtovanie za roky 1827-1828 a niekoľko účtov za rok 1828. V r. 1828 Karol Šennei predal Jurajovi Bezerédimu (Bezerédy) všetky rodinné majetky ležiace v stolici Vas: Újlak, Borotszeg, Szentlőrinc, Toplánfa, Kisa Nagy Sennye.⁴⁷ V súpisoch šľachty stolice Vas z r. 1548 sa rod Šennei spomína ako majiteľ štyroch dedín, ale v súpisoch zo 17. st. sa spomínajú len ako majitelia jednej porty.⁴⁸

Sedmohradskými majetkami Pankráca Šenneiho sa nebudeme podrobne zaoberať. Spomenuté údaje máme len z dostupnej literatúry.⁴⁹ Spomenieme len majetky zaznamenané v elenchoch z polovice 19. st. V tomto období navštevovali šľachtické rody historici, ktorí spisovali obsah rodových archívov a potom ich uverejňovali v časopise Századok.⁵⁰ Baróna Pavla Šenneiho a jeho rodový archív, uložený vtedy v kaplnke v Boťanoch, navštívil historik Vincent Bunyitay. Spísal a opísal do elenchov niektoré, podľa neho najvýznamnejšie listiny a dokumenty. Bolo to dvesto zápisov z rokov 1245–1715. Zaujímavý je fakt, že štyri zachované odpisy listín, ktoré sú uložené v rodovom archíve Šennei, ani nespomenul.

Prvú donačnú listinu na majetky v Sedmohradsku dostal Pankrác od Štefana Bátoriho v r. 1583, a to v Sikulskej oblasti (Kézdiszék), v obci Oroszfalu. Postupne, až do svojej smrti (okolo r. 1613), dostával majetky od sedmohradských kniežat v tejto oblasti (Kézdiszék, Háromszék atď.) a v stolici Hunyad.⁵¹ Tieto majetky stratil po účasti v Kendyho sprisahaní proti Gabrielovi Betlenovi v roku 1610 (pozri s. 3).

Rozbor sa týka len majetkov ležiacich v Zemplínskej stolici. Chceli by sme poukázať na ich zemepisnú polohu. Väčšina z nich bola súčasťou roviny Medzibodrožia, ktorá leží v juhovýchodnej časti stolice a je ohraničená riekami Latorica, Tisa a Bodrog.

Časť zemplínskych majetkov získal rod v rámci dedičstva po Anne Dobsaiovej, vdove po Pankrácovi Šenneim, a to po jej presťahovaní zo Sedmohradska začiatkom 17. st. Panstvá Biel, Pácín a Čerhov – Regmec, ktorých spisy sa nachádzajú v rodovom archíve Šennei, sú zachované len od polovice 18. st.

4.1 Panstvo Biel

K panstvu Biel patrili nasledujúce majetky a obce: Biel, Boťany s kaštieľom, Dobrá, Malé a Veľké Trakany (na území Slovenska) a Dámóc, Láca, Révle-

⁴⁷ LOJDA, J.: Adatok Páczin és a páczini kastély történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. VII/3. 1901, s. 80.

⁴⁸ ŠOBA KE, RAS, Písomnosti správy majetkov, Ostatné majetky II/1/E. Inv. č. 412. MAGYARORSZÁG...c. d. Vas vármegye. 1898, s. 552.

⁴⁹ BUNYITAY, V.: c. d., s. 242–265.; VERESS, E.: c. d., s. 24.

⁵⁰ BUNYITAY, V.: c. d., s. 242–265.

⁵¹ Tamže, s. 244–260.

ányvár, Sátoraljaújhely a Zemplénagárd (na území Maďarska). Révleányvár a Zemplénagárd ležia pri rieke Tise, ostatné v Medzibodroží.

Alexander II. Šennei získal v r. 1629 ako veno od manželky Judity Pacótovej pacót-tárkániovské majetky v Medzibodroží a panstvo Biel.⁵² V tom istom roku získal časť majetku Zatin a o rok neskôr dostal od Ferdinanda II. kráľovskou donáciou panstvo Biel, majetky Dobrá, Karád, Karcsa, Révleányvár a časť majetku Veľké Trakany. Podmienkou dedenia týchto majetkov ženskou vetvou rodu bolo zaplatenie dvadsaťtisíc zlatých. V r. 1640 dostal od Ferdinanda III. dediny Benked, Kékcse, Anarcs, Branč, Lieskovec, Dulice, Baka, Bocskó a časť majetku obce Cigánd.⁵³

Držbu na majetok Kisagárd (dnes Zemplénagárd) získal rod po skoro storočnom súdnom spore. V r. 1588 dal Pavol Szegedy, čanádsky biskup a leleský prepošt, do zálohu svoje majetky Zemplénagárd, Vizsóka (Užská stolica) a Kanyár (Sabolčská stolica) so všetkým príslušenstvom a výnosmi Františkovi Pacótovi, jeho pokrvným dedičom, potomkom a nástupníkom za tritisícštyristo zlatých.

V r. 1661 Juraj Druget, župan Užskej stolice, dal do zálohu Pavlovi Černeliovi (Cserneli), protonotárovi Zemplínskej stolice, jeho manželke Anne Šenneiovej, ich deťom a potomkom majetok Kisagárd. Splátka zo zálohu sa mala uskutočniť vždy v deň sv. Juraja (t. j. 24. 4.), v rovnakej sume – 79 kremnických zlatých a 60 iných zlatých.⁵⁴

Súdny spor sa začal začiatkom 18. storočia medzi leleským konventom ako žalobcom a právoplatnými dedičmi. K potomkom a dedičom patrili aj rod Šennei, zo strany manželky Alexandra II. Judity Pacótovej. Súdny rozsudok z r. 1743 určil za vlastníkov majetkov Zemplénagárd, Vizsóka a Kanyár súčasných majiteľov, a to Barboru Pogáňovú (Pogány), Barboru Škerlecovú (Škerlecz), Jána Ormoša (Ormos), Štefana Bariho a Ladislava Šenneiho, ktorý bol v tom čase tátorom a kurátorom Imricha, Juliany a Kláry Šenneiovcov, s tým, že každý si svoje územie ohraničí.⁵⁵

Panstvo Biel malo centrum v sídle rodu v Boľanoch. Stál tu kaštieľ z 15. storočia, ktorý postavili ešte predchádzajúci majitelia obce, Tárkániovci. Ladislav Tárkáni získal v r. 1654 od Ferdinanda II. kráľovskú donáciu na staré i získané majetky rodu Tárkáni, a to kaštieľ a obec Boľany s mýtom a mlynom na rieke Latorica; polovicu majetku Veľké Trakany so soľným mýtom na Tise, Kisa a Nagy Agárd, časť majetku Révleányvár s mýtom na rieke Tisa, Lácu, Pribeník, Biel, Dobrú, Karád, Svätuš, Kráľovský Chlmec a jednu šľachtickú portu v Tokaji a v Kaponyi. Tárkániovský rod vymrel v r. 1667.⁵⁶

⁵² LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyei-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III/6. 1897, s. 178.

⁵³ BUNYITAY, V.: c. d., s. 261.

⁵⁴ ŠOBA KE, RAS, I/1 Listiny. Inv. č. 1. Nevieme presne identifikovať osobu Anny Šenneiovej. Podľa genealogických tabuliek NAGY, I.: c. d., s. 143, by mohlo ísť o sestru Alexandra II. Je pravdou, že on uvádza ako manžela Anny Šenneiovej Žigmunda Kegleviča.

⁵⁵ ŠOBA KE, RAS, I/1 Listiny. Inv. č. 2., 3.

⁵⁶ LOJDA, J.: Adatok Bottyán község történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. I/1. 1895, s. 77.

Alexander III. Šennei získal koncom 17. st. ako veno od manželky Evy Pribékovej (bola dcérou poslednej ženskej predstaviteľky rodu Tárkáni, Barbory Tárkánieovej a vdovou po Mikulášovi Keczerovi) majetok Boľany a ostatné tárkániiovské majetky. Kráľovskú donáciu na majetok Boľany získal Alexander III. až v r. 1698.

V r. 1724 spísal testament, ktorým ustanovil za dediča svojho syna Imricha I. Šenneiho. V r. 1742 uzavreli deti Imricha I. zmluvu, ktorou si rozdelili zdedené majetky. Majetok Boľany s kaštieľom dostali dve dcéry Klára a Juliana. Obe boli vydaté za Dőriovcov, preto majetok a kaštieľ Boľany dostali ako veno rodu Dőri. Klárin podiel zdedil v r. 1773 jej syn Gabriel Dőri. Odvtedy, až do polovice 19. st., sa tu vystriedali vlastníci z rodov Dőri a Bémer. V r. 1829 Karol Šennei odkúpil od svojho dlžníka Jozefa Bémera časť majetku v Boľanoch. Dlh vyplatil v roku 1834 Ladislav Bémer, a tak sa majetok vrátil späť do držby pôvodných vlastníkov. Po porážke revolúcie v r. 1849 sa od vtedajšieho majiteľa baróna Ladislava Bémera, jágerského kanonika a prívrženca revolučnej vlády, dostal majetok do kráľovského eráru, od ktorého ho v roku 1875 Pavol Šennei odkúpil. Druhú časť zálohovaného majetku Gabriela Dőriho odkúpil od vlastníka Jána Soósa v r. 1852 takisto Pavol Šennei.⁵⁷ Po r. 1885 sa celý majetok Boľany dostal do fondu fideikomisu.

Súčasťou pozemkovej reformy po vzniku Československej republiky v roku 1918 bolo osídľovanie málo zaľudnených oblastí formou štátnych alebo súkromných kolónií. Utvárali sa nové poľnohospodárske podniky, ktorých zriaďovateľom bola aj Kancelária československých légii pri Ministerstve národnej obrany ČSR. Na tomto panstve vznikli dve kolónie, a to v obciach Biel (okres Trebišov) a Boľany (okres Kráľovský Chlmec).⁵⁸ Odvtedy, až do pozemkovej reformy v roku 1945 mali vlastnícke práva na zvyšok pôdneho fondu Pavol Šennei a jeho dedičia – syn Vojtech s rodinou.⁵⁹

4.2 Panstvo Pácin

K panstvu Pácin patrili nasledujúce obce a majetky Kis- a Nagy Cigánd, Karcsa, Karos (na území Maďarska), Kamenica a Svätuš (na území Slovenska).

Po vymretí rodu Alagi (Alaghy)⁶⁰ získal Alexander II. Šennei v r. 1631 kráľovskú donáciu na panstvá Pácin a Čerhov. Sídlo panstva, obec Pácin, patrilo od 17. storočia takmer výhradne rodine Šennei.

V r. 1675 dal Albert Šennei (syn Alexandra II.) do zálohu na desať rokov svoj kaštieľ v Pácine a podiel majetkov Trakany a Svätuš svojej švagrinej Márii Séciovej (Széchy), vdove po Františkovi Šenneim, za deväťtisíc zlatých. Albert Šennei sa presťahoval na staré rodinné majetky do Udvardu (stolica Vas), kde je aj pochovaný.

⁵⁷ Tamže, s. 78.

⁵⁸ DULOVIC, E.: Osudy a postavenie legionárov na východnom Slovensku v r. 1919–1929. Historický časopis. roč. 48/1. 2000, s. 64.

⁵⁹ Spis o fonde ŠÓBA KE, RAS.

⁶⁰ LOJDA, J.: Adatok a Zemplén megyei báró Sennyey-család történetéhez. Adalékok Zemplén vármegyé történetéhez. III/6. 1897, s. 178. Posledným mužským potomkom rodu Alagi bol Menhard.

Kaštieľ a majetok Pácín zdedili synovia Františka III. Šenneiho Štefan III., František IV., Pankrác II. a Alexander III. Práve oni si v r. 1700 medzi sebou rozdelili zdedené majetky takto: kaštieľ v Trakanoch dostali prví traja synovia a Alexander III. dostal kaštieľ s majetkom v Zsennye s tým, že sa tam presťahuje. Kaštieľ a majetok v Pácine dostal do zálohu syn Štefan III.

V rokoch 1794–1820 vlastnila toto panstvo Mária Révaiová, vdova po Imrichovi II. Šenneim (vnuk Alexandra III.). V r. 1794 sa začal spor medzi Máriou Révaiovou a Jánom IV. Šenneim o vlastníctvo panstva Pácín. Ján IV. žiadal, aby Mária Révaiová predala tieto majetky právoplatným mužským dedičom rodu Šennei. V r. 1805 sa spor vyriešil tak, že Ján IV. odkúpil od vdovy dvojtretinovú väčšinu panstva.⁶¹

Majetok Svätúše získal Štefan III. Šennei koncom 17. st. od rodiny Tárkáni ako veno manželky Evy Pribékovej, a pripojil ho k panstvu Pácín.⁶²

Koncom 19. a začiatkom 20. st. patrili Pácín, Karcsa a Kamenica Štefanovi VI. (syn Ľudovíta Šenneiho), ktorý sa v týchto oblastiach venoval chovu hovädzieho dobytku a koní.⁶³

Majetky Karos, Cigánd, Luka a časť majetku Pácín a Karcsa patrili začiatkom 20. st. Mikulášovi (syn Ľudovíta Šenneiho), ktorý tu choval ošipané, hovädzí dobytok a bažanty.⁶⁴

4.3 Panstvo Čerhov – Regmec

K panstvu Čerhov – Regmec patrili len obce Kis- a Nagy Regmec a Széphalom (na území Maďarska) a Čerhov. Panstvo leží pri riekach Bozsva a Roňava.

Majetky vlastnila rodina Kazinci a neskôr tu mal majetky Martin Heric (Hericz). Po exekučnom spore medzi Pavlom Šenneim, Martinom Hericom a vdovou po Jozefovi Kazincim Amáliou Genčiovou získala rodina Šennei v polovici 19. st. majetky Regmec, Mátyásháza (patrí k obci Regmec) a Széphalom. Preto sú v rodovom archíve zachované urbáre a účty len od 50. rokov 19. st. Osada Széphalom, v ktorej je pochovaný František Kazinci so svojou rodinou, sa v minulosti nazývala Kisbányáscka. Práve František Kazinci ju premenoval na Széphalom. Až do r. 1881 patrila táto obec k Abovskej stolici.

Popri majetkoch v Zemplínskej stolici sa v rodovom archíve nachádzajú aj písomnosti majetkov zdedených po manželke Jozefa Šenneiho Dorote Konkordii Dambrowskej a manželke Antona II. Šenneiho Alžbete Nádašdiovkej.

Písomnosti majetku v Rábaszentmihályi (v stolici Vas) vo vlastníctve Doroty Konkordii Dambrowskej obsahujú hmotné a peňažné vyúčtovanie správcu majetkov z r. 1807.⁶⁵

Majetky v stolici Jász-Nagykun-Szolnok (v Maďarsku), zdedené po Alžbete Huňadiovej (zomrela v r. 1822), manželke Antona Šenneiho a jej sestry Anne

⁶¹ LOJDA, J.: Adatok Páczin és a páczini kastély történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. VII/3. 1901, s.78-79. Mária Révaiová sa nelegálne vydala za kapitána Brehu, ktorý slúžil u nej ako správca panstva. Mali spolu tri deti.

⁶² MAGYARORSZÁG ... c. d., Zemplén vármegye, s. 570.

⁶³ Tamže, s. 185.

⁶⁴ Tamže, s. 184.

⁶⁵ ŠOBA KE, RAS, Písomnosti... Ostatné majetky II/1/E. Inv. č. 432.

Huňadiovej sú z rokov 1877–1889. K tomuto panstvu patrili nasledujúce majetky: Dévavány, Domoszló, Fegyvernek, Gyenda, Karácsond, Nádudvar a Szentivány.⁶⁶

5. Fideikomis

Ustanovizeň rodového fideikomisu bola zavedená v Uhorsku zák. čl. IX./1687 a týkala sa len vyššej šľachty. Mohla sa zriaďovať len na základe testamentu potvrdeného kráľom. Predmetom mohol byť len nehnuteľný majetok, ktorý získal zakladajúci službou pre kráľovský dvor, za vojenské zásluhy alebo kúpou z príjmov vlastných majetkov. Dedičia a nástupcovia (haeredes et successores) nemohli tento nehnuteľný majetok scudziť, ani dať do zálohu.⁶⁷

Zriaďovať fideikomis pre nižšiu šľachtu a zemianske rodiny umožnil až zák. čl. L./1723.⁶⁸

Právnopolitickým dôvodom zavedenia fideikomisu bolo zachovanie „slávy a lesku“ šľachtického rodu z dôvodu, aby staré majetky rodu boli na určitý čas neodcudziteľné a nezaťažiteľné.⁶⁹ Na založenie fondu bol potrebný zakladací akt a jeho zakladateľom mohol byť len šľachtic; predmetom mohol byť hnutel'ný alebo nehnuteľný majetok vo vlastníctve zakladajúceho. Osoby, pre ktoré bol fond založený, nemuseli byť členmi rodiny, ale museli byť šľachticmi. Zakladateľ musel určiť poradie dedenia fideikomisu s tým, že mohol byť len jeden dedič – destinatár.

Pôvodne mohol byť dedičom iba muž, ale patent z r. 1862 zaviedol dedenie aj v ženských vetvách, ale len po vymretí mužskej vetvy. Platnosť zakladacieho aktu vyžadovala kráľovské schválenie, vyhlásenie a zaprotokolovanie na zhromaždení stolice, na ktorej území ležal majetok fondu fideikomis. V tom čase majetok nemohol byť zaťažený.

Majetok fideikomisu bol predmetom deleného vlastníctva. Vlastníctvo podstaty patrilo spoločne všetkým čakateľom nástupníctva a majiteľovi fondu. Čakatelia mali právo ustanoviť opatrovníka, ktorý mal v ich mene právo kontrolovať užívanie fideikomisu majiteľom a urobiť opatrenia potrebné na zachovanie podstaty fondu. Úžitkové vlastníctvo patrilo len majiteľovi. Mal právo majetky užívať, dať do árendy, ale len na dobu trvania svojho práva. Bol povinný podľa súdneho rozhodnutia dlhy amortizovať a preukázať vyúčtovanie fondu. Nemo-

⁶⁶ Tamže, inv. č. 413–431.

⁶⁷ CORPUS Iuris Hungarici 1657-1740. Budapešť, 1900, s. 341. V tomto zákone sa spomína „...fide-comissum et majoratum...“, „...hitbizomány és elsőszülttségi öröklésrendet alapított és állított föl...“.

⁶⁸ Tamže, c. d., s. 613. Zákon používa tvar slova majoratus institutionem – elsőszülttség. Nestačil len kráľovský súhlas a testament zakladajúceho, ale fideikomisný majetok sa musel vyhlásiť a zapísať do stoličných zápisníc stolice, na ktorej území ležal.

⁶⁹ V 17.st. sa šľachtické rody značne rozvetvovali, teda členili na vetvy a línie, a tým sa rozdeľovali aj získané rodové majetky. SEDLÁK, F.: Zmeny vo feudálnej držbe pôdy na Slovensku v 17. a začiatkom 18. storočia. Slovenská archivistika. XIV/1, 1979, s. 100–124.

hol zaťažiť, predať a scudziť fideikomis. Ak to urobil, úžitkové vlastníctvo stratil.

Fideikomis prestal jestvovať po zániku majetkovej podstaty, a to v prípade zrušenia, ak neboli ďalší nástupcovia na fideikomis, alebo so súhlasom majiteľa po upovedomení nástupcov, opatrovníka a súdu. Mohol zaniknúť po vymretí nástupcov, a to po 40-ročnej lehote, vrátane času, odkedy posledný majiteľ naložil s fideikomisom ako majetkom.⁷⁰

V Československu sa inštitút rodinného fideikomisu zrušil v r. 1924.⁷¹ Zákon nedovoľoval zriaďovať nové rodinné fideikomisy. Podstata rodinného fideikomisu sa ponechala vo vlastníctve vtedajšieho majiteľa, alebo sa vlastnícky pomer upravil podľa zakladajúcej listiny. Fond fideikomisu prebral štát len vtedy, ak nežil ani majiteľ a ani jeden čakateľ. Zákon ukladal ministerstvu školstva a národnej osvety vyslať svojich zástupcov a spísať všetky umelecké predmety, archívy, knižnice a registratúry patriace do rodinného fideikomisu. Hnutel'ný a nehnuteľný majetok mal byť uložený u majiteľov alebo v správe štátu, nesmel byť scudziteľný a ani vynesný zo štátu.

V Maďarsku existovala táto inštitúcia až do r. 1945.

Rod Šennei si založil fond fideikomis až začiatkom 19. st. Založil ho Ján Šennei v roku 1819. Zakladacím aktom sa stal jeho testament z 12. 10. 1819, v ktorom určil poradie dedenia fondu, a tiež hnutel'ný a nehnuteľný majetok fondu.⁷² Hodnota hnutel'ného majetku predstavovala sumu 500 000 zlatých, k čomu treba pripočítať aj príjmy a úroky z majetkov. Nehnuteľný majetok predstavoval kaštieľ v Bieli. Zakladateľ fondu určil v desiatich bodoch pravidlá a práva destinátára. Dedič fond nemohol scudziť, zaťažiť ho vlastnými dlhmi a ani nehnuteľný majetok predať. Každý rok musel Zemplínskej stolici zaplatiť 10 000 zlatých, a táto mala túto sumu spravodlivo rozdeliť medzi chudobných a siroty.

Ján IV. Šennei s manželkou Annou (dcéra Ladislava Šenneiho a Anny Sentivániovej) nemali potomkov. Podľa testamentu sa stal jeho nástupcom brat Anton. Po smrti Antona sa zaviedol primogenitúrny spôsob nástupníctva. Po vymretí Antonovej vetvy sa mal stať dedičom Jozef, ďalší Jánov brat, takisto na základe primogenitúry v jeho vetve. Po vymretí mužskej vetvy rodu Šennei mala nastúpiť ženská vetva takým istým spôsobom nástupníctva. Zakladateľ fondu však v dodatku požadoval, aby ženy prijali späť rodné meno Sennyei. Po vymretí mužskej aj ženskej vetvy rodu Šennei mala fond zdediť Zemplínska stolica (10. bod). Testament so zakladajúcou listinou rodinného fideikomisu bol riadne prečítaný a vyhlásený pred dedičmi fondu na zasadnutí stoličnej kongregácie 28. januára 1820.⁷³

⁷⁰ LUBY, Š.: Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946, s. 293–295. S inštitúciou fideikomis sa zaoberá len z právnického hľadiska. Odvoláva sa na zákonné čl. 9/1687, 50/1723 a na cisársky patent z 9. 11. 1862.

⁷¹ Zákon č. 179 zo dňa 3.6.1924 o zrušení svätenství. Sbíрка zákonů a nařízení státu Československého, r. 1924, s. 1015.

⁷² ŠOBA KE, RAS, II/3 Fideikomis. Inv. č. 47.

⁷³ Tamže.

Úpravu zakladajúcej listiny vydal 12. 7. 1885 v Bieli vtedajší majiteľ fondu fideikomis Pavol Šennei.⁷⁴ Mala deväť bodov a mierne upravovala pôvodné znenie. K nehnuteľným majetkom fondu sa pridali nové majetky, a to Regmec, Boľany, Čerhov, Sátoraljaújhely a Legenye. Hnuteľný kapitál bol k 1. 7. 1885 1 050 000 Ft. Na súkromný kapitál a dlhopisy (525 000 Ft.) mali užívateľské právo majiteľ fondu a aj právoplatní čakatelia, ktorými boli v tomto čase z vetvy Antona II. Šenneiho Viktor, Vojtech a Gejza a z vetvy Jozefa Šenneiho (Ľudovít, Štefan VI. a Mikuláš). Na žiadosť čakateľov mohol fideikomisný súd vymenovať kurátora, v tom čase Juraj Szirmay, ktorý kontroloval správnosť a právoplatnosť užívateľského práva. Kurátor bol povinný odovzdať fideikomisnému súdu polročné vyúčtovanie, vždy 15. januára a 15. júla. Úroky ukladal do banky a čistý príjem rozdelil medzi majiteľa fondu a čakateľov, a to vždy 15. januára bežného roku.

Novým bodom listiny bolo aj to, že za súkromný kapitál a dlhopis bolo možné kúpiť nehnuteľnosť, ktorá sa stala súčasťou fondu fideikomis.

6. Záver

Na záver by sme chceli poukázať na možnosti využitia spracovaného rodového archívu Šennei. V rodovom archíve sa nachádza materiál k rôznorodým otázkam – k regionálnym dejinám Zemplínskej stolice, k dejinám poľnohospodárstva, dejinám vývoja a správy jednotlivých panstiev rodu.

Rodový archív Šennei sa nezachoval v úplnom stave, je len časťou pôvodného archívu. Zachované písomnosti z obdobia 17.–19. st. nám umožňujú utvoriť si obraz o dejinách rodu a jeho panstiev.

Z korešpondencie (I/2) jednotlivých členov rodiny Šennei a ich správcov a úradníkov môžeme získať veľa cenných informácií o správe panstiev, poľnohospodárstve a poddanskej otázke.

Spisy fondu fideikomis (I/3) obsahujú množstvo údajov o vzniku, spravovaní a o vyúčtovaní fondu. Tieto údaje sa môžu využiť pri štúdiu tejto inštitúcie, veď ako sme už spomínali v úvode, tejto problematike sa slovenská historiografia venovala málo.

Majetkovoprávne písomnosti možno využiť predovšetkým na štúdium dejín panstiev Biel, Pácín a Čerhov – Regmec. Tieto písomnosti môžu byť tiež podkladom pre štúdium poddanskej i agrárnej otázky. Účty všetkých spomenutých panstiev možno taktiež využiť pri štúdiu hospodárskych dejín, regionálnych dejín Medzibodrožia a dejín Zemplínskej stolice. Tu by som spomenula aj zvlášť vytvorenú skupinu – vyúčtovanie fondu fideikomis. Práve tieto vyúčtovania nám môžu pomôcť vytvoriť si správny obraz o narábaní s hnuteľným a nehnuteľným majetkom tohto fondu.

⁷⁴ Tamže, inv. č. 81.

DAS FAMILIENARCHIV SENNYEI

Andrea Farkasová

Thema der Studie ist die Analyse des Familienarchivs Sennyei und die Geschichte dieses Adelsgeschlechts.

Die Studie ist in folgende Teile gegliedert: Schicksale des Archivs, Anordnung seiner einzelnen Teile, Familiengeschichte, Entwicklung der Eigentums- und Besitzverhältnisse und Fideikomiss.

Der erste Teil beinhaltet die Entstehungsgeschichte des Familienarchivs, das nur ein Teil des ursprünglichen Archivs ist. Es war durch die Zusammenlegung des Schriftguts der Familie Tárkányi aus Velké Trakány und der Familie Šennei aus Kissenye durch Eheschließung entstanden.

Den zweiten Teil bildet eine archivtheoretische Analyse der Schriftstücke und zwar nach Gruppen und Untergruppen, die während der Bearbeitung des Archivbestandes gebildet wurden.

Im dritten Teil wird die Geschichte der Familie Sennyei anhand der zugänglichen Literatur umrissen. Größeres Augenmerk wird dem Hauptzweig der Familie, dem Baronenzweig gewidmet, aus dessen Tätigkeit auch dieses Familienarchiv hervorgegangen ist.

In dem der Entwicklung der Eigentums- und Besitzverhältnisse gewidmeten vierten Teil werden die im Komitat Semplin liegenden Besitztümer beschrieben. Im Archivbestand haben wir die Schriftstücke dieser Besitztümer nach den Herrschaften Biel, Pácin und Čerhov – Regmec geordnet, die wahrscheinlich im 18. Jahrhundert entstanden waren.

Der letzte Teil ist der Institution des Fideikomiss gewidmet, wobei die Schriftstücke dieser Institution auch schon im Familienarchiv einer Sondergruppe zugeordnet waren.

Übersetz von Ute Kurdelová

PRAVOSLÁVNÁ KOMUNITA V KOMÁRNE V 17.–18. STOROČÍ V KONTEXTE PRIVILÉGIÍ UHORSKÝCH PANOVNÍKOV

INGRID KUŠNIRÁKOVÁ

Kušniráková, I.: The Orthodox Church Community in Komárno in 17th–18th Centuries in the Context of Hungarian Rulers Privileges. Slovenská archivistika, Vol XXXVII, No 2, 2002, p. 43–54

The orthodox church community in Komárno originated in 16th century and the period of 17th–18th centuries was the period of growth and economical development. The development of orthodox community in the town is closely connected with the position of Serbian ethnic in Hungary of those times.

Slovakia. Church history.

Mgr. Ingrid Kušniráková, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Privilegiálne postavenie srbského etnika v Uhorsku

Turecké nebezpečenstvo a vojna s Osmanskou ríšou prispeli k zmene etnickej štruktúry obyvateľstva Uhorska, ktorá sa vytvorila v priebehu 13.–14. storočia. K etnickým celkom, ktoré od 14. a 15. storočia z dôvodu tureckého nebezpečenstva prichádzajú na územie krajiny, patrí aj srbské pravoslávne obyvateľstvo.¹ Na teritórium uhorského kráľovstva začali Srbi prenikať najprv ako bojovníci na čele so svojimi veľmožmi. Neskôr, v dôsledku bezprostredného tureckého nebezpečenstva na Balkáne a pri južných hraniciach Uhorska, nadobudla migrácia srbského obyvateľstva väčšie rozmery. Srbské etnikum prišlo do Uhorska postupne v niekoľkých migračných vlnách. Za najväčšie migračné vlny sa považuje tzv. Bakičova migrácia (obdobie pred a po moháčskej bitke v roku 1526) a migrácia pod vedením patriarchov Čarnojeviča v roku 1690 a Šakabentu v roku 1740.²

Jednotlivé migračné vlny postupne dopĺňali staršiu srbskú kolonizáciu a osídlili aj niektoré nové oblasti. V mestách vytvárali Srbi svoje osobitné štvrte, tzv. rácke mestá. Okrem miest sa Srbi usadzovali aj v menších mestečkách a v menšej miere aj na dedinách. Do 17. storočia boli Srbi vo viacerých mestách dnešného Maďarska (napr. Budín, Ráb, Jáger, Debrecín), ako aj Rumunska a Juhoslá-

¹ KUČEROVÁ, K.: Etnické zmeny na Slovensku od 16. do polovice 18. storočia. In: Historický časopis, 31, 1983, č. 4, s. 524.

² RADOVANOVIČ, B.: Pečate na cirkevných dokumentoch pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne. In: Heraldika na Slovensku. Zborník príspevkov z rovnomerného sympózia. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri MS 1997, s. 155.

vie. Na Slovensku bol srbský element najvýraznejšie zastúpený v Komárne, Šali, Trnave a Bratislave.³

Postavenie srbských komunít v Uhorsku bolo garantované privilegiálnymi listinami uhorských panovníkov. Jednotlivé komunity si tieto privilégia opatrovali vo svojich archívoch a opätovne ich predkladali panovníkom na konfirmáciu, lebo ustanovenia týchto privilégií boli garanciou spoločenského postavenia a náboženskej slobody pre ďalšie generácie srbských prisťahovalcov.

Srbská pravoslávna pospolitosť v Uhorsku bola značne posilnená na konci 17. storočia. Úspechy tureckých vojsk na Balkáne v roku 1688 a následný teror proti miestnemu obyvateľstvu a pravoslávnejmu duchovenstvu za spojenectvo proti Turkom podnietili srbského patriarchu Arsenija III. Černojeviča (1633–1706), aby išiel požiadať o pomoc do Uhorska. V jeseni 1689 prišiel patriarcha do Komárna, aby získal podporu pre svoju žiadosť adresovanú do Viedne. Podpora miestnych Srbov znamenala veľa pre úspech jeho misie, lebo mnohí z nich boli šľachtici a úspešní vojenský velitelia. Odpoveďou Leopolda I. na žiadosti Srbov spísané v Komárne 17. 11. 1689 bol dokument nazvaný *Litterae invitatoriae*. Leopold I. v ňom vyzval srbské obyvateľstvo, aby povstalo proti tureckej nadvláde, pridalo sa k cisárskemu vojsku a zotrvalo vo svojej vlasti. Akcia sa však nevydarila a Srbi museli narychlo opustiť svoje domovy a spolu s patriarchom utiecť.⁴ V jeseni 1690 prekročilo pri Belehrade 36 000 srbských rodín Dunaj a začalo putovať popri rieke na sever. Mnohí z utečencov prišli až do oblastí nad Budínom, časť migračnej vlny došla až do Komárna.⁵

Obdobie po roku 1690 prinieslo Srbom pomerne značné privilégia, ktorých platnosť sa vzťahovala na celé srbské etnikum v Uhorsku, a nie len na jednotlivé komunity ako to bolo v minulosti. Patent Leopolda I. vydaný 21. 8. 1690 upravoval cirkevné záležitosti Srbov v krajine. Srbom bolo priznané právo na slobodné vyznávanie viery, ktoré bolo úzko spojené s právom naďalej používať juliánsky kalendár. Predstavitelia svetského a duchovného stavu mali právo zvoliť si zo svojho streda arcibiskupa – metropolitu, ktorému boli podriadení všetci pravoslávni veriaci v krajine bez ohľadu na národnostnú príslušnosť. V právomoci arcibiskupa bolo menovať biskupov, prijímať rehoľníkov, rozhodovať o stavbe chrámov z vlastných prostriedkov a ustanovovať kňazov do jednotlivých farností. Kostoly a kláštory podliehali len jurisdikcii arcibiskupa a biskupov. Srbské obyvateľstvo bolo oslobodené od platenia desiatkov, kontribúcií a od povinnosti ubytovať a stravovať vojsko.⁶

Veľké sťahovanie Srbov do Uhorska znamenalo príchod približne 370 až 400 tisíc ľudí, ktorých bolo treba v novej krajine usídlieť bez zbytočných konfliktov s pôvodným obyvateľstvom. Aby sa realizácia celej akcie uľahčila a predišlo sa nepokojom a nedorozumeniam, panovník 11. 12. 1690 potvrdil všetky práva

³ KUČEROVÁ, K.: Chorváti a Srbi v strednej Európe. Bratislava 1976, s. 102.

⁴ Tamže, s. 100.

⁵ RADOVANOVIČ, B.: Pravoslávny kostol v Komárne. Komárno 1995, s. 6.

⁶ Privilégium bolo publikované v plnom znení v práci: RADONIČ, J. – KOSTIČ, M.: Srpske privilegie 1690–1792. Beograd 1954, s. 23–25.

a privilégia, ktoré srbské obyvateľstvo získalo patentom z 21. 8. 1690.⁷ Leopold I. prejavoval Srbom svoju priazeň aj naďalej. V patente z 20. 8. 1691 im opätovne potvrdil privilégia z predchádzajúcich dekrétov a pridal k nim ešte ďalšie práva a slobody. Patentom sa ustanovilo, že majetok pravoslávnych veriacich, ktorí zomrú bez dedičov a testamentu, pripadne arcibiskupstvu a cirkvi, rovnako ako aj majetok zosnulých biskupov a arcibiskupa. Patent potvrdil aj podriadenosť srbského obyvateľstva pravoslávnenému metropolitovi vo svetských i cirkevných záležitostiach.⁸

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že privilégiá Leopolda I. vytvorili „srbský štát v štáte“, ktorý bol plne podriadený pravoslávnenému metropolitovi v cirkevných i svetských záležitostiach. Podľa niektorých autorov toto tvrdenie neobstojí. Argumentujú názorom, že patenty Leopolda I. nepovažujú Srbov za obyvateľov uhorského územia, ale len za dočasných hostí, ktorých vojenská sila je potrebná v boji proti spoločnému nepriateľovi kresťanov – Turkom. Cieľom všetkých práv, privilégií a výnimiek z uhorských zákonov bolo udržať srbské obyvateľstvo kompaktné pod vedením patriarchu (jednotná správa umožňovala efektívnejšie využitie jeho vojenskej sily) a po skončení tureckých vojen ho poslať späť do pôvodnej vlasti.⁹ Správnosť tohto názoru môže potvrdzovať aj skutočnosť, že ani v jednej listine Leopolda I. sa neuvádza, že spomínané práva a privilégiá sa priznávajú srbskému etniku naveky, hoci záruka „večnej a trvalej platnosti práv či slobôd“ býva vždy súčasťou privilegijných listín. Naopak, až v dvoch cisárskych patentoch sa Srbom priznáva právo na návrat do pôvodnej vlasti. Privilégiá Leopolda I., vydané v rokoch 1690–1691, určovali postavenie srbského obyvateľstva v krajine až do ich úplného zrušenia v poslednom desaťročí vlády Márie Terézie.

Zmenená vojensko-politická situácia po vytvorení stálej armády a po uzatvorení požarevackého mieru v roku 1718, ako aj centralizačné snahy panovníka viedli k určitým zmenám práv a privilégií srbského etnika. Karol VI. 2. 8. 1713 opätovne konfirmoval privilégiá „srbských stavov a srbského ľudu“, ale s dodatkom, že tieto práva budú upravené. Na prejavenú nespokojnosť Srbov odpovedal panovník patentom z 10. 4. 1715, v ktorom upozorňuje, že srbský národ dotedy bude užívať svoje slobody a práva, kým bude zachovávať svoju vernosť, oddanosť a poslušnosť panovníkovi a panovníckemu dvoru.¹⁰ Ďalšie právne normy, ktoré upravovali právne postavenie Srbov v krajine v čase panovania Karola VI., sú Declaratorium z roku 1729, dodatok (Anhangs – Decret) vydaný v roku 1732 a nariadenie (Erläuterungs – rescript) z roku 1734.¹¹

Nariadenia Karola VI. znamenali najmä zredukovanie právomocí metropolitu nad pravoslávny duchovenstvom a laikmi len na náboženské a cirkevné zále-

⁷ SCHWICKER, D. J. H.: Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest, 1880, s. 15.

⁸ Tamže, s. 18.

⁹ Tamže, s. 19.

¹⁰ Oba patenty uvádza v plnom znení: RADONIČ, J. – KOSTIČ, M.: c. d., s. 33-45.

¹¹ SCHWICKER, D. J. H.: c. d., s. 58. Uvedené právne dokumenty interpretujeme podľa citovanej práce D. J. H. SCHWICKERA, s. 60–68.

žitosti. V praxi to znamenalo postupné približovanie privilégií srbskej pravoslávnej cirkevnej hierarchie k privilegiám hodnostárov katolíckej cirkvi a uplatňovanie najvyššieho patronátneho práva panovníka aj nad pravoslávnu cirkvou. Patenty Karola VI. nezasahovali do vnútorných záležitostí pravoslávnej cirkvi a naďalej zaručovali pravoslávny veriacim slobodné vyznávanie viery a vykonávanie náboženských obradov.

Reformné úsilie Márie Terézie, zamerané na sekularizáciu života v krajine, efektívnejšie využívanie majetku cirkvi a na pozdvihnutie úrovne školstva, nevyhnutne viedlo aj k zásahom do práv a slobôd srbského etnika, ktoré sa od čias Karola VI. spájali najmä s cirkevnými záležitosťami a s náboženským životom. Mária Terézia počas svojho panovania vydala niekoľko patentov, dekrétov a nariadení, ktoré upravovali postavenie Srbov. Zásadný význam však majú najmä zbierky nariadení a predpisov Regulamentum privilegiorum z rokov 1770 a 1777, ako aj Declaratorium illyricum vydané v roku 1779.

Regulamentum z roku 1770 upravuje najmä pomery vo vnútri pravoslávnej cirkvi. Regulamentum má desať odsekov, šesť z nich sa zaoberá pravoslávnyimi cirkevnými záležitosťami. Metropolita naďalej zostal hlavou pravoslávnych veriacich v náboženských záležitostiach, vo svetských záležitostiach boli Srbi podriadení úradom krajiny. Menovať arcibiskupa a biskupov mohol len panovník. Nariadenie sa podrobne zaoberalo majetkovými a hospodárskymi záležitosťami jednotlivých stupňov pravoslávnej cirkevnej organizácie. Arcibiskupom a biskupom zostalo právo spísať testament. Nariadenie opätovne potvrdilo, že pravoslávne arcibiskupstvo nemá nárok na odúmrt' po svetských osobách. Ďalšie paragrafy Regulamentu upravovali spôsob vedenia cirkevných účtov, spravovania arcibiskupských majetkov a využívania z nich plynúcich príjmov. Nariadená bola inventarizácia majetku arcibiskupstva, určila sa povolená výška výdavkov na pohreby cirkevných hodnostárov, ako aj spôsob nakladania s pozostalosťou arcibiskupa. Mimoriadne rozsiahly bol odsek venovaný postaveniu, právam a povinnostiam kňazov – popov. Paragrafy tohto odseku upravovali výchovu pravoslávneho kňazského dorastu a priebeh skúšky, ktorú museli absolvovať uchádzači o farnosť. Nariadenie zachováva oslobodenie kňazov od kontribúcií a iných vojenských povinností, zároveň im však nariaďuje poskytnúť svoje domy armáde na iné ako čisto vojenské účely. Ďalšia časť tohto odseku zakazuje niektoré zvyky a tradície srbského etnika, ktoré ohrozovali životy a zdravie obyvateľstva.

Siedmy odsek Regulamentu upravuje postavenie pravoslávnych kláštorov, ôsmy odsek je venovaný vzťahom vo vnútri pravoslávnej cirkvi. Záverečný desiaty odsek rieši rozličné záležitosti súvisiace so srbským etnikom, ktoré neboli zaradené do predchádzajúcich monotematických častí. Jeho obsahom sú nariadenia upravujúce organizáciu pravoslávneho školstva, zriadenie ilýrskej tlačiarne vo Viedni pod dozorom ilýrskej ríšskej deputácie a konanie národných kongresov tohto národa. Značná časť odseku je venovaná téme dodržiavania

rímskokatolíckych sviatkov pravoslávnyim obyvateľstvom a používania starého juliánskeho kalendára.¹²

Regulamentum z roku 1777 bolo vydané s cieľom upraviť a vylepšiť predchádzajúce nariadenie z roku 1770. Úvodné ustanovenia opätovne potvrdili právo srbského etnika slobodne si zvoliť svojho metropolitu, jeho voľba však musela byť schválená panovníkom a metropolita musel pred vymenovaním do úradu zložiť prísahu vernosti panovníkovi. Niekoľko paragrafov je venovaných hospodárskym a finančným záležitostiam arcibiskupstva. Tieto otázky riešilo aj predchádzajúce Regulamentum, nové nariadenie však upravovalo tieto otázky podrobnejšie. V otázke pochovávanía zosnulých sa mali pravoslávni plne podriaďiť celouhorským zákonom a štátne orgány mali dohliadať na ich dodržiavanie. Nové regulamentum zmenilo aj niektoré ustanovenia predchádzajúcich nariadení o pravoslávnych kláštoroch a doplnil aj niektoré paragrafy týkajúce sa zvolávania a priebehu národného kongresu.¹³

Poslednou revíziou srbských práv a slobôd bolo Declaratorium illyricum, vydané v roku 1779, ktoré viac ako sto rokov určovalo postavenie srbského obyvateľstva v krajine.¹⁴ Zmeny, ktoré nastali vo vzťahu štátu k srbskému etniku, sa odrazili aj na vonkajšej úprave nového nariadenia. Dokument už nemá slávnostnú formu kráľovského patentu, chýba mu aj delenie na odseky a paragrafy. Dekrét vniesol zásadné zmeny najmä do kompetencií štátnych orgánov poverených administratívnym riadením srbského etnika. Ilýrska ríšska deputácia, ktorá dovtedy riešila záležitosti pravoslávneho obyvateľstva v krajine, bola zrušená a jej agenda bola prenesená na najvyššie úrady jednotlivých krajín habsburského súštitia. Declaratorium opätovne potvrdilo platnosť ustanovení o postavení, právach a kompetenciách pravoslávneho metropolitu z predchádzajúcich nariadení. Dekrét vniesol drobné zmeny do otázok súvisiacich s dedičskými záležitosťami pravoslávnej cirkevnej hierarchie a povolil konanie pravoslávnych pohrebných sprievodov s podmienkou, že truhla so zosnulým bude zatvorená. Nariadením tohto dokumentu sa zastavila regulácia a redukovanie pravoslávnych kláštorov a zvolanie národného kongresu srbského etnika sa podmienilo predchádzajúcim súhlasom panovníka.

Nariadenia Márie Terézie z rokov 1770–1779 postupne obmedzovali privilegálne postavenie srbského etnika v krajine, ktoré Srbi získali privilegiami Leopolda I. Mária Terézia podriadila srbskú pravoslávnu cirkev štátnemu dozoru a pravoslávne školstvo bolo včlenené do jednotného školského systému riadeného štátnymi orgánmi. Podobným zásahom sa však nevyhla ani dominujúca katolícka cirkev, a to aj napriek hlbokkej zbožnosti panovníčky. Pravoslávnyim veriacim však na rozdiel od stúpenčov iných nekatolíckych vierovyznaní nebolo bránené slobodne vyznávať svoju vieru a vykonávať náboženské obrady. Definitívny zánik srbských privilegií však prinieslo až zavedenie konzistoriálneho systému pre pravoslávnu cirkev v roku 1782, ktorý v zmysle Declaratoria podrobne

¹² SCHWICKER, D. H. J.: c. d., s. 281–285.

¹³ Tamže, s. 304n.

¹⁴ Plné znenie dokumentu uvádza: RADONIČ, J. – KOSTIČ, M.: c. d., s. 97–125.

upravil chod pravoslávneho cirkevného života a práva Srbov zredukoval na cirkevnú a školskú autonómiu.¹⁵

V 90. rokoch 18. storočia sa doriešila aj otázka štátoprávneho postavenia Srbov v Uhorsku. Zákonný článok uhorského snemu 27/1791 zmenil Srbov – privilegovaných cudzincov na uhorských občanov, ktorým sa priznala cirkevná a školská autonómia. Zák. čl. 10/1792 zrušil ilýrsku dvorskú kanceláriu (obnovenú v roku 1790 Leopoldom II.) a pravoslávny biskupom priznal miesto a hlas v hornej snemovni uhorského parlamentu. Ustanovením tohto zákonného článku sa záležitosti Srbov presunuli do kompetencie uhorského snemu. V praxi to znamenalo, že otázky súvisiace s postavením Srbov v budúcnosti už nebude riešiť panovník, ale výlučne parlament.

Pravoslávna komunita v Komárne

Jednou z najstarších a osobitne významných bola pravoslávna komunita v Komárne. Dejiny srbskej pravoslávnej obce v tomto meste môžeme aspoň čiastočne priblížiť vďaka zachovanému archívu tejto komunity.¹⁶ Archív tvoria písomnosti v latinskom, srbskom, v gréckom a maďarskom jazyku. Zachovanú latinskú písomnú produkciu tvorí najmä korešpondencia medzi miestnou srbskou komunitou a najvyššími orgánmi krajiny – Miestodržiteľskou radou a panovníkom. Písomný materiál z obdobia rokov 1661–1831 je torzovitý a neúplný, zachytáva najmä momenty, keď sa komunita dostala do sporu so štátnou mocou. Z tohto dôvodu väčšina dokumentov pochádza z 18. storočia, presnejšie z obdobia vlády Márie Terézie a Jozefa II. V rokoch ich vlády, teda v období po skončení vojny s Osmanskou ríšou, prestali existovať dôvody na zvláštne ohľady voči tejto skupine obyvateľstva. Prevládla snaha plne podriaďiť komunitu pravoslávneho obyvateľstva v krajine centrálnej vláde vo Viedni. Úsilie panovníkov o podriadenie cirkvi a školstva pod dozor štátu taktiež viedlo k neustálym zásahom štátu do práv a slobôd srbského obyvateľstva, voči ktorým pravoslávna cirkevná hierarchia vytrvalo protestovala. Menšiu skupinu zachovaného materiálu tvoria písomnosti z prvej tretiny 19. storočia, ktoré sa viažu na dotvorenie školskej provincie pravoslávnych v tomto období. Zachovaná korešpondencia je neúplná, často len naznačuje problémy a neprináša aj ich riešenie. Napriek svojej neúplnosti odráža táto časť archívu meniaci sa vzťah štátu a panovníka k tejto skupine obyvateľ-

¹⁵ RADONIČ, J. – KOSTIČ, M.: c. d., s. 2.

¹⁶ Archív pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne tvoria listiny, listy, rukopisné knihy a účtovné dokumenty v spomínaných štyroch jazykoch. Najvýznamnejšiu časť archívu (listiny a rukopisné knihy) odniesol člen Srbskej učenej spoločnosti profesor Gavriilo Vítkovič v roku 1882 do Belehradu. G. Vítkovič prevzal od vtedajšieho pravoslávneho kňaza v Komárne V. Rakiča 18 listín, 25 kníh a dve zástavy. O prevzatí týchto dokumentov bola spísaná 11. 8. 1881 notárska zápisnica, ktorá sa nachádza v osobnom fonde V. Rakiča. Ostatné dokumenty (29 archívnych škatúl) boli čiastočne spracované v roku 1998 archívarmi Matice Srbskej z Nového Sadu. Archív je uložený v priestoroch pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne. Výnimkou je len najstaršia matrika, ktorá sa nachádza v ŠOBA v Nitre.

stva v priebehu takmer dvoch storočí. Ďalšia časť predkladanej štúdie bude najmä analýzou dokumentov zo spomínaného archívu.

Komárňanská cirkevná pravoslávna obec patrila popri Srbskom Kovine k najstarším v Uhorsku. O jej starobylosti svedčí mosadzné pečatidlo s dátumom 17. máj 1511. Možno predpokladať, že dátum sa viaže k vysväteniu prvého pravoslávneho kostola v meste, ktorý bol zasvätený sviatku uvedenia Bohorodičky do jeruzalemského chrámu. Kostol bol drevený a skromných rozmerov. Stál v priestoroch starej pevnosti a slúžil najmä členom flotily, ktorá operovala na Dunaji.¹⁷

Komárno malo z vojenského hľadiska veľký význam a z tohto dôvodu sa tu postupne vytvorila väčšia enkláva vojenského obyvateľstva, ktorú postupne dopĺňali rodinní príslušníci vojakov a kupci s rodinami. Srbská komunita si vytvorila v meste vlastné, tzv. srbské (rácke) mesto.¹⁸ O početnosti, ale aj hospodárskej sile srbského etnika v meste, svedčí aj skutočnosť, že v 17. storočí bol v meste vybudovaný nový, už murovaný pravoslávny kostol, ktorý stál priamo v meste mimo vojenskej pevnosti.¹⁹

Postavenie srbskej komunity v meste bolo posilnené v roku 1665, keď cisár Ferdinand III. udelil Srbom žijúcim v Komárne zvláštnu vojenskú zástavu a cisársky diplom, v ktorom im garantoval tie isté práva a slobody, aké mali ich predkovia v Srbskom Kovine.²⁰ Krátko po vydaní diplomu udelil Ferdinand III. viacerým komárňanským Srbom šľachtický titul.²¹ Spoločenské postavenie miestnych Srbov a ich kontakty na viedenskom dvore využil aj srbský patriarcha Arsenij III. Černojevič počas svojej misie do Uhorska v roku 1689. Na rokovaní do Viedne boli v patriarchovom mene vyslaní dvaja srbskí šľachtici z Komárna – Ján Monasterly a Adam Földváry. Výsledkom ich rokovaní bola priaznivá odpoveď cisára na patriarchovu žiadosť o pomoc a opätovné potvrdenie privilégií Ferdinanda III. pre srbskú komunitu v Komárne.

Pravoslávna cirkevná komunita v meste sa poslednýkrát výrazne posilnila v priebehu 18. storočia. Po uzavretí požarevackého mieru medzi habsburskou monarchiou a Vysokou portou v roku 1718 bola podpísaná aj obchodná dohoda, ktorá výrazne uľahčovala vzájomné obchodné styky. Spomínaná obchodná zmluva z 27. 7. 1718 obsahovala ustanovenie, že obchodníci oboch strán môžu na území druhej zmluvnej strany slobodne obchodovať pod podmienkou, že ne-

¹⁷ RADOVANOVIČ, B.: Pravoslávny kostol v Komárne..., s. 4.

¹⁸ RADOVANOVIČ, B.: Pečate na cirkevných dokumentoch ..., s. 155.

¹⁹ RADOVANOVIČ, B.: Pravoslávny kostol v Komárne..., s. 5.

²⁰ Srbi utekajúci pred tureckým nebezpečenstvom sa v roku 1437 usadili na Čepel'skom ostrove pod Budapešťou. Toto osídlenie dostalo neskôr názov Rác-Keve (Srbský Kovin), aby sa odlíšilo od starodávneho Kovinu, ktorý sa nachádzal na Dunaji asi 100 km južne od Belehradu. Srbi z Kovina prišli do Komárna na prelome 15. a 16. storočia. Z tohto dôvodu sa komárňanskí Srbi cítili oprávnení využívať práva a slobody, ktoré uhorskí panovníci udelili Srbom v Kovine. Spomínaný cisársky diplom sa odvoláva na privilegialne listiny uhorských kráľov (tieto boli až do roku 1882 uložené v archíve pravoslávnej cirkevnej obce) vydané pre obyvateľov Srbského Kovina, ale neupresňuje, o aké práva a slobody ide. In: DAVIDOV, D.: Spomenici Budimske eparhije. Beograd 1990, s. 121.

²¹ Tamže.

budú predávať tovar cudzieho pôvodu a na hranici zaplatia 3% clo. Rakúsko podpisovalo dohodu s cieľom hospodársky ovládnuť oblasť Balkánu, výsledok bol však opačný. Niekoľko mesiacov po podpise zmluvy začali na územie monarchie prenikať početné skupiny obchodníkov z Macedónie, Epiru a Tesálie, ktorí si v Uhorsku vybudovali silné hospodárske pozície.²²

V Komárne nachádzame pravoslávnych obchodníkov už na konci 17. storočia, ale do roku 1705 to boli najmä Srbi. V roku 1712 bol za mešťana prijatý istý Macedóнець, ďalší pravoslávni obchodníci gréckeho pôvodu sa tu usadili v nasledujúcich rokoch. V druhej polovici 18. storočia ich tu každý rok pribudlo niekoľko, takže v tomto čase sa mesto stalo najdôležitejším centrom obchodníkov balkánskeho pôvodu na Slovensku.²³

Dôležitým zdrojom informácií o počtoch pravoslávneho obyvateľstva v meste sú matriky. Prvú pravoslávnu matriku v meste začal písať kňaz Peter roku 1740 a posledný zápis do nej bol urobený v roku 1791. Na základe záznamov zo spomínanej matriky môžeme skonštatovať, že v roku 1740 tvorilo tzv. srbské mesto 28 domov, 24 domov vlastnili Srbi, štyri domy patrili Grékom. Týchto 28 domov obývalo 160 ľudí, asi tretinu tvorili Gréci. O tom, že počet pravoslávneho obyvateľstva v meste mal stúpajúcu tendenciu až do konca 18. storočia, svedčia nasledujúce čísla. V rokoch 1725–1757 bolo v meste pokrstených 158 detí, v rokoch 1758–1777 to bolo 137 detí. Do roku 1756 bolo v komárňanskom kostole zosobášených 160 párov, v rokoch 1757–1791 uzavrelo manželstvo 123 párov. V matrike je zaznamenaných 16 úmrtí a pohrebov.²⁴

Napriek tomu, že postavenie srbskej komunity v meste bolo zabezpečené vyššie spomínanými výsadnými listinami uhorských panovníkov, srbskí obyvatelia mesta sa často cítili vo svojich právach obmedzovaní. Ochranu pred skutočným alebo domnelým útlakom hľadali u jurisdikcií kráľovstva rôzneho stupňa – od magistrátu mesta až po osobu panovníka. Ako príklad môžeme uviesť spor okolo stavby nového kostola. Stavba nového pravoslávneho chrámu v Komárne vyvolala silný odpor katolíckeho duchovenstva a do riešenia sporu bol zainteresovaný aj ostrihomský arcibiskup Mikuláš Čáky a pravoslávny metropolita zo Srijemských Karloviec Pavol Nenadovič. Mária Terézia napokon stavbu v roku 1753 povolila s podmienkou, že hneď po ukončení výstavby bude starý kostol úplne zbúraný.²⁵ Ďalšiu sťažnosť miestnych Srbov musel riešiť magistrát mesta. Nespokojnosť srbského obyvateľstva vyvolala skutočnosť, že majstri cechu stolárov nechceli prijímať ich deti za učňov. Predstavitelia mesta si predvolali majstrov spomenutého cechu, ktorí prehlásili, že nikdy nezakazovali prijímať za

²² ŠPIESZ, A.: Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. storočí. In: Historické štúdie, 14, 1969, s. 77–78.

²³ Tamže, s. 82.

²⁴ ŠOBA v Nitre, Zbierka cirkevných matrik, č. 9. Údaje z matriky spracoval B. RADOVANOVIČ vo svojom rukopise Srbi v Komárne a severne od Dunaja v kontexte dejín Uhorska, nestr. Rok 1757 sa za prelomový vo vedení matriky uvádza z toho dôvodu, že v tomto roku boli dovtedy používané staroslovienske číslice nahradené číslicami arabskými.

²⁵ RADOVANOVIČ, B.: Pravoslávny kostol v Komárne, s. 9.

učňov srbské deti a každý majster sa môže slobodne rozhodnúť, či srbského chlapca do učenia prijme alebo nie.²⁶

Neustále spory vyvolávalo aj používanie juliánskeho kalendára a s tým spojené otázky zachovávaní katolíckych sviatkov pravoslávnyimi veriacimi, a to aj napriek tomu, že tieto sporné záležitosti upravovali všetky patenty uhorských panovníkov vydané pre srbské etnikum. Katolícke duchovenstvo nútilo pravoslávnych veriacich, aby dodržiavali katolícke sviatky a zdržiavali sa počas nich práce. Toto však bolo pre srbské obyvateľstvo i štát ekonomicky nevýhodné, keďže pravoslávna cirkev mala aj vlastné sviatky, počas ktorých bolo prikázané zdržiavať sa práce. Neustále sa opakujúci problém opätovne riešil intimát Miestodržiteľskej rady z 12. 10. 1752,²⁷ podľa ktorého boli pravoslávni veriaci na územiach obývaných pravoslávnyim obyvateľstvom povinní svätiť nedele, ktoré aj ony dodržiavali z náboženských dôvodov a ešte k tomu štyri sviatky – Veľkú noc, svätodušné sviatky, deň narodenia Ježiša Krista a sviatok Božieho tela. Počas týchto dní sa mali zdržiavať práce, nemali obchodovať, otvárať svoje dielne a mali sa vyhnúť všetkému, čo by mohlo narušiť dôstojný priebeh katolíckych omší a procesií. Ostatné rímsko-katolícke sviatky nemuseli sláviť, ale od 8.–11. hodiny nemali vykonávať práce, ktoré by spôsobovali hluk. Po týchto hodinách už mohli slobodne a neobmedzene pracovať. Ak išlo o sviatky, počas ktorých Svätá stolica nezakazovala zdržiavať sa práce, nemuseli pravoslávni dodržiavať ani tieto tri hodiny.

Karlovícká synoda v roku 1774 potvrdila zoznam 33 sviatkov, počas ktorých musia pravoslávni dodržiavať spomínané tri hodiny pokoja a tento zoznam schválila aj Mária Terézia. Tento poriadok svätenia sviatkov potvrdili aj ďalšie dve kráľovské nariadenia vydané pre ilýrsky národ v roku 1777 a 1779. Pravoslávni v Komárne však tieto nariadenia nedodržiavali, čo magistrát mesta hlásil Miestodržiteľskej rade. Tá v roku 1780 niekoľkokrát vyzvala magistrát mesta, aby sa postaral o dodržiavanie vôle panovníka v tejto záležitosti.²⁸

Významným zásahom do života pravoslávnej pospolitosti v Komárne, ale i v celom Uhorsku bol tolerančný patent Jozefa II. vydaný 21. 10. 1781. Pravoslávni veriaci neboli obmedzovaní v praktizovaní viery a pri budovaní svojho školstva, keďže tieto záležitosti patrili k ich právam a slobodám, ktoré boli garantované privilégiami uhorských panovníkov a zo strany štátu boli dodržiavané. Tolerančný patent však zaručoval nekatolíkom aj občiansko-právne zrovnoprávenie s katolíkmi a tento aspekt tolerančného patentu bol pre pravoslávne obyvateľstvo najväčším prínosom. Tento názor sa opiera aj o obsah intimátu Miestodržiteľskej rady z 28. 4. 1784. Intimát je odpoveďou na sťažnosti pravoslávneho kléru a veriacich, ktoré predniesli na karlovicekej synode, ktorá sa konala v tom istom roku. Z obsahu dokumentu jednoznačne vyplýva, čo považovali predstavitelia srbského etnika za prioritné problémy svojich komunit v období po vydaní tolerančného patentu.

²⁶ Archív pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne, KOM-LAT – 2.

²⁷ Tamže.

²⁸ Tamže.

Miestodržiteľská rada v reakcii na spomínané sťažnosti srbských predstaviteľov zakázala, aby katolíci nazývali pravoslávnych veriacich schizmatikmi a heretikmi. Rovnako sa zakazovali aj urážky pravoslávneho vierovyznania a pravoslávnych kňazov. Podľa nariadenia intimátu sa všetky sťažnosti Srbov na takéto konanie katolíkov museli prešetriť a usvedčení vinníci sa mali potrestať. Intimát deklaroval snahu panovníka zabrániť všetkým nepokojom medzi príslušníkmi rozdielnych vierovyznaní. Ďalší bod intimátu nariaďoval, aby zákonné ustanovenia o väznení a telesných trestoch katolíckych kňazov platili aj pre pravoslávny klérus. Pravoslávni biskupi mali mať na tieto záležitosti rovnaký vplyv ako biskupi katolícki. Kňazi všetkých vierovyznaní mali všetkým biskupom preukazovať rovnakú úctu. Intimát ponechal v platnosti oslobodenie pravoslávneho kléru od platenia kontribúcií. Tejto výsady boli pozbavení pravoslávni kňazi, ktorí kvôli svojim mravným pokleskom nemohli vykonávať kňazskú službu.

V roku 1784 sa z podnetu Jozefa II. začala rozsiahla akcia, ktorej cieľom bolo zmapovať existujúce fundácie v krajine. Správcovia fundácií (kapituly, kláštory a pod.), ako aj nekatolícke cirkevné obce mali podľa predpísaných inštrukcií vypracovať správy o nimi spravovaných fundáciách. Zo správy malo byť zrejmé, kto, kedy a kde fundáciu založil, s akým cieľom, aký bol jej pôvodný majetok a či ho tvorili nehnuteľnosti alebo kapitál. Rovnako sa malo uviesť, ako sa plní poslanie fundácie a či sa jej majetok rozrástá. Komárňanská pravoslávna obec žiadnu fundáciu nemala a všetky svoje výdavky (údržba kostola, plat kňaza a učiteľa) hradila z milodarov veriacich.²⁹

Etnická nesúrodosť pravoslávnej cirkevnej obce viedla k rozporom medzi Srbmi a Grékmi v otázkach bohoslužobného a vyučovacieho jazyka, ako aj využívania spoločného kostola a cintorína. Gréci po svojom príchode do mesta štredo prispievali na výstavbu a udržiavanie kostola, ako aj školy a cintorína. Preto je pochopiteľné, že sa chceli podieľať na spravovaní zhromaždených finančných prostriedkov a participovať na ich využívaní. Vzniknuté spory sa vo vnútri komunity nepodarilo vyriešiť, preto roku 1784 zaslali komárňanskí Gréci Miestodržiteľskej rade list, v ktorom sa sťažovali na krivdy, ktoré im spôsobujú dominujúci Srbi.³⁰ V liste poukazovali na skutočnosť, že hoci 7. bod zákona z roku 1779 prikazuje, aby sa cirkevné pokladne držali pod troma zámkami, Srbi si ustanovili svojich kurátorov a len ony spravujú spoločnú pokladnicu, čo je podľa nich na škodu gréckej časti pospolitosti. Keďže Gréci do nej poskytujú dlhodobo vyššie príspevky, požadujú, aby sa aj ony mohli podieľať na jej správe. Pre odpor Srbov sa neplatia dohodnuté školské poplatky. Kurátori cirkvi požadujú od každej mŕtvolky pochovanej na spoločnom cintoríne 12 zlatých. V ďalšom bode listu sa Gréci sťažujú, že pre nedostatok učiteľov gréckeho jazyka musia svoje deti na vlastné vysoké náklady posielat' do vzdialených škôl. Preto žiadajú, aby z cirkevnej pokladne dostávali plat aj učelia gréčtiny, čo ale Srbi odmietajú. O tom, že takéto spory v pravoslávnych cirkevných obciach neboli ojedinelé, svedčí aj fakt, že na záver svojho listu Gréci žiadajú, aby Miestodržiteľská

²⁹ Tamže.

³⁰ Archív pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne, KOM-LAT – 2.

teľská rada upravila pomery v ich náboženskej obci tak, ako to urobila v nariadení pre cirkevnú obec v Pešti z 1. 9. 1783.

Dôležitou súčasťou náboženského života pravoslávnych bolo pochovávanie mŕtvych. Pravoslávni veriaci pochovávali svojich zosnulých do hrobiek postavených v kostoloch, prípadne v ich okolí. Kvôli tomuto zvyku sa dostávali do sporov s vládnuou mocou, ktorá kvôli ochrane zdravia obyvateľov a zamedzeniu vzniku morových epidémií chcela, aby sa mŕtvi pochovávali v extravilánoch miest a obcí. Prvé nariadenie o zrušení všetkých vnútromestských cintorínov a krýpt bolo vydané v roku 1741 a zopakovalo sa ešte niekoľkokrát v rokoch 1750, 1751, 1765 a 1766.³¹ Pravoslávna komunita v meste však odmietala vzdať sa z náboženských i finančných dôvodov svojej tradície pochovávania mŕtvych a spomínané nariadenie nerešpektovala. Avšak aj postoje panovníka a Miestodržiteľskej rady k tejto otázke sa menili. Kým kráľovským dekrétom z 30. 3. 1778³² sa pravoslávny povolilo pochovávať zosnulých podľa svojich tradícií do rodinných a cirkevných krýpt, podľa kráľovských dekrétov z roku 1780, 1788 a 1789 sa pristúpilo k redukovaniu hrobiek a krýpt v kostoloch. Ďalšou etapou vo vývoji tohto sporu bol intimát Miestodržiteľskej rady č. 23028 z 30. 4. 1790,³³ podľa ktorého mohli ostať zachované tie krypty a hrobky, ktoré boli vybudované s predpísanými bezpečnostnými opatreniami. To znamenalo, že vchod museli mať mimo kostola a miesta pre jednotlivé hroby mali byť obmurované. Spory o zachovanie vnútromestského pravoslávneho cintorína v meste a o spôsobe pochovávania pravoslávnych zosnulých definitívne ukončil intimát Miestodržiteľskej rady z roku 1804. Intimát nariaďoval magistrátu mesta vybudovať pre pravoslávnu komunitu nový cintorín v extraviláne a pochovávanie zosnulých na starom cintoríne zakázať.

Z analýzy zachovaných latinských písomností vyplýva, že v období po roku 1784 venovali uhorské úrady ešte určitý čas hlavnú pozornosť náboženským právam pravoslávnych a výkladu tolerančného patentu, ale nosnou témou sa postupne stávala otázka pravoslávneho školstva a jeho organizácie.

Osudy pravoslávnej komunity v Komárne sú úzko prepojené s tureckými vojnami v Európe. Turecké nebezpečenstvo bolo podnetom k pomerne rozsiahlej emigrácii Srbov do horného Uhorska. Vojenské služby, ktoré srbskí vojaci preukazovali uhorským panovníkom v protitureckých vojnách, boli dôvodom výsadného postavenia srbskej pravoslávnej komunity, ktorého rozsah nemá v dejinách Uhorska obdobu. Po skončení tureckých vojen prestali existovať dôvody na masovú migráciu Srbov do horného Uhorska a opatrenia Márie Terézie ukončili aj prenikanie pravoslávnych obchodníkov z Balkánu. Zmenšený dopyt po vojenskej sile srbských vojakov a centralizačné snahy osvietenských panovníkov spôsobili postupné okliešťovanie srbskej autonómie, ktoré malo viesť k úplnej integrácii srbského etnika do štruktúr uhorského štátu.

³¹ BOKESOVÁ – UHEROVÁ, M.: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Bratislava 1973, s. 142.

³² Archív pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne, KOM-LAT – 2.

³³ Tamže.

Bez prílevu nového pravoslávneho obyvateľstva začala pravoslávna enkláva v Komárne od konca 18. storočia postupne zanikať. Dávnejšie usadení srbskí pravoslávni veriaci priebežne asimilovali s majoritným obyvateľstvom, a to najmä v dôsledku zmiešaných manželstiev. O tom, v akom stave sa komunita nachádzala na konci 19. storočia, svedčia nasledujúce slová komárňanského pravoslávneho kňaza Vladimíra Rakica z roku 1886: „*Komárňanská cirkevná obec má tohoto času 33 živých členov, z ktorých je 6 detí, ktoré duchovný vyučuje náboženstvu, využívajúc príspevkov z nadácie nebohej Kataríny Lepora. Dospelí členovia cirkevnej obce zväčša žijú v zmiešaných manželstvách, a preto komárňanskej cirkevnej obci hrozí nebezpečenstvo zániku po vymretí mužských členov. Mladá generácia pri nástupe duchovného už bola vychovaná v duchu inej viery. Majetkový stav komárňanskej cirkevnej obce je veľmi zlý... Veriaci ničím neprispievajú na vydržiavanie cirkevnej obce, ani na plat duchovného a kantora, ba aj základný majetok cirkevnej obce v dôsledku nedbanlivosti z predchádzajúcich rokov priviedli navnivoč a skoro dovolili zničiť...“³⁴*

LA COMMUNAUTÉ ORTHODOXE DE KOMÁRNO AUX 17e–18e SIÈCLES DANS LE CONTEXTE DES PRIVILÈGES DES SEIGNEURS HONGROIS

Ingrid Kušniráková

La migration de l'ethnie serbe en Hongrie commença par conséquent du danger augmentant turc aux Balkans. Les seigneurs hongrois soutenaient et dirigeaient cette migration, les soldats serbes furent une force remarquable de l'armée hongroise pendant les batailles anti-turques.

Les services militaires que les soldats serbes prouvaient aux seigneurs hongrois furent la raison de la position prioritaire de la communauté orthodoxe serbe dont l'étendue est incomparable dans l'histoire de la Hongrie. La fin des guerres de Turquie et les essais de centralisation des seigneurs de l'époque des lumières menèrent à une répression continue de la position privilégiée de l'ethnie serbe dans le pays. A la fin du 18e siècle, les Serbes, étant considérés comme étrangers, sont devenus citoyens hongrois auxquels on a attribué une autonomie religieuse et scolaire.

Dès le début du 16e siècle, dans la ville de Komárno, se formait l'une des communautés orthodoxes les plus importantes en Hongrie. La période des 17e–18e siècles fut pour la communauté orthodoxe de Komárno une époque de développement ethnique et économique. Dans les conditions politiques changées, et sans afflux d'une autre population orthodoxe, au 19e siècle, dans la ville de Komárno, l'ethnie serbe commença à s'assimiler à la population majoritaire.

Traduit par Kristína Kapitáňová

³⁴ Archív pravoslávnej cirkevnej obce v Komárne, KOM-INV. Za preklad listu ďakujem B. Radovanovičovi.

KOLONIZÁCIA JUŽNÉHO SLOVENSKA A PODKARPATSKEJ RUSI V ČESKOSLOVENSKEJ POZEMKOVEJ REFORME

II. časť

EVA VRABCOVÁ

Vrabcová, E.: Colonisation of South Slovakia and Carpathian Ruthenia at Czechoslovak Agrarian Reform. Slovenská archivistika, Vol XXXVII, No 2, 2002, p. 55–80

The second part following the first which deals with the organisation, process and results of the south Slovakia and Carpathian Ruthenia colonisation at Czechoslovak Agrarian Reform in 1919, deals with the various state and private colonies.

Agrarian history of Slovakia. Agrarian reform. Colonisation.

PhDr. Eva Vrabcová, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Základné údaje o kolóniách

Štátne kolónie

Kolónia na južnom Slovensku

Prvé kolónie na území južného Slovenska sa začali zriaďovať v roku 1921. V tomto roku vzniklo 8 kolónií: Bottovo, Malý Fajkürt, Hviezdoslavov, Jesenské, Miloslavov, Mudroňovo, Slávikovo a Šrobárová. V týchto kolóniách sa usadilo 252 slovenských rodín, 67 českých a moravských, 7 nemeckých a 20 maďarských rodín (z toho bolo 34 rodín reemigrantov a 40 rodín legionárov). K maďarskej národnosti sa hlásili väčšinou zamestnanci bývalých veľkostatkov, ktorým ako odškodnenie za stratenú prácu bola daná možnosť získať pôdu prídedom. Celkový počet obyvateľov prvých kolónií na území južného Slovenska zriadených v I. pozemkovej reforme bol 2 239.¹

Kolónia Bottovo vznikla zlúčením dvorov (majerov) Leánymező a Gernyőpuszta síce až v roku 1926, ale obidva pôvodné dvory boli kolonizované už v roku 1921. Osada Leánymező pod svojím pôvodným názvom a osada Gernyőpuszta pod názvom Masarykovo. Parceláciou veľkostatkov Rimavská Seč (Siaš) vlastníka Filipa Coburg-Gotha a Jánošovce vlastníčky Ilony Kintzig kolónia Bottovo získala 704,27 ha pôdy v katastrálnych územiach obcí Cakov, Dubovce, Jánošovce a Rimavská Seč. Usadilo sa tu 57 rodín, a to 10 rodín z Čiech, 12 z Moravy, 27 zo Slovenska, 1 rodina z Poľska a 7 rodín reemigrantov. Slovenské rodiny väčšinou pochádzali z oblasti Liptova a Oravy. Iba jeden pridelený roľnícky nedeľ bol do výmery 3 ha, ostatné od 3 do 20 ha.

¹ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave (ďalej Kol. ref.), šk. 8.

V roku 1928 sa kolónia Bottovo politicky osamostatnila. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1930 mala 311 obyvateľov, z ktorých sa 149 hlásilo k českej a 162 k slovenskej národnosti. Konfesionálne prevládali príslušníci rímskokatolíckej cirkvi. Školopovinné deti navštevovali dvojtriednu obecnú školu s vyučovacím jazykom slovenským. V obci bol činný miestny hasičský zbor a spoločenský život riadila miestna organizácia Sokola.

Po Viedenskej arbitráži v roku 1938 obec pripadla Maďarsku a slovenskí osadníci ju museli opustiť. Po návratení Slovensku v roku 1945 samostatnosť opäť získala až v roku 1951.²

Kolónia Malý Fajkürt sa utvorila na veľkostatkoch Tekovská Baračka vlastníčky Ireny Mirbachovej a Fajkürt vlastníkov Matyáša Petrikovitsa a Amálie Szulyovskej. Rozprestierala sa v katastrálnych územiach obcí Fajkürt (Dedinka) a Baračka. 62 roľníckych nedielov v celkovej výmere 417,53 ha si medzi sebou rozdelilo 48 rodín výmerou od 3 do 20 ha a 14 rodín výmerou do 3 ha.

Väčšina kolonistov pochádzala z Kysúc. Pri vzniku v roku 1921 mala len 45 rodín kolonistov. Ich počet sa na spomínaných 62 ustálil v roku 1936. Zo 62 rodín sa 53 hlásilo k slovenskej národnosti a 9 k nemeckej. Z hľadiska konfesionálnej príslušnosti sa iba jedna rodina hlásila k evanjelickému a. v. náboženstvu, ostatné rodiny patrili k rímskokatolíckej cirkvi. V kolónii bola jednotriedna ľudová škola s vyučovacím jazykom slovenským. Predsedom hospodárskeho výboru bol Ján Kubiš starší. Ako samostatná obec bola v roku 1938 pričlenená k Maďarsku. Po roku 1945 pod názvom Malý Fajkürt sa stala súčasťou obce Dedinka.³

Kolónia Hviezdoslavov, ktorá sa v roku 1936 stala samostatnou obcou, vznikla zlúčením osád Vörösmajor, Jozefmajor a Némethsok v katastrálnych územiach obcí Štvrtok na Ostrove a Mierovo (Béke) na Žitnom ostrove. Osada Némethsok sa stala súčasťou Hviezdoslavova až v roku 1928. Prvá písomná zmienka o osade na území kolónie pochádza už z roku 1402. Počet obyvateľov kolónie v roku 1924 bol 180, ale už v roku 1929 stúpol na 310. Šesťdesiatdeväť rodín kolonistov získalo celkom 795,10 ha pôdy z parcelácie veľkostatku Kráľová vlastníka Jána Pálfiho (Pálffy), veľkostatku Béke-Gomba vo vlastníctve Rudolfa Wiener-Weltena a veľkostatku Veľká Sarva vlastníka Fridricha Pongrácza. Najviac prídellov – 49 roľníckych nedielov bolo od 3 do 20 ha, nad 20 ha 8 a do 3 ha 12 prídellov.

V kolónii Hviezdoslavov bola v roku 1922 zriadená prvá slovenská škola na Žitnom ostrove. Pôvodní kolonisti sa hlásili k národnosti slovenskej, maďarskej, ruskej a poľskej, ale podľa údajov z roku 1938 z 69 rodín bolo 21 slovenských, 18 moravských, 15 českých, 14 maďarských a 1 nemecká rodina. Konfesionálne sa kolonisti prevažne hlásili k náboženstvu rímskokatolíckemu a evanjelickému a. v. Predsedom hospodárskeho výboru bol v rokoch 1921–1933 Karel Svoboda, ktorého vystriedal Juraj Katzel. V obci bol činný hasičský spolok, zriadené Svojpomocné hospodárske družstvo, s. r. o. a Úverné družstvo, s. r. o. Obec mala

² SNA, fond Kol. ref., šk. 57.

³ SNA, fond Kol. ref., šk. 69.

vlastný kultúrny dom s knižnicou, v ktorej bolo 296 zväzkov kníh beletrie, ale aj odbornej literatúry rôzneho zamerania. Po Viedenskej arbitráži obec pripadla Maďarsku. V súčasnosti patrí do okresu Dunajská Streda.⁴

Kolónia Jesenské sa osamostatnila v roku 1927. Jej pôvodný názov bol Šetékút a vznikla z veľkostatku Tekovská Baračka vlastníčky Ireny Mirbachovej. Mala 138 obyvateľov a 18 nedieli zahŕňalo celkovú výmeru pôdy 241,40 ha. Najviac vlastníkov – 16, získalo roľnícke nediely vo výške od 3 do 20 ha, jeden vlastník nad 20 ha a 1 vlastník do 3 ha.

Nová obec Jesenské, s vlastnou slovenskou školou, okrem územia kolónie zaberala aj časť katastrálnych území Beša a Iňa v bývalom okrese Vráble.

Predsedom hospodárskeho výboru bol Anton Matloň. Kolónia spolu s obcou pripadla v roku 1938 Maďarsku, keď z 18 rodín bolo 17 slovenských a 1 maďarská. Po roku 1945 obec bola pripojená k obci Beša a samostatnou sa stala až v roku 1992.⁵

Kolónia Miloslavov alebo Miloslava (tento názov sa používal až do roku 1936) zaberala dvor Annamajor a časť dvora Erzsébetmajor. Leží v západnej časti Žitného ostrova. Annamajor a Erzsébetmajor patrili do veľkostatku Béke-Gomba vlastníka Rudolfa Wiener-Weltena a veľkostatku Fél-Majorháza vlastníka Ľudovíta Strassera. Kolónia zaberala časť katastrálnych území obcí Štvrtok na Ostrove, Nové Košariská (Mischdorf), Nová Lipnica (Tartschendorf) a Tomášov (Fél). V roku 1936 sa stala samostatnou obcou. V roku 1921 sa tu usadilo 20 slovenských rodín, 5 českých a 14 rodín reemigrantov z Maďarska a Juhoslávie. V roku 1936 sa počet usadlostí zvýšil na 77, do ktorých sa rozdelilo 946,20 ha pôdy. Najviac bolo vlastníkov roľníckych nedieli od 3–20 ha, nad 20 ha boli traja vlastníci a do troch ha bolo 14 vlastníkov.

Kolónia mala k 1. 1. 1929 254 obyvateľov. Väčšina sa hlásila k národnosti slovenskej a českej a prevládalo náboženstvo evanjelické a. v. a baptisti. Školopovinné deti navštevovali jednotriednu ľudovú slovenskú školu zriadenú priamo v kolónii. Kolonisti sa orientovali na pestovanie ovocných stromov. V obci bol kultúrny dom s knižnicou s 397 zväzkami kníh. Svoje pôsobisko tu malo aj Úverné družstvo, s. r. o. Styk s úradmi zabezpečoval hospodársky výbor s predsedom Jurajom Stankom a od roku 1933 Františkom Mikulicom. Miloslavov bola jednou z obcí, ktoré v roku 1938 nepripadli Maďarsku. Po roku 1945 sa tu usadili noví osadníci zo stredného Slovenska.⁶

Kolóniu Mudroňovo založili slovenskí kolonisti na veľkostatkoch M. Pálfiho a bratov Ľudovíta a Gejzu Barániho (Barányi). Veľkostatky sa rozprestierali najmä v katastrálnom území obce Modrany (Madar), obcí Krátke Kesy a Svätý Peter (Komárnanský Svätý Peter). V kolónii sa usadilo 40 slovenských rodín, z ktorých niektoré boli reemigrantské a jedna rodina maďarská. Získali 464,60 ha pôdy. Roľnícke nediely boli všetky vo výmere od 3 do 20 ha. Už v roku 1927 bola kolónia samostatnou obcou. Na čele hospodárskeho výboru bol Michal Jur-

⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 84.

⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 86.

⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 106–113.

čo. V obci bola zriadená slovenská ľudová škola a pôsobil tu aj hasičský zbor. Vo svojich začiatkoch mala obec 239 obyvateľov hlásiacich sa k rímskokatolíckemu a evanjelickému a. v. náboženstvu. V roku 1938 po Viedenskej arbitráži pripadla obec Maďarsku. Slovenskí kolonisti museli kolóniu opustiť a presťahovať sa na územia Slovenskej republiky. Mudroňovo je dnes samostatnou obcou v okrese Komárno.⁷

Kolónia Slávikovo vznikla v roku 1921 zlúčením dvoch pôvodných kolónií Čobánka a Kacsagó. Obe kolónie boli založené na dvoroch, ktoré patrili do veľkostatku Rimavská Seč (Siaš) vlastníka Filipa Coburg-Gotha. Kolóniu založili v prevažnej miere Slováci z Oravy. Štatút samostatnej obce získala k 31. 12. 1928. V roku 1936 mala obec 43 roľníckych nedielov, ktoré sa rozprestierali v katastrálnych územiach obcí Rimavská Seč a Cakov. Výmera 43 nedielov bola 580,15 ha pôdy, z toho nad 20 ha bolo 5 nedielov a 38 od 3 do 20 ha. Obec mala pri sčítaní ľudu v roku 1930 269 obyvateľov, z ktorých sa 244 hlásilo k československej národnosti, 11 k maďarskej a cudzincov bolo v obci 14. Okrem kolonistov z Oravy sa k slovenskej národnosti hlásilo aj 42 reemigrantov. Z konfesionálneho hľadiska bolo 263 rímskych katolíkov, 4 evanjelici a. v. a 2 bez vyznania.

V obci bola zriadená jednotriedna slovenská ľudová škola a pôsobil tu hasičský zbor. V roku 1938 obec pripadla Maďarsku a slovenskí obyvatelia obce sa vysťahovali. Po opätovnom pripojení k Československu bola obec v roku 1951 premenovaná na Orávku.⁸

Kolónia Šrobárová s pôvodným názvom Silošpusta vznikla z dvoch bývalých dvorov Silošpusta a Kurtakeszi na veľkostatkoch Mikuláša Pálfiho a Gejzu Barániho. Pozemky kolónie ležali v katastrálnych územiach obcí Marcelová, Modrany (Madar) a Krátke Kesy. Podľa údajov k 1. 10. 1936 mala kolónia 86 roľníckych nedielov, z ktorých 80 bolo v rozpätí od 3 do 20 ha a 6 do 3 ha výmery. K 13. 12. 1928 bola samostatnou obcou. Usadili sa tu predovšetkým Slováci z Kysúc a Terchovej, ale aj 12 rodín reemigrantov z USA, 2 rodiny z Moravy, 1 z Čiech a 2 rodiny legionárov. V kolónii ostalo usadených 8 rodín pôvodných zamestnancov veľkostatkov, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti. Na čele hospodárskeho výboru a neskorším starostom obce bol Vincent Košťurjak. V obci bola zriadená obecná škola a hasičský zbor. Obec po Viedenskej arbitráži pripadla Maďarsku.

Od roku 1945, keď sa do obce vrátili slovenskí kolonisti, až dodnes obec užíva svoj pôvodný názov Šrobárová.⁹

V roku 1922 na území južného Slovenska vznikli 2 kolónie: Nová Ďala a Štúrová. Nová Ďala bola malou kolóniou. V roku 1936 tu bolo usadených 8 rodín, ktoré si rozdelili 91,92 ha pôdy, a to vo výmere od 3 do 20 ha. Kolónia bola utvorená na veľkostatku Stará Ďala vlastníka Emila Bachera. Rozprestierala sa v katastrálnom území obce Nová Ďala, dnes Dulovce v okrese Komárno. Koló-

⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 113, 114.

⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 120, 121.

⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 123–126.

nia sa tvorila z dvora Pod Hájom alebo Podháj. Obyvatelia kolónie boli všetci slovenskej národnosti. Na čele hospodárskeho výboru bol Pavol Maliarik. V roku 1938 sa všetkých 8 rodín muselo presťahovať na územie Slovenska, keďže obec Nová Ďala aj s kolóniou pripadla Maďarsku.¹⁰

Kolónia Štúrová, niekedy sa uvádza aj ako Štúrovo, vznikla pod pôvodným názvom dvora Margitmajír. Mala 39 roľníckych nedielov, ktoré boli vyčlenené z veľkostatkov Veľké Kesy, Malé Kesy, Veľký Lél (Nagylél) a Felaranyoš 4 vlastníkov (Gejza Fejérváry, L. Malcomes, Nagylél, veľkostatok, Singer A., a. s.). Celková výmera pôdy kolonistov bola 703 ha, ktorá bola rozdelená takto: 14 nedielov nad 20 ha, 23 nedielov od 3 do 20 ha a 2 nediely do 3 ha. Štúrová pripadla spolu so svojou materskou obcou, dnes Okoličná na Ostrove (Ekel), v roku 1938 Maďarsku. V tom čase tu žilo 18 slovenských, 19 moravských a 2 maďarské rodiny. Až na jednu rodinu, ktorá sa hlásila k rímskokatolíckemu náboženstvu, boli všetky rodiny evanjelické. Predsedom hospodárskeho výboru bol Ján Ďalák. V čase vzniku sa v kolónii usadilo 21 slovenských rodín a počet jej obyvateľov sa pohyboval okolo 142. Kolónia mala zriadenú jednotriednu obecnú školu.¹¹

V roku 1923 na južnom Slovensku vznikli 3 kolónie a v južnej časti Východoslovenskej nížiny kolónia Stráž. Všetky tri kolónie, a to Bellova Ves, Hurbanova Ves a Senec, boli zriadené v oblasti Žitného ostrova.

Kolónia Bellova Ves, pôvodne pod názvom Vitténypuszta, bola založená na území rovnomenného dvora. V roku 1925 sa jej súčasťou stali ešte Rónyaipuszta a Csörgepuszta. Prídel pôdy kolonistom bol z veľkostatkov Šamorín, vlastníka Vojtecha Pálfiho, Veľký Lég vlastníka Ľudovíta Beňovského (Benyovszký), Béketfa vlastníka Jána Pálfiho, Töszemajor vlastníka T. Prachara a výmenou pôdy s roľníkmi z Tonkoviec (Tonkháza). Kolónia zasahovala do katastrálnych území obcí Tonkovce, Vojtechovce (Bél-Vata), Veľký Lég, Čenkovce (Csenke), Maslovce (Vajas-Vata), Masníkovo (Predná Potôň), Benkova Potôň a Horná Potôň. V roku 1929 mala 310 obyvateľov. K 1. 10. 1936 bolo v kolónii usadených 61 rodín, ktoré boli vlastníkami roľníckych nedielov od troch do dvadsiatich ha v celkovej výmere 746,09 ha.

V roku 1938 bola Bellova Ves už samostatnou obcou, kde prevažovali Slováci – 25 rodín a Moravania – 26 rodín, 9 rodín maďarských a jedna rodina česká, prevažne rímskokatolíckeho náboženstva. Prvým predsedom hospodárskeho výboru bol Rafael Mikloš, ktorého v roku 1933 vystriedal Ľudovít Huja. V obci pre cca 60 školopovinných detí bola zriadená jednotriedna ľudová škola s vyučovacím jazykom slovenským, založený hasičský spolok a Potravné družstvo. Obec mala vlastnú knižnicu s 207 zväzkami kníh. V roku 1938 obec pripadla Maďarsku. Po roku 1945 sa stala súčasťou obce Tonkovce, v roku 1955 sa osamostatnila. V rokoch 1976–1990 bola súčasťou obce Blahová a od roku 1990 je opäť samostatnou obcou v okrese Dunajská Streda.¹²

¹⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 61.

¹¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 129, 130.

¹² SNA, fond Kol. ref., šk. 46–49.

Kolónia Hurbanova Ves niesla pôvodný názov Szigetmajor, na ktorom vznikla. Jej súčasťou bol aj dvor Maholánka. Kolonisti prišli z Moravy, Myjavy a Prietrže. Vznikla parceláciou a pridelom z veľkostatkov Šamorín, Béketfa a Kráľová, ktorých vlastníkom bol Vojtech Pálfi. Zaberala časti katastrálnych území obcí Dolné Janíky, Rastice (Veľký Máger), Malý Šúr a Kostolná pri Dunaji (Hasvár). Usadilo sa tu 42 rodín kolonistov, ktorým pridelil štát 447,74 ha pôdy. Roľníckych nedielov od troch do dvadsať ha bolo opäť najviac – 30, dvaja kolonisti vlastnili nad 20 ha a do troch ha pôdy desiatí vlastníci. Predsedom hospodárskeho výboru bol najskôr Michal Kolárik, po ňom Pavol Jocík. Názov Szigetmajor sa pre kolóniu používal ešte v roku 1927. S názvom Hurbanova Ves sa prvýkrát stretávame až v roku 1929, ale kedy presne bola kolónia takto premenovaná, sme nezistili. V roku 1929 mala kolónia 138 obyvateľov, ktorí sa venovali pestovaniu tabaku. Prevládajúcim náboženstvom bolo evanjelické a. v. S výstavbou vlastnej školskej budovy sa začalo v roku 1929 za príspevania ministerstva školstva. K 1. 10. 1938 je kolónia už samostatnou obcou s liehovarom a Úverným družstvom, s. r. o. Po 2. novembri 1938 obec pripadla Maďarsku a podľa štatistiky v nej v tom čase žilo 18 rodín Slovákov, 14 Maďarov, 7 Moravanov a 3 české rodiny.

Po roku 1945 obec stratila samostatnosť a stala sa súčasťou obce Rastice. Opäť sa osamostatnila v roku 1956.¹³

Kolónia Senec s pôvodným názvom Dolný Majer taktiež vznikla v roku 1923 parceláciou veľkostatkov Čeklís – majetok Dr. Michala Esterháziho (Eszterházy) a rozšírenej v roku 1926 o pôdu z veľkostatku Kráľová Jána Pálfiho. Zaberala len katastrálne územie obce Senec. Pre kolóniu bolo určených 817,43 ha pôdy, na ktorej sa usadili prevažne kolonisti zo stredného Slovenska a Moravy. Celkom bolo pridelaných 64 roľníckych nedielov, a to 6 nad dvadsať ha, 50 medzi tromi až dvadsiatimi hektármi a 8 nedielov do troch ha. Kolónia mala pomerne veľký počet obyvateľov, až 418 v roku 1929. Počet školopovinných detí sa pohyboval okolo 50 a navštevovali školu v Senci. Hospodársky výbor viedol Augustín Konečný. Podľa zoznamu k 2. novembru 1938, keď Senec taktiež pripadol Maďarsku, v kolónii žilo 32 rodín Moravanov, 23 Slovákov, 5 Čechov a 4 rodiny maďarské. Kolónia je dnes súčasťou Senca.¹⁴

Kolónia Stráž na východnom Slovensku vznikla pod pôvodným názvom Cifratanya z veľkostatku Tisašalamon vlastníka M. a L. Odeschalchiho. Kolóniu založilo 16 českých a 5 rusínskych rodín s počtom členov 136. Z týchto rodín boli 2 rodiny reemigrantov a 7 legionárov. 21 roľníckych nedielov malo spolu 274,53 ha a všetka pôda bola rozdelená na nediely od 3 do 20 ha. Kolónia Stráž patrila do obce Šalamúnová. V roku 1938 obec pripadla Maďarsku a po roku 1945 na základe Dohody medzi ČSR a ZSSR bola odstúpená ZSSR.¹⁵

V roku 1924 boli zriadené štyri kolónie: Bozita, Harcášpusta, Macov a Taráň.

¹³ SNA, fond Kol. ref., šk. 81–83.

¹⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 117–119.

¹⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 121. Zoznam obcí na Slovensku podľa administratívneho rozdelenia k 1. 9. 1946. Bratislava 1946.

Kolónia Bozita. Na kolónii sa usadilo 5 slovenských rodín, 15 moravských a 12 českých, ktoré tak spolu tvorili 32 kolonizačných usadlostí, prevažne rodín legionárov. Kolónia vznikla na veľkostatku Bozita vlastníka Filipa Coburg-Gotha. Majetok kolónie sa rozprestieral v katastrálnych územiach obcí Prša, Veľké Dravce a Galša. Mal rozlohu 528,65 ha. Najviac roľníckych nedielov bolo pridelených vo výmere od 3 do 20 ha – 29 a 3 nediely boli vo výmere nad 20 ha. V roku 1929 mala 258 obyvateľov hlásiacich sa prevažne k rímskokatolíckemu a evanjelickému a. v. náboženstvu. V roku 1926 bola v kolónii postavená nová ľudová škola a v roku 1936 kultúrny dom. V kolónii úspešne účinkovalo miestne združenie Sokola. Kolónia získala štatút samostatnej obce v roku 1936.

Prvá písomná zmienka o obci pod názvom Bozyta je z roku 1350. V polovici 17. storočia počas vojenských operácií zanikla a v 18. storočí sa spomína už len ako osada obce Prša. Dnes ju poznáme pod názvom Buzitka.¹⁶

Kolónia Harcášpusta vznikla parceláciou veľkostatku dedičov Viktora Ďurkiho (Gyurki). Mala iba 6 kolonizačných usadlostí a patrila do katastrálneho územia obce Iža. V kolónii boli usadené 2 moravské, 2 české a 2 maďarské rodiny, ktoré si rozdelili celkom 79,6 ha pôdy. Jeden roľnícky nediel bol do výmery 3 ha, ostatné od 3 do 20 ha. Predsedom hospodárskeho výboru bol František Špalek. V roku 1929 mala 49 obyvateľov. V roku 1938 pripadla spolu s materskou obcou Iža do Maďarska. Dnes je súčasťou obce Iža. Osada Harcáš sa spomína už v roku 1397, keď patrila hradu Komárno.¹⁷

Kolónia Macov – Maczháza bola založená v roku 1924 z veľkostatkov Šárošfa vlastníka Štefana Bittóa, Béketfa Jána Pálfiho a Veľká Sarva Fridricha Pongráca, z ktorého bola pripojená do tejto kolónie časť Trnávky (Tárnoku) v roku 1926. Kolónia samotná zaberala časti katastrálnych území obcí Macov, Veľká Paka, Blatná na Ostrove (Šárošfa), Trnávka (Tárnok) a Rohovce (Veľká Sarva).

Kolónia bola pomerne malá, mala 26 roľníckych nedielov. Štyri nad 20 ha, 16 v rozmedzí troch až dvadsiatich ha a 6 do troch ha, spolu v rozlohe 352,72 ha. Bola osídlená prevažne Slováckmi a Moravanmi, medzi ktorými boli piati legionári. Keďže kolonisti sa zaoberali chovom dobytky, mali založené aj družstvo chovateľov hovädzieho dobytky. Kolónia bola od začiatku samostatnou obcou. V roku 1924 mala 159 obyvateľov, v roku 1927 188 obyvateľov, ale štatistiky v roku 1929 uvádzajú len 103 obyvateľov. Predsedom hospodárskeho výboru bol Jozef Kytlica, neskôr Jozef Krajčí. Asi 20 školopovinných detí navštevovalo miestnu školu. Obec taktiež v roku 1938 pripadla Maďarsku a k 2. 11. 1938 tu žilo 14 rodín Moravanov, 3 rodiny Čechov, 2 rodiny Slovákov a 7 rodín maďarských. V súčasnosti obec Macov patrí do okresu Dunajská Streda a k 1. 1. 1996 mala 149 obyvateľov.¹⁸

Kolónia Taraň pod pôvodným názvom Jozefmajír bola súčasťou obce Taraň. Vznikla v roku 1934 z miestnych častí Jozefov Dvor (Jozefmajír) a Horná Taraň, dovtedy patriacich obci Urmín a z miestnej časti Dolná Taraň patriacej Komjati-

¹⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 58, 59. Deset let kolonie Bozity. In: Pozemková reforma, ročník XVII., 1936, s. 49.

¹⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 78.

¹⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 98, 99.

ciam. V roku 1938 bola obec Taráň premenovaná na Štefanovičovú. Samostatnou obcou bola až do roku 1997, keď sa stala miestnou časťou obce Mojmírovce (prv Urmín). Kolónia Jozefmajír mala 26 roľníckych nedielov, ktoré vznikli parceláciou veľkostatku Urmín patriaceho Ladislavovi Huňadimu (Hunyadi). Celkový prídel pôdy pre kolonistov bol 274,44 ha. 5 roľníckych nedielov malo výmeru nad 20 ha, 15 od 3 do 20 ha a 6 nedielov do 3 ha pôdy. V kolónii sa usadili slovenskí reemigranti z Juhoslávie a kolonisti z Moravy. Predsedom hospodárskeho výboru bol Tomáš Smejkal. V obci Taráň bola zriadená už v roku 1925 dvojtriedna slovenská ľudová škola. V roku 1938 pripadla obec Maďarsku.¹⁹

V roku 1925 bolo založených až 10 kolónií: Blahova Dedina, Čata, Halič, Hodejov, Košúty, Millenium, Süilly, Štefánikovo, Tónyepuszta, Erzsébetmajor, Trenčov, z nich päť na Žitnom ostrove.

Kolónia Blahova Dedina, dnes Blahová v okrese Dunajská Streda, mala pôvodný názov Sárrépuszta. 69 roľníckych nedielov bolo utvorených parceláciou veľkostatkov Veľký Lég Ľudovíta Beňovského, Béketfa Jána Pálfiho, Szász Pavla Bacsáka (Elindpuszta), Töszmajor K. Prachara a zámenou s roľníkmi z Tonkoviec (Tonkház). Kolónia sa rozkladala v katastrálnych územiach obcí Veľký Lég, Predná Potôň (Masníkovo), Benkova Potôň, Čecínska Potôň, Horná Potôň a Tonkovce. 4 nediely boli nad 20 ha, 55 medzi tromi až dvadsiatimi hektármi a 10 do troch ha. Kolonistom pripadlo celkom 811,24 ha pôdy.

V kolónii sa usadili kolonisti zo Slovenska, Moravy, Čiech a reemigranti z Bulharska. Blahova Dedina sa osamostatnila v roku 1936. V tom istom roku tu bol postavený aj rímskokatolícky kostol a o rok neskôr Národný dom s divadelnou sálou. V obci vyvíjala silné aktivity Slovenská liga a miestny hasičský spolok. Bola tu vybudovaná pomerne moderná mliekareň. Kolónia mala v roku 1929 385 obyvateľov a okolo 60 školopovinných detí navštevovalo dvojtriednu ľudovú slovenskú školu. Predsedom hospodárskeho výboru bol Antonín Novák a od roku 1933 Štefan Lovci. Podľa štatistiky z 2. 11. 1938 v Blahovej Dedine žilo 32 rodín Slovákov, 24 Moravanov, 12 Maďarov a jedna česká rodina. V rokoch 1938–1945 bola aj táto obec pričlenená k Maďarsku. Po vojne pripadla do obce Lehniče a opäť sa osamostatnila v roku 1951.²⁰

Kolónia Čata bola osídlená kolonistami z Čiech a Moravy. Do kolónie prišlo 18 rodín s počtom obyvateľov 83. Rozprestierala sa v katastrálnych územiach obcí Čata a Pastovce (Pastuchov). Vznikla z bývalého dvora Józsefháza, ktorý patril veľkostatku Mikuláša Pálfiho a jej pozemky čiastočne pochádzali aj zo zabratého veľkostatku vo vlastníctve dedičov Vilmoša Pongráca. Celkovo zaberala 322,53 ha. Všetky roľnícke nediely boli pridelené vo výmere od 3 do 20 ha. Výkaz z roku 1938 udáva 11 rodín moravských a 7 z Čiech. Na čele hospodárskeho výboru stál František Kopeček. Kolonisti boli všetko bývalí legionári. Kolónia Čata sa administratívne osamostatnila a mala pomerne čulý spoločenský a hospodársky život. V kolónii existoval hasičský spolok, bola zriadená družstevná mliekareň, v ktorej bola miestnosť pre divadelné predstavenia a súčasne sa vy-

¹⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 130, 131.

²⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 52–55.

užívala ako spolková miestnosť. V obci tiež pôsobilo úverové družstvo. V roku 1938 pripadla Maďarsku.²¹ V súčasnosti je obec Čata samostatnou obcou v okrese Levice.

Kolónia Halič vznikla na pôvodnom dvore patriacom k veľkostatku Veliká, ktorého vlastníkmi boli dedičia rodiny Forgáč (Forgách) – Soliskopuste. Patrila do katastrálneho územia obce Halič. Usadilo sa tu 8 slovenských rodín, ktoré získali 144,25 ha pôdy. Roľnícke nediely boli v rozpätí od 3 do 20 ha (7) a jedna rodina mala vlastníctvo nad 20 ha. Náboženské zameranie občanov bolo: 3 rímskokatolícke rodiny, 4 evanjelické a. v. a 1 rodina sa hlásila k baptistom. Obyvatelia kolónie sa venovali predovšetkým ovocinárstvu. V roku 1938 spolu s obcou Halič pripadla Maďarsku.²²

Kolónia Hodejovo bola založená na pôvodnom majeri Durenda puszta veľkostatku Jozefa Stojkovitsa. Patrila k rovnomennej obci, ktorá neskôr dostala názov Hodejov. Mala 14 kolonizačných usadlostí, ktoré získali pôdu vo výmere 215,94 ha. Tri roľnícke nediely boli nad 20 ha a 11 od 3 do 20 ha. Všetky usídlené rodiny sa hlásili k slovenskej národnosti a rímskokatolíckemu náboženstvu. V roku 1929 kolónia mala 86 obyvateľov. Spolu s obcou pripadla v rokoch 1938–1945 Maďarsku a slovenskí obyvatelia kolónie ju museli opustiť.²³

Kolónia Košúty patrila medzi malé kolónie. Mala iba 6 roľníckych nediely vo výmere 121,7 ha. 2 roľnícke nediely boli do 20 ha a 4 v rozpätí od 3 do 20 ha. Vznikla na bývalých veľkostatkoch Čierny Brod (Vizkelet) a Sládkovičovo (Dioszeg), ktorých vlastníkmi boli Izraelská aliancia a Diosecká cukrovarnícka a liehovarnícka hospodárska spoločnosť, a. s. Obyvatelia kolónie sa hlásili k slovenskej národnosti. Všetkých 66 obyvateľov muselo v roku 1938 kolóniu opustiť, keďže obec Košúty pripadla Maďarsku.²⁴

Kolónia Millénium dostala názov podľa jedného z vlastníkov veľkostatku, na území ktorého vznikla, a to akciovej spoločnosti Millénium, vlastniacej veľkostatku Pataš-Pastúchy (Csilizpatas). Ďalšími veľkostatkami, pôda ktorých sa použila na parceláciu pre túto kolóniu, boli Veľký Meder vlastníka Alexandra Kálnokyho, Száp Karola Ľudovíta Hikischa, Bös Emila Üchtritz Amade a Várkony J. Puchera. 28 vlastníkom bolo rozdelených 663,24 ha pôdy, a to nad 20 ha 22, a od troch do šiestich ha šiestim vlastníkom. Pôda zaberala katastrálne územia obcí Veľký Meder, Sap (Szap), Gabčíkovo (Beš), Vrakúň (Várkony) a Pastúchy (Pataš). Neskôr kolónia dostala názov Milenovice. Administratívne podliehala obci Pastúchy, s ktorou komunikoval najmä predseda hospodárskeho výboru Dominik Holý. Kolóniu založili prisťahovalci z Moravy, štatistika z 2. 11. 1938 uvádza 25 rodín, 1 českú rodinu a 2 rodiny maďarské. Neudáva ani jednu slovenskú. Spolu s obcou Pastúchy pripadla v roku 1938 Maďarsku.²⁵

Kolónia Sülly dostala názov podľa materskej obce, ku ktorej administratívne patrila. Obec Šuľany (Sülly) sa spomína už v roku 1237. Samostatnou obcou

²¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 59, 60.

²² SNA, fond Kol. ref., šk. 78.

²³ SNA, fond Kol. ref., šk. 79.

²⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 91, 92.

²⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 104, 105.

bola až do roku 1960, keď sa stala súčasťou obce Horný Bar. Kolónia Sülly vznikla z veľkostatku Felbár Aladára Betlena (Bethlen) a veľkostatku Veľká Sarva Fridricha Pongráca. 24 kolonistov získalo 365,46 ha pôdy, rozkladajúcej sa v katastrálnych územiach obcí Šuľany, Horný Bar, Rohovce (Veľká Sarva), Trnávka a Čilistov. Roľnícke nediely nad 20 ha vlastnili piati kolonisti, od troch do 20 ha sedemnásti a do 3 ha dvaja kolonisti. V kolónii žilo 103 obyvateľov. Školopovinné deti navštevovali slovenskú školu zriadenú v kolónii. Veľmi dobré zázemie tu mala Slovenská liga. Predsedom hospodárskeho výboru bol najskôr Ján Pančík a po ňom Alexander Pačka. Kolónia bola osídlená prevažne prisťahovalcami z Moravy – 15 rodín; len 5 rodín bolo slovenských a 4 maďarské. Takisto aj táto kolónia v rokoch 1938–1945 patrila Maďarsku.²⁶

Kolónia Štefánikov. V kolónii sa v čase jej vzniku v roku 1925 a pod pôvodným názvom Koroszegmajr usadilo 40 slovenských rodín z Považia. Celkový počet jej obyvateľov bol 253. Vznikla na veľkostatkoch Hody, Vizkelet a Košúty v katastrálnych územiach obcí Matúškovo (Taksony), Čierny Brod (Vizkelet) a Košúty. V roku 1936 sa súčasťou kolónie Štefánikov (niekedy sa uvádza ako Štefánikovo) stala aj kolónia Pallóc, ktorá vznikla v roku 1927 a boli na nej usadené 2 moravské rodiny. Podľa výkazu z roku 1936 kolónia Štefánikov mala 43 roľníckych nedielov v úhrnej výmere 477,71 ha. V rozpätí od 3 do 20 ha bolo 42 roľníckych nedielov a 1 do 3 ha. K 1. 2. 1937, keď sa kolónia osamostatnila od materskej obce Matúškovo (Takšón), vykazuje však až 54 usadených rodín, ktoré sa v prevažnej miere venovali pestovaniu tabaku. Na čele hospodárskeho výboru stál Štefan Fortuník. Kolónia mala vlastnú školu s vyučovacím jazykom slovenským. Po Viedenskej arbitráži pripadla Maďarsku. V roku 1961 dostala názov Javorinka. V súčasnosti pod pôvodným názvom Štefánikovo je miestnou časťou mesta Galanta.²⁷

Kolónia Tönyepusza vznikla v katastrálnom území obce Tône (Tönye), ktorá sa spomína už v rokoch 1254–1255. Obec Tône bola aj s kolóniou pripojená k Hroboňovu v roku 1940 a dnes je súčasťou obce Dolný Stál. Patrila medzi malé kolónie. Usadilo sa tu len 9 slovenských rodín evanjelického a. v. náboženstva, ktoré pôdu získali parceláciou veľkostatku Šamorín patriaceho Vojtechovi Pálfimu. Roľnícke nediely boli všetky nad 20 ha, v celkovej rozlohe 261,41 ha. Kolónia mala v roku 1929 46 obyvateľov na čele s predsedom hospodárskeho výboru Martinom Ambrušom.²⁸

Kolónia Erzsébetmajor dostala nové pomenovanie Holúbkov a v roku 1936 pripadla do novo inštalovanej politickej obce Miloslavov. Vznikla na veľkostatku Béke-Gomba vlastníka Rudolfa Wiener-Weltena. Zasahovala do katastrálneho územia obce Štvrtok na Ostrove. Celkovo sa v tejto kolónii prideliло 69 roľníckych nedielov vo výmere 537 ha a 32 árov. Usadilo sa tu 50 slovenských, 11 moravských a českých a 8 rodín maďarských. Počet všetkých obyvateľov kolónie bol 340. Okolo 50 školopovinných detí navštevovalo školu v kolónii. Ján

²⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 121, 122.

²⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 127, 128. Osamostatnění kolonie Štefánikov. In: Pozemková reforma, ročník XVIII, 1937, s. 15.

²⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 132.

Kadërka bol predsedom hospodárskeho výboru. Neskoršie osudy zdieľala spolu s obcou Miloslavov ako Alžbetin dvor.²⁹

Kolónia Trenčov (Trenč), pôvodne Saripuszta patriaca do veľkostatku Veliká, mala iba 4 roľnícke nediely nad 20 ha v celkovej výmere 87,20 ha. Bola súčasťou obce Veľká nad Ipľom (Veliká). V kolónii boli usadení len Slováci. V roku 1938 územie kolónie spolu s obcou pripadlo Maďarsku a slovenské rodiny ju opustili.³⁰

V roku 1926 vzniklo ďalších deväť kolónií: Agota, Aradpraedium, Bíňa, Fakov, Galanta, Hadovce, Veľký Lég, Svätý Michal na Ostrove a Okánikovo.

Kolónia Agota patrila do katastrálneho územia obce Veľký Pesek. V roku 1936 mala 11 roľníckych nedielov vo výmere 305,71 ha a všetky boli nad 20 ha. Usadené rodiny boli slovenskej národnosti. Predsedom hospodárskeho výboru bol Ján Hrabovský. V roku 1929 mala 67 obyvateľov. V roku 1938 spolu s obcou Veľký Pesek pripadla Maďarsku.³¹

Kolónia Aradpraedium bola utvorená z veľkostatkov Béla vlastníka Adolfa Ullmanna, Bajč, ktorý vlastnilo Ostrihonské arcibiskupstvo a veľkostatku Bátorkeszi vo vlastníctve Agricoly, úč. spol. Mala 27 roľníckych nedielov, ktoré ležali v katastrálnych územiach obcí Nová Vieska, Svodín (Seldín) a Strekov (Kerť). Administratívne kolónia patrila obci Nová Vieska. Všetkých 27 roľníckych nedielov bolo vo výmere od 3 do 20 ha a celkovo zaberali 438,21 ha. V kolónii Aradpraedium sa usadilo 22 slovenských, 2 české a 3 moravské rodiny, ktoré položili základ ovocinárstva a vinohradníctva v tejto oblasti. Na čele hospodárskeho výboru bol Štefan Ondrus. V roku 1929 mala kolónia 129 obyvateľov. Spolu s obcou Nová Vieska kolónia pripadla v roku 1938 Maďarsku.³²

Kolónia Bíňa. Pod názvom Hospodárska kolónia ju založilo 29 rodín legionárov a 1 rodina zamestnanca bývalého veľkostatku Mikuláša Pálfiho. Kolónia mala celkom 485,69 ha pôdy, z ktorej jeden roľnícky nediel bol do 20 ha a ostatné od 3 do 20. Kolónia patrila medzi prosperujúce a životaschopné kolónie. Bola tu zriadená jednotriedna ľudová škola a kultúrny dom. Obyvatelia kolónie sa venovali pestovaniu tabaku a stromčekov určených na ďalšiu výsadbu. V záujme získania kvalitnej pôdy kolonisti vykonali melioráciu miestneho potoka Kerť. Na spracovanie mlieka zriadili mliekareň s kapacitou 300 l. Administratívne sa kolónia osamostatnila v roku 1932, keď mala cca 185 obyvateľov. Najviac rodín – 23 sa prisťahovalo z Moravy. Na čele hospodárskeho výboru bol Ladislav Teršl. V roku 1938 pripadla Maďarsku. Obec Bíňa je v súčasnosti samostatnou obcou v okrese Nové Zámky.³³

Kolónia Fakov, pôvodne Fakópuszta, je súčasťou obce Kvetoslavov (Úzor) na Žitnom ostrove. Vznikla z veľkostatku Veľká Sarva Fridricha Pongráca a zaberala katastrálne územia obcí Kvetoslavov a Mierovo. Na kolónii sa usadilo 31 rodín, ktoré prídelom získali 366,53 ha pôdy. Roľnícke nediely nad 20 ha vlast-

²⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 8. Prehľad kolónií k 1. 1. 1929.

³⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 132.

³¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 43, 44.

³² SNA, fond Kol. ref., šk. 44–46.

³³ SNA, fond Kol. ref., šk. 51.

nilo 7 majiteľov, od troch do dvadsiatich ha 14 a do troch ha 10 majiteľov. Prevažovali rodiny z Moravy – 12, českých a slovenských bolo rovnako po 5 a 9 maďarských rodín. Kolónia mala 205 obyvateľov a asi 20 detí navštevovalo školu v 2 km vzdialenom Hviezdoslavove. Predsedami hospodárskeho výboru boli František Chytil a Tomáš Tomšek. V obci vyvíjala aktivitu najmä Slovenská liga. V rokoch 1938–1945 patrila taktiež Maďarsku.³⁴

Kolónia Galanta bola založená na veľkostatku Ladislava Esterháziho (Esterházy) v katastrálnom území mesta Galanty z bývalého majera. Osem slovenských rodín a 4 maďarské získali 12 roľníckych nedielov v celkovej výmere 178,13 ha – všetky nediely od 3 do 20 ha. Z 8 slovenských rodín boli 3 rodiny reemigrantov a 2 rodiny legionárov. V roku 1929 žilo v kolónii spolu 93 obyvateľov. Na čele hospodárskeho výboru bol Bonifác Malovaný. V rokoch 1938–1945 spolu s mestom Galanta patrila Maďarsku. V dnešných časoch splynula s mestom a jej názov sa zachoval len v miestnej časti Kolónia.³⁵

Kolónia Hadovce. V kolónii Hadovce, pod pôvodným názvom Gadóczpuszta, sa usadilo 18 slovenských rodín, 2 maďarské rodiny zamestnancov pôvodného veľkostatku a 2 rodiny z Moravy. Dvadsiatimdvom rodinám bolo pridelených 393,91 ha pôdy patriacej veľkostatku Örsújfalu pôvodného vlastníka Ignáca Durániho (Durányi). Kolónia patrila do katastrálneho územia obce Nová Stráž. Od 3 do 20 ha bolo 16 roľníckych nedielov a 6 nedielov nad 20 ha. Na čele hospodárskeho výboru bol Vendelín Halmo. Obyvatelia kolónie (180) založili Gazdovský spolok a úverné družstvo. V rokoch 1938–1945 spolu s materskou obcou Nová Stráž pripadla Maďarsku. V súčasnosti je obec miestnou časťou Komárna.³⁶

Kolónia Veľký Lég – Kondorospuszta vznikla parceláciou veľkostatkov Veľký Lég Ľudovíta Beňovského, Šárošfa Štefana Bittó a Szász Mikuláša Bačáka (Bacsák). Rozprestierala sa v katastrálnych územiach obcí Veľký Lég, Masníkovo (Predná Potôň) a Čechová (Cséfa). Pôda o rozlohe 262,92 ha bola rozdelená 19 vlastníkom, a to jednému nad 20 ha, sedemnástim od 3 do 20 ha a jednému do 3 ha. Aj túto kolóniu osídlili prevažne Moravania – 11 rodín, 3 rodiny z Čiech a 5 slovenských rodín; 2 rodiny boli legionárske. Počet obyvateľov v roku 1929 bol 89. Styk s materskou obcou Lehnice zabezpečoval predseda hospodárskeho výboru Karel Novotný. Obec Veľký Lég bola v roku 1940 zlúčená s obcami Malý Lég, Sása a Masníkovo do obce Lehnice. V rokoch 1938–1945 patrila Maďarsku.³⁷

Kolónia Svätý Michal na Ostrove, pôvodne Barányospuszta, vznikla z veľkostatkov Veľká Sarva Fridricha Pongráca a Béketfa Jána Pálfiho. Zaberala katastrálne územia obcí Michal na Ostrove (Svätý Michal), Orechová Potôň a Dolná Potôň. Materskou obcou kolónie bol Svätý Michal. Pôdu o výmere 633,43 ha si rozdelilo 30 vlastníkov, a to nad 20 ha devätnásti, a od 3 do 20 ha jedenásti. Prevalu mali osadníci z Moravy – 21 rodín, ďalej tu boli usadené 3 slovenské, 2

³⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 72.

³⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 73.

³⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 74.

³⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 97, 98.

české a 4 maďarské rodiny. Kolónia mala v roku 1929 185 obyvateľov a asi 25 školopovinných detí, ktoré navštevovali školu v kolónii. Predsedom hospodárskeho výboru bol Ladislav Procházka a v roku 1933 sa spomína Vavrínek Krampol. Obec tiež pripadla v rokoch 1938–1945 Maďarsku.³⁸

Kolónia Okánikovo administratívne patrila k obci Zemianska Olča. Jej 31 roľníckych nedielov zaberalo 347,97 ha pôdy, pričom 2 nediely boli do 20 ha, 21 nedielov od 3 do 20 ha a 8 nedielov do 3 ha. Vznikla z veľkostatkov Veľké Kesy vlastníka Gejzu Fejérváriho (Fejérváry) a veľkostatku Zemianska Olča, ktorý patrilo Nándorovi Nad'ovi (Nagy). Z usadených rodín bolo 21 slovenských, 4 moravské a 6 maďarských. 2 rodiny boli rodiny legionárske. Pôvodný názov kolónie Okánikovo bol Eklipusta. V roku 1929 mala 130 obyvateľov. Kolónia spolu s obcou pripadla v roku 1938 Maďarsku. Kolónia Eklipusta neskôr splynula s kolóniou Margitmajer a spolu dostali názov Štúrová.³⁹

V roku 1927 na území južného Slovenska vzniklo 9 kolónií a na východe Slovenska jedna kolónia – kolónia Biel, ktorú založili prevažne legionári z Moravy. Vznikla na veľkostatku Bély – Bořany veľkostatkára Vojtecha Šenneiho (Sennyey). Štrnásť roľníckych nedielov malo 326,45 ha pôdy. Z toho 13 malo nad 20 ha a 1 nediel bol do 20 ha. V roku 1938 spolu s obcou pripadla Maďarsku a kolonisti ju museli opustiť. V súčasnosti patrí obec Biel do okresu Trebišov.

Na južnom Slovensku to boli kolónie Blažov, Damašd, Veľká Dolina, Hajmáš, Poľný Kesov, Lučenec, Nový Svet, Trnovec nad Váhom a Pallóc.

Kolónia Blažov vznikla z pôvodného hospodárskeho dvora Enyedpuszta vlastníka Júliusa Fuchsa z veľkostatku Balázsfalva. Pridelených bolo 18 roľníckych nedielov o rozlohe 250,84 ha. Osem nedielov bolo nad 20 ha, 5 od troch do 20 ha a 5 do 3 ha. V roku 1929 mala kolónia 88 obyvateľov. Usadilo sa tu 7 slovenských rodín, 4 z Moravy, 6 maďarských rodín a 1 nemecká. Kolónia patrila k materskej obci Blažov a spolu s ňou bola pričlenená v roku 1938 k Maďarsku. Dnes je obec Blažov súčasťou obce Kútники.⁴⁰

Kolónia Damašd mala 10 roľníckych nedielov vo výmere 139,05 ha. Jeden nediel bol nad 20 ha a 9 od 3 do 20 ha. Vznikla z dvora Damašd na rovnomennom veľkostatku, ktorý patrilo Ostrihomskej kapitule. Administratívne patrila do katastrálneho územia obce Damaša (Damásd). V kolónii sa usadilo 8 slovenských a 2 moravské rodiny. Na čele hospodárskeho výboru stál Ondrej Gajdoš. Kolónia mala v roku 1929 64 obyvateľov. V roku 1938 spolu s obcou Damásd pripadla Maďarsku. Obec v roku 1968 bola premenovaná na Domaša a dnes je súčasťou obce Hronovce.⁴¹

Kolónia Veľká Dolina patrila medzi najväčšie kolónie na Slovensku. Mala 102 roľníckych nedielov v celkovej výmere 470,83 ha. Desať nedielov bolo nad 20 ha, 12 od 3 do 20 ha a až 80 do 3 ha. Vznikla na veľkostatku Urmín Dr. Ladislava Huňadiho a Terézie Huňadiovej. V r. 1929 mala 635 obyvateľov hlásiacich sa prevažne k slovenskej národnosti. Na čele hospodárskeho výboru bol

³⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 100–103.

³⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 115–116.

⁴⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 56.

⁴¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 61.

Ludovít Kadlečík. Patrila do katastrálneho územia obce Urmín, dnes Mojmírovce. Kolónia Veľká Dolina bola jednou z piatich, ktoré v roku 1938 nepripadli Maďarsku. Obec Veľká Dolina sa osamostatnila v roku 1956 vyčlenením z obce Mojmírovce.⁴²

Kolónia Hajmáš, prv dvory Fedýmeš, Lencsehely a čiastočne Sedínmajor, vznikla parceláciou veľkostatkov Pálfiovcov Béketfa a Kráľová. 48 roľníckych nedielov zaberalo časti katastrálnych území obcí Veľké Úľany (Veľký Fedýmeš), Horná Potôň, Čierny Brod (Vizkelet) a Tonkovce (Tonkháza) s rozlohou 799,94 ha. Nad 20 ha bolo 16 nedielov, 26 medzi 3 až 20 a 6 do 3 ha. V roku 1927 kolónia dostala názov Švehlovo a neskôr sa stala samostatnou politickou obcou. V roku 1938 sa spojila s kolóniou Sedín a vytvorila obec pod názvom Nové Osady. Hospodársky výbor v roku 1933 viedli Ludvík Vyoral a Antonín Sedláček. V rokoch 1938–1945 patrila Maďarsku. Žilo tu 23 rodín Moravanov, 16 rodín Slovákov, 6 rodín Maďarov, 2 rodiny Čechov a 1 nemecká rodina rímskokatolíckeho a evanjelického a. v. náboženstva. Obec Nové Osady bola samostatnou obcou až do roku 1976, keď sa stala súčasťou Veľkých Úľan.⁴³

Kolónia Poľný Kesov zaberala 1036,12 ha pôdy. Bola utvorená zo 4 pôvodných dvorov: Poľný Kesov, Dolný Jatov, Čikošpereš a Nový Dvor. V kolónii bolo pridelených 150 roľníckych nedielov, a to 24 nad 20 ha, 26 od 3 do 20 ha a až 100 roľníckych nedielov do 3 ha. Vznikla parceláciou troch veľkostatkov, a to veľkostatku Komjatice vlastníka Jána Nemeša, veľkostatku Dolný Jatov, ktorý patril J. a A. Láslóvi (László) a veľkostatku Urmín patriaceho Ladislavovi Huňadimu. V kolónii žilo v roku 1929 1032 obyvateľov prevažne slovenskej národnosti. Rozloha a počet obyvateľov kolónie ju predurčili na to, aby sa stala samostatnou obcou. Zlúčením kolónie Poľný Kesov (alebo tiež Dolný Poľný Kesov, niekedy sa používal aj pôvodný názov Starý Degeš) a samostatnej osady Horný Poľný Kesov, ktorá vznikla už v 17. storočí, vznikla obec Poľný Kesov. V obci pôsobila päťtriedna slovenská ľudová škola, trojtriedna meštianska škola a ľudová hospodárska škola. Na čele hospodárskeho výboru stál Alexander Hrnek. Samostatnou administratívnou aj politickou obcou sa stala v roku 1940. V súčasnosti je obcou v okrese Nitra.⁴⁴

Kolónia Lučenec. V kolónii sa usadila iba jedna slovenská rodina, ktorá získala 18,66 ha pôdy. Získala ju parceláciou veľkostatku V. Silašiho (Szilassy).⁴⁵

Kolónia Nový Svet iba s 9 rodinami kolonistov vznikla na veľkostatku Nový Svet vlastníka Adolfa Müllera a ležala v katastrálnom území obce Senec, ku ktorému aj administratívne patrila až do roku 1960, keď sa stala súčasťou obce Reča. Českí exulanti sa tu usadili síce už v 17. storočí, ale novú kolóniu tvorili len slovenské rodiny, ktoré si rozdelili 191,37 ha pôdy, a to 1 vlastník mal nad 20 ha, ostatní od 3 do 8 ha. V roku 1929 mala 53 obyvateľov, z toho 26 detí, ktoré navštevovali školu v Senci. V rokoch 1938–1945 pripadla Maďarsku.⁴⁶

⁴² SNA, fond Kol. ref., šk. 68, 69.

⁴³ SNA, fond Kol. ref., šk. 75–78.

⁴⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 88–91.

⁴⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 98.

⁴⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 122.

Kolónia Trnovec nad Váhom bola zriadená pri parcelácii veľkostatku Urmin Ladislava Huňadiho z dvorov Tornok (Tornócz) a Kopanica. Zaberala katastrálne územia obcí Trnovec nad Váhom, Veča a Šók. V roku 1936 mala 46 roľníckych nedielov v úhrnnej výmere 552,80 ha pôdy. Nad 20 ha mala 15 nedielov, od 3 do 20 ha 12 a do 3 ha 19 roľníckych nedielov. Obyvatelia kolónie sa zaoberali pestovaním uhoriek, tabaku a bol tu zriadený aj mlyn na papriku. Rozšírený bol tiež chov dobytka. V roku 1938, keď bola pripojená k Maďarsku, ju obývalo 22 slovenských rodín, 18 maďarských a 4 moravské rodiny.⁴⁷

Kolónia Pallóc, ako sme už uviedli, bola pričlenená v roku 1936 ku kolónii Štefánikov a neskôr spolu s ňou vytvorila samostatnú obec. Boli tu usadené iba 2 moravské rodiny – 7 obyvateľov. Jej výmera bola 58,7 ha. Kolónia Pallóc (Pallóczipusztá) bola dvorom veľkostatku Sered', ktorý patril rodine Ohrenstein.⁴⁸

V roku 1928 zakladanie kolónií už stráca na intenzite. V tomto roku vznikli na južnom Slovensku iba dve kolónie – Dögös a Köbölkút.

Kolónia Dögös získala administratívnu samostatnosť 7. 3. 1936. Vznikla parceláciou veľkostatku Komjatice Jána Nemeša. V roku 1936 mala 166 roľníckych nedielov v celkovej výmere 1 154,33 ha. Do 20 ha bolo 27 nedielov, 29 od 3 do 20 ha a 110 roľníckych nedielov bolo do 3 ha. V kolónii sa usadili Slováci z Rumunska, Juhoslávie a západného Slovenska, okrem toho 3 rodiny legionárov z Moravy. V roku 1929 mala 763 obyvateľov. Nová štvortriedna obecná škola s vyučovacím jazykom slovenským bola zriadená v roku 1928. V obci fungoval roľnícky družstevný dom s divadelnou sálou; bol postavený nový evanjelický kostol a zriadený roľnícky družstevný liehovar. Najviac sa pestovala cukrová repa, tabak a paprika. Na čele hospodárskeho výboru bol Ondrej Hollý. Obec patrila v rokoch 1938–1945 Maďarsku. Dnes ju poznáme pod názvom Rastislavice.⁴⁹

Kolónia Köbölkút mala 31 roľníckych nedielov v celkovej výmere 730,05 ha. Usadilo sa tu 29 českých rodín a jedna rodina slovenská, zväčša reemigrantov z Ruska. 21 nedielov bolo nad 20 ha a 10 nedielov od 3 do 20 ha. Kolónia vznikla na veľkostatku Köbölkút, ktorý patril Agricole, úč. spol. a veľkostatku Bátorove Kesy, patriaceho Kesskej poľnohospodárskej úč. spol. Pod názvom Nová Osada patrila do katastrálneho územia obce Gbelce (Köbölkút). Predsedom hospodárskeho výboru kolónie bol Štefan Hunčík.⁵⁰

V nasledujúcom roku 1929 vznikli na južnom Slovensku 2 kolónie – Bimbola a Etrekarča a na Východoslovenskej nížine 3 kolónie – Bot'any, Kapušany a Streda nad Bodrogom.

Kolónia Bimbola sa administratívne osamostatnila už v roku 1932. Mala 41 roľníckych nedielov, z ktorých 3 boli nad 20 ha, 28 od 3 do 20 ha a 10 nedielov bolo do 3 ha, v celkovej výmere 528,23 ha. Vznikla na veľkostatku Tekovská Baračka a zaberala časti katastrálnych území obcí Tekovské Lužianky (Tekovské Šarlužky) a Plavé Vozokany. V kolónii sa usadilo 30 slovenských a 11 ma-

⁴⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 132 – 135.

⁴⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 7 a 8. Prehľad kolónií k 31. 10. 1927.

⁴⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 62–68.

⁵⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 92–97.

ďarských rodín. Na čele hospodárskeho výboru kolónie bol Juraj Koreň. Kolonisti sa venovali vo väčšej miere pestovaniu tabaku a založili si úverové družstvo. V roku 1938, keď kolónia pripadla Maďarsku, museli ju slovenskí kolonisti opustiť. V súčasnosti tvorí súčasť obce Plavé Vozokany.⁵¹

Kolónia Etrekarča (Etreove Korčany) bola založená v roku 1929. Usadilo sa tu len 5 vlastníkov, ktorí získali 118,29 ha pôdy, a to traja nad 20 ha a dvaja od 3 do 20 ha. Kolónia vznikla na pôvodnom veľkostatku Etrekarča Františka Bartala a zasahovala do katastrálnych území obcí Lesné Kračany (Lesné Korčany), Kráľovičove Kračany (Kráľovičove Korčany), Amadeho Kračany (Amadeovské Korčany), Kostolné Kračany (Kostolné Korčany), Etreho Kračany (Etreove Korčany), Veľká Lúč. Materskou obcou kolónie boli Etreho Kračany. Žili tu 4 rodiny Slovákov a jedna Moravanov. V rokoch 1938–1945 patrila Maďarsku. Dnes je časťou obce Kráľovičove Kračany.⁵²

Kolóniu Boľany založili na východnom Slovensku legionári. Mala 18 nedeľov v celkovej výmere 397 ha. Nad 20 ha bolo 15 roľníckych nedeľov a 3 boli do 3 ha. Vznikla z veľkostatku Vojtecha Šenneiho (Sennyey) Boľany. Zaberala časti katastrálnych území obcí Boľany, Čierna (Černá) a Veľké Trakany (Veľký Tarkán). Z usadených rodín boli 2 rusínske a 16 českých. Pod názvom Kolónia bola súčasťou obce Boľany. V rokoch 1938–1945 patrila Maďarsku.⁵³

Kolónia Kapušany vznikla z pozemkov patriacich veľkostatku Kapušany vo vlastníctve Rádu premonštrátov v Jasove a veľkostatku Pavlovce vlastníka Hadik-Barkociho (Barkoczy). Mala 17 roľníckych nedeľov v celkovej výmere 228,7 ha – všetko od 3 do 20 ha. V kolónii sa usadilo 14 slovenských rodín a 3 maďarské. Patrila do katastrálneho územia obcí Veľké Kapušany a Veškovce – administratívne do Veľkých Kapušian. Spolu s obcou Veľké Kapušany bola v r. 1938–1945 pričlenená k Maďarsku.⁵⁴

Kolónia Streda nad Bodrogom, ktorú osídlilo 13 slovenských a 1 česká rodina, mala 14 kolonizačných nedeľov od 3 do 20 ha o celkovej výmere 146,55 ha. Patrila do katastrálneho územia obce Streda nad Bodrogom. Majiteľmi veľkostatku, ktorého parceláciou táto kolónia vznikla, boli Vojtech Vecsei (Vecsey) a Nándor Mailot (Mailloth). V kolónii, ako aj celej obci, bolo rozšírené vinohradníctvo. V rokoch 1938–1945 patrila tiež Maďarsku.⁵⁵

Poslednou štátnou kolóniou, ktorá vznikla na území Slovenska, bola kolónia Miklósháza založená v roku 1930.

Kolónia Miklósháza, známa aj pod menom Mikulášov Sad, vznikla na veľkostatku Bátorkeszi vlastníka Kesskej poľnohospodárskej úč. spol. Patrila do katastrálneho územia obce Bátorove Kosihy (Bátorove Kesy, neskôr Vojnice). Mala 18 roľníckych nedeľov v celkovej výmere 5 536,72 ha. Z toho 17 nedeľov bolo do 20 ha a 1 nedeľ mal 14,6 ha. V kolónii sa usadilo 17 slovenských rodín

⁵¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 49, 50.

⁵² SNA, fond Kol. ref., šk. 69.

⁵³ SNA, fond Kol. ref., šk. 56.

⁵⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 88.

⁵⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 121.

a 1 rodina z Moravy. Predsedom hospodárskeho výboru bol Martin Bartoň. V rokoch 1938 – 1945 bola pripojená k Maďarsku.⁵⁶

Kolónie na Podkarpatskej Rusi

Na území Podkarpatskej Rusi, ktorá až do roku 1939 bola súčasťou Československej republiky, vzniklo 11 štátnych kolónií. Boli to kolónie: Beregdeda, Beregšom, Nová Boutrad', Stará Boutrad', Eseň, Hať, Hunyaditanya, Orosijovo, Pustakerepec, Nové Selo a Sloboda. Podľa štatistických údajov z roku 1936 11 kolónií zaberalo spolu viac ako 3 844 ha a pridelených bolo 266 roľníckych nedielov, čo znamená, že sa tu usadilo 266 rodín. Väčšina kolónií Podkarpatskej Rusi, ktoré boli založené v dôsledku parcelácie v I. pozemkovej reforme, ležali v rovinatej oblasti rieky Tisy. Každoročné záplavy tejto rieky a rozsiahle močiare nútili kolonistov riešiť problém odvodňovania pôdy a budovania meliorácií. Melioráciou získavali hodnotnejšiu pôdu, mohli intenzívnejšie hospodáriť, a tým dosahovať aj lepšie ekonomické výsledky.⁵⁷

Prvou kolóniou, ktorá vznikla na území Podkarpatskej Rusi, bola kolónia Sloboda.

Kolónia Sloboda bola ako legionárska založená v roku 1923 a mala 66 usadlostí. Rozprestierala sa na pozemkoch vo výmere 1 359 ha a pozostávala z troch kolonizačných skupín: Dvorce – 20 usadlostí, Sloboda – 25 usadlostí a Slobodka – 19 usadlostí. Kolónia ležala v južnej časti Podkarpatskej Rusi, v severnom Potisí. Ako legionárska kolónia mala veľkú podporu štátu. Už v roku 1923 bolo postavených 64 nových obytných a hospodárskych budov. V roku 1924 tu bola zriadená česká škola, ktorá sa premiestnila do vlastnej budovy v roku 1926. V tom istom roku bola z pôvodných troch kolonizačných skupín zriadená samostatná politická a katastrálna obec Sloboda. Obec sa stala hospodárskym a kultúrnym strediskom širokého okolia tejto časti Podkarpatskej Rusi. Okrem školy, ktorá bola strediskom kultúrneho života, pôsobila v obci aj telocvičná jednota Sokol, účinkoval ochotnícky divadelný a spevácky krúžok. V Poľnohospodárskom dome okrem hostinca bola aj veľká divadelná sála s javiskom a kinom. V obci pôsobilo úverové družstvo a v roku 1927 bol zriadený hasičský zbor. V tom istom roku vzniklo aj vodné melioračné družstvo, ktoré malo za úlohu odvodniť 2/3 všetkých pozemkov. Kolonisti pestovali tabak, čo si vyžiadalo budovanie tabakových sušiarňí a elektrifikáciu obce. Úspešne pracovalo tiež Legio družstvo, ktoré vypomáhalo novým osadníkom pri nákupe potrieb pre hospodárstvo, ale aj pre domácnosť. V roku 1932 zriadilo tiež čistiacu stanicu na obilie.

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1931 mala obec Sloboda 909 obyvateľov, z toho 450 Čechov, 7 Slovákov, 184 Rusínov, 281 Maďarov a 1 Poliaka. Podľa náboženstva sa k rímskokatolíckej viere hlásilo 310 občanov, 198 boli gréckokatolíci, 27 pravoslávnych, 189 reformovaných, 99 bez vyznania, 84 sa hlásilo

⁵⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 104.

⁵⁷ Pozemková reforma na Podkarpatskej Rusi a její vztah k melioraci půdy, zejména na kolóniích. In: Pozemková reforma, Ročník XVIII., 1937, s. 95.

k československej cirkvi a 2 boli Židia. Obec Sloboda v roku 1938 pripadla Maďarsku a po roku 1945 ZSSR.⁵⁸

V roku 1924 na území Podkarpatskej Rusi bola založená tiež iba jedna kolónia, a to kolónia Hať.

Kolónia Hať (Gát) mala 13 roľníckych nedielov vo výmere od 3 do 20 ha – celkom 102,60 ha. Vznikla na veľkostatku Mukačevo – Činadievo vlastníka Schönborn-Buchheima. Patrila ku katastrálnemu územiu obce Kamenica nad Uhom, správny okres Berehovo. Usadené rodiny boli rusínskej národnosti. V roku 1929 mala kolónia 49 obyvateľov gréckokatolíckeho náboženstva. Kolónia spolu s materskou obcou pripadla v roku 1938 Maďarsku.⁵⁹

Kolónie Hunyaditanya a Pustakerepec boli zriadené v roku 1926.

Kolónia Hunyaditanya vznikla z veľkostatku Hedzepusta vlastníka Arthura Fritscha. Mala 25 roľníckych nedielov, a to 1 nediel nad 20 ha, 23 od 3 do 20 ha a 1 nediel do 3 ha, v celkovej výmere 264,22 ha. Nachádzala sa v katastrálnych územiach obcí Mačola a Čorna v okrese Berehovo. Obyvatelia kolónie boli všetci rusínskej národnosti, iba jedna rodina bola česká. Ich počet ku koncu roka 1929 bol 141 a hlásili sa ku gréckokatolíckemu náboženstvu a česká rodina k rímskokatolíckemu. Administratívne a politicky patrila kolónia k obci Mačola.⁶⁰

Kolónia Pustakerepec mala 18 roľníckych nedielov v celkovej výmere 155 ha. Rozprestierala sa v katastrálnych územiach obcí Nižný Kerepec a Drysina. Patrila do obce Drisina (Drysina) v okrese Mukačevo. Všetky roľnícke nedielky boli od 3 do 20 ha. Kolóniu osídlili Rusíni gréckokatolíckeho náboženstva.⁶¹

Jedna kolónia, a to Nová Boutrad', bola založená v roku 1927.

Kolónia Nová Boutrad' vznikla na veľkostatku Boutrad'skej akciovej spoločnosti (Botrágyi uradalom R. T. Budapest) v Boutradi a rodiny Kaas na veľkostatku v Beregšome. Bola to pomerne veľká kolónia, ktorá mala 33 usadlostí, z toho 9 nad 20 ha a 24 od 3 do 20 ha, v celkovej výmere 620,73 ha. Administratívne a politicky patrila do obce Batrad' (Boutrad') v okrese Mukačevo. Usídlilo sa tu 12 českých rodín a ostatok boli Rusíni. Počet obyvateľov kolónie bol 129. Kolonisti sa zamerali na chov ušľachtilého dobytku. Na tento cieľ si zriadili aj chovateľské družstvo, ktoré dosahovalo v chove dobytku pomerne slušné výsledky.⁶²

V roku 1928 vznikli dve kolónie: Stará Boutrad' a Nové Selo.

Kolónia Stará Boutrad' vznikla koncom roka 1928 a patrila administratívne a politicky, podobne ako Nová Boutrad', k obci Batrad' (Boutrad'). Mala 42 nedielov vo výmere 713,82 ha, pričom 5 nedielov bolo do 20 ha a 37 nedielov od 3 do 20 ha. Vznikla na veľkostatku Stará Boutrad' vlastníka Bernáta Wetzlera a Csarondahát Kolomana Jastrebského. Usídlilo sa tu 20 českých a moravských

⁵⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 122. Kolonie a obec Svoboda. In: Pozemková reforma, Ročník XIV, 1933, s. 120.

⁵⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 79.

⁶⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 81.

⁶¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 117.

⁶² SNA, fond Kol. ref., šk. 58.

rodín z oblasti Pošumavia, Hanej a Moravského Slovácka a 22 rusínskych rodín. V roku 1929 mala 183 obyvateľov.⁶³

Kolónia Nové Selo bola založená na veľkostatku Tiszaujhely vlastníka S. Fintha. Patrila k obci Nové Selo v okrese Berehovo. Mala 9 roľníckych nedielov vo výmere 32,76 ha, z toho 7 nedielov bolo od 3 do 20 ha a 2 nediely do 3 ha. Obyvateľmi kolónie boli Rusíni.⁶⁴

Tri kolónie Beregdeda, Beregšom a Eseň boli založené na území Podkarpatskej Rusi v roku 1929.

Kolónia Beregdeda mala iba tri roľnícke nediely vo výmere od 3 do 20 ha – celkom 29,3 ha. Vznikla na veľkostatku Beregdeda Jozefa Vokurku. Patrila k obci Dedovo v okrese Berehovo. Jeden usadlík bol Rusín a 2 rodiny boli české.⁶⁵

Kolónia Beregšom patrila do obce Batrad' (Boutrad') a vznikla na veľkostatku Beregšom rodiny Kaas. Mala 33 roľníckych nedielov, z toho 4 nad 20 ha a 29 od 3 do 20 ha, v celkovej výmere 527,04 ha. Kolonisti pochádzali väčšinou z Moravy, alebo sa tu usídlili domáci Rusíni.⁶⁶

Kolónia Eseň mala 19 roľníckych nedielov. Kolóniu založili pôvodne 4 rodiny z Čiech v roku 1929 a až v roku 1933 sa rozšírila na 19 usadlostí. Kolonisti celkom zabrali 274,02 ha pôdy, a to 3 nediely boli do 20 ha a 16 nedielov od 3 do 20 ha. Vznikla na veľkostatku Eseň – Nagytanya a veľkostatku Maškarevo. Administratívne a politicky kolónia patrila k obci Eseň v okrese Užhorod.⁶⁷

Posledná kolónia na území Podkarpatskej Rusi bola založená v roku 1930. Bola to kolónia Orosijovo.

Kolónia Orosijovo patrila k obci Orosijovo v okrese Berehovo. Mala 5 roľníckych nedielov vo výmere 152,97 ha, všetky nad 20 ha. Vznikla na veľkostatku Tiszaujhely – Sárosorosi Zigmunda Brauna. Usadili sa tu osadníci z Moravy.⁶⁸

Všetky kolónie, zriadené na Podkarpatskej Rusi v I. pozemkovej reforme, v súčasnosti územne patria Ukrajine.

Súkromné kolónie

Ako sme uviedli v I. časti tohto príspevku, na území Slovenska vzniklo v rámci I. pozemkovej reformy 30 súkromných kolónií. Boli to kolónie Seleška, Bohdanovce nad Trnavou, Gessayov, Zelený Háj, Hodžovo, Kráľová, Nádszeg, Panské Pole, Tomášov, Vrbina, Vrbovce, Dúžava, Fiľakovo, Hodejov, Kamenný Chotár, Jánošovce, Slovenské Kľačany, Kulantov, Lontov, Ráročská Mulad', Nemce, Šiatorská Pustatina, Rad'ovce, Dolná Strehová, Sušany, Széplak, Vátovce, Tekovská Nová Ves, Dolné Žemberovce, Balog – pustatina a kolónia Violín, ktorá však vznikla už v roku 1917.

⁶³ SNA, fond Kol. ref., šk. 58.

⁶⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 117.

⁶⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 49.

⁶⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 49.

⁶⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 69.

⁶⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 117.

O súkromných kolóniách nachádzame v archívnych dokumentoch oveľa menej údajov ako o štátnych, keďže záujmy a zásahy štátu v súkromných kolóniách neboli až také evidentné ako v kolóniách štátnych. Napriek tomu aj súkromné kolónie mali istú podporu od štátu. Napr. v čase neúrody v roku 1932, v tzv. osivovej akcii, dostali zo štátnych rezerv obilie na siatie nielen štátne, ale aj súkromné kolónie. Štát sa snažil rôznymi prostriedkami pretransformovať súkromné kolónie na štátne, ako v prípade kolónie Balogh, či poskytnúť im ďalšie finančné úľavy. Napokon jedným z cieľov štátu pri kolonizácii južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi bolo národnostne vyvážiť čisto maďarské prostredie kolonizáciou slovenského a českého, resp. rusínskeho obyvateľstva.

Kolónia Balogh – pustatina vznikla v roku 1929 v katastrálnom území obce Radvaň nad Dunajom. Pozemky boli získané kúpou z voľnej ruky z veľkostatku Radvaň nad Dunajom Serafíny Pragerovej. Iniciátorom založenia kolónie bola Československá strana ľudová (Mičurova). Organizátorom bol Andrej Jonek, ktorý získal kolonistov medzi obyvateľmi Novej a Starej Bystrice v okrese Kysucké Nové Mesto. Pestovali najmä papriku a tabak. V roku 1936 33 rodín kolonistov vlastnilo len 127,32 ha pôdy. Spočiatku dobre prosperujúca kolónia s vlastnou slovenskou školou sa zadlžila a hrozila jej dražba.

V roku 1938 štát uvažoval o prekolonizovaní súkromnej kolónie do oblasti Bátorových Kosíh (Bátorových Kesov) a jej pretransformovaní na štátnu kolóniu. Problém ostal nedoriešený, keďže zasiahli Viedenská arbitráž a 2. svetová vojna.⁶⁹

Kolónia Bohdanovce nad Trnavou mala 19 usadlostí. Kolonisti vlastnili 155,99 ha pôdy v osobnom vlastníctve a spoločným vlastníctvom bolo 42,51 ha pôdy. Vznikla kúpou nehnuteľností veľkostatku Bohdanovce-Neštich Jána Pálfiho. Pod názvom Nový Dvor patrila k obci Bohdanovce nad Trnavou.

V kolónii Dolná Strehová bolo usadených 27 slovenských rodín, ktoré vlastnili 529,42 ha pôdy. Patrila do obce Dolná Strehová.

Súkromná kolónia Dolné Žembovice patrí medzi prvé kolónie, zriadené v I. pozemkovej reforme. Vznikla už v roku 1921 v katastrálnom území obce Dolné Žembovice, dnes súčasť obce Žembovice, za príspevia Ignáca Gešaja (Gessay) a Slovenskej ligy. Kolónia patrila medzi veľké a životaschopné kolónie s vlastnou školou. 32 rodín si odkúpilo 306,37 ha pôdy z veľkostatku Adolfa Kohnera. Na čele hospodárskeho výboru bol Martin Repáň. V Horných Žembovcich, ktoré sú taktiež súčasťou obce Žembovice, bola súkromná kolónia na dvore Močiar (Mocsárpuszta). Kolóniu viedol Peter Žábenský.⁷⁰

Kolónia Dúžava vznikla v roku 1922 na veľkostatku Keisler a spol. V kolónii sa usadilo 20 slovenských rodín (spolu 134 osôb). Celková výmera kolónie bola 375,02 ha. Patrila k obci Dúžava (dnes súčasť Rimavskej Soboty). Kolónia mala vlastnú slovenskú obecnú školu. Na čele hospodárskeho výboru bol Juraj Nožka. Spolu s obcou Dúžava v r. 1938 pripadla Maďarsku.⁷¹

⁶⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 136. SNA, ŠPÚ Praha, šk. 2199.

⁷⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 135.

⁷¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

Kolónia Filákov bola založená v chotári mestečka Filákov na veľkostatku Ervína Stephaniho. Zaberala 276,75 ha a usadilo sa tu 18 slovenských rodín. V roku 1938 spolu s Filákovom pripadla Maďarsku.

Kolóniu Gešajov (Gessayov) zriadil v roku 1923 Ignác Gešai, zástupca americkej Slovenskej ligy. Na kolonizačné účely Ignác Gešai odkúpil so súhlasom Štátneho pozemkového úradu v Prahe pôdu z veľkostatku Eberhardt vlastníkov Alberta a Juraja Aponiovcov (Apponyi). V kolónii Eberhardt sa usadilo 86 slovenských a českých rodín, ktorým bolo pridelených 2 539 katastrálnych jutár pôdy (1460,84 ha), z toho na les pripadlo 800 katastrálnych jutár (460,32 ha). Kolonizácia Eberhardt prebiehala až do roku 1928, keď tu ostalo usadených len 24 rodín kolonistov. Ostatní kolonisti zrejme nemali dostatok finančných prostriedkov na zaplatenie kúpnej ceny pridelenej pôdy, keďže bola vyššia ako pri štátnych kolóniách a štát neposkytoval osadníkom na súkromných kolóniách výhodné pôžičky.

V roku 1936 sa táto kolónia pod názvom obce Gešajov (Gessayov) osamostatnila. V rokoch 1938–1945 pripadla Maďarsku. Po roku 1945 pod novým názvom Zálesie pripadla do okresu Šamorín, neskôr Bratislava – vidiek. V roku 1976 bola pričlenená k Ivanke pri Dunaji a od roku 1990 je opäť samostatnou obcou.⁷²

Kolónia Hodejov vznikla z veľkostatku Jozefa Stojkoviča (Stojkovitsa), kde si 14 rodín odkúpilo 204,97 ha pôdy. Patrila k obci Hodejov a spolu s ňou v roku 1938 pripadla Maďarsku.

Kolóniu Hodžovo poznáme už ako samostatnú obec od roku 1926, keď vznikla zlúčením niektorých osád obcí Bodva a Tôň, ktoré kolonizovali obyvatelia z okolia Trenčína. Pôvodná kolónia Rakotáš, ako sa nazýval komplex troch samostatných usadlostí (Törömpuszta, Zsemélékespuszta a Rakotyáspuszta), vznikla v roku 1923 parceláciou veľkostatku Sándora Kálnokiho (Kálnokyo). Predsedom hospodárskeho výboru kolónie bol Metod Bránecký. V obci Hodžovo žilo 73 rodín, ktorým patrila pôda vo výmere 979,15 ha. V rokoch 1938–1945 obec patrila Maďarsku. Od roku 1950 ju poznáme pod názvom Lipové.⁷³

Kolónia Jánošovce bola zriadená pri parcelácii veľkostatku Jánošovce Petra Kövera. V kolónii žilo 11 rodín a výmera ich vlastníctva bola 146,38 ha. Spolu s obcou Rimavské Janovce (Jánošovce) pripadla v r. 1938 Maďarsku.

Kolónia Kamenný Chotár patrila do katastra obce Horné Brhlovce a mala 14 usadlostí. V osobnom vlastníctve mali kolonisti 126,28 ha a v spoločnom 33,16 ha pôdy. Predsedom hospodárskeho výboru bol Imrich Hanzel.⁷⁴

Kolónia Kráľová patrila k obci Kráľová pri Senci (Kráľová). Sedem rodín kolonistov získalo kúpou z Pálfiho veľkostatku 130,48 ha pôdy pri parcelácii, ktorá prebehla až v roku 1928. Obec patrila po roku 1938 Maďarsku.

Kolónia Kulantov vznikla kúpou dvora Kulantov (niekedy aj Kulantovo) od Františka Huňadiho z veľkostatku Dolný Pial. Kúpa sa uskutočnila v roku 1922

⁷² SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

⁷³ SNA, fond Kol. ref., šk. 135.

⁷⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

a 17 slovenských rodín z východného Slovenska si zakúpilo 179,50 ha pôdy do osobného vlastníctva a 35,46 ha pôdy do spoločného vlastníctva. Roľnícku besedu, ako zástupcu záujmov kolonistov, viedol najskôr Martin Potančok a neskôr Ján Kováč. Dnes patrí k obci Šurany.⁷⁵

Kolónia Lontov mala len 6 usadlostí na ploche 53,26 ha. Vznikla na veľkostatku majiteľa Ladislava Beöthyho (Beöthy). Patrila k obci Lontov, kde bolo rozšírené hlavne ovocinárstvo a vinárstvo.

Kolónia Trstice (Nádszeg) patrila k rovnomennej obci. Mala iba 5 usadlostí, ktoré vlastnili 234,1 ha pôdy a 40,23 ha pôdy spoločnej. Obec v rokoch 1938–1945 tiež pripadla Maďarsku.

Kolónia Nemce vznikla na veľkostatku Jozefa Ozd'aniho (Ozgyani) Malý Romhaň a Nemce. Administratívne podliehala obci Hontianske Nemce v okrese Krupina. Mala až 57 usadlostí, ktorým patrilo 391,88 ha pôdy.

Kolónia Panské Pole, alebo tiež Urföld, patrila medzi veľké súkromné kolónie. 29 slovenských rodín ju za finančnej podpory Slovenskej ligy zriadilo v roku 1927. Celková výmera vlastníctva kolonistov bola 652,57 ha. Kolónia patrila do obce Tomášikovo (Tallós). Mala vlastnú slovenskú školu a usilovala sa získať aj úplné osamostatnenie od obce, čo sa jej však nepodarilo. Predsedom hospodárskeho výboru bol Michal Francisky ml.⁷⁶

Kolónia Rad'ovce bola druhou súkromnou kolóniou v katastri obce Radzovce. Patrila medzi najväčšie súkromné kolónie. Usadilo sa tu 51 slovenských rodín, ktoré získali 496,94 ha pôdy do vlastníctva osobného a do spoločného 534,40 ha. Spolu s obcou Radzovce v r. 1938 až 1945 pripadla Maďarsku.

Kolónia Rárošská Mulad' patrila k obci Mulad' (Rárošská Mulad'). V maďarskom prostredí sa usadilo 45 slovenských rodín, ktoré získali z veľkostatku Jána Kiša (Kiss) 384,15 ha pôdy. Spolu s obcou bola v r. 1938 pripojená k Maďarsku.

Kolónia Seleška vznikla v roku 1922 na veľkostatku Seleška majiteľa Andrásiho (Andrássy). Kolóniu založilo 14 usadlíkov, ktorí si zakúpili 209,47 ha pôdy. Predsedom hospodárskeho výboru bol Juraj Jackanin. Patrila do katastrálneho územia obce Viničky (Seleška). V rokoch 1938–1945 pripadla spolu s obcou Maďarsku.⁷⁷

Kolónia Slovenské Kľačany, patriaca do katastra obce Slovenské Kľačany, mala 9 usadlostí o výmere pôdy 97,79 ha v osobnom vlastníctve a v spoločnom vlastníctve 47,57 ha. Vznikla na veľkostatku Pavla Janssena.

Kolóniu Sušany utvorilo 10 rodín na veľkostatku Ožd'any Henricha Luzenského. Rodiny si zakúpili spolu 134,80 ha pôdy. Kolónia patrila k obci Sušany.

Kolónia Széplak bola taktiež zriadená kúpou z veľkostatku Ožd'any, ale vlastníka Zoltána Farkasa. Mala 34 usadlostí. Kolonisti vlastnili 245,55 ha pôdy v osobnom vlastníctve a 39,45 ha v spoločnom vlastníctve. Patrila k obci Veľké Teriakovce. Na čele hospodárskeho výboru bol Michal Láska.⁷⁸

⁷⁵ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

⁷⁶ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

⁷⁷ SNA, fond Kol. ref., šk. 135.

⁷⁸ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

Kolónia Šiatorská Pustatina ležala v katastrálnom území obce Radzovce (Radovce). Desiatim rodinám patrilo 39,56 ha pôdy v osobnom vlastníctve a 45,19 ha pôdy v spoločnom vlastníctve, ktorú získali kúpou z veľkostatku Dr. Lajosa Beňoviča (Benyovitsa).

Kolónia Tekovská Nová Ves vznikla pri parcelácii veľkostatku Tekovská Nová Ves Štefana Ambrózyho v r. 1924. Mala 9 usídlených rodín. V ich vlastníctve bolo 112 ha pôdy. V súčasnosti je obec Tekovská Nová Ves miestnou časťou obce Nová Dedina.

Kolónia Tomášov (Tomášov dvor – Tamásháza) bola ďalšou kolóniou založenou za pomoci Ignáca Gešaia a Slovenskej ligy. Prvé správy o osídlení tohto dvora sú už z roku 1456. Bolo tu usadených 18 slovenských rodín. Na čele hospodárskeho výboru bol František Pella.

Pre kolónie Tomášov a Gešajov postavil Ignác Gešai na vlastné náklady slovenskú ľudovú školu v hodnote takmer 200 tisíc korún. Kolóniu navyonok zastupoval volený sedemčlenný výbor. Dnes je súčasťou obce Tomášov.⁷⁹

Kolónia Vátovce patrila do katastra obce Žihľava, ktorá je dnes súčasťou obce Pôtor. V kolónii sa usadilo 18 rodín, ktoré 311,62 ha pôdy získali kúpou od veľkostatkára Sentivániho (Szentiványi).

Kolónia Vrblina sa rozprestierala v katastrálnom území obce Čiližská Radvaň (Csilisradvány). V kolónii sa usadilo 43 rodín, a to 40 rodín kolonistov z Moravy a 3 slovenské rodiny. Predsedom hospodárskeho výboru bol Jakub Blažek. Mala jednotriednu školu v súkromnom dome. Pôvodným názvom osady, z ktorej kolónia vznikla, bol Füzespuszta a patrila do veľkostatku Aladára Betlena. Dnes je súčasťou obce Čiližská Radvaň.⁸⁰

Kolónia Vrbovce patrila administratívne k obci Vrbovce v okrese Senica (neskôr Myjava). Na veľkostatku Lichtensteina si zakúpilo pôdu 10 rodín kolonistov. Výmera pôdy bola 141,74 ha.

Kolónia Zelený Háj vznikla v roku 1922 na veľkostatku Karola Čákiho (Csáky) Stará Ďala. Mala pôvodne 31 usadlostí o výmere 252,52 ha. Administratívne a politicky podliehala obci Hurbanovo (Stará Ďala). Vznikla za podpory predsedu Slovenskej ligy Ignáca Gešaia, ktorý odkúpil nehnuteľnosti od pôvodnej majiteľky, manželky Karola Čákiho. V kolónii usadil 31 rodín, ale už v roku 1925 tu bolo 45 rodín. Počet obyvateľov kolónie bol okolo 170 až 200. Osídlená bola slovenským obyvateľstvom a mala vlastnú slovenskú školu. Predsedom hospodárskeho výboru bol najskôr Matúš Malatinec a v roku 1937 sa uvádza Štefan Král. V blízkosti kolónie Zelený Háj sa nachádzala staršia slovenská kolónia Vékpuszta, v ktorej bolo usadených 14 rodín. Obe kolónie spolu s obcou Hurbanovo (Stará Ďala) pripadli v r. 1938 Maďarsku.⁸¹

Poslednou súkromnou kolóniou, ktorú môžeme zaradiť medzi kolónie založené na základe I. pozemkovej reformy, je kolónia Violín (niekedy aj Violínpuszta). Kolónia Violín vznikla už v roku 1917. Iniciátorom založenia kolónie

⁷⁹ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

⁸⁰ SNA, fond Kol. ref., šk. 136.

⁸¹ SNA, fond Kol. ref., šk. 136. SNA, Fond Štátny pozemkový úrad v Prahe, šk. 625. SNA, Štátna obvodová úradovňa pre pozemkovú reformu v Bratislave, šk. 121.

bol farár z Turzovky Ignác Diere za finančnej podpory Agrárnej priemyselnej banky v Žiline. V kolónii sa usadilo 94 rodín z Turzovky a okolia a celkom si zakúpili 230,74 ha pôdy. Violínpuszta patrila do katastrálneho územia obce Čalovec (Mederč). Mala vlastnú slovenskú školu. Kolóniu navonok zastupovala Roľnícka beseda, ktorej predsedom bol Juraj Chribík.⁸²

Okrem uvedených súkromných kolónií, ktoré tvorili väčšie sídliskné celky, poznáme niekoľko menších hospodárstiev. Boli obsadené iba jednou až tromi rodinami, no mali charakter súkromnej kolónie. Väčšinou vznikli kúpou celého bývalého hospodárskeho dvora s obytnými a hospodárskymi budovami a kúpou niekoľkých hektárov poľnohospodárskej pôdy. Patrili k nim napríklad dvory Karlatanya a Kistanya v katastrálnom území obce Slovenské Nové Mesto na východnom Slovensku, ktoré si kolonisti odkúpili z veľkostatku Borša majiteľa Windischgrätza. Dvory Túzokpuszta a Aszódpuszta v katastri obce Okoč (Ekeš), dvory Csérepuszta a Bendópuszta v katastri obce Vrakúň (Várkony), majer Kotliba v katastrálnom území obce Gabčíkovo (Beš), Porbokapuszta v katastri Nád-szegu (Trstice), ale aj ďalšie, o ktorých sa nám však nepodarilo získať žiadne údaje.⁸³

V Podkarpatskej Rusi sme sa stretli iba s jednou súkromnou kolóniou, a to kolóniou Ruská Dolina. Podľa dostupných dokumentov táto kolónia vznikla pred rokom 1918. Za I. pozemkovej reformy jej obyvatelia – všetko Rusíni – kúpou z voľnej ruky z veľkostatku Horthytanya iba rozširovali svoje vlastníctvo.⁸⁴

Napriek ťažkostiam pri budovaní kolónií, ale aj neskorších zmien, ktoré kolónie postihli, môžeme konštatovať, že kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi za I. pozemkovej reformy bola pre toto územie prínosom hospodárskym, sociálnym i politickým.

Poznámka:

Údaje o kolóniách sme čerpali aj z týchto prameňov: SNA, fond Kol. ref. šk. 7, Prehľad kolónií k 31. 10. 1927; SNA, fond Kol. ref. šk. 7, Zoznam predsedov hospodárskych výborov k 31. 1. 1933; SNA, fond Kol. ref. šk. 8, Prehľad kolónií k 1. 1. 1929; SNA, fond Kol. ref. šk. 8, Zoznam kolónií a kolonistov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, stav k 1. októbru 1936, Úradná tlač; SNA, fond Kol. ref. šk. 9, Samostatné obce utvorené z kolónií k 19. 4. 1938; SNA, fond Kol. ref. šk. 26, Zoznam kolonistov Slovákov zo zabraného územia po 2. 11. 1938; Souhrn dosažených výsledků pozemkové reformy v zemi Slovenské a Podkarpatoruské. In: Zprávy státního pozemkového úřadu, Ročník IV, Praha 1931.

Pri lokalizovaní jednotlivých kolónií a upresnení názvov obcí sme využívali nasledujúcu odbornú literatúru:

1. Kolektív autorov, Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, Veda Bratislava 1977, I., II., III. diel;

⁸² SNA, fond Kol. ref., šk. 135.

⁸³ SNA, fond Kol. ref., šk. 135, 136.

⁸⁴ SNA, fond Kol. ref., šk. 135.

2. Administrativní lexikon obcí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, vydal Státní úřad statistický v Praze 1928;
3. Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919, vydal Minister s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave 1920;
4. Štatistický lexikon obcí v krajine Slovenskej, vydalo Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický na základe výsledkov sčítania ľudu z 1. decembra 1930 v Prahe 1930;
5. Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku, Bratislava 1939;
6. Súpis miest a obcí Slovenskej republiky 1997;
7. MAJTÁN Milan, Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997), Veda Bratislava, 1998.

Na určenie vlastníkov veľkostatkov, na ktorých vznikli kolónie, sme využili publikáciu Seznam vlastníků zabraného majetku pozemkového, vydal Státní pozemkový úřad v Praze v r. 1930.

LA COLONISATIONS DU SUD DE LA SLOVAQUIE ET DE LA RUTHÉNIE DANS LA RÉFORME AGRAIRE TCHÉCOSLOVAQUE

2re PARTIE

Eva Vrabcová

L'article se compose de deux parties. La première partie intitulée Organisation, déroulement et résultats de la colonisation s'occupe d'une façon générale de la Ire réforme agraire de 1919 et dans le cadre de celle-ci de la colonisation, et la deuxième partie est destinée plus concrètement à la création de différentes colonies sur le territoire de la Slovaquie et de la Ruthénie dans la Ire réforme agraire.

La Ire réforme agraire de 1919 a représenté une vaste modification de possession agraire, liquidé de grandes exploitations agricoles et fait disparaître partiellement certaines survivances du féodalisme. La fondation des villages et des communes nouveaux est devenue, elle aussi, partie intégrante de la colonisation intérieure. La petite attribution des biens agricoles utilisés aussi pendant la colonisation intérieure est devenue la base de la réforme agraire. Le rôle de la colonisation intérieure, c'était de peupler surtout des régions frontalières de la nouvelle république où la population était moins nombreuse, mais de peupler aussi les régions peu denses de la Plaine danubienne (Podunajská nížina), de la Plaine de la Slovaquie orientale (Východoslovenská nížina), des vallées du sud de la Slovaquie, mais aussi les vastes régions de la Ruthénie.

En Slovaquie, on a utilisé pour les objectifs de la colonisation environ 27 246 hectares, en Rhuthénie 5 200 hectares de terres.

C'est en 1921, après l'adoption des lois sur la réforme agraire que le processus de colonisation a commencé, en atteignant son plus grand sommet dans la période des années 1923 à 1926. En Slovaquie, on a créé 61 groupes de peuplement, dont 13

communes sont devenues indépendantes, 13 colonies nouvelles et 3 communes indépendantes ont été fondées en Ruthénie.

A côté des colonies d'Etat, on a créé aussi les colonies de coopérative et privées.

C'étaient surtout *Kolonizačné družstvo* (Coopérative de colonisation) de Bratislava pour la Slovaquie, *Slovenská liga* (Ligue slovaque), *Pozemkový ústav* (Institut agraire) de Bratislava, mais aussi les personnes privées (par exemple, Ignác Gessay et d'autres) qui ont pris part à cette forme de colonisation.

La colonisation, comme la Ire réforme agraire tout entière, a été dirigée par le Bureau agraire d'Etat de Prague par l'intermédiaire des bureaux de district pour la réforme agraire et des commissaires d'attribution pour la réforme agraire. L'essor de la colonisation en Slovaquie a demandé l'établissement d'un bureau particulier appelé Département de colonisation du Bureau agraire d'Etat de Bratislava. Il a commencé à fonctionner le 1er octobre 1925. Ses activités couvraient tout le territoire de la Slovaquie. En Ruthénie, le rôle important dans le processus de colonisation appartenait plutôt au Bureau agraire d'Etat de Prague qui agissait par l'intermédiaire du département de colonisation du Bureau de district d'Etat pour la colonisation siégeant à Užhorod. Le Département de colonisation a cessé d'exister le 5 janvier 1939. Ses compétences ont été reprises par le XIe département du Ministère de l'économie nationale de la République slovaque sur la base duquel, on a fondé à Bratislava, en 1940, le Bureau agraire d'Etat indépendant. Après sa disparition, en 1945, la registrature du département de colonisation est passée dans la compétence du Commissaire de l'agriculture et de la réforme agraire.

La colonisation réalisée en première République tchécoslovaque avait pour objectif non seulement les questions économiques, sociales et de population, mais aussi politiques. Le système de la réalisation de la colonisation signifiait en nouvel Etat la victoire de la politique du parti agraire et le renforcement de ses positions à la campagne. Son leader Milan Hodža mettait de grands espoirs dans le processus de colonisation aussi du point de vue de la limitation de l'émigration, surtout de la Slovaquie et de la Ruthénie, des possibilités du rapatriement de l'étranger et de la limitation du chômage. De l'autre part, il était conscient cependant que la colonisation n'allait pas résoudre les problèmes et la situation de la population agricole.

La deuxième partie intitulée Données fondamentales sur les colonies est consacrée à différentes colonies se trouvant sur le territoire de la Slovaquie et de la Ruthénie. On analyse séparément les colonies d'Etat en Slovaquie, séparément celles en Ruthénie et finalement les colonies privées. Les données concernant les colonies contiennent l'année de fondation de la colonie, le nombre et la nationalité des colonistes, la superficie de la colonie et souvent aussi la date de son indépendance.

Bien que la colonisation n'ait représenté qu'une fraction de la réforme agraire, elle a demandé plus de frais et de soins que le reste de l'attribution des terres pendant la Ire réforme agraire et on peut dire qu'elle n'avait pas accompli les espoirs y mis. Tout de même, on peut la considérer comme une partie importante de notre histoire économique, sociale, mais aussi politique.

Traduit par Kristína Kapitánová

HEROLDSKÉ A HERALDICKÉ KRÍŽE

(Príspevok k terminológii blazonu)

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L.: Crosses as ordinaries and charges (Contribution to the Blazon Terminology), Slovenská archivistika, Vol. XXXVII, No 2, 2002, p. 81–129

This article dealing with the terminology of herald's and heraldic crosses is another step in the systematic work on Slovak heraldry terminology. The Autor presents specific types and variants of crosses and draws attention to differences among them, using numerous drawings for that purpose. Besides Slovak terminology, French, English and German equivalents are presented, this being a contribution to international terminology and to the presence of the Slovak element in it.

Crosses, Heraldic terminology.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Kríž a heraldika

Symbol kríža predstavuje v kresťanskej civilizácii taký významný fenomén, že typológiou kríža, jeho ikonografiou i teológiou sa zaoberá osobitná vedná disciplína – staurológia (gr.: stauros – kríž).¹ Kríž ako heraldické znamenie zaujíma významné postavenie aj v heraldike. Jej počiatky sú napokon neodmysliteľne späté s týmto symbolom, pod ktorým sa zhromažďovali účastníci krížových výprav – z nich mnohí rytieri, budúci nositelia erbov.

O počiatkoch erbov, erbovnictva a heraldiky však možno hovoriť od chvíle, keď sa na štítoch objavujú individuálne identifikačné znamenia. Ak je teda pravda, že znamenie kríža stojí pri koreňoch heraldiky, je pravda i to, že vlastné erbové znaky bojovníci prijímali preto, lebo samotný kríž ich identifikovať nemohol. Kríž bol predovšetkým ochranným znamením v duchovnom i praktickom zmysle. Križiak bol pod ochranou Krista, pápeža i panovníka. Kríž nanajvýš identifikoval križiakov voči „nekrižiakom“ kresťanského i ostatného sveta. Neidentifikoval ich však navzájom, čo bolo – vzhľadom na zložitú a mnoho-

¹ OSWALD, G.: Lexikon der Heraldik, Leipzig, 1984, s. 380. Zo slovenských autorov sa v poslednom období problematike kríža venoval napr. SLIVKA, M.: Kríž pre každého. Sentencie nad (štátnym) znakom v ľudskom dejinnom súvisi. Zborník Slovenského národného múzea XC – 1996 – Archeológia 6, s. 183–195. VRTEL, L.: Mystika dvojitého kríža. Súkromná tlač, Pontiumfex 1994. RÁBIK, V.: Symbolika kríža v heraldickom užití. Heraldika na Slovensku, zborník z rovnomeného sympózia. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, Martin 1997. KOLNÍK, T.: Byzantské korene ikonografie a symboliky štátneho znaku Slovenskej republiky. Historický zborník Matice slovenskej 9/1999, s. 13–32.

jazyčnú štruktúru križiackeho vojska, i vzhľadom na „anonymizovaných“ bojovníkov, skrývajúcich svoje tváre pod uzatvorenými prilbami – jednoducho nevyhnutné.

„Individualizujúci sa“ križiaci sa teda museli so znamením križa vyrovnáť. Niektorí ho opustili a identifikovali sa vlastným znamením, iní zotrvali pri znamení križa, no farebne a najmä tvarovo ho upravovali do podoby, ktorá bola jedinečná. Každý takýto kríž ostal krížom, stal sa však jedinečným krížom, stal sa identifikačným znamením. Tu, v snahe urobiť zo spoločného znamenia zároveň individuálne znamenie, má svoj pôvod nekonečná varieta krížových erbových znamení, vďaka ktorej tvoria kríže celkom osobitnú, nikam nezaraditeľnú kategóriu erbových figúr.

Medzi heraldskými a všeobecnými heraldickými figúrami

V heraldickej kategorizácii figúr sa kríže radia ako samostatná skupina, stojaca medzi zvláštnymi heraldickými figúrami (tzv. heraldskými figúrami) a všeobecnými heraldickými figúrami. Už v predchádzajúcom príspevku² sme pripomenuli, že heraldské figúry sú také znamenia, ktoré sú vytvorené jednou či viacerými rovnobežnými či rôznobežnými, nepretínajúcimi sa či pretínajúcimi sa, rovnými či oblými geometrickými líniami, najčastejšie spájajúcimi protíahlé okraje štítu, a tým členiacimi plochu štítu na viacero častí, pričom majú pravidla aj svoje špecifické a ustálené pomenovania – kôl, brvno, prút, niť, krokvá...³

Heraldické figúry sú naopak také, ktoré sa vo svojom štandardnom zobrazení spravidla „vznášajú“ v poli štítu či jedného zo štítových polí združeného erbu, to znamená, že sa vo svojej štandardnej situácii jeho okrajov nedotýkajú. To platí, ako sme povedali, pre štandardné situácie, pretože heraldické figúry môžu aj vyrastať z niektorého z okrajov poľa. To sa však, pochopiteľne, musí hlásiť konvenčnými heraldickými adjektívami ako napríklad **priebežný, vyrastajúci, vyskakujúci, vyrážajúci, objavujúci sa, strácajúci sa** a pod.

Medzi spomenutými dvomi skupinami figúr stoja kríže. Je to preto, lebo kým niektoré kríže, tie, ktoré sú tzv. priebežné, t. j. spájajú svojim driekom a ramenami protíahlé okraje štítu, by patrili k heraldským figúram, ostatné, ktoré sú obkolesené poľom, by patrili k všeobecným figúram. Teoreticky by sa zdalo, že spomenutý aspekt je natoľko jasný, že skupina krížov by vôbec nemusela stáť ako špecifická medziskupina medzi heraldskými a všeobecnými figúrami, ale kríže by bolo možné jednoducho rozdeliť do jednej či druhej skupiny a medziskupinu zrušiť. Také pokusy sa, pravdaže aj vyskytli, ba sa aj – trochu násilne – uplatňujú. V kontinentálnej heraldike však nenašli všeobecné uplatnenie.

² VRTEL, L.: Heraldské figúry (príspevok k terminológii blazonu), Slovenská archivistika 1/2002, s. 77–117.

³ I keď väčšina heraldských figúr svojimi líniami spája okraje štítu, prípadne okraje jedného z polí združeného (aliančného) erbu, existujú aj také heraldské figúry, ktoré sú výnimkou z tohto pravidla ako napríklad bordúra, rondel a pod.

G. Oswald uvádza, že kríž, pokiaľ sa má radiť k heraldickým figúram, sa musí všetkými štyrmi „koncami“ dotýkať okraja poľa a dodáva, že ak sú najmenej tri „konce“ kríža voľné, potom kríž patrí k všeobecným heraldickým figúram.⁴ Zdá sa však, že počet „voľných koncov“ kríža nemožno brať za bernú mincu, najmä ak uvážime, že v heraldike môže kríž nielen vyrastať zo spodného okraja štítu, ale jeho zvislý segment – kôl (*lat.: stipes*) môže byť aj priebežný, objavujúci sa v dolnej špičke štítu a strácajúci sa v jeho hornom okraji,⁵ podobne sa môžu v okrajoch strácať len ramená kríža – brvno (*lat.: patibulum*) či len jedno z nich a pod. V tomto kontexte sa zdá byť zaradenie tej istej figúry do rôznych heraldických kategórií len podľa toho, či sa niektoré z jej „koncov“ dotýkajú či nedotýkajú okraja poľa, skutočne neproduktívne. Z toho dôvodu, i z úcty k tradícii, rešpektujeme svojím spôsobom privilegované postavenie figúry kríža v systematike heraldických figúr.

Definícia kríža

V terminologickej štúdií venovanej krížu v heraldike nie je príjemné konštatovanie, že samotný kríž vlastne nedokážeme jednoznačne definovať. Môžeme, pravda, použiť jednoduchú definíciu, podľa ktorej **kríž je znamenie, pozostávajúce spravidla z vertikály pretiatej horizontálou**, no výnimiek z tejto definície je toľko, že celkom spochybňujú jej funkčnosť.

Na vysvetlenie zložitosti definície kríža bude vhodné pristaviť sa najskôr pri predkresťanskom, či jednoducho mimokresťanskom kríži. Je známe, že kríž patrí medzi najstaršie znaky, zachované už v jaskynných maľbách, eskimáckych rytinách, staročínskych i staroegyptských pamiatkach. Pokiaľ ide o vysvetľovanie jeho významu či symboliky v súvislosti s tromi základnými tvarmi – kruhom, trojuholníkom a štvorcom, jeho význam sa blíži významu štvorca, no kým štvorec priestor uzatvára, kríž akoby sa z jediného bodu do priestoru rozbiehal. Evokoval lúče slnka a stal sa znamením vyžarovania a **svetla**.⁶ Naopak, pri sledovaní línií jeho ramien do stredu, symbol evokuje koncentráciu viacerých síl. Staré národy ho považovali za symbol **života**, prameniaceho zo spojenia zeme a vody so slnečnými lúčmi. Napokon kríž svojou siluetou evokuje postavu **človeka** s upaženými rukami, stal sa teda aj jeho symbolom.⁷

V kontexte všetkých predkresťanských či mimokresťanských kultúr môžeme o kríži jednoznačne povedať, že ide o znamenie tvorené vertikálou, ktorá je pretáť horizontálou. Spomenuté znamenie môže byť pritom – ako každé iné – zobrazované aj v inej polohe, teda ako naklonené, prípadne môže byť zošíkmená len

⁴ OSWALD, G.: c. d. s. 237.

⁵ Situácie takto zobrazeného dvojitého kríža v erbe podľa fresky z Kraskova zo 14. stor. a azda aj v levočskej pečati z r. 1447. Pozri VRTEL, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 94.

⁶ Tak ho používali na svojich rituálnych bubnoch, používaných pri privolávaní slnka primitívne národy. Pozri KŠICA, M.: Od skalnej maľby k písmu. Bratislava 1976.

⁷ Pozri k tomu napríklad sošky „krížového človeka“ BIEDERMANN, H.: Lexikón symbolov. Bratislava 1992, s. 154.

priečna traverza a pod. Stále „cum grano salis“ platí, že kríž je vertikála preťatá horizontálou, resp., že je to prinajmenšom čosi prekrížené.

S príchodom kresťanstva, najmä však od 4. stor., sa však situácia radikálne zmenila. Pojem „kríž“ už neznamenal vertikálu preťatú horizontálou, ale najmä, predovšetkým, či dokonca výlučne, **Kristov kríž**.⁸ Pod pojmom kríž sa začína rozumieť najmä nástroj umučenia. Tak sa dnes možno stretnúť s definíciami, podľa ktorých je kríž: „nástroj pozostávajúci z dvoch brvien priečne preložených a upevnených, slúžiacich v staroveku na popravovanie“.⁹ V dôsledku biblického výskumu sa potom dospieva k názoru, že novozákonný kríž vlastne nemal podobu kríža, ale bol tvaru písmena T. Presnejšie, že to bol len v zemi pevne upevnený kôl, pričom odsúdenec k nemu priniesol na rozpažených rukách priviazané brvno. Spolu s ním bol potom zavesený najčastejšie na vrchol spomenutého kola.¹⁰ Tak vznikol kríž zvaný tau-kríž, *lat.*: *crux commissa*, čiže „spojený kríž“, známy ako antonský kríž.¹¹

Známe sú aj nástroje na popravovanie tvaru písmena „Y“ a i tie sa považujú za kríže.¹² Kríž teda v tomto kontexte prestáva mať výlučne štyri „konce“, môže mať aj tri „konce“. Ba ak berieme do úvahy dvojité, či trojitý kríž, potom musíme skonštatovať, že kríž je znamenie, ktoré môže mať tri (tau kríž, lotrovský kríž), štyri, päť (dvojité tau kríž), šesť (dvojité kríž), sedem (trojitý tau kríž) či dokonca osem (trojitý kríž) „koncov“. A to všetko napriek tomu, že učenci a teológovia sa v stredovekých dišputách zhodli na tom, že „každý kríž má štyri strany“.¹³

Odhliadnuc od teologických aspektov teda možno kríž definovať v troch polohách, a to ako:

1. staroveký nástroj na popravovanie, vytvorený spojením (prekrížením?) kola a brvna, zobrazovaný najmä s ukrižovaným Kristom,
2. vec podobnú tomuto nástroju, alebo jeho obraz (pektorál, relikviár, insígniu, kríž na kostolnej veži...),
3. značku v podobe (najčastejšie) dvoch krátkych (najčastejšie v pravom uhle) skrížených (a často tiež zdobených) čiar – napríklad ako heraldický kríž v erbe.

Pokiaľ ide o heraldiku, treba uviesť, že v erboch sa vyskytujú všetky tri namerané polohy zobrazovania kríža. V niektorých erboch je zobrazený priamo ukrižovaný Kristus, v iných je zobrazený biskup s pektorálom, s procesiovým krížom, anjel s krížovým diadémom či svätica s krížikom. Predsa však bude v centre nášho záujmu kríž, ktorý predstavuje hlavnú erbovú figúru.

⁸ Znamenie zvláštne preberá starú symboliku svetla (Jn 8, 12), života (Jn 1, 4; 14, 6) a človeka (Jn 3,13).

⁹ Pozri napríklad Slovník slovenského jazyka. Bratislava 1959, I. diel s. 773, LE PETIT ROBERT, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris 1984.

¹⁰ Pozri k tomu napríklad NOVOTNÝ, A.: Biblický slovník, Praha 1956, s. 360–361.

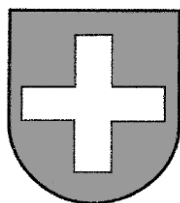
¹¹ Pozri k tomu HALL, J.: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991, s. 457.

¹² Kríž tvaru písmena „Y“ sa v heraldike volá „lotrovský kríž“.

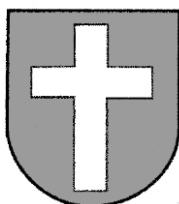
¹³ Pozri k tomu dišputu Konštantína filozofa s Jannesom v Živote Konštantína – Cyrila, napr. RATKOŠ, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava 1990, s. 119–120.

Typológia krížov

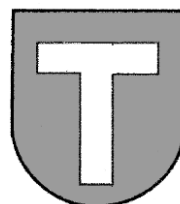
Kríže, aj keď ich je nepreberné množstvo, možno roztriediť podľa ich základnej konštrukcie do niekoľkých typových skupín podľa toho, či sú konštruované na báze 1. gréckeho kríža, 2. latinského kríža, 3. Ondrejského kríža, 4. antonského kríža, resp. 5. kríža s viacerými traverzami.

Grécky kríž

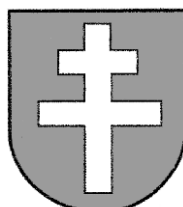
Latinský kríž

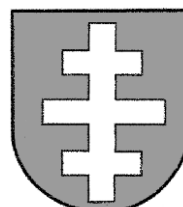
Antonský kríž

Ondrejský kríž

Dvojitý kríž

Trojité kríž (so skrátenými dolnými ramenami)

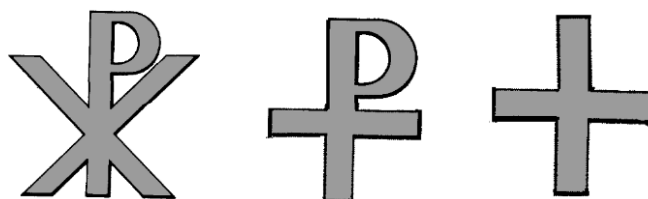
Grécky kríž

Hoci už rani kresťania vo svojej symbolike používali symbol kríža, je pozoruhodné, že niekoľko storočí ho nepovažovali za výlučný, ba ani dominantný symbol svojej viery. Symbolika prvých kresťanov bola rozmanitá, no jej jadro tvorili predovšetkým rôzne záznamy mena Ježiša Krista, najčastejšie skratky v gréckom jazyku – teda v jazyku Nového Zákona.

Išlo v podstate o grécke písmená „iota“ (I), „éta“ (H), „sigma“ (S,C), „chí“ (X) a „ró“ (P) v príslušných kombináciách, najčastejšia ako IHS, IHC (IESOS), XP (XRISTOS), často tiež vpísaných dovedna ako monogram, napríklad litera X (chí) preložená dviema literami P (ró), známa ako christogram, event. chrismon. Tieto monogramy Krista mohli mať rôznu podobu, často bývali tiež vpísané do kruhu.¹⁴ Grécke písmeno „chí“ sa však v kresťanských skratkách Mena Ježiša

¹⁴ Známym je tiež symbol ryby, ktorá okrem iného znamenala tiež meno Ježiša Krista, zapísané ako I(esos) CH(ristos) TH(eu) Y(os) S(otér), pričom počiatočné písmená znamenajú grécke slovo ICHTHYS – ryba. I v tomto prípade teda išlo jednoznačne o uctievanie mena Ježiša Krista. O uctievaní mena Ježiša Krista pozri napríklad DUPLACY, J. – GEORGE, A. – GRELOT, P. – GUILLET, J. – LACAN, M. – FRANÇOIS, L. – DUFOUR, X.: Slovník biblické teologie. Velehrad, Křesťanská akademie, Řím 1991, s. 162–164, tiež: NOVOTNÝ, A.: Biblický slovník. Kalich, Praha 1956, s. 300. Křesťania vyznávajúci Bohom

Krista zapisovalo dvomi spôsobmi, buď ako X alebo ako +, teda ako tzv. grécky kríž.¹⁵ V oboch prípadoch ide o vyjadrenie gréckej litery „chí“, event. v druhom prípade o spojenie litier „iota“ I (Iesos) a „chí“ X (Xristoc, Christos). Grécky kríž – ako každý kríž – zastupuje Ježiša Krista, no s osobitným dôrazom na jeho meno.

Tri starokresťanské christogramy

Latinský kríž

Latinským krížom sa pomenúva kríž s nadol predĺženou vertikálou a znamená teda posun od symbolu abstraktného písmena ku krížu ako reálnemu nástroju ukrižovania. Predĺžením drieku kríža sa znamenie zároveň priblížilo siluete človeka.

Pomenovanie „latinský“ a „grécky“ kríž je iba technické, nesmie zvädzať k myšlienke, že grécky sa používal iba na východe a latinský iba na západe. Oba sa používali tam i tu. Pomenovanie „latinský“ vzniklo prirodzene iba ako protiklad „gréckemu“ písmenkovému „chí“ krížu.

Rozšírenie latinského kríža možno sledovať od 4.–5. st. Latinský kríž považoval za kríž Kristovho utrpenia už sv. Augustín (354–430), no spája sa najmä s postavami cisárovnej sv. Heleny (255–330), matky cisára Konštantína Veľkého (280?–337). S Konštantínovým menom je ešte spojený najmä christogram, ktorý si – podľa legendy – pod dojomom videnia pred bitkou s Maxentiom pri Milvijskom moste umiestnil na svoje vexillum – labarum a s ním zvíťazil. No s menom jeho matky Heleny je spojená legenda o nájdení Kristovho kríža, kríža, na ktorom bol umučený.¹⁶ Ako kríž umučenia sa prezentoval najmä latinský kríž, nazývaný tiež kríž utrpenia či kríž umučenia „*crux passionis*“.

vzkrieseného Ježiša Krista vyzývajú jeho meno. V jeho mene hovoria a konajú. Ba sami prví kresťania svojimi vlastnými slovami, zaznamenanými v Písme seba definujú ako ľudí, ktorí vyzývajú meno Ježiša Krista (Sk 9, 16, 1. Kor 1, 2, 2. Tim 2, 22). Uveriť v Meno Ježiša Krista znamená uveriť v Neho samého (J 3, 17), vyzývať meno Pánovo znamená spasenie (Rím 10, 13).

¹⁵ Pozri napr. na enkolpione z Veľkej Mače, zobrazenom o. i. tiež na súčasnej desaťkorunovej minci.

¹⁶ DÉ VORAGINE, J.: *Legenda aurea*. Vyšehrad, Praha 1998. s. 169–175. Pozri k tomu sviatky sv. Kríža WIMMER, O: *Das Buch des Namens und Heiligen*. s. 88, tiež: ČÍŽEK, A.: *Synaxár, životopisy svätých*. Prešov 1998.

Antonský kríž

Pokiaľ ide o antonský kríž či tau kríž, už skôr sme uviedli, že graficky krížom ani nie je. Nie je v ňom nič prekrížené, no keďže toto bola najpravdepodobnejšie reálna podoba nástroja na mučenie či popravovanie zločincov, pričom sa tento nástroj volal krížom, i nástroj tvaru „T“ s neprekríženými líniami sa nazval krížom – odborne „*crux commissa*“,¹⁷ t. j. spojený kríž.

Podľa iných názorov treba pôvod tau kríža hľadať vo významnom znamení starého Egypta, symbole života zvanom Ankh. Ten vlastne pozostával z tau-kríža, s krúžkom položenom na stred ramien.

Poloha kríža

Grécky „chí-kríž“, latinský kríž „*crux passionis*“ i antonský „tau-kríž“, čiže „*crux commissa*“ – to sú tri základné typy krížov,¹⁸ a ako také sa vyskytujú aj v heraldike ako erbové figúry a podieľajú sa tiež na konštrukcii zložitejších krížov. Zošikmený grécky kríž, tvorený pravošikmou a ľavošikmou líniou, ktoré sú rovnako dlhé a v polovici preťaté, sa nazýva **šikmým krížom** (ak ide o heraldickú figúru),¹⁹ alebo tiež **ondrejským krížom** (ak ide o všeobecnú heraldickú figúru).²⁰ Línie štandardného šikmého kríža zvierajú pravý uhol, no podľa priestoru, ktorý majú k dispozícii, môžu hore zvierat aj ostrý či tupý uhol.

Niektoré heraldické školy rezervujú pomenovanie šikmý kríž len pre heraldickú figúru a pomenovanie ondrejský kríž len pre „vznášajúci sa“ kríž, teda pre kríž ako všeobecnú heraldickú figúru.²¹ Iné školy oba výrazy – teda šikmý kríž a ondrejský kríž – považujú za synonymá. Z celkom praktických dôvodov považujeme za vhodné prikloniť sa k prvej možnosti, a ako šikmý kríž označovať len spomenutú heraldickú figúru.

Kým pri blazonovaní šikmého kríža, ale tiež ondrejského kríža, máme na mysli kríže, ktoré majú za každých okolností rovnako dlhé ramená,²² pri naklonení latinského kríža musíme v blazone vždy uviesť, že ide o latinský kríž, t. j. o **pravošikmý latinský kríž, položený latinský kríž, pravošikmý sklonený latinský kríž, sklonený latinský kríž**, zvaný aj **peterský kríž**,²³ **pravošikmo sklonený latinský kríž, položený a obrátený latinský kríž** a **ľavošikmý latinský kríž**.

¹⁷ NOVOTNÝ, A.: c. d., s. 360.

¹⁸ Poznámame, že vidlicovitý kríž tvaru písmena „Y“, zvaný tiež lotrovský kríž, má v systematike krížov len periférne postavenie, nie je to typický kríž a nepodieľa sa na konštrukcii zložitejších krížov.

¹⁹ Tu sa pozitívne uplatňuje odstránenie starých českých pomenovaní kosmý a šikmý a ich nahradenie výrazmi pravošikmý a ľavošikmý, pretože pri šikmom kríži sú vlastne obe jeho línie šikmé.

²⁰ Podľa legendy bol apoštol Ondrej na šikmom kríži ukrižovaný z rozpätými rukami a nohami.

²¹ Pozri napr. OSWALD, G.: c. d.

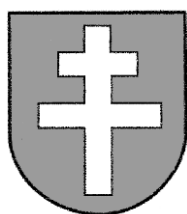
²² Výnimkou môže byť zobrazenie šikmého kríža, napríklad v treťom či štvrtom poli štvrtého štítu, keď spodné ramená môžu byť kratšie.

²³ Pretože podľa legendy bol apoštol Peter ukrižovaný dolu hlavou na obrátenom kríži.

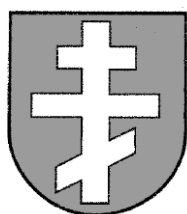
Kríže s viacerými traverzami

Pokiaľ ide o skupinu krížov s viacerými traverzami, tie sú spravidla konštruované na báze latinského kríža, majú teda najčastejšie nadol predĺženú vertikálu. Uplatňujú sa v nich však aj charakteristiky gréckeho kríža, najčastejšie v hornej časti dvojitého kríža, keď je vrchol horného kríža často rovnako dlhý ako jeho vodorovné časti (ramená). Pri krížoch s viacerými traverzami sa dokonca uplatňuje aj šikmé kríženie, najmä v tzv. ruskom či pravoslávnom kríži. Tento je komponovaný ako trojitý, pričom horná traverza je kratšia ako prostredná a dolu je pridaná ešte najkratšia šikmá.²⁴

Pre úplnosť dodajme aj zvláštnosť, známu najmä z poľskej heraldiky, a to tzv. polkríže. Korene týchto znakov sú azda v starých rodinných značkách a majú svoje vlastné pomenovania: poldruhakríž, poltret'akríž.²⁵

Dvojité kríž

Pravoslávny kríž

(Obrátený)
poldruhakríž

(Obrátený) poltret'akríž

Anatómia kríža

Pomenovanie jednotlivých častí kríža je pomerne zložitá vzhľadom na potrebu osobitného prístupu pri blazone realistického „krucifixu“ v erbe, heraldského priebežného kríža, heraldského rozpätého kríža²⁶ či heraldického – vznášajúceho sa kríža, pričom v poslednom prípade sa berie ohľad i na to, či ide o grécky alebo latinský kríž.

²⁴ V definovaní štandardného sklonu spodnej traverzy existujú v heraldickej literatúre rozdiely. Pozri napr. OSWALD, G.: c. d., s. 338 uvádza pravošikmý sklon, NEUBECKER, O.: Heraldik, Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert. Frankfurt am Main 1977, s. 107, uvádza ľavošikmý sklon vertikálne skoseného spodného ramena.

²⁵ Motív poltret'akríža v štíte možno doložiť aj v našich heraldických pamiatkach, ako napr. v erbe rodiny Koth. SIEBMACHER, J. – CSERGHEÖ, G.: Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der st. Stephans Krone. Nürnberg 1885–1892. (ďalej WAU). Takýto erb nesie napríklad postava sv. Ladislava – socha zo 14. stor. umiestnená na priečelí bratislavskej Starej radnice. K poľskej heraldickej terminológii pozri v tejto súvislosti SZYMAŃSKI, J.: Herbarz sredniowiecznego rycerstwa polskiego. Warszawa 1993, s. 27. Ide o poľský „herb“ Pilawa.

²⁶ Heraldický rozpätý kríž je charakteristický tým, že ide v podstate o heraldický kríž so špecificky ukončenými ramenami, no kríž sa nevznáša v štíte, ale koncami ramien dolieha na okraje štítu. Ako typický príklad možno uviesť barličkovitý kríž, ktorý sa v štandardnej situácii vznáša v poli, no ak svojimi zakončeniami, „barličkami“, dolieha na okraje štítu – blazonujeme ho ako barličkovitý rozpätý kríž. K tomuto problému sa neskôr ešte vrátíme.

Už sme pripomenuli, že vo všeobecnej ikonografii **reálneho zobrazenia Kristovho kríža** sa rozlišuje vertikálny kôl, *lat.: stipes*, t. j. **kmeň**, kôl, peň, ktorý býval pri tomto mučiacom nástroji pevne zapustený do zeme a priečne brvno, *lat.: patibulum*, t. j. **šibenica**. **Tabuľka** s nápisom viny, pripevňovaná pod vrchol kríža sa nazýva *titulus*, bývala niekedy symbolicky stvárňovaná ako kratšia priečka nad hlavným prekrížením. Podpera pod nohami ukrižovaného, zobrazovaná ako kratšia, niekedy zošíkmená priečka križujúca vertikálny kôl sa nazýva *suppedaneum*, čo možno preložiť azda ako **podnožie**. To, pokiaľ ide o časti realistického kríža, ktorý môže byť v erbe zobrazený buď ako hlavná figúra, alebo ako krucifix v rukách niektorého svätca – najčastejšie sv. Jána Nepomuckého.

Pri **heraldskom kríži**, najmä heraldskom priebežnom kríži, sa uvedená terminológia pri blazonovaní erbu nepoužíva, ale tu sa uplatňuje výlučne heraldická terminológia. Opísali sme ju v predchádzajúcom príspevku venovanom heraldickým figúram.²⁷ Na heraldskom kríži teda rozlišujeme **kôl** a **brvno**, **hornú časť kola**, **dolnú časť kola**, **pravú časť brvna** a **ľavú časť brvna**. Kôl a brvno sa križujú v **strede kríža**. Na kole možno podľa potreby hovoriť o **pravom okraji kola kríža** a **ľavom okraji kola kríža** (pokiaľ je len jedna zo strán tvorená iným než hladkým rezom), podobne pri brvne možno rozlišovať jeho **horný** a **dolný okraj**.

Pri šikmom heraldskom priebežnom kríži sa rozlišuje **pravošikmé brvno** a **ľavošikmé brvno**, a podľa potreby tiež napr. **horná časť pravošikmého brvna**, **dolná časť ľavošikmého brvna** a pod. Pri rôznym spôsobom členitých okrajoch možno rozlišovať horný okraj hornej časti pravošikmého brvna, dolný okraj hornej časti ľavošikmého brvna a pod.

Na rozdiel od heraldských priebežných krížov pri **heraldických krížoch**, t. j. „vznášajúcich sa“ krížoch, ale tiež pri heraldských rozpätých krížoch, už nehovoríme o koloch a brvnách, ale o **ramenách**.²⁸ Každý takýto kríž, s výnimkou antonského, má teda štyri ramená – **horné rameno**, **pravé rameno**, **ľavé rameno** a **dolné rameno**. Šikmý grécky kríž, t. j. ondrejský kríž, pozostáva z **pravého horného ramena**, **ľavého horného ramena**, **pravého dolného ramena** a **ľavého dolného ramena**. Ramená môžu byť užšie alebo širšie, vtedy sa tiež uplatňuje terminológia opísaná v príspevku o heraldských figúrach. Ak je teda kríž inej hrúbky ako štandardný, možno ho blazonovať ako **latový** či **nitový**, prípadne použiť adjektíva „**užší**“, „**širší**“, „**rozšírený**“ a pod. Ramená tiež môžu byť po celej dĺžke rovnako hrubé, môžu však byť aj rozširujúce sa, zriedkavejšie tiež zužujúce sa. Zakončenia ramien sa nazývajú jednoducho **koncami**²⁹ a ich tvar je pri klasifikácii jednotlivých druhov heraldického kríža rozhodujúci.

Pre **latinské kríže** platí v podstate to isté, čo pri predchádzajúcich, no často sa pri nich uplatňuje špecifická terminológia pripomínajúca anatómiu človeka, čo

²⁷ Vrtel, L.: Heraldské figúry. Príspevok k terminológii blazonu. Slovenská archivistika 1/2002 s. 77–117.

²⁸ Nemecká heraldická terminológia ich pomenúva Seiten, teda strany. OSWALD, G.: c. d. s. 236–237.

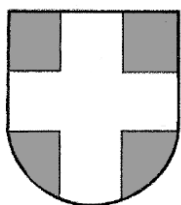
²⁹ Nemecká terminológia ich pomenúva Enden, teda konce. Tamže.

azda súvisí s tým, že pohľad na latinský kríž, „*crux passionis*“ (z lat. *passio* – utrpenie, umučenie), navodzuje predstavu ukrižovaného človeka. Podobne ako pri gréckom kríži i tu sa rozlišuje **pravé rameno** a **ľavé rameno**, horné rameno sa však nazýva aj **hlavou kríža**, dolná časť **driekom kríža**. Vrchol hlavy kríža sa pomenúva **temeno**, spodok drieku kríža sa volá **päta**.

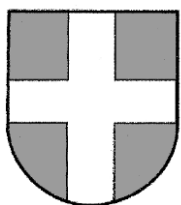
V súvislosti s krížmi s viacerými traverzami je vhodné pripomenúť, že pomenúvať dvojité kríž ako dvojramenný kríž je celkom nevhodné, pretože každý kríž má prinajmenšom dve ramená, čo platí aj pre antonský kríž.³⁰ Dvojité kríž má teda **horné ramená** a **dolné ramená**, trojitý kríž má **stredné ramená**, **horné ramená** a **dolné ramená**.

Priebežný kríž

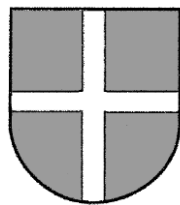
Spomedzi heraldských krížov je najvýznamnejší priebežný kríž, ktorý tu predstavuje najzákladnejší typ kríža. Ak sa v blazone uvádza len pojem „**kríž**“ (fr.: *croix*, angl.: *cross*, nem.: *Kreuz*),³¹ znamená to, že ide o spojenie kríža a brvna štandardnej šírky a uprostred prekrížených. O šírke kríža platí to isté ako o šírke samostatného kola a brvna ako heraldských figúr. Kríž však môže byť jednak **rozšírený**, t. j. širší ako šírka štandardného kola (fr.: *croix élargie*, angl.: *broadened cross*, nem. *verbreitertes Kreuz*), jednak **zúžený**, v slovenskej heraldickej terminológii označovaný ako **latový kríž** (fr.: *croix nilee*, angl.: *narrowed cross*, nem.: *verschmälertes Kreuz*). Celkom úzky kríž sa volá **nit'ový kríž** (fr.: *filet en croix*, angl.: *cross fillet*, nem.: *Fadenkreuz*).

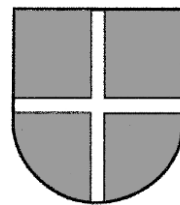
V modrom štíte zlatý
rozšírený kríž

V modrom štíte zlatý
kríž

V modrom štíte zlatý
latový kríž

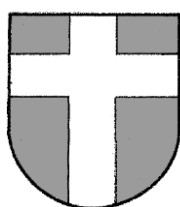
V modrom štíte zlatý
nit'ový kríž

³⁰ Pozri napr. NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972. Tenže: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Bratislava 1990.

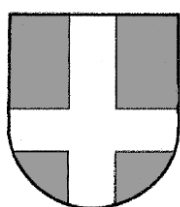
³¹ Inojazyčné ekvivalenty preberáme z *Wappenbilderordnung*, herausgegeben vom Herald, Verein für Heraldik, Genealogie und verwandte Wissenschaften zu Berlin bearbeitet von JÜRGEN ARNDT und WERNER SEEGER mit Wappenskizzen von LOTHAR MÜLLER-WESTPHAL. Bauer und Raspe, inhaber Gerhard Gessner Neustadt an der Aisch 1986 (ďalej WBO), ďalej zo slovníka medzinárodnej heraldickej terminológie Académie internationale d'héraldique, Vocabulaire – Atlas Héraldique en six langues: français – english – deutsch – español – italiano – niederländisch par le baron STALINS, avec la collaboration de MM. RENÉ DE JUGE DE SEGRAIS, OTTFRIED NEUBECKER, MARTIN DE RIQUER, GIACOMO BASCAPÉ, MARIO GORINO – CAUSA. Paríž 1952 (ďalej len VAH), tiež: Starodubcev, N.: Иллюстрированный словарь по геральдике. Doneck 1996, tiež: EUBECKER, O.: Heraldik, Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert. Frankfurt am Main 1977 a francúzskeho prekladu tejto práce NEUBECKER, O.: Le grand Livre de l'Héraldique. Bruxelles 1977, ktorý pripravil R. HARMIGNIES.

Vo všeobecnosti platí, že kôl a brvno heraldského priebežného kríža sú približne rovnako dlhé. To pochopiteľne platí len v prípadoch, že táto figúra má dostatok priestoru či už v celom poli štítu, alebo – v prípade štvrteného štítu – v jednom z jeho polí. Ak je však priebežný kríž situovaný napríklad v hlave štítu, jeho brvno má sice šírku celého erbu, no jeho kôl je skrátenej len do výšky hlavy štítu. Podobná zdanlivá deformácia nastane pri umiestnení priebežného kríža v jednej polovici štiepeného štítu, vtedy sa výrazne skrúti jeho brvno.

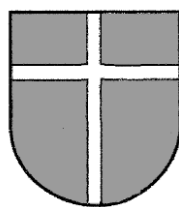
Ak je kôl prekrížený zvýšeným brvnom, blazonuje sa ako **zvýšený kríž** (fr.: *croix haussée*, angl.: *cross enhanced*, nem.: *erhöhtes Kreuz*). Dalo by sa povedať, že kým štandardný (heraldský priebežný) kríž je konštruovaný na báze gréckeho kríža, zvýšený kríž je konštruovaný na báze latinského kríža. Naopak, ak je kôl prekrížený zníženým brvnom, ide o **znížený kríž** (fr.: *croix abaissée*, angl.: *cross abaised*, nem.: *erniedrigtes Kreuz*). Ten je konštruovaný na báze peterského kríža. Pri heraldských krížoch sa nepoužíva terminológia uplatňovaná pri heraldických krížoch, teda nie je korektné takýto kríž blazonovať ako „zvýšený sklonený kríž“.

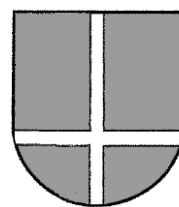
V červenom štíte
strieborný **zvýšený**
kríž

V červenom štíte
strieborný **znížený**
kríž

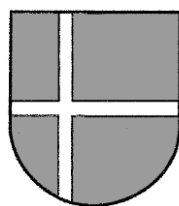

V červenom štíte
strieborný **zvýšený**
niťový kríž

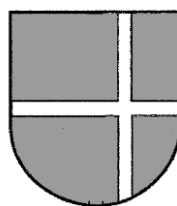

V červenom štíte
strieborný **znížený**
niťový kríž

Prekrížením vpravo posunutého kola – teda pravého kola (fr.: *pal sur flanc dextre*, angl.: *pale towards the dextre*, nem.: *rechter Flankenpfahl*), vzniká vpravo posunutý kríž, alebo jednoducho **pravý kríž**, prekrížením ľavého kola (fr.: *pal sur flanc senestre*, angl.: *pale towards the sinister*, nem.: *linker Flankenpfahl*) so štandardným brvnom vzniká **ľavý kríž**. Nie je potrebné pripomínať, že podľa hrúbky kríža môže ísť o štandardný, ale aj napr. **ľavý latový kríž** či **pravý niťový kríž** a pod.

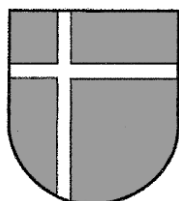

V modrom štíte zlatý **pravý niťový** kríž

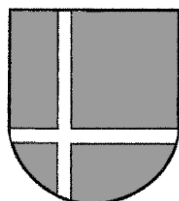

V modrom štíte zlatý **ľavý niťový** kríž

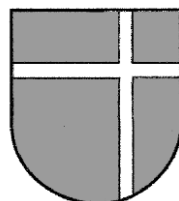
Pri kombinácii pravého kola so zvýšeným brvnom vzniká **pravý zvýšený kríž**, pri kombinácii ľavého kola so zvýšeným brvnom vzniká **ľavý zvýšený kríž**, pri kombinácii pravého kola so zníženým brvnom vzniká **pravý znížený kríž**, pri kombinácii ľavého kola so zníženým brvnom vzniká **ľavý znížený kríž**. Všetky tieto kríže môžu byť opäť štandardnej šírky (tá sa nehľási), ale aj latové či niťové.

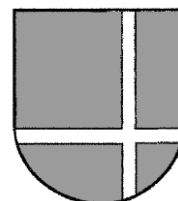
*V červenom štíte
strieborný pravý
zvýšený niťový kríž*

*V červenom štíte
strieborný ľavý
znížený niťový kríž*

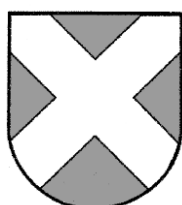

*V červenom štíte
strieborný ľavý
zvýšený niťový kríž*

*V červenom štíte
strieborný pravý
znížený niťový kríž*

I keď sú uvedené niektoré kompozície kríža pomerne zriedkavé, a v našej heraldike sa takmer nevyskytujú, niektoré erby tohto typu sú v európskej, ale aj svetovej heraldike veľmi známe. Spomeňme napr. erb pápeža Jána Pavla II., ktorý má túto podobu: „v modrom štíte pravý zvýšený latový kríž, vľavo dolu spravidzaný veľkou literou M – všetko zlaté.“

*V zelenom štíte zlatý
šikmý kríž*

*V zelenom štíte zlatý
šikmý latový kríž*

*V zelenom štíte zlatý
šikmý niťový kríž*

Kým predchádzajúce kríže boli koncipované na báze gréckeho, resp. latinského kríža, iné kríže sú koncipované na báze zošikmeného gréckeho kríža, či jednoducho šikmého (ondrejského) kríža. Tak napr. stredovým prekrížením pravošikmého brvna (*fr.*: *bande*, *angl.*: *bend*, *nem.*: *Schräg(rechts)balken*) a ľavošikmého brvna (*fr.*: *barre*, *angl.*: *bend sinister*, *nem.*: *Schräglincksbalken*) vzniká **šikmý kríž** (*fr.*: *sautoir*, *angl.*: *saltire*, *nem.*: *Schrägen*, *Schrägenkreuz*). I on môže byť širší či užší, vo svojej najužšej podobe sa volá **šikmý niťový kríž** (*fr.*: *filet en sautoir*, *angl.*: *saltire filet*, *nem.*: *Fadenschrägen*).

V prípade, že sa niektoré brvno šikmého kríža posunie, a kríž tak pozostáva zo skríženia napr. pravošikmého brvna a zvýšeného ľavošikmého brvna, blazonuje sa celkom jednoducho ako **šikmý kríž so zvýšeným ľavošikmým brvnom**.

Podobne môže vzniknúť **šikmý kríž so zníženým ľavošikmým brvnom**, **šikmý kríž so zvýšeným pravošikmým brvnom** a **šikmý kríž so zníženým pravošikmým brvnom**.

V zelenom štíte zlatý
šikmý kríž
so zvýšeným ľavo-
šikmým brvnom.

V zelenom štíte zlatý
šikmý kríž
so zníženým ľavo-
šikmým brvnom,

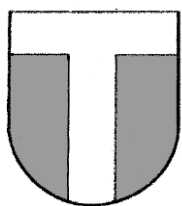

V zelenom štíte zlatý
šikmý kríž
so zvýšeným pravo-
šikmým brvnom

V zelenom štíte zlatý
šikmý kríž
so zníženým pravo-
šikmým brvnom

Heroldské figúry, konštruované na báze ostatných krížov, najmä tau-kríža a lotrovského kríža sa už za kríže nepovažujú a blazonujú sa ako spojená heroldská figúra „**hlava – kôl**“ (*fr.: chef-pal, angl.: chief and pale conjoined, nem.: Schildhauptpfahl*), či ako **vidlica** (*fr.: pairle, angl.: pall, nem.: Deichsel*) a pod.

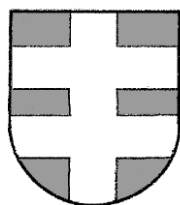

V červenom štíte zlatá **hlava-kôl**

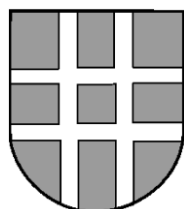
V červenom štíte zlatá **vidlica**

Ak sme už spomenuli heroldské priebežné kríže na báze gréckeho, latinského i šikmého kríža, pre úplnosť uveďme ešte príklad heroldského priebežného kríža na báze dvojitého kríža, tvoreného kolom prekríženým dvoma rovnobežnými brvnami. Blazonuje sa ako **kríž so zdvojeným brvnom**. Podobne ako v predošlých prípadoch, i tu môže ísť o **latový kríž so zdvojeným brvnom**, či **nit'ový kríž so zdvojeným brvnom**.

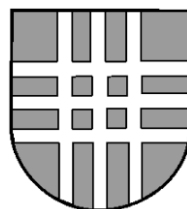

V červenom štíte zlatý **kríž so zdvojeným brvnom**

Kým v uvedenom prípade bolo zdvojené len brvno, v nasledujúcich prípadoch uvádzame príklady kríža, pri ktorom je zdvojený, resp. strojený tak kôl, ako aj brvno. Z technických príčin ide častejšie o lavy či – najčastejšie – nite. Takýto erb je teda prekřížením zdvojeného kola (fr.: *jumelles en pal*, angl.: *pales*, *gemel*, nem.: *Zwillingspfahl*), so zdvojeným brvnom (fr.: *jumelles*, angl.: *bars-gemel*, nem.: *Zwillingsbalken*), či prekřížením strojeného kola (fr.: *tierce en pal*, angl.: *triple pale*, nem.: *Drillingspfahl*) strojeným brvnom (fr.: *tierce*, angl.: *three bars*, *closets*, nem.: *Drillingsbalken*). Blazonuje sa ako **zdvojený kríž** či **strojený kríž**. Ak je hrúbka užšia, napríklad hrúbky nite, potom sa blazonuje ako **zdvojený niťový kríž** (fr.: *jumelles posées en croix*, angl.: *cross double parted*, nem.: *Zwillingskreuz*, *Gitterkreuz*) či **strojený niťový kríž** (fr.: *tierces posées en croix*, angl.: *cross triple parted*, nem.: *Drillingskreuz*).

V červenom štíte zlatý
zdvojený niťový kríž

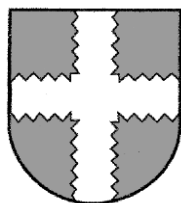

V červenom štíte zlatý
strojený niťový kríž

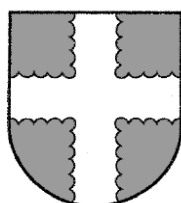
Aj zdvojený kríž či strojený kríž môže byť zobrazený ako šikmý a v jeho blazone sa, podľa potreby, zohľadní aj jeho šírka. Tak vznikne napr. **šikmý zdvojený niťový kríž** (fr.: *jumelles posées en sautoir*, angl.: *saltire double parted*, nem.: *Zwillingschrägen*), **šikmý strojený niťový kríž** (fr.: *tierces posées en sautoir*, angl.: *saltire tripartite*, nem.: *Drillingschrägen*).

Priebežný kríž s členitým okrajom

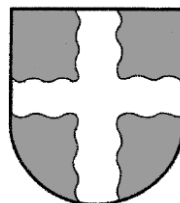
V predchádzajúcej pasáži sme si všimli typológiu priebežných krížov podľa ich základnej konštrukcie a šírky. Teraz k tomu aspektu pridáme ešte rôznorodosť okrajov priebežných krížov. Nie je azda potrebné zdôrazňovať, že pokiaľ sa typ okraja (rezu) osobitne v blazone nevedie, rozumie sa tým automaticky, že je **hladkého rezu**. Všetky uvedené, a mnohé ďalšie priebežné kríže všetkých širok, však môžu byť v poli vymedzené nespočetným množstvom rôznych heraldických rezov, podľa ktorých často nesú aj svoje pomenovanie. Tak napr. zubovitým rezom vymedzený priebežný kríž sa nazýva **kríž zubovitého rezu** (fr.: *croix denticulée*, *croix dentelée*, *croix endentée*, angl.: *cross indented*, nem.: *Zahnkreuz*), trňovitým rezom vymedzený priebežný kríž sa nazýva **kríž trňovitého rezu** (fr.: *croix engrêlée*, angl.: *cross engrailed*, nem.: *gedornetes*, *gekerbtes Kreuz*), vlnovitým rezom vymedzený priebežný kríž sa nazýva **kríž vlnovitého rezu** (fr.: *croix ondée*, angl.: *cross wavy*, *cross undy*, nem.: *Wellenkreuz*).

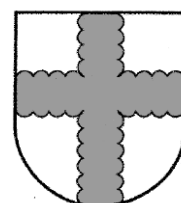
V modrom štíte
zlatý kríž
zobovitého rezu

V zelenom štíte
zlatý kríž
trňovitého rezu

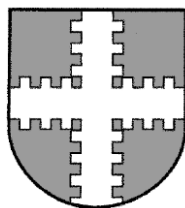

V zelenom štíte
strieborný kríž
vlnovitého rezu

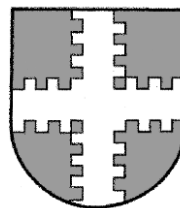

V striebornom štíte
modrý kríž
lalokovitého rezu

Viacero priebežných krížov je síce vymedzených štandardným heraldickým rezom nesúcim svoje pomenovanie, no ním vytvorený kríž sa volá inak. Príkladom je napr. kríž vymedzený obráteným trňovitým rezom, resp. vymedzený dovnútra kríža obráteným trňovitým rezom. Pomenovaný je podľa oblých lalôčikov³² ako **kríž lalokovitého rezu** (*fr.: croix cannelée, angl.: cross invected, nem.: gelapptes Kreuz*).

V modrom štíte zlatý
kríž cimburovitého rezu
protistojných stienok (rebríkový kríž)

V modrom štíte zlatý
kríž cimburovitého rezu
striedavých stienok

Pri krížoch vytvorených určitým typom rezu sú možné ešte jemnejšie variácie. Spomeňme napríklad priebežný kríž vytvorený cimburovitým rezom. Pri ňom sa rozlišuje **kríž cimburovitého rezu protistojných stienok** (*fr.: croix bretessée, angl.: cross bretessy, nem.: Gegenzinnenkreuz, Leiterkreuz*), nazývaný niekedy aj **rebríkový kríž**, ale tiež **kríž cimburovitého rezu striedavých stienok** (*fr.: croix bretessée – contre – bretessée, angl.: cross embattled – counter embattled, nem.: Wechselzinnenkreuz*).

³² Francúzska heraldická terminológia si všima nie oblé výčnelky – lalôčiky, ale ryhy v okraji kríža, ktorý pomenúva kanelovaný, t. j. ryhovaný kríž. Avšak, s prihliadnutím na trňovitý rez, pri ktorom si všimame práve tŕne a nie oblé zahĺbenia medzi nimi, považujeme pomenovanie tohto rezu lalokovitý rez za systémovejšie. Porovnaj NEUBECKER, O.: Heraldik, Wappen – ihr Ursprung, Sinn und Wert. Frankfurt am Main 1977, a francúzsky preklad tejto práce NEUBECKER, O.: Le grand Livre de l'Héraldique. Bruxelles 1977, ktorý pripravil R. HARMIGNIES.

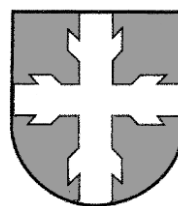
Zložitejší je priebežný kríž vytvorený zošikmeným cimburovitým rezom, pričom stienky smerujú od stredu kríža k okraju štítu. Šikmé stienky sa v tomto prípade nazývajú sukmi a celý kríž sa volá **vetvovitý kríž**. Podľa postavenia sukov sa rozlišuje **vetvovitý kríž protistojných sukov** (fr.: *croix écotée*, angl.: *cross raguly and trunked*, nem.: *Gegenastkreuz*) a **vetvovitý kríž striedavých sukov** (fr.: *croix écotée et contre écotée*, angl.: *cross raguly – counter raguly*, nem.: *Wechselastkreuz*). Ak je na každej strane kríža len po jednom suku, kríž sa volá **sukovitý kríž** (nem.: *Knorrenkreuz*).

V zlatom štíte zelený
vetvovitý kríž
protistojných sukov

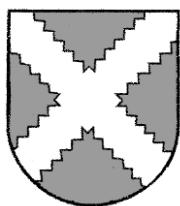

V zlatom štíte modrý
vetvovitý kríž
striedavých sukov

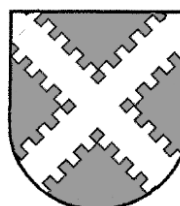

V modrom štíte strieborný
sukovitý kríž

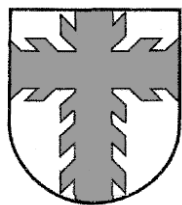
Samozrejme, členitý okraj môžu mať všetky priebežné kríže vo všetkých polohách (štandardné i šikmé) a situáciách (s posunutým kolom, zvýšeným či zníženým brvnom) a všetkých širok (štandardné, latové, nit'ové), a tiež zdvojené či strojené kríže. Tak môžeme uviesť napríklad **šikmý kríž zubovitého rezu**, (fr.: *sautoir denchée, dentelée, endentée*, angl.: *saltire indented*, nem.: *Zahnschrägenkreuz*), **šikmý kríž cimburovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *sautoir bretessée*, angl.: *saltire bretessy*, nem.: *Gegenzinnenschrägenkreuz, Leiterschrägenkreuz*), **zvýšený vetvovitý kríž protistojných sukov** (fr.: *croix haussée écotée*, angl.: *cross enhanced bretessy*, nem.: *erhöhtes Gegenastkreuz*), **zvýšený kríž cimburovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *croix haussée bretessée*, angl.: *cross enhanced bretessy*, nem.: *erhöhtes Gegenzinnenkreuz*), **zvýšený kríž lalokovitého rezu** (fr.: *croix haussée cannelée*, angl.: *cross enhanced invected*, nem.: *erhöhtes Gegenzinnenkreuz*) a desiatky či stovky ďalších.

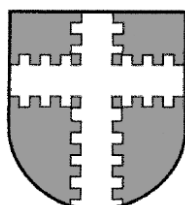
V modrom štíte strieborný
šikmý kríž zubovitého rezu

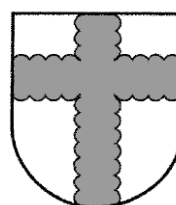
V čiernom štíte zlatý šikmý kríž
cimburovitého rezu protistojných stienok

V striebornom štíte zlatý zvýšený vetvovitý kríž protistojných sukov

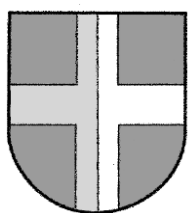
V zelenom štíte zlatý zvýšený kríž cimburovitého rezu protistojných stienok

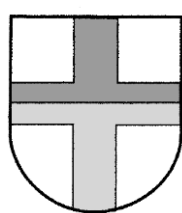
V zlatom štíte modrý zvýšený kríž lalokovitého rezu

Priebežný kríž preložený heraldskou figúrou

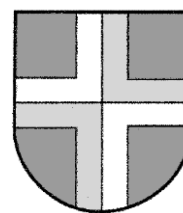
Túto skupinu tvoria priebežné kríže, ktoré sú rôzne štiepené a delené. Ide v podstate o vrstvenie jednej heraldskej figúry (štiepenia, delenia...) na inú heraldskú figúru – v našom prípade na heraldský kríž.³³ Keďže je jasné, že takto koncipované kríže predstavujú v každom prípade určitý ústupok voči heraldickému pravidlu o striedaní tinktúr, musel byť na to vždy dôvod. Pokiaľ ide o blazonovanie takýchto krížov, spája sa tu úzus aplikovaný pri blazone ostatných heraldských figúr a krížov.

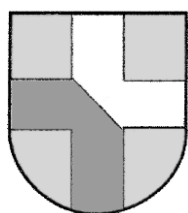
V modrom štíte červeno-zlato štiepený kríž

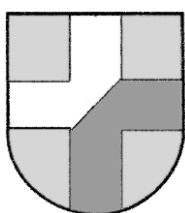
V striebornom štíte červeno-modro delený kríž

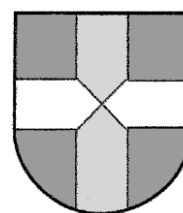
V modrom štíte striebro-zlato štvrtený kríž

V modrom štíte striebro-červeno pravošikmo delený kríž

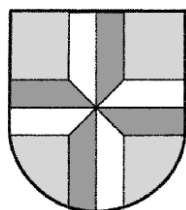
V modrom štíte striebro-červeno ľavošikmo delený kríž

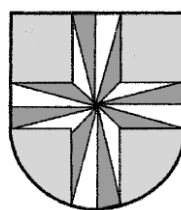
V červenom štíte modro-zlato šikmo štvrtený kríž

³³ Tomuto problému sme sa venovali v závere práce o heraldských figúrach. Vrtel, L.: Heraldské figúry. SA 1/2002, s. 77–117.

Podobne ako jednoduchým zvislým či vodorovným rezom určitého smeru vedeným cez os kríža vznikne **štiepený kríž** (fr.: *croix parti*, angl.: *cross parti per pale*, nem.: *gespaltenes Kreuz*), **delený kríž** (fr.: *croix coupée*, angl.: *cross per fess*, nem.: *geteiltes Kreuz*) a ich kombináciou **štvrtený kríž** (fr.: *croix écartelée*, angl.: *cross quarterly*, nem.: *geviertes Kreuz*). Šikmými rezmi vznikne zasa **pravošikmo delený kríž** (fr.: *croix tranchée*, angl.: *cross per bend*, nem.: *schägrechtsgeteiltes Kreuz*), **ľavošikmo delený kríž** (fr.: *croix taillée*, angl.: *cross per bend sinister*, nem.: *schräglingsgeteiltes Kreuz*), a ich kombináciou **šikmo štvrtený kríž** (fr.: *croix écartelé en sautoir*, angl.: *cross per saltire*, nem.: *schräggeviertes Kreuz*) a mnohé ďalšie.

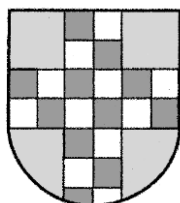

V modrom štíte zlato-červeno
štyrikrát cez stred delený kríž

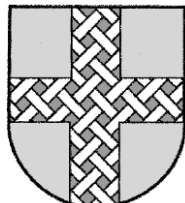

V modrom štíte červeno-zlato
osemkrát cez stred delený kríž

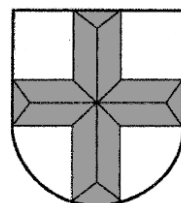
Pravda, popri týchto elementárnych deleniach prichádzajú, pochopiteľne, do úvahy aj delenia zložitejšie, ako napr. **štyrikrát cez stred delený kríž** (fr.: *croix gironnée*, angl.: *gyronny of eight*, nem.: *achtfach geständertes Kreuz*), či **osemkrát cez stred delený kríž** (fr.: *croix gironnée de seize pièces*, angl.: *gyronny of sixteen*, nem.: *zu 16 Plätzen geständertes Kreuz*, *sechzenfach geständertes Kreuz*).

V zlatom štíte
červeno-strieborný
šachovnicovitý kríž

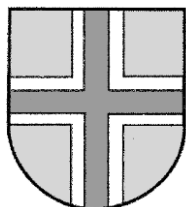

V zlatom štíte červený, zlatom
šikmo mrežovaný kríž

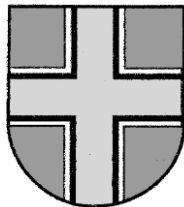

V striebornom štíte červený
fazetovaný kríž

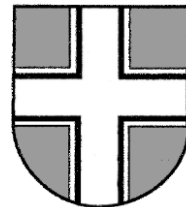
Podobne aplikovaním heraldického šachovania, mrežovania či fazetovania na ploche heraldského kríža vznikne **šachovnicovitý kríž** (fr.: *croix échiquetée*, angl.: *cross counter company*, *counter gobony*, *cross chequy* – ak je šachovnica trojradová, nem.: *geschachtes Kreuz*), **šikmo mrežovaný kríž**, (fr.: *croix fretée*, angl.: *cross latticed*, nem.: *schräggegitertes Kreuz*) či **fazetovaný kríž** (fr.: *croix taillée en facettes*, angl.: *cross faceted*, nem.: *Facettiertes Kreuz*).

V modrom štíte
červený **kríž**
so striebornou **bordúrou**

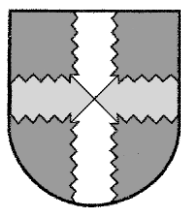
V červenom štíte
modrý **kríž s dvojitou**
striebro-čiernou **bordúrou**

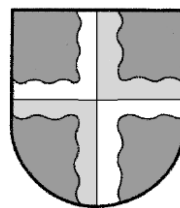
V červenom štíte
strieborný **kríž s čiernou**
vnútornou **bordúrou**

Aj heraldická bordúra, jednoduchá, vnútorná či dvojité, alebo dokonca aj dvojité vnútorná, je v kombinácii s heraldickými krížmi veľmi pôsobivá. Ako príklad možno uviesť **kríž s bordúrou** (fr.: *croix bordée*, angl.: *cross fimbriated*, nem.: *bordiertes Kreuz*, *gerändertes Kreuz*), **kríž s dvojitou bordúrou** (fr.: *croix doublement bordée*, angl.: *cross twice fimbriated*, nem.: *zweimal bordiertes Kreuz*) a **kríž s vnútornou bordúrou** (fr.: *croix resarcellée*, angl.: *cross voided*, nem.: *innenbordiertes Kreuz*). Bordúra je heraldicky veľmi vďačná i v prípade krížov a možno ju napríklad šikmo štvrtiť, čím vznikne napríklad erb takéhoto blazonu: „v modrom štíte červený kríž so striebro-zlato šikmo štvrtenu bordúrou“.

Ak sme sa už venovali priebežným krížom s členitým okrajom i priebežným krížom preloženým heraldickou figúrou, spomeňme ešte, že v heraldike jestvujú aj kombinácie týchto dvoch spôsobov diferencovania heraldického priebežného kríža. Ako príklad môže poslužiť **šikmo štvrtený kríž zubovitého rezu** (fr.: *croix d'entée (croix dentelée)*, *écartelé en sautoir*, angl.: *cross indented per saltire*, nem.: *schräggeviertes Zahnkreuz*) a **štvrtený kríž vlnitého rezu** (fr.: *croix ondée écartelée*, angl.: *cross wavy – cross undy – quarterly*, nem.: *geviertes Wellenkreuz*).

V modrom štíte striebro-zlato
šikmo štvrtený kríž zubovitého rezu

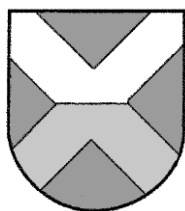
V modrom štíte striebro-zlato
štvrtený kríž vlnitého rezu

Ak sme dosiaľ uvádzali niektoré príklady blazonovania štandardných priebežných krížov, poznamenajme, že tie isté princípy platia aj pri blazonovaní šikmých krížov. Zvislým či vodorovným členením šikmého kríža vznikne **šikmý štiepený kríž** (fr.: *sautoir parti*, angl.: *saltire per pale*, nem.: *gespaltenes Schrä-*

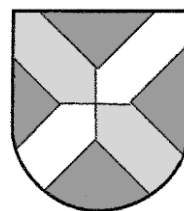
genkreuz), **šikmý delený kríž** (fr.: *sautoir coupé*, angl.: *saltire per fess*, nem.: *geteiltes Schrägenkreuz*) a kombinovaným delením vznikne **šikmý štvrtený kríž** (fr.: *sautoir écartelé*, angl.: *saltire quarterly*, nem.: *geviertes Schrägenkreuz*).

V modrom štíte šikmý,
červeno-zlato štiepený kríž

V modrom štíte šikmý,
zlato-červeno delený kríž

V modrom štíte šikmý,
červeno-zlato štvrtený kríž

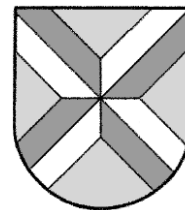
V červenom štíte
modro-strieborno
pravošikmo delený
šikmý kríž

V červenom štíte
striebro-modro
ľavošikmo delený
šikmý kríž

V červenom štíte
striebro-modro
šikmo štvrtený
šikmý kríž

V červenom štíte
modro-strieborno
štyrikrát cez stred
delený šikmý kríž

Podobne šikmým delením šikmého kríža môže vzniknúť **pravošikmo delený šikmý kríž** (fr.: *sautoir tranché*, angl.: *saltire per bend*, nem.: *rechtsgeteiltes Schragen*, *rechtsgeteiltes Schrägenkreuz*), **ľavošikmo delený šikmý kríž** (fr.: *sautoir taillé*, angl.: *saltire per bend sinister*, nem.: *linksgeteiltes Schragen*, *linksgeteiltes Schrägenkreuz*), **šikmo štvrtený šikmý kríž** (fr.: *sautoir écartelé*, angl.: *saltire per saltire*, nem.: *schräggeteiltes Schragen*, *schräggeteiltes Schrägenkreuz*) a kombináciou zvislého, vodorovného delenia so šikmými deleniami šikmého kríža vznikne heraldicky zaujímavý **štyrikrát cez stred delený šikmý kríž** (fr.: *sautoir gironné*, angl.: *saltire girony od eight*, nem.: *achtfach geständertes Schragen*, *achtfach geständertes Schrägenkreuz*).

V súvislosti s týmto typom krížov možno uviesť tiež niekoľko príkladov šikmých krížov s bordúrou. Najjednoduchší z nich je **šikmý kríž s bordúrou** (fr.: *sautoir bordé*, angl.: *saltire fimbriated*, nem.: *bordiertes Schragen*, *bordiertes Schrägenkreuz*), ďalej možno spomenúť **šikmý kríž s dvojitou bordúrou** (fr.: *sautoir doublement bordé*, angl.: *saltire twice fimbriated*, nem.: *zweimal bordiertes Schragen*, *zweimal bordiertes Schrägenkreuz*) a napokon **šikmý kríž**

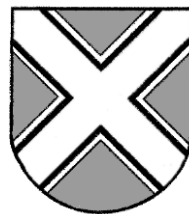
s vnútornou bordúrou (fr.: *sautoir resarcellé*, angl.: *saltire voided*, nem.: *innenbordiertes Schragen*, *innenbordiertes Schrägenkreuz*).

V zelenom štíte červený
šikmý kríž
so striebornou bordúrou

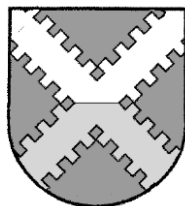

V modrom štíte červený
šikmý kríž s dvojitou
zlato-čiernou bordúrou

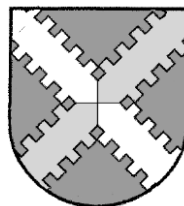

V modrom štíte strieborný
šikmý kríž s čiernou
vnútornou bordúrou

Možnosť delenia a štiepenia šikmého kríža s členitým okrajom možno ilustrovať príkladmi **šikmého deleného kríža cimburovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *sautoir bretessé coupé*, angl.: *saltire bretesy per fess*, nem.: *geteiltes Gegenzinnenschrägenkreuz*, *Leiterschrägenkreuz*) a **šikmého štvrteneho kríža cimburovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *sautoir bretessé écartelé*, angl.: *saltire bretesy quarterly*, nem.: *geviertes Gegenzinnenschrägenkreuz*, *geviertes Leiterschrägenkreuz*).

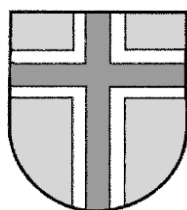
V červenom štíte striebro-zeleno
delený šikmý kríž cimburovitého rezu
protistojných stienok

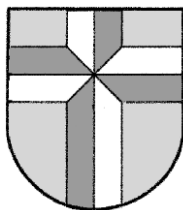
V červenom štíte striebro-zeleno
štvrtený šikmý kríž cimburovitého rezu
protistojných stienok

Spomedzi všetkých priebežných krížov s posunutými brvnami či kolmi je v heraldike najčastejší zvýšený kríž (na báze latinského kríža). Členením jeho povrchu môže vzniknúť napríklad **zvýšený kríž s bordúrou** (fr.: *croix haussée bordé*, angl.: *cross enhanced fimbriated*, nem.: *bordiertes erhöhtes Kreuz*), **štyrikrát cez stred delený zvýšený kríž** (fr.: *croix haussée gironnée*, angl.: *cross enhanced gironny of eight*, nem.: *achtfach geständertes erhöhtes Kreuz*), **šikmo mrežovaný zvýšený kríž** (fr.: *croix haussée frettée*, angl.: *cross enhanced latticed*, nem.: *schräggegitertes erhöhtes Kreuz*), **fazetovaný zvýšený kríž** (fr.: *croix haussée taillée en facettes*, angl.: *cross enhanced faceted*, nem.: *Facettiertes erhöhtes Kreuz*), **šachovaný zvýšený kríž** (fr.: *croix haussée échiquetée*, angl.: *cross enhanced counter company*, *counter gobony*, *cross en-*

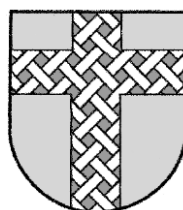
hanced chequy – ak je šachovnica trojradová, nem.: *geschachtes erhöhtes Kreuz*) a mnoho ďalších variantov.

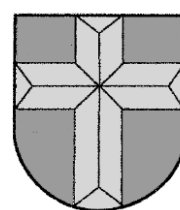
*V modrom štíte
červený zvýšený kríž
so zlatou bordúrou*

*V modrom štíte
zvýšený, štyrikrát
zlato-červeno
cez stred delený kríž*

*V modrom štíte
zvýšený, šikmo
zlato-čierno
mrežovaný kríž*

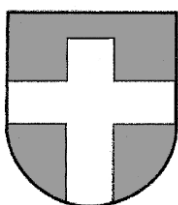

*V červenom štíte zlatý
zvýšený fazetovaný
kríž*

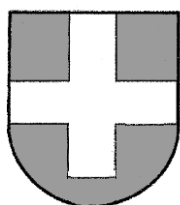
Čiastočne skrátené kríže

Už viackrát sme pripomenuli, že hlavný rozdiel medzi heraldským a heraldickým krížom je v tom, či sa figúra dotýka okraja poľa alebo nie. Ak sa kríž okrajov štítu nedotýka, patrí medzi všeobecné heraldické figúry.

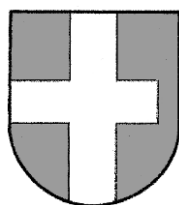
Iná vec však je, ak je kríž skrátený len čiastočne, to znamená, ak sú skrátené len niektoré jeho časti. V heraldike sú známe pojmy **zhora skrátený kôl**, **zdola skrátený kôl**, **sprava skrátené brvno**, **zľava skrátené brvno**, **zhora skrátené pravošikmé brvno**, **zdola skrátené pravošikmé brvno**, **zhora skrátené ľavošikmé brvno**, **zdola skrátené ľavošikmé brvno**.³⁴ Tieto výrazy sa používajú aj v prípadoch, keď je kríž len čiastočne skrátený, to znamená, že napr. jeho kôl je priebežný, no jeho brvno je zľava skrátené – nie je priebežné, pretože nedosahuje okraj poľa, kým ostatné strany kríža dosahujú až po okraj.

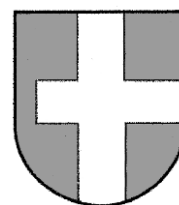
*V červenom štíte
strieborný, zhora
skrátený kríž*

*V červenom štíte
strieborný, zdola
skrátený kríž*

*V červenom štíte
strieborný, zľava
skrátený kríž*

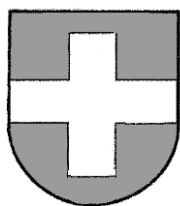

*V červenom štíte
strieborný, sprava
skrátený kríž*

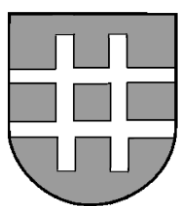
Spojením zhora skráteného kola a brvna vznikne figúra **zhora skrátený kríž** (*fr.: croix alaisée en chef*, *angl.: cross couped at the top*, *nem.: oben verstutztes Kreuz*), spojením zdola skráteného kola a brvna vznikne figúra **zdola skrátený**

³⁴ Podobne skrátená krokva, skrátený klin, skrátený hrot, skrátená položená krokva...

kríž (*fr.: croix alaisée en pointe, angl.: cross coupéd at the foot, nem.: unten verstütztes Kreuz*), spojením zľava skráteneho brvna a kola vznikne figúra **zľava skráteneý kríž** (*fr.: croix alaisée á senestre, angl.: cross coupéd on the sinister, nem.: links verstütztes Kreuz*), spojením sprava skráteneho brvna a kola vznikne figúra **sprava skráteneý kríž** (*fr.: croix alaisée á dextre, angl.: cross coupéd on the dexter, nem.: rechts verstütztes Kreuz*). Podobne jestvujú heraldské figúry **hore zaostrený kríž**, **dolu zaostrený kríž**, **vpravo zaostrený kríž**, **vľavo zaostrený kríž**.³⁵

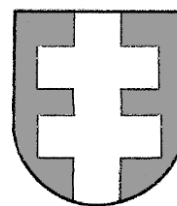
V modrom štíte zlatý,
zhora a zdola
skráteneý kríž

V modrom štíte zlatý,
zhora a zdola
skráteneý zdvojený
kríž

V modrom štíte zlatý,
sprava a zľava
skráteneý kríž

V modrom štíte zlatý,
sprava a zľava skráteneý
kríž so zdvojeným
brvnom

Prekrižením brvna zhora a zdola skráteneým kolom vznikne heraldská figúra **zhora a zdola skráteneý kríž** (*fr.: croix alaisée en pal, angl.: cross coupéd at the top and foot, nem.: oben und unten verstütztes Kreuz*), rovnako môže vzniknúť heraldská figúra **zhora a zdola skráteneý zdvojený kríž** (*fr.: jumelles posées en croix alaisées en pal, angl.: cross double parted, coupéd at the top and foot, nem.: oben und unten verstütztes Zwillingskreuz*).

Prekrižením kola sprava a zľava skráteneým brvnom vznikne heraldská figúra **sprava a zľava skráteneý kríž** (*fr.: croix alaisée en fasce, angl.: cross coupéd on the dexter and sinister, nem.: beidseitig verstütztes Kreuz*). Na tomto mieste sa žiada uviesť poznámku týkajúcu sa dvojitého kríža, ktorého driek je priebežný, no ramená nie.³⁶ Keďže dvojité kríž ako heraldská figúra nejestvuje – blazonuje sa ako kríž so zdvojeným brvnom – možno ho blazonovať buď ako sprava a zľava skráteneý kríž so zdvojeným brvnom, alebo, jednoduchšie, považujúc ho už jednoznačne za všeobecnú heraldickú figúru – ako **dvojité kríž s priebežným driekom**.

Podobne vznikajú aj skráteneé šikmé kríže, ktoré sa blazonujú napr. **vpravo zdola skráteneý šikmý kríž** či **zhora skráteneý šikmý kríž** (*fr.: sautoir, les branches alesées en chef, angl.: saltire, coupéd at his both upper ends, nem.: Schragen, oben beiseitig verstützt*).

V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že francúzska heraldická terminológia používa adjektívum „*alaisé*“ (v staršej francúzštine „*alésé*“), t. j. „skráteneý“,

³⁵ WBO, s. 318–319.

³⁶ Niektoré príklady takéhoto kríža pozri Vrtel, L.: Osem storočí..., s. 94.

anglická pojem „*couped*“ – teda „zrezaný“, „odťatý“. Poznamenajme, že toto skrátenie, zrezanie koncov kríža môže byť **pravouhlé na os ramena** (fr.: *sautoir alaisé*, angl.: *saltire coupé rectangular*, nem.: *Schragen rechtschnitting*), **vertikálne** (fr.: *sautoir alaisé les extrémités à plomb*, angl.: *saltire coupé palewise*, nem.: *Schragen lotschnitting*), či **horizontálne** (fr.: *sautoir alaisé les extrémités horizontales*, angl.: *saltire coupé fesswise*, nem.: *Schragen waagschnitting*, *horizontal*). Najčastejšie je, pravda, pravouhlé, čo sa spravidla ani nehľasi.

V červenom štíte zlatý
ondrejský kríž

V červenom štíte zlatý
horizontálne zrezaný
ondrejský kríž

V červenom štíte zlatý
vertikálne zrezaný
ondrejský kríž

Ak má kríž už takú podobu, že svojimi troma stranami nedosahuje po okraj poľa, považujeme ho za všeobecnú heraldickú figúru a blazonujeme ho ako „vyrastajúci“. Takýto kríž najčastejšie vyrastá zo spodného okraja poľa, no v kombinácii s ďalšími všeobecnými heraldickými figúrami z pažite, vrchu, trojvršia, skál, hradieb, vrcholu kostolnej veže a pod., ako o tom ešte bude reč. Z troch stupňov vyrastajúci latinský kríž sa volá **kalváriový kríž** (fr.: *croix perronnée ou de Calvaire*, angl.: *cross calvary*, nem.: *Kalvarienkreuz*, *Kreuz auf Stufen*).

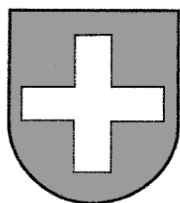
Heraldické kríže

V predchádzajúcej časti sme sa zaoberali čiastočne skrátenými krížmi naznačujúcimi tiež spôsob, akým vznikli tzv. skrátené kríže, kríže „vznášajúce sa“ (nem.: *schwebende Kreuze*) v poli štítu, ktoré už jednoznačne patria do kategórie heraldických krížov, pretože majú všetky charakteristiky všeobecných heraldických figúr.

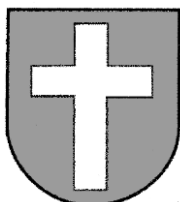
Vzhľadom na to, že v našej heraldickej terminológii dosiaľ nie je v tejto oblasti ustálený terminologický úzus, možno – v súlade s viacerými domácimi i zahraničnými autormi³⁷ – odporúčať, aby sa v slovenskej heraldickej terminológii používali pojmy kríž a šikmý kríž bez ďalších upresnení len pre heroldske priebežné kríže, t. j. pojem **kríž** len pre prekrížené heroldske figúry kola a brvna a **šikmý kríž** len pre prekrížené heroldske figúry pravošikmého a ľavošikmého brvna. Spomenuté skrátené kríže, ale aj kríže s rôzne upravenými koncami ramien (do tvaru d'atelinky, barličky, ľalie...), vznášajúce sa v štíte alebo vyrasta-

³⁷ Pozri napr. OSWALD, G.: c. d., s. 168.

júce z jeho spodného okraja či inej figúry, je vhodné označovať podľa ich základnej konštrukcie pojmami **grécky kríž**, **latinský kríž** či **ondrejský kríž**.³⁸

V modrom štíte strieborný
grécky kríž

V modrom štíte strieborný
latinský kríž

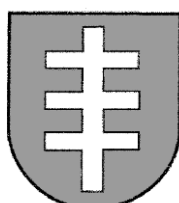

V modrom štíte strieborný
ondrejský kríž

Zložitejšie a v praxi veľmi nejednotné je označovanie rôznych tvarov krížov označovaných ako dvojité kríž, dvojkríž, apoštolský kríž, patriarchálny kríž (*fr.*: *croix patriarchale*) lotrinský kríž, celkom nesprávne „dvojramenný kríž“, a tiež trojitý kríž, celkom nesprávne „trojramenný kríž“, nazývaný tiež pápežský kríž, pravoslávny kríž, ruský kríž, gréckokatolícky kríž a pod.

V modrom štíte
zlatý kríž
so zdvojenými
ramenami

V modrom štíte
zlatý kríž
so strojenými
ramenami

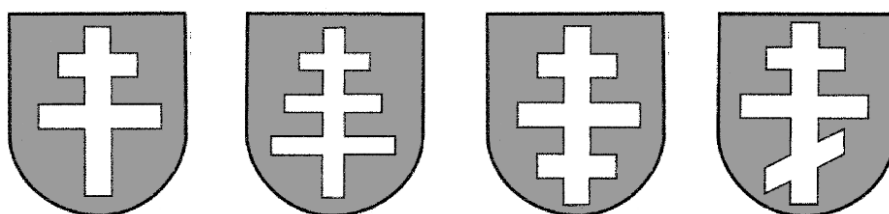
Základom všetkých týchto krížov je latinský kríž, pričom sa jeho vertikála – driek – obohatí o ďalšie ramená. Ak má každý latinský kríž dve ramená – pravé a ľavé – potom každý z týchto krížov má štyri ramená (dve pravé a dve ľavé), prípadne šesť ramien (tri ľavé a tri pravé). Základným typom je teda **kríž so zdvojenými ramenami**,³⁹ prípadne **kríž so strojenými ramenami**, pričom sú všetky ramená týchto krížov logicky rovnako dlhé.⁴⁰

³⁸ Tieto označenia sa pri priebežných krížoch nepoužívajú, a to napriek tomu, že napr. štandardný kríž je konštruovaný na báze gréckeho kríža, zvýšený priebežný kríž je konštruovaný na báze latinského kríža a šikmý priebežný kríž je konštruovaný na báze ondrejského kríža. Ak je želané pri priebežnom šikmom kríži zdôrazniť, že ide o atribút sv. Ondreja, možno použiť formuláciu „šikmý (priebežný) kríž sv. Ondreja“, z hľadiska blazonu to však nie je potrebné. Jeho ramená sú najčastejšie na seba kolmé, no môžu zvierat aj iný uhol. Ak sa to považuje za heraldicky významné, používajú sa označenia **zúžený ondrejský kríž**, resp.: **rozšírený ondrejský kríž**.

³⁹ Jeho pomenovanie je veľmi nejednotné. Harmignie ho volá dvojitým alebo lotrinským krížom (*fr.*: *croix double ou de Lorraine*), Neubecker ho volá dvojkrížom, dvojitým krížom (*nem.*: *Doppelkreuz*), pozri: NEUBECKER, O.: c. d., s. 107, pozri tiež francúzsku adaptáciu diela, upraveného R. Harmigniem. WBO uvádza pre ten istý typ kríža francúzske pomenovanie dvojité kríž (*fr.*: *croix double*) a podobné nemecké pomenovanie (*nem.*: *Doppelkreuz*), ale aj anglické opisné pomenovanie „latinský kríž s dvomi traverzami rovnakej dĺžky“ (*angl.*: *Latin cross with two traverses the same length*).

⁴⁰ Takýto kríž možno v našej heraldike doložiť napríklad v erbe Topoľčian, či – vyrastajúci z trojvršia – v erbe Skalice, v erbe Ladislava z Necpál z 15. st. a v mnohých ďalších heraldických pamiatkach.

Ak sa ramená smerom nahor skracujú, kríž sa blazonuje ako **dvojitý kríž** (angl.: *double cross*,⁴¹ nem.: *zweifaches Kreuz*, ale tiež: *Doppelkreuz*⁴²), **trojitý kríž** (fr.: *croix triple*, nem.: *dreifaches Kreuz*). Často sa dvojitý kríž označuje ako kríž patriarchov (nem.: *Patriarchenkreuz*), **patriarchálny kríž** (fr.: *croix patriarchale*, angl.: *patriarchal cross*) a trojitý kríž ako **pápežský kríž** (fr.: *crois papale*, angl.: *papal cross*), hoci nie je doložené, že by patriarchovia používali dvojitý kríž, alebo že by trojitý kríž používali pápeži. V cirkevnej heraldike sa až v novoveku prisúdil za erbom stojaci dvojitý kríž arcibiskupom a trojitý kríž pápežom.⁴³ I keď, ako sme videli, v inojazyčnej heraldickej terminológii sa pojem lotrinský kríž používa tak pre dvojitý kríž, ako aj pre kríž so zdvojenými ramenami,⁴⁴ je účelné ustáliť terminologické odlišenie pomenovania oboch krížov pre potreby blazonu, čo je v našej heraldickej terminológii uskutočniteľné. Pri prekladoch do cudzích jazykov je však potrebná istá opatrnosť.⁴⁵

V červenom štíte zlatý dvojitý kríž (patriarchálny kríž) V červenom štíte zlatý trojitý kríž (pápežský kríž) V červenom štíte zlatý trojitý kríž so skrátenými spodnými ramenami, (gréckokatolícky kríž) V červenom štíte zlatý trojitý kríž so skrátenými ľavošikmými spodnými ramenami (pravoslávny kríž, ruský kríž)

Ďalšie varianty trojitého kríža prinášajú zmenu dĺžky spodných ramien, prípadne zmenu ich sklonu. Podobne ako pri dvojitom kríži i pri trojitom kríži pakuje v heraldickej terminológii nejasno. Tak napr. ako **pápežský kríž** sa označu-

⁴¹ VAH No 223 uvádza ako francúzsky a anglický ekvivalent pomenovania dvojitého kríža tiež výraz fr.: *croix de Lorraine* a angl.: *Lorraine cross*.

⁴² Tamže.

⁴³ HEIM, B. B.: *Heraldry in the catholic church, its origin, customs and laws*. Van Duren Gerrards Cross 1978.

⁴⁴ VAH je opatrný, ramená sú „skoro“ rovnaké. O lotrinskom kríži pozri napríklad: DE MÉRINDOL, CH.: *Le roi René et la seconde maison d'Anjou*. Paríž 1987, príp. recenziu tejto práce v Slovenskej archivistike 2/1991, s. 136–139.

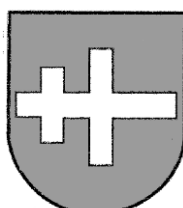
⁴⁵ Napr.: V slovenskom blazone uprednostňujeme pomenovania kríž so zdvojenými ramenami pred pomenovaním lotrinský kríž, a pomenovanie **dvojitý kríž** považujeme za synonymum pojmu **patriarchálny kríž**. Pri preklade do angličtiny je vhodné vyhýbať sa výrazu *double cross* a uprednostňovať termíny lotrinský kríž, resp. patriarchálny kríž, pretože výraz *double cross* má v angličtine špecifický význam. Pokiaľ ide o preklad do iných jazykov, nám takéto okolnosti nie sú známe.

je niekedy základný trojitý kríž (s nahor sa skraccujúcimi ramenami),⁴⁶ inokedy trojitý kríž so skrátenejšími spodnými ramenami.⁴⁷

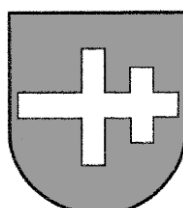
Pokiaľ ide o prípadné situovanie krížov v rôznych smeroch, osobitné miesto tu má sklonený latinský kríž, pomenovaný **peterský kríž** (svätopeterský kríž). Kríž (jednoduchý, dvojitý, trojitý) môže byť pravošikmý, položený, položený a obrátený a pod. S príkladom položeného dvojitého kríža sa stretávame na zástave v erbe Nitry.⁴⁸

V modrom štíte zlatý sklonený latinský kríž, (peterský kríž)

V modrom štíte zlatý položený dvojitý kríž

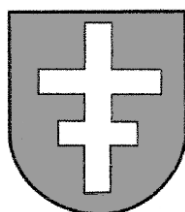

V modrom štíte zlatý položený a obrátený dvojitý kríž

V modrom štíte zlatý pravošikmý kríž so zdvojenými ramenami

Vcelku je teda pri krížoch možné použiť terminológiu ako pri každej inej všeobecnej heraldickej figúre.⁴⁹ Technicky je to rozhodne možné, je však otázne, či je vhodnejšie pri dvojitých krížoch s atypicky kratšími spodnými ramenami, ako ich vidíme v erbe Šurian či v erbe pripisovanom Nitrianskemu biskupstvu,⁵⁰ opísať ho ako sklonený dvojitý kríž, alebo radšej dvojitý kríž so skrátenejšími spodnými ramenami. Prikláňame sa k druhej možnosti.

V modrom štíte zlatý dvojitý kríž so skrátenejšími spodnými ramenami

V súvislosti s rôznou dĺžkou ramien dvojitých krížov je nesporné, že významovo ide vo všetkých prípadoch primárne o tú istú symboliku. Až sekundárne sa

⁴⁶ Francúzska verzia Neubeckerovho diela, pozri Neubecker, O.: c. d., s. 107.

⁴⁷ Pozri k tomu WBO No 0310.

⁴⁸ K príčinám položeného kríža v zástave pozri: Vrtel, L.: O zástave v erbe Nitry. Slovenská archivistika 1/1990, s. 35–46.

⁴⁹ Pozri Vrtel, L.: Úvod do terminológie blazonu (smery, polohy, vzťahy). Slovenská archivistika 2000/2 s. 24–56.

⁵⁰ Vrtel, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1990, s. 156.

začala rôzna dĺžka ramien vnímať ako možnosť vzájomného odlišenia jednotlivých erbových znamení. Pôvodne však dĺžka ramien nebola podstatná, niekde azda len determinovaná tvarom štítu, v ktorom bol dvojité kríž umiestnený. Stačí si pripomenúť najstaršie vyobrazenie nášho štátneho erbu v známej minci Be-la III. z r. 1189. V trojuhľom ranogotickom štíte je tu dvojité (tlapovité) kríž s kratšími spodnými ramenami.⁵¹ Pri jeho ďalších aplikáciách sa používali rovnako dlhé ramená, najčastejšie však boli horné ramená kratšie. V prípade štátneho erbu sa teda dĺžka ramien menila. V iných prípadoch sa však zachovali – zadržovali – skrátené spodné ramená, spôsobené trojuhľou plochou ranogotického štítu a začali sa považovať za charakteristiku erbového znamenia určitého subjektu. Tak napríklad dvojité (vrúbený) kríž s kratšími spodnými ramenami je erbovým znamením rádu sv. Ducha. Kratšie spodné ramená dvojitého kríža tak môžu upozorňovať na staršiu heraldickú úpravu.⁵²

Heraldický kríž s členitým okrajom

Kríže, ktoré vznikli skrátením heraldických, teda priebežných krížov, sa, ako sme uviedli, nazývajú vo francúzskej heraldickej terminológii špecifickým pojmom, prekladaným ako **skrátené** (*fr.: alaisé, tiež alésé*), v anglickej ako **zreza-né** (*angl.: couped*), a v nemeckej heraldickej terminológii ako **vznášajúce sa** (*nem.: schwebende*). V slovenskej heraldickej terminológii ich pomenúvame podľa ich konštrukcie ako **grécky kríž**, **ondrejský kríž**, **latinský kríž**, prípadne **dvojité kríž** a pod. Je zrejmé, že pokiaľ sa v blazone neuvedie inak, spomenuté kríže sa nedotýkajú okraja štítu.

Všetky kríže spomenutých typov možno diferencovať a individualizovať viacerými heraldickými spôsobmi. Prvým je vymedzenie kríža niektorým z heraldických rezov. Stojí za povšimnutie, že sa to netýka koncov ramien, ktoré sú skutočne ako skrátené či zrezané.

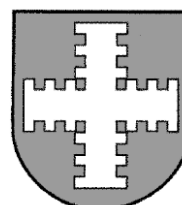
V modrom štíte
strieborný grécky kríž
zubovitého rezu

V zelenom štíte zlatý
grécky kríž
vlnovitého rezu

V červenom štíte
strieborný grécky
sukovitý kríž

V modrom štíte
strieborný grécky kríž
cimburovitého rezu
protistojných stienok

⁵¹ Tamže, s. 38.

⁵² Je to podobné ako pri mechanickom prenesení figúry leva z trojuhľého štítu do polokruh-leho štítu, či štvorcového poľa štvrtého štítu, kde je to zreteľné najmä na štylizácii pravej zadnej laby heraldického zvierat'a.

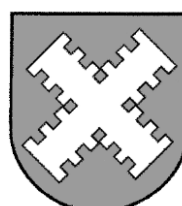
Použitím zubovitého rezu pri vymedzovaní gréckeho kríža vznikne **grécky kríž zubovitého rezu** (fr.: *croix alaisée, denchée, croix alaisée, dentelée, croix alaisée, endentée, angl.: cross couped, indented, nem.: schwebendes Zahnkreuz*). Podobne môže vzniknúť **grécky kríž vlnovitého rezu** (fr.: *croix alaisée, ondée, angl.: cross wavy, cross couped, undy, nem.: schwebendes Wellenkreuz*), **sukovitý grécky kríž** (nem.: *schwebendes Knorrenkreuz*),⁵³ **grécky kríž cimburovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *croix alaisée, bretessée, angl.: cross couped, bretessy, nem.: schwebendes Gegenzinnenkreuz, schwebendes Leiterskreuz*) a mnohé ďalšie, pretože kríž môže byť teoreticky vymedzený ktorýmkoľvek z heraldických rezov.

V červenom štíte strieborný
ondrejský sukovitý kríž

V zelenom štíte zlatý
**ondrejský kríž
zubovitého rezu**

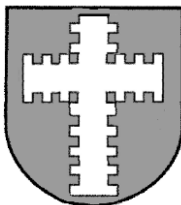

V čiernom štíte zlatý
**ondrejský kríž
cimburovitého rezu
protistojných stienok**

Podobne je to aj pri zošikmených gréckych krížoch, teda pri ondrejských krížoch. Ako príklad možno uviesť napr. **sukovitý ondrejský kríž** (nem.: *schwebendes Knorrenkreuz*), **ondrejský kríž zubovitého rezu** (fr.: *sautoir alaisée, denchée; sautoir alaisée, dentelée; sautoir alaisée, endentée, angl.: saltire coupé, indented, nem.: schwebendes Zahnschrägenkreuz*) či **ondrejský kríž cimburovitého rezu** (angl.: *saltire coupé, bretessy, nem.: schwebendes Gegenzinnenschrägenkreuz, schwebendes Leiterschrägenkreuz*) a pod.

V striebornom štíte modrý
**latinský kríž
lalokovitého rezu**

V červenom štíte strieborný
**latinský kríž cimburovitého
rezu protistojných stienok**

V modrom štíte zlatý
**latinský kríž
trňovitého rezu**

⁵³ Sukovitý kríž je vymedzený cimburovitým rezom zošikmených stienok, stienky sú protistojné a v každom ramene sú zošikmené smerom k bližšiemu okraju štítu.

Pri predĺžení drieku gréckeho, heraldickým rezom vymedzeného kríža nadol, či jednoducho členením okrajov latinského kríža (s výnimkou zakončení ramien) vznikne napr. **latinský kríž lalokovitého rezu** (fr.: *croix latin/haussée, cannelée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross, invected, nem.: gelapptes Lateinisches Kreuz/Hochkreuz*), **latinský kríž cimbuřovitého rezu protistojných stienok** (fr.: *croix latin/haussée, bretessée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross bretessy, nem.: Gegenzinnenhochkreuz, lateinisches Leiterkreuz*), **latinský kríž trňovitého rezu** (fr.: *croix latin/haussée, engrêlée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross, engrailed, nem.: gedorntes, gekerbtes Lateinisches Kreuz/Hochkreuz*) či početné ďalšie varianty.

Pri rôznych polohách latinského kríža sa používa rovnaký postup ako pri blazonovaní polohy ktorejkoľvek inej všeobecnej heraldickej figúry.

V modrom štíte zlatý
latinský sklonený kríž
trňovitého rezu
(peterský kríž
trňovitého rezu)

V modrom štíte zlatý
položený
latinský kríž
trňovitého rezu

V modrom štíte zlatý
pravošikmý
latinský kríž
trňovitého rezu

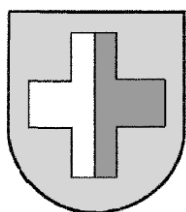
V modrom štíte zlatý
ľavošikmý
latinský kríž
trňovitého rezu

Heraldický kríž preložený heroldskou figúrou

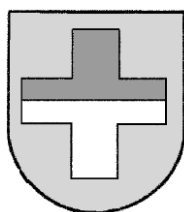
Iným spôsobom odlišovania jednotlivých heraldických krížov je nečleniť okraj kríža, ale plochu kríža preložiť niektorou z heroldských figúr, ako sme to videli pri heroldských priebežných krížoch, a napokon i pri heroldských figúrach.⁵⁴ Týmto spôsobom vznikne napríklad **štiepený grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, parti, angl.: cross couped, parti per pale, nem.: schwebendes gespaltenes Kreuz*), **delený grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, coupée, angl.: cross couped, per fess, nem.: schwebendes geteiltes Kreuz*), **štvrtený grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, écartelée, angl.: cross couped, quarterly, nem.: schwebendes gevieres Kreuz*), **pravošikmo delený grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, tranchée, angl.: cross couped, per bend, nem.: schwebendes schrägrechtsgeteiltes Kreuz*), **ľavošikmo delený grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, tailée, angl.: cross couped, per bend sinister, nem.: schwebendes schräglingsgeteiltes Kreuz*), **šikmo štvrtený grécky kríž** (fr.: *croix écartelé en sautoir, angl.: cross couped, per saltire, nem.: schwebendes schräggeviertes Kreuz*), **šikmo mrežovaný grécky kríž** (fr.: *croix alaisée, frettée, angl.: cross couped, latticed, nem.: schwebendes schräg-*

⁵⁴ Vrtel, L.: Heroldské figúry..., Slovenská archivistika 1/2002, s. 77–117.

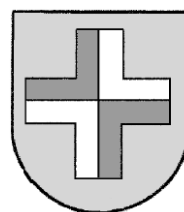
gegitertes Kreuz), **štyrikrát cez stred delený grécky kríž** (*fr.: croix alaisée, gironnée, angl.: cross couped, gyronny of eight, nem.: schwebendes achtfach geständertes Kreuz*), **grécky kríž s bordúrou** (*fr.: croix alaisée, bordée, angl.: cross couped, fimbriated, nem.: schwebendes bordiertes Kreuz*). Spojením gréckeho kríža s uvedenými a nespočetnými ďalšími heraldskými figúrami sa neobyčajne rozširuje škála možných variácií gréckeho kríža, i keď, ako sme už skôr poznamenali, čiastočne na úkor pravidla o striedaní tinktúr.

V červenom štíte striebro-modro **štiepený grécky kríž**

V červenom štíte modro-zlato **delený grécky kríž**

V červenom štíte modro-zlato **štvrtený grécky kríž**

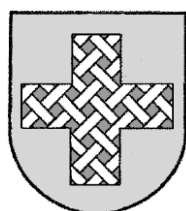
V červenom štíte modro-zlato **pravošikmo delený grécky kríž**

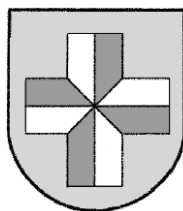
V červenom štíte modro-zlato **ľavošikmo delený grécky kríž**

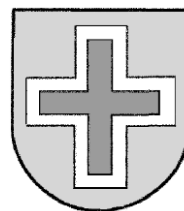
V červenom štíte modro-zlato **šikmo štvrtený grécky kríž**

V červenom štíte modrý, zlatom **šikmo mrežovaný grécky kríž**

V červenom štíte zlato-modro **štyrikrát cez stred delený grécky kríž**

V červenom štíte modrý **grécky kríž so striebornou bordúrou**

Podobne spojením ondrejského kríža s určitou heraldskou figúrou vzniká množstvo variácií tohto typu heraldického kríža ako napr.: **štiepený ondrejský**

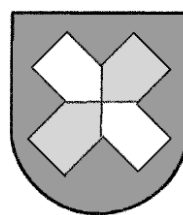
kríž (fr.: sautoir alaisée, partie, angl.: saltire coupé, per pale, nem.: schwebendes gespaltenes Schrägenkreuz), **delený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée, coupé, angl.: saltire coupé, per fess, nem.: schwebendes geteiltes Schrägenkreuz), **štvrtený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée, écartelé, angl.: saltire coupé, quarterly, nem.: schwebendes geviertes Schrägenkreuz), **pravošikmo delený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée tranché, angl.: saltire coupé, per bend, nem.: schwebendes rechtsgeteiltes Schragen, rechtsgeteiltes Schrägenkreuz), **ľavošikmo delený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée taillé, angl.: saltire coupé, per bend sinister, nem.: schwebendes linksgeteiltes Schragen, schwebendes linksgeteiltes Schrägenkreuz), **šikmo štvrtený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée écartelé, angl.: saltire coupé, per saltire, nem.: schwebendes schräggeteiltes Schragen, schwebendes, schräggeteiltes Schrägenkreuz), **šikmo mrežovaný ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée, frettée, angl.: saltire coupé, latticed, nem.: schräggestütztes schwebendes Andreaskreuz), **štyrikrát cez stred delený ondrejský kríž** (fr.: sautoir alaisée gironné, angl.: saltire coupé, girony of eight, nem.: schwebendes, achtfach geständertes Schragen, schwebendes, achtfach geständertes Schrägenkreuz, achtfach geständertes Andreaskreuz), alebo **ondrejský kríž s bordúrou** (fr.: sautoir alaisée bordée, angl.: saltire coupé, fimbriated, nem.: bordiertes schwebendes Andreaskreuz).

V modrom štíte
striebrno-červeno **štiepený**
ondrejský kríž

V modrom štíte
červeno-striebrno **delený**
ondrejský kríž

V modrom štíte
striebrno-červeno **štvrtený**
ondrejský kríž

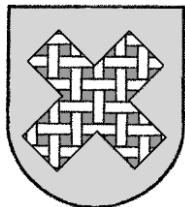
V červenom štíte
modro-striebrno **pravošikmo**
delený ondrejský kríž

V červenom štíte
modro-striebrno **ľavošikmo**
delený ondrejský kríž

V červenom štíte
modro-striebrno **šikmo**
štvrtený ondrejský kríž

V červenom štíte modrý,
zlatom **šikmo mrežovaný
ondrejský kríž**

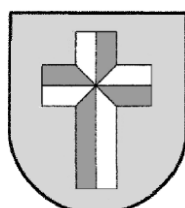

V modrom štíte červeno-
strieberno **štyrikrát cez stred
delený ondrejský kríž**

V červenom štíte modrý
**ondrejský kríž so zlatou
bordúrou**

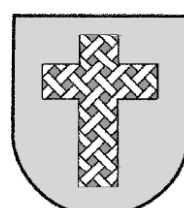
Naznačené preloženie heraldického kríža heroldskou figúrou možno aplikovať aj pri latinských krížoch v ich štandardnej i naklonenej polohe, ako aj pri vyrastajúcich krížoch – gréckych či latinských. Ako príklad uveďme: **štyrikrát cez stred delený latinský kríž** (fr.: *croix latine/haussée, gironnée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross girony of eight, nem.: achtfach geständertes Hochkreuz, achtfach geständertes lateinisches Kreuz*), **latinský kríž s bordúrou** (fr.: *croix latine/haussée, bordée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross fimbriated, nem.: bordiertes Hochkreuz, bordiertes lateinisches Kreuz*), **šikmo mrežovaný latinský kríž** (fr.: *croix latine/haussée, frettée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross latticed, nem.: schräggegittertes Hochkreuz/lateinisches Kreuz*), (zo spodného okraja štítu) **vyrastajúci latinský kríž s bordúrou** (fr.: *croix latine/haussée, naissant, bordée, angl.: latin cross (long cross), Passion cross naissant fimbriated, nem.: aufwachsendes bordiertes Hochkreuz, aufwachsendes bordiertes lateinisches Kreuz*), (zo spodného okraja štítu) **vyrastajúci štyrikrát cez stred delený latinský kríž** (fr.: *croix latine/haussée naissant, gironné, angl.: latin cross (long cross), Passion cross naissant, girony of eight, nem.: aufwachsendes achtfach geständertes Hochkreuz, aufwachsendes achtfach geständertes lateinisches Kreuz*).

V červenom štíte zlato-modro
**štyrikrát cez stred delený
latinský kríž**

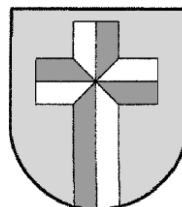
V červenom štíte modrý
**latinský kríž so zlatou
bordúrou**

V červenom štíte modrý,
zlatom **šikmo mrežovaný
latinský kríž**

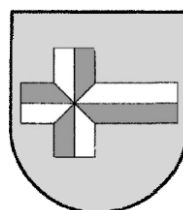
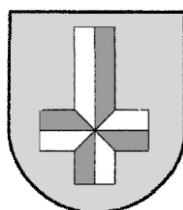

Zo spodného okraja červeného štítu
vyrastajúci modrý latinský kríž
so zlatou bordúrou

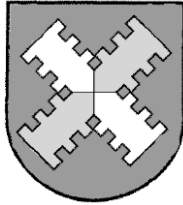
Zo spodného okraja červeného štítu
vyrastajúci zlato-modro štyrikrát cez stred
delený latinský kríž

Pri rôznych polohách latinského kríža preloženého heraldickou figúrou si možno všimnúť, že v určitých polohách toho istého kríža – v našom prípade „zlato modro štyrikrát cez stred deleného“ – sa mení blazon, resp. poradie tinktúr hlásených v blazone.

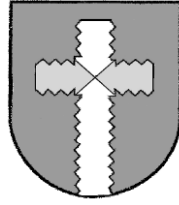

Pravošíkmy, Lavošíkmy, Sklonený, Položený,
modro-zlato štyrikrát cez stred delený latinský kríž
modro-zlato štyrikrát cez stred delený latinský kríž
zlato-modro štyrikrát cez stred delený latinský kríž
zlato-modro štyrikrát cez stred delený latinský kríž

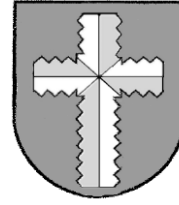
Dosiaľ sme sa zaoberali heraldickými krížmi diferencovanými buď členením ich okrajov, buď ich preložením heraldickou figúrou. V heraldike však existujú aj kombinácie uvedených dvoch prístupov, ako napr.: **štvrtený cimburovitý ond-rejský kríž protistojných stienok** (fr.: *sautoir alaisée, écartelée, bretessée*, angl.: *saltire coupé, quarterly, bretessy*, nem.: *schwebendes gevieres Gegenzinnenandreakreuz*), (zo spodného okraja štítu) **vyrastajúci šikmo štvrtený zubovitý latinský kríž** (fr.: *croix latine/haussée naissant, écartelé en sautoir*, angl.: *latin cross (long cross), Passion cross naissant, per saltire*, nem.: *aufwachsendes achtfach geständertes Hochkreuz, aufwachsendes schräggeviertes lateinisches Kreuz*), **štyrikrát cez stred delený latinský kríž** (fr.: *croix latine/haussée, denchée/dentelée/endentée, gironnée*, angl.: *latin cross (long cross), Passion cross indented, girony of eight*, nem.: *achtfach geständertes lateinisches Zahnkreuz*).

V modrom štíte zlato-červeno
štvrtý ondrejský kríž
cimburovitého rezu
protistojných stienok

Zo spodného okraja
modrého štítu vyrastajúci
zlato-červeno **šikmo štvrtý**
latinský kríž zubovitého rezu

V modrom štíte zlato-červeno
štyrikrát cez stred delený
latinský kríž
zubovitého rezu

Heraldické kríže podľa ukončenia ramien

Podľa niektorých názorov obrovská skupina heraldických krížov, vyznačujúca sa najmä rozmanitými stvárnenými zakončeniami ramien, má svoj pôvod v procesiových krížoch, t. j. v kovových, často zlatých, rôzne tvarovaných, zväčša gréckych krížoch, ktoré sa nosili na žrdi pred cirkevným hodnostárom, pričom nik nesmel vstúpiť medzi kríž a cirkevného hierarchu.⁵⁵

V nasledujúcich riadkoch sa budeme zaoberať prevažne gréckymi krížmi s rôzne tvarovanými koncami ramien, všetko to však rovnako platí aj pre kríže ondrejské, antonské, latinské, dvojité či trojité.

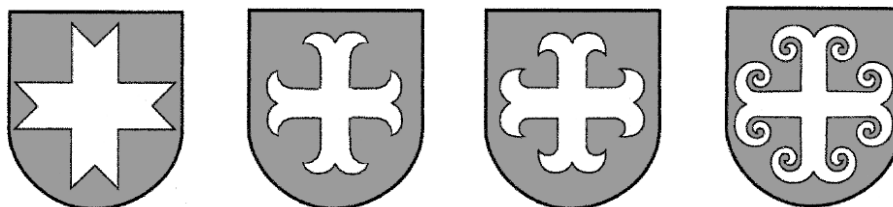
Prvú skupinu tvoria heraldické kríže, ktorých ramená sú rovné – to znamená že sa hneď od stredu nerozširujú ani nezuzujú, na samom konci ramien sú však rozoklané. Tým vznikajú dva cípy, ktoré môžu byť rovné, vystreté, no môžu sa i rozchádzať a dekoratívne ohýbať či skrúcať.

Základným typom je **vrúbený kríž** (*fr.: croix à plusieurs points, angl.: cross fitchy double, nem.: edngekerbtes Kreuz*).⁵⁶ Je charakteristický zárezom tvaru „V“ na konci každého ramena, vzniknuté cípy sa neodchylujú, vonkajšou stranou rešpektujú okraje kríža. Ak je kríž na konci rozoklaný tak, že sa cípy oblo rozchádzajú, nazýva sa **mlynským krížom** (*fr.: croix nillée, angl.: cross moline, nem.: Mühleisenkreuz*), čo je odvodené od mlynských železok, ktorými sa upevňovali mlynské kamene. Tento kríž je niekedy ťažko rozoznať od **kotvovitého kríža** (*fr.: croix ancrée, angl.: cross anchory, nem.: Ankerkreuz*), ktorého cípy vytvárajú výraznejšie oblúky. Pri ich rozlišovaní je dôležité všimnúť si smer hrotov – ak smerujú nabok, ide o mlynský kríž, ak vytvárajú pre kotvu typické spätné hroty, ide o kotvovitý kríž. Z kotvovitého kríža vznikol dekoratívny **zavínutý kotvovitý kríž** (*fr.: croix recerclée, angl.: cross recercely, nem.: einge-*

⁵⁵ Pozri k tomu NEUBECKER, O.: c. d., s. 106. Procesiový kríž sa v cirkevnej, katolíckej heraldike uplatňuje za štítom so znamením, kde sa umiestňuje spolu s biskupskou berlou. Pozri HEIM, B. B.: c. d.

⁵⁶ Staršia literatúra ho nazýva „krížom s rozštiepenými ramenami“, inokedy krížom s naseknutými, zaseknutými ramenami a pod. NOVAK, J.: c. d., s. 335. Z našej heraldiky je takto ukončený napríklad kríž v erbe Topoľčan. Vrúbený dvojitý kríž je známy aj zo symboliky rytierskeho rádu Johanitov či rádu sv. Ducha.

rolltes Ankerkreuz), ktorého konce už sotva pripomínajú kotvu. Niekedy sa dokonca volá slimákovitým krížom (*nem.: Schneckenkreuz*).⁵⁷

V červenom štíte zlatý grécky vrúbený kríž *V červenom štíte zlatý grécky mlynský kríž* *V červenom štíte zlatý grécky kotvovitý kríž* *V červenom štíte zlatý grécky zavinutý kotvovitý kríž*

Druhú skupinu tvoria kríže, ktorých ramená sú – podobne ako pri predchádzajúcich – rovné, ukončené sú však tromi cípmi. Základným typom tejto skupiny je **dvakrát vrúbený kríž** (*fr.: croix fourchée, angl.: cross fitchy triple, nem.: endgezähntes Kreuz*). Ak sa bočné cípy odkláňajú na spôsob heraldickej ľalie a celé zakončenie evokuje hornú časť tejto heraldickej figúry, ide o **ľaliovitý kríž** (*fr.: croix fleurdelisée, angl.: cross floretty, fleuretty, fleury, flory, nem.: Lilienkreuz*).⁵⁸

V červenom štíte zlatý grécky dvakrát vrúbený kríž

V červenom štíte zlatý grécky ľaliovitý kríž

Pravda, tak, ako existujú kríže s viacnásobným či rozširujúcim sa ukončením inak rovných ramien, jestvujú aj kríže s „jednovrcholovým“ či zúženým, zaostreným zakončením svojich ramien. Ako príklad uveďme **zaostrený kríž** (*fr.: croix aiguisée, angl.: cross pointed or urdy, nem.: endgespitztes Kreuz*) a **zaoblený kríž**, zvaný tiež oblý kríž (*fr.: croix aux extrémités arrondies, angl.: cross blunted, cross mossue, nem.: abgerundetes Kreuz*).

⁵⁷ Kotvovité či zavinuto kotvovité zakončenie krížov možno v našej heraldike doložiť najmä v kráľovských pečatiach zo 14. st. – pozri PRAY, G.: *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis*. Budae 1805.

⁵⁸ Heraldika pozná i oblé ukončenie ramien kríža tromi lalokmi, potom hovoríme o dvojlalokovitom či trojlalokovitom kríži (*fr.: croix alésée, les extrémités somméés de deux- trois lambeaux, angl.: cross patonce, nem.: Zwei- Dreilappenkreuz*).

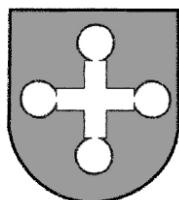

V červenom štíte zlatý
grécky zaostrený kríž

V červenom štíte zlatý
grécky zaoblený kríž

Azda najrozmanitejšiu skupinu predstavujú kríže s rovnými, nerozširujúcimi sa ramenami, ktoré sú na koncoch osadené rôznymi všeobecnými heraldickými figúrami – rondelom, polmesiacom, hviezdou, antonským krížom, krížom, dvojkrížom, rombom, ružou, hrotom či pierkami šípú a pod.

V červenom štíte zlatý
grécky guľovitý kríž

V červenom štíte zlatý
grécky guľôčkovitý kríž

V červenom štíte zlatý
grécky d'atelinkovitý kríž

Ak sú ramená osadené rondelom – kruhovým diskom – vzniká guľovitý kríž. V rôznych národných heraldických terminológiách je jeho názov odvodený od rôznych predmetov – od guľovitej hlavice pútnickej palice, od palcátu, jablka, terčov a pod. Pomenujeme ho jednoducho **guľovitým krížom**⁵⁹ (*fr.: croix bourdonnée, angl.: cross pommetty, nem.: Kolbenkreuz*). Ak je však rondel menší, nepresahujúci šírku ramena, hovoríme o **guľôčkovitom kríži** (*fr.: croix pommetée, angl.: cross couped and pommetty, nem.: kugelbesetztes Kreuz*).⁶⁰ Veľmi obľúbený je tiež **d'atelinkovitý kríž**, zvaný tiež krížom sv. Mórica (*fr.: croix treflée, croix de Saint-Maurice, angl.: croix trefloiled, cross bottony, nem.: Kleblattkreuz*).

⁵⁹ V našej heraldike sa s takýmto ukončením kríža – latinského či dvojitého – veľmi často stretáme najmä pri krížoch na vežiach kostolov.

⁶⁰ Na tomto mieste poznamenajme, že viaceré heraldické školy vo všeobecnosti rozlišujú medzi krížmi, ktoré svojimi ramenami plynulo prechádzajú do určitej figúry – ľalie, tulipánu – a medzi krížmi, ktorých ramená sú akoby ukončené. Ide teda o štandardný, napr. grécky kríž, pričom ďalšia figúra je k nim akoby prilepená (*fr.: accolée*).

V červenom štíte zlatý
grécky jedličkovitý kríž

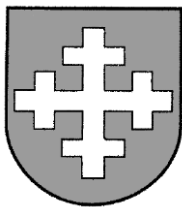

V červenom štíte zlatý
grécky mesiačikovitý kríž

V červenom štíte zlatý
grécky hviezdičkovitý kríž

Z ďalších zaujímavých krížov tohto typu možno uviesť napríklad **jedličkovitý kríž** (fr.: *croix alésée, les extrémités terminées en branches de sapin*, angl.: *cross each arm terminating in a branch of fir tree*, nem.: *Tannezweigkreuz*). **Mesiačikovitý kríž** (fr.: *croix alesée, les extrémités terminés en forme de croissants*, angl.: *cross crescented*, nem.: *Mond-Endenkreuz*) má na konci každého zo svojich ramien „pripojený“ polmesiac, a to tak, že hore je položený, vpravo štandardný, vľavo obrátený a dolu prevrátený. Podobne **hviezdičkovitý kríž** (fr.: *croix alesée, les extrémités accolées d'étoiles*, angl.: *cross with each arm terminating in a mullet*, nem.: *sternbesetztes Kreuz*) má na konci každého zo svojich ramien „pripojenú“ hviezdičku. Ak je to účelné, hlási sa aj počet cípov hviezd. Ak je kríž osadený päťcípmi hviezdičkami, horná z nich je štandardná, pravá položená, ľavá položená a obrátená, spodná sklonená, ak štandardnými šesťcípmi hviezdičkami, potom je horná a spodná v štandardnom postavení (cípom nahor) a bočné sú položené.

V červenom štíte
zlatý grécky
prekřížený kríž

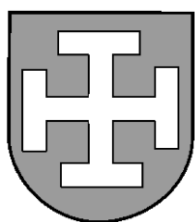
V červenom štíte
zlatý grécky
dvojnásobne
prekřížený kríž

Zvláštnou skupinou sú kríže, ktorých ramená sú opäť ukončené krížmi. Sú to akési „krížovité kríže“. Ak sú ramená kríža prekřížené len jednoducho na spôsob gréckeho či latinského kríža, vzniká **prekřížený kríž** (fr.: *croix recroisetée*, angl.: *cross crosslet*, nem.: *wiedergekreuztes Kreuz*). Ramená základného kríža však môžu byť prekřížené aj dvakrát na spôsob dvojitého kríža – vtedy sa kríž blazonuje ako **dvojito prekřížený kríž**.⁶¹ Ak je však kríž koncipovaný tak, že nielen základný kríž je prekřížený, ale tiež

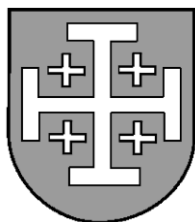
ramená tohto nového prekříženia, takže vznikne vlastne „kríž prekřížených krížov“, blazonuje sa ako **dvojnásobne prekřížený kríž** (fr.: *croix doubmelement rectoisetée*, angl.: *cross crosslet crossed*, nem.: *doppelt wiedergekreuztes Kreuz*).

⁶¹ Je zrejmé, že je rozdiel medzi **dvojito prekříženým krížom** a **dvojitém prekříženým krížom**. Dvojito prekřížený kríž môže totiž existovať na báze gréckeho kríža, ondrejského kríža, latinského kríža i dvojitého kríža. Tak môže vzniknúť i **dvojité, dvojito prekřížený kríž**.

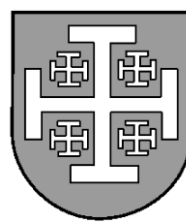
Veľmi známy je **barličkovitý kríž** (*fr.: croix potencée, angl.: cross potent, nem.: Krückenkreuz*), charakteristický tým, že každé z jeho ramien je ukončené kolmo nasadenou traverzou. V podstate ide tiež o „krížový kríž“, pretože ho vlastne tvoria štyri antonské kríže (tau-kríže).

V modrom štíte zlatý
grécky barličkovitý kríž

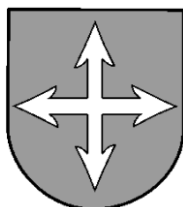

V modrom štíte zlatý
jeruzalemský kríž

V modrom štíte zlatý
jeruzalemský kríž

Špecifickým barličkovitým krížom je **jeruzalemský kríž** (*fr.: croix de Jérusalem, angl.: Jerusalem cross, nem.: Jerusalemkreuz*). Ide v podstate o grécky barličkovitý kríž, sprevádzaný štyrmi krížikmi, ktoré sú často tiež barličkovité. Je to celkom špecifický prípad kríža, ktorý sa blazonuje ako jeden kríž, hoci ho tvorí dovedna päť krížov. Mohli by sme ho charakterizovať ako „súkrížie“.⁶² Kríž sa pomenúva ako jeruzalemský aj v bezfarebnom zobrazení, hoci erbom jeruzalemského kráľovstva bol výlučne takýto zlatý kríž v striebornom štíte. Rovnaké znamenie v striebornom štíte, no červené, bolo erbom rytierov sv. Hrobu.⁶³

V červenom štíte zlatý
grécky strelkovitý kríž

V červenom štíte zlatý
grécky pierkovitý kríž

V červenom štíte zlatý
grécky rombovitý kríž

Ak sú ramená kríža ukončené v podobe hrotu šípu, strelky, kríž nesie pomenovanie **strelkovitý kríž** (*fr.: croix alésée, les les extrémités terminés en forme de dard, de fleche, angl.: cross with each arm terminating in an arrow-head, nem.: Pfeilendenkreuz*), ak sú však jeho ramená ukončené v podobe pierkami ukončených koncov šípu, kríž sa nazýva **pierkovitý kríž** (*fr.: croix composée de*

⁶² Symbolika jeruzalemského kríža sa najčastejšie vysvetľuje ako štyri štvrté Jeruzalema spravované rytiermi, resp. ako päť rán Kristových.

⁶³ V tejto súvislosti pripomíname tiež vzácny výskyt tzv. dvojitého jeruzalemského kríža, ktorý mal podobu dvojitého barličkovitého kríža – presnejšie barličkovitého kríža so zdvojenými ramenami, sprevádzaného šiestimi krížikmi. MÉRINDOL, CH.: c. d.

quatre futs de fleche, angl.: cross wuth each arm terminating in an arrow-flight, nem.: Pfeilschaft-, Zwieselkreuz). Kríž s ramenami ukončenými jedným romбом sa volá **rombovitý kríž**⁶⁴ (*fr.: croix retranchée, angl.: cross each arm terminating in a fusil, nem.: Endrautenkreuz*).

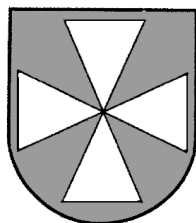
*V modrom štíte zlatý
grécky vidlovitý kríž*

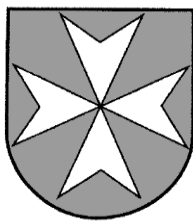
*V modrom štíte zlatý
grécky hadovitý kríž*

Napokon spomeňme ešte dva pomerne zriedkavé kríže, špecifický **vidlovitý kríž**⁶⁵ (*fr.: croix fourchetée, angl.: cross fourchy, nem.: gabelndiges Kreuz*), ktorého ramená sú ukončené podkovovitými vidlami so spätnými háčikmi a **dvojhadovitý kríž** (*fr.: croix gringolée, angl.: cross anserated, cross gringoly, nem.: Doppelschlangenkreuz*), ktorého ramená sú ukončené vždy dvoma odvrátenými hadími hlavami.

Dosiaľ sme sa zaoberali krížmi, ktorých ramená boli rovné, nerozširovali sa, ani sa nezužovali, no na konci boli zvláštne upravené, prípadne boli „osadené“ pôvodne samostatnou heraldickou figúrou. Množstvo heraldických krížov je však konštruovaných tak, že ich ramená sa od stredu smerom navonok rozširujú. Viaceré z nich v strede kríža akoby nemali žiadnu hmotu, rozbiehajú sa z jedného bodu.

*V modrom štíte zlatý
grécky klinový kríž*

*V modrom štíte zlatý
maltský kríž*

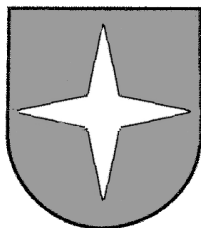
*V modrom štíte zlatý
dvanásťhrotý maltský kríž*

⁶⁴ Je vhodné upozorniť na rozdiel pri blazonovaní práve opísaného **rombovitého kríža** s rombami na konci ramien, **rombovaného kríža**, ktorého plocha je rombovaná, t. j. členená pravošikmými a ľavošikmými rezmí, pričom vzniknuté kosoštvorce – romby sú striedavých tinktúr, ďalej medzi **rombovým krížom**, tvoreným štyrmi, do kríža zostavenými a hrotom sa dotýkajúcimi rombami, a napokon medzi **z rombov zostaveným krížom**, ktorého každé z ramien pozostáva z viacerých rombov.

⁶⁵ **Vidlovitý kríž** sa odlišuje od **vidlicového kríža**, tzv. lotrovského kríža, ktorý má tvar písmena „Y“ i napr. **vidlicovitého kríža**, ktorý môže mať formu gréckeho kríža, ktorého ramená sú ukončené v tvare vidlice, teda v tvare písmena „Y“.

Základným typom tejto skupiny heraldických krížov je **grécky klinový kríž** tvorený štyrmi vznášajúcimi sa klinmi – horným skloneným, pravým položeným a obráteným, ľavým položeným a spodným štandardným – ktoré sa svojimi vrcholmi dotýkajú. Ak sú konce takto štylizovaných ramien kríža vrúbené, vzniká **grécky klinový vrúbený kríž**, známy ako **maltský kríž** (fr.: *croix de Malte*, angl.: *Maltese cross*, nem.: *achtspitziges Kreuz*, *Johanniter – Malteserkreuz*). Tento kríž sa niekedy nazýva aj osemhrotý kríž, častejšie však ako „maltézsky“, hoci jeho názov je odvodený od ostrova Malta, niekdajšieho centra pôsobenia rytierskeho rádu Johánitov, nie od dákej „Maltézy“. Maltský kríž je natoľko známy a dominantný, že dokonca aj dvakrát vrúbený klinový kríž sa nezriedka pomenúva ako **dvanásťhrotý maltský kríž** (fr.: *croix de Malte a douze pointes*, angl.: *Maltese cross fourchy of 3 points*, nem.: *doppelgekerbtes Kreuz Malteser – Johanniter Kreuz*). Zakončenia klinových krížov nemusia byť vždy len rovné či vrúbené, môžu byť zahĺbené i vyduté. V prvom prípade vzniká **klinový konkávny kríž**, v druhom prípade **klinový konvexný kríž**.

Ako protiklad krížov s rozširujúcimi sa ramenami možno uviesť špecifický kríž, stojaci na hranici medzi krížmi a hviezdami, nazývaný niekedy **hviezdny kríž**, inokedy **štvorcípa hviezda** (fr.: *étoile à quatre rays*, angl.: *starcross*, nem.: *Sternkreuz*), pričom ide stále o tú istú heraldickú figúru. V našej heraldike dávame prednosť výrazu štvorcípa hviezda.

V modrom štíte zlatý hviezdny kríž – štvorcípa hviezda

Kríže nasledujúcej skupiny majú tiež rozširujúce sa ramená, ich okraje však nie sú rovné, ale oblé. Základným typom je **tlapovitý kríž** (fr.: *croix pattée*, angl.: *cross formy*, nem.: *Tatzenkreuz*). Heraldická terminológia popri tlapovitom kríži pozná ešte aj **labovitý kríž** (nem.: *Prankenkreuz*). Rozdiel medzi nimi je v tom, že labovitý kríž má ku koncu ramien nie oblé, ale lomené rozšírenie.⁶⁶ Stojí tak kdesi na pomedzí medzi tlapovitým a barličkovitým krížom.

Podľa zakončenia ramien môže vzniknúť **vrúbený tlapovitý kríž**, ak sú konce ramien vyduté, vznikne **konvexný tlapovitý kríž** (fr.: *croix pattée arrondie ou cerclée*, angl.: *cross patty convexed*, nem.: *Grabkreuz*), nazývaný niekedy aj zaobleným tlapovitým krížom, a v nemeckej heraldickej terminológii aj tzv. hrobovým krížom. Naopak, zahĺbením koncov ramien takéhoto kríža vznikne

⁶⁶ Labovité zakončenie ramien kríža možno v slovenskej heraldike ilustrovať na príklade dvojitého kríža v erbe Zvolena.

konkávny tlapovitý kríž (*fr.: croix pattée concave, angl.: cross patty concave, nem.: konkave Tatzenkreuz*). Slovenskému čitateľovi nie je potrebné pripomínať, že zakončenia tohto typu sa vyskytujú aj pri dvojitom kríži a, pochopiteľne, aj pri ondrejskom či antonskom kríži (tau – kríži).

V červenom štíte zlatý grécky tlapovitý kríž

V červenom štíte zlatý grécky tlapovitý konvexný kríž

V červenom štíte zlatý grécky tlapovitý konkávny kríž

Heraldika pozná ďalšie zvláštne kríže, ktorých jadro spočíva v základnom tlapovitom kríži s oblo sa rozširujúcimi ramenami. Jedným z nich je kríž, označovaný niektorými heraldickými školami ako **dvojnásobne tlapovitý kríž** (*fr.: croix doublement pattée, angl.: cross formy surmounted in the centre of another, nem.: Doppeltatzenkreuz*). V podstate jeho silueta pripomína tlapovitý kríž, ktorý je v strede prekrytý menším tlapovitým krížom.

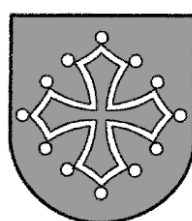
Tlapovitý kríž s ramenami, ktorých konce sú hlboko, no oblo vrúbené, sa volá **lastovičí kríž** (*fr.: croix alésée, les extrémités en queues d'hirondelle, angl.: cross patty double fitched, nem.: Schwalbenschwanzkreuz*), to podľa toho, že jeho ramená pripomínajú lastovičí chvost.

V červenom štíte zlatý grécky dvojnásobne tlapovitý kríž

V modrom štíte zlatý grécky lastovičí kríž

V červenom štíte zlatý toulouský kríž

V modrom štíte zlatý pizský kríž

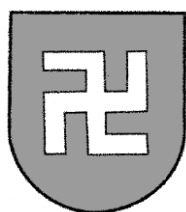
Na báze tlapovitého kríža je vytvorený aj ďalší, celkom unikátny kríž, ktorého ramená sa oblo rozširujú, no na konci sa lomí a spájajú sa. Tento kríž je na troch vrcholoch každého ramena osadený malým rondelom. Dovedna ich teda má dvanásť.

Na tomto mieste sa žiada uviesť poznámku, že všetky uvedené a mnohé ďalšie kríže môžu existovať ako plné figúry, no i ako bordúra figúry. Tak môže existovať napríklad **bordúra gréckeho tlapovitého konvexného kríža** alebo **bordúra ondrejského barličkovitého kríža** a pod.

V prípade prezentovaného kríža je to však inak, pretože základným typom je celkom výnimočne jeho bordúra, ktorá sa blazonuje ako kríž kľúčových prstencov podľa toho, že pripomína guľôčkami osadený hranatý prsteneč gotického kľúča (*nem.: Schlüsselringkreuz*). Inak je však pre bordúrovú verziu častejšie označenie **toulouský kríž** (*fr.: croix de Toulouse ou croix clechée, evidée et pommetée, angl.: cross of Toulouse*) podľa toho, že v červenom štíte zlatý kríž sa stal známy ako erb grófov z Toulouse. Na druhej strane sa plná verzia tohto kríža tradične pomenúva ako **pizský kríž**, podľa talianskeho mesta Piza (Pisa), pretože v striebornom štíte takýto červený kríž je erbom spomenutého mesta.⁶⁷ Vyplnená verzia sa v nemeckej heraldickej terminológii volá vyplneným krížom kľúčových prstencov (*nem.: gefülltes Schlüsselringkreuz*) vo francúzskej a anglickej terminológii jednoducho ako **kľúčovitý kríž** (*fr.: croix clechée et pommetée, angl.: cross clechy*).⁶⁸

Kým všetky dosiaľ uvedené kríže boli symetrické podľa vertikálnej osi, existujú aj kríže, ktorým táto symetria chýba. Typickým príkladom je skupina tzv. hákových krížov, v skutočnosti skôr zalomených krížov. Najznámejším „hákovým krížom“ je prastará **svastika** (*fr.: croix gammée, svastica, angl.: swastika, nem.: Hakenkreuz, Halbkrückenkreuz*). Niekedy sa pomenúva aj ako „gama kríž“ podľa toho, že jeho ramená pripomínajú grécke majuskulné písmeno „gama“, inokedy sa označuje ako „polbarličkovitý kríž“. O svastike možno hovoriť, len ak sú zalomenia ramien v pravom uhle. Ak zvierajú osou kríža 45 stupňový uhol, vzniká **skobovitý kríž** (*fr.: croix cramponée, angl.: cross cramponned, nem.: Doppelhakenkreuz*). Ak sú takéto zalomenia ostré, hovoríme jednoducho o **zaostrenom skobovitom kríži**.⁶⁹

Za štandardné postavenie sa v heraldike považuje také, kde zalomený segment horného ramena smeruje heraldicky vpravo. Ak smeruje vľavo, hovoríme o obrátenom kríži – tak vznikne **obrátená svastika, obrátený skobovitý kríž, obrátený zaostrený skobovitý kríž** a pod.

V červenom štíte zlatá
svastika

V červenom štíte zlatý
skobovitý kríž

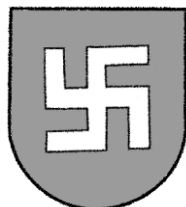

V modrom štíte strieborný
zaostrený skobovitý kríž

⁶⁷ V českej heraldickej literatúre sa tento kríž volá „pizánsky“, čo je zvukovo odpozorované a prevzaté z nemeckého pomenovania „Pisanerkreuz“.

⁶⁸ Ako toulouský kríž sa označuje iba verzia s rovnako dlhými ramenami, tu nie je potrebné špeciálne uvádzať, že ide o grécky kríž. Ak by však bol jeho driek predĺžený, musí sa blazonovať ako **bordúra latinského kľúčového kríža**.

⁶⁹ Francúzska a anglická heraldická terminológia medzi skobovitým a zaostreným skobovitým krížom nerozlišuje, nemecká heraldika preň pozná pojem Spitzhakenkreuz.

V červenom štíte zlatá
obrátená svastika

V červenom štíte zlatý
obrátený skobovitý kríž

Osobitnú skupinu heraldických krížov predstavujú tie, ktoré pozostávajú z určitého počtu samostatných drobných figúr – rondelov, na uhol postavených kociek, rombov, hviezdíčiek, prstencov – zostavených do podoby kríža tak, že každé z ramien pozostáva najmenej z dvoch pôvodne samostatných figúr. Blazonujú sa jednoducho ako **z na uhol postavených kociek zostavený kríž** (*fr.: carreaux rangés en croix, angl.: cross lozengy or cross composed of... lozenges, nem.: Würfel-, Rautenkreuz*), **z rondelov zostavený kríž**, v nemeckej heraldickej terminológii zvaný niekedy aj ružencovým krížom (*fr.: croix composée de boules, angl.: cross of roudels, nem.: Kugelkreuz, Paternosterkreuz*) a pod.

V červenom štíte zlatý grécky,
z na uhol postavených kociek
zostavený kríž

V zelenom štíte zlatý grécky,
z rondelov zostavený kríž

Všetky spomenuté heraldické kríže, s výnimkou tých, ktoré nesú špecifické názvy (jeruzalemský, toulouský, maltský, svastika a pod.), sme označovali ako grécke kríže, aby sme ich terminologicky odlišili od priebežných či rozpätých krížov, ale tiež od ondrejských krížov, latinských krížov, dvojitých krížov či antonských krížov. Je jasné, že takmer všetky spomenuté zakončenia sa môžu objaviť aj pri krížoch konštruovaných na báze ostatných krížov. Šikmé heraldické kríže sa označujú ako ondrejské, opäť s výnimkou tých, ktoré majú tradičné špecifické názvy. Nie je teda korektné hovoriť o „ondrejskom maltskom kríži“ ale o **šikmom maltskom kríži**, nie o „ondrejskej svastike“, ale o **šikmej svastike** a pod. Inak však zošikmením uvedených gréckych krížov vzniknú rovnako ukončené ondrejské kríže, napr.: **ondrejský tlapovitý kríž** (*fr.: sautoir alaisé patté, angl.: saltire coupé formy, nem.: Tatzenschragen*), **ondrejský kotvovitý kríž** (*fr.: sautoir alaisé ancré, angl.: saltire coupé anchory, nem.: Ankerschra-*

gen), **šikmá svastika** (fr.: *sautoir alaisé gammée*, angl.: *saltire potent rebated*, nem.: *schwebendes schräges Hakenkreuz*), **šikmý skobovitý kríž** (fr.: *sautoir alaisé cramponné*, angl.: *saltire coupé cramponné*, nem.: *schwebendes Doppelhakenschragen*).

V červenom štíte zlatý
**ondrejský tlapovitý
konvexný kríž**

V zelenom štíte zlatý
**ondrejský kotvovitý
kríž**

V červenom štíte zlatá
**šikmá obrátená
svastika**

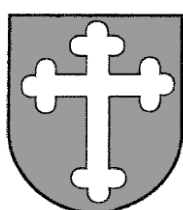

V modrom štíte
strieborný **ondrejský
skobovitý zaostrený
kríž**

Rovnaké zakončenia ramien poznáme aj pri latinských krížoch, uveďme napríklad **latinský kotvovitý kríž** (fr.: *croix latine ancree*, angl.: *latin cross anchory*, nem.: *Ankerhochkreuz*), **latinský d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix latine treflée*, angl.: *latin cross trefoiled*, latin *cross bottony*, nem.: *lateinisches Kleeblattkreuz*).

V červenom štíte zlatý
**latinský kotvovitý
kríž**

V modrom štíte
strieborný **latinský
d'atelinkovitý kríž**

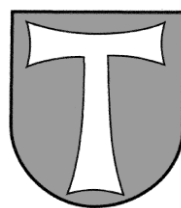

V červenom štíte zlatý
**Pavošikmý latinský
kotvovitý kríž**

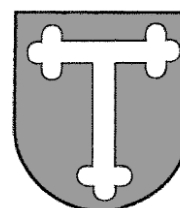

V červenom štíte zlatý
**sklonený (petrovský)
kotvovitý kríž**

Výnimkou nie sú ani ostatné typy krížov – antonský kríž či dvojité a trojité kríže, napr.: **antonský tlapovitý konkávny kríž** (fr.: *croix de St.-Antoine, pattée concave, ou tau patée, concave*, angl.: *tau cross patty concave*, nem.: *Antoniustatzenkreuz, Tau Tatzenkreuz*), **antonský d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix de St.-Antoine treflée ou tau treflée*, angl.: *tau cross trefoiled, cross of St Anthony trefoiled*, nem.: *Antoniuskleeblattkreuz, Tau Kleeblattkreuz*).

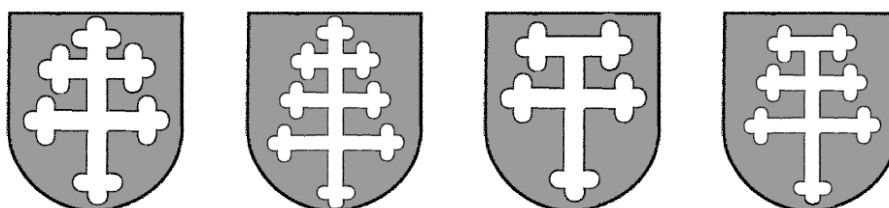

V červenom štíte
zlatý **antonský
tlapovitý
konkávny kríž**

V červenom štíte
zlatý **antonský
d'atelinkovitý
kríž**

Z dvojitých a trojitých krížov uvádzame: **dvojitý d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix patriacale treflée*, angl.: *double cross trefoiled, patriarchal cross trefoiled*, nem.: *zweifaches Kleeblattkreuz, Doppelkleeblattkreuz, Patrirchenkleeblattkreuz*), **trojitý d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix triple treflée, croix papale treflée*, angl.: *papal cross trefoiled*, nem.: *dreifaches Kleeblattkreuz*), **dvojitý antonský d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix double de St.-Antoine treflée ou tau double treflée*, angl.: *tau double cross trefoiled, double cross of St. Anthony trefoiled*, nem.: *Antoniuskleeblatt Doppelkreuz, Tau Kleeblatt Doppelkreuz*) a **trojitý antonský d'atelinkovitý kríž** (fr.: *croix triple de St.-Antoine treflée*, angl.: *triple cross trefoiled*, nem.: *dreifaches Antoniuskleeblattkreuz*).

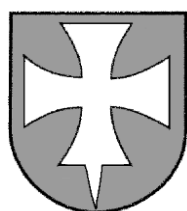
V červenom štíte zlatý
**dvojitý d'atelinkovitý
kríž**

V zelenom štíte
strieborný **trojitý
d'atelinkovitý kríž**

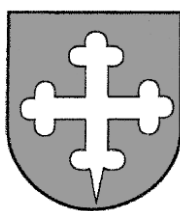
V červenom štíte zlatý
**dvojitý antonský
d'atelinkovitý kríž**

V zelenom štíte zlatý
**trojitý antonský
d'atelinkovitý kríž**

Ak sme skôr uviedli, že podľa niektorých názorov heraldické kríže s rôzne tvarovanými zakončeniami ramien majú svoj pôvod či predobraz v procesiových krížoch, treba dodať, že viaceré krížové erbové znamenia sa k tomuto pôvodu hlásia zvláštnym trňom, vyrastajúcim nadol zo spodného ramena či z päty latinského alebo dvojitého kríža. Z našej heraldickej minulosti možno spomenúť napríklad tlapovitý procesiový kríž v erbe zvolenského a spišského župana Rolanda z r. 1273, alebo dvojitý labovitý procesiový kríž v erbe Zvolena z 13. st.⁷⁰

V modrom štíte zlatý
tlapovitý procesiový kríž

V červenom štíte strieborný
**d'atelinkovitý procesiový
kríž**

V čiernom štíte zlatý
**dvojitý d'atelinkovitý
procesiový kríž**

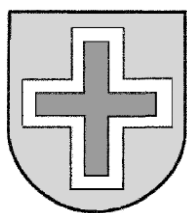
Je len samozrejmé, že všetky kríže s rôzne tvarovanými zakončeniami ramien možno diferencovať podľa ich hrúbky (rozšírené, štandardné, latové, niťové...),

⁷⁰ Pozri Vrtel, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin 1999, s. 58–61.

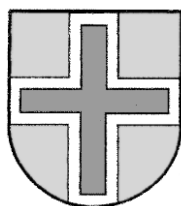
podľa rezu, ktorým sú ich ramená – okrem zakončení – vymedzené (pilovitého rezu, lalokovitého rezu...), podľa preloženia heraldskou figúrou (štiepené, deľené, šikmo štvrtené...), prípadne podľa ich preloženia inou všeobecnou heraldickou figúrou (ružičkami, hviezdčkami, krížikmi, perlami, drahými kameňmi a pod.). Na ilustráciu možno uviesť napr.: „šikmo štvrtený mesiačikovitý kríž pilovitého rezu“ alebo „piatimi ružičkami preložený tlapovitý konkávny procesiový kríž“, prípadne „šikmo mrežovaný latinský ďatelinkovitý kríž lalokovitého rezu“ a pod.

Rozpäté kríže

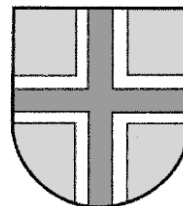
Vzťah priebežných a heraldických krížov nie je definitívne historicky ani heraldicky vyriešený. Uvažuje sa o tom, že heraldické kríže vznikli skrátením heraldických krížov i o tom, že heraldské kríže vznikli predĺžením (rozpätím) heraldických krížov. Pravda je zrejme kdesi uprostred a odpoveď asi nemôže byť jednoznačná. Isté je, že niektoré heraldické kríže nesporne vznikli jednoduchým skrátením pôvodného heraldického, teda priebežného kríža, na druhej strane iné, okrajov poľa sa dotýkajúce kríže vznikli jednoduchým zväčšením – rozpätím – určitého „vznášajúceho sa“ kríža. Táto problematika by nás isto nemusela zaujímať, keby sa neodrážala v nejednotnom blazonovaní toho istého kríža jednotlivými heraldickými školami, ktoré berú za štandard raz jednu, inokedy druhú situáciu, čo pripomína známú „otázku“ o prvotnosti sliepky alebo vajca, pričom v jednom prípade sa berie za prvotnú jedna situácia a v druhom, celkom analogickom, zasa situácia opačná.⁷¹ Vzhľadom na to, že v slovenskej heraldickej terminológii dosiaľ nie je v tomto smere pevne ustálený terminologický úzus, možno odporúčať, aby sa všetky kríže s rôzne tvarovanými koncami, resp. bordúrou ukončenými koncami považovali za štandardné, len ak sa v poli „vznášajú“. Ak sú však zväčšené – rozpäté – po okraj, treba túto situáciu ako odlišnú od štandardu už hlásiť.

*V modrom štíte červený
grécky kríž
so striebornou bordúrou*

*V modrom štíte červený
rozpätý grécky kríž
so striebornou bordúrou*

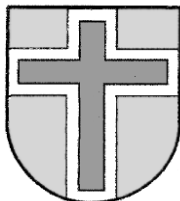

*V modrom štíte červený
(priebežný) kríž
so striebornou bordúrou*

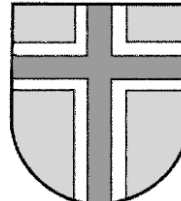
⁷¹ Tak napríklad NEUBECKER považuje na okraje poľa doliehajúci barličkovitý či tlapovitý kríž za štandardný, no zalomený kríž (svastiku) v rovnakej situácii už za neštandardnú – rozpätú, v nemeckej terminológii „anstossendes“. NEUBECKER, O.: c. d., s. 107. Roger Harmignies, adaptujúci toto dielo do francúzštiny, však považuje pre zmenu svastiku doliehajúcu na okraj poľa za štandardnú, a vznášajúcu sa za neštandardnú, ktorej situáciu osobitne hlási pojmom „alaisée“, t. j. skrátená, de facto zmenšená.

V modrom štíte červený
latinský kríž
so striebornou **bordúrou**

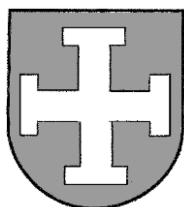

V modrom štíte červený
rozpätý latinský kríž
so striebornou **bordúrou**

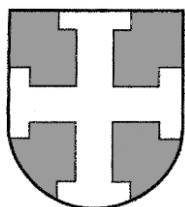

V modrom štíte červený
zvýšený (priebežný) kríž
so striebornou **bordúrou**

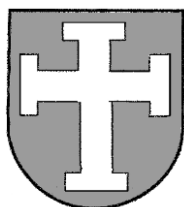
Pre lepšiu názornosť uvedme niekoľko príkladov: **grécky kríž s bordúrou** (fr.: *croix alaisée bordée*, angl.: *cross couped fimbriated*, nem.: *schwebendes bordiertes Kreuz*), **rozpätý kríž s bordúrou** (fr.: *croix bordée sur le pourtour*, angl.: *cross fimbriated on all edges*, nem.: *ringsbordiertes anstossendes Kreuz*), **(priebežný) kríž s bordúrou** (fr.: *croix bordée*, ang.: *cross fimbriated*, nem.: „durchlaufendes“ *bordiertes Kreuz*), **latinský kríž s bordúrou** (fr.: *croix latine/haussée bordée*, angl.: *latin cross (long cross)*, *Passion cross*, *fimbriated*, nem.: *bordiertes Hochkreuz*, *bordiertes*), **rozpätý kríž s bordúrou** (fr.: *croix latine bordée sur le pourtour*, angl.: *latin cross fimbriated on all edges*, nem.: *ringsbordiertes anstossendes Hochkreuz*), **(priebežný) kríž s bordúrou** (fr.: *croix latine bordée*, angl.: *latin cross*, *fimbriated*, nem.: „durchlaufendes“ *bordiertes Latinkreuz*).

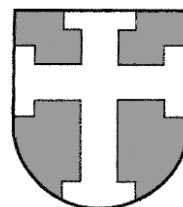
V červenom štíte zlatý
grécky barličkovitý kríž

V červenom štíte zlatý
barličkovitý rozpätý kríž

V červenom štíte
strieborný **latinský barličkovitý kríž**

V červenom štíte strie-
borný **latinský barlič-
kovitý rozpätý kríž**

V prípade barličkovitého kríža je zakončenie ramien ešte zreteľnejšie ako pri bordúre: **grécky barličkovitý kríž** (fr.: *croix potencée*, angl.: *cross potent*, nem.: *Krückenkreuz*), **barličkovitý rozpätý kríž** (fr.: *croix potencée touchant aux bords de l'écu*, angl.: *cross potent throughout*, nem.: *anstossendes Krückenkreuz*), **latinský barličkovitý kríž** (fr.: *croix latine potencée*, angl.: *latin cross potent*, nem.: *lateinisches Krückenkreuz*), **latinský barličkovitý rozpätý kríž** (fr.: *croix latine potencée touchant aux bords de l'écu*, angl.: *latin cross potent throughout*, nem.: *anstossendes lateinisches Krückenkreuz*).

Uvedené rozpäté i priebežné kríže patria do kategórie heroldských krížov, no ich označenie len ako heroldské by – najmä v prvom prípade – nebolo dostačujúce. Rozpäté kríže a priebežné kríže sú teda podmnožinami množiny heroldských krížov, pôvod rozpätých krížov je však v heraldických krížoch.

Záver

Kríže – tie heroldské i heraldické – sú veľmi bohatým, takmer nekonečným zdrojom obsahovej náplne erbov všetkých typov, preto predstavujú aj výzvu pre heraldickú terminológiu. Náš príspevok chcel poukázať na potrebu spresnenia dosiaľ používaného spôsobu pomenúvania heroldských a heraldických krížov, a tiež preveriť schopnosť slovenčiny systémovo vyjadriť tvarové a polohové zvláštnosti jednotlivých typov krížov a dať do súladu slovenské a inojazyčné termíny používané pri blazonovaní týchto erbových figúr.

CROSSES AS ORDINARIES AND CHARGES

(Contribution to the Blazon Terminology)

Ladislav Vrtel

The cross appears as a specific heraldic symbol, connected with the very beginnings of Heraldry. In its development it was formed in innumerable variants and types, consequently the respective terminology appears as rather difficult.

According to the author the cross presents an independent category of heraldic symbols appearing between heralds and heraldic figures. The German (and many Continental terminologies) are using the terms *herald's cross* and *heraldic cross*, not common in English and French terminology. The so called herald's cross and its different variants are heraldic *ordinaries*, the heraldic crosses are to be considered as *charges*. This double position of the cross symbol is unique indeed.

It appears probable that the cross entered the Heraldry as an ordinary. To make possible to differentiate the cross for specific functions, it was considered appropriate to

- replace the straight lines of the cross by lines invected, engrailed, embattled etc., in a similar way as used in Heraldry in general,
- enlarge the number of horizontal arms and differentiate their lengths,
- charge the arms with the sub-symbols.

In consequence, the origin of these crosses appears hardly distinguishable from crosses inspired by procession crosses which certainly belong to heraldic charges. And these, again, when reaching the shield's edges, come close to ordinaries.

Due to the fact that presently the majority of crosses appear as charges, it is hardly possible to say which of the two types is to be considered as standard.

The article is to be seen as a chapter in the author's systematic treatise of Slovak heraldic terminology.

Translated by Zdenko G. Alexy

VYHODNOTENIE STÁLOSTI ČIERNO-BIELYCH ZÁZNAMOV IHLIČKOVÝCH, INK-JETOVÝCH A LASEROVÝCH TLAČIARNÍ

JOZEF HANUS, JARMILA MINÁRIKOVÁ, BOHUSLAVA HAVLÍNOVÁ

Hanus, J. – Mináriková, J. – Havlínová, B.: Evaluation of the Permanence of Black&White Records Made by Matrix, Ink-Jet and Laser Printers. Slovenská archivistika, Vol. XXXVII, No 2, 2002, p. 130–147

The study follows the permanence of records created by matrix, laser and ink-jet printers made on common office paper recommended for use with these printers. The samples were then tested by accelerated ageing by dry and wet heat and light. The permanence of records was evaluated by the changes in reflexive optical density. There was observed the resistance of records against water, abrasion and adhesion of toner to base. All tests were carried on according to standards and statistically evaluated.

Black&white record. Printer matrix, ink-jet laser.

Permanence, accelerated ageing, resistance against of accelerated ageing.

Ing. Jozef Hanus, CSc., RNDr. Jarmila Mináriková, Slovenský národný archív, Drotárska 42, 817 01 Bratislava

RNDr. Bohuslava Havlínová, CSc., Fakulta chemickej a potravinárskej technológie STU, Radlinského 9, 812 37 Bratislava

1. ÚVOD

Cieľom práce bolo vyhodnotiť stálosť grafických záznamov vytvorených digitálnou tlačou z hľadiska ich stálosti a trvanlivosti počas dlhodobého uloženia, teda z pohľadu potrieb ochrany potenciálnych budúcich archívnych dokumentov.

Dnešná moderná doba využíva na vytváranie grafických záznamov nové digitálne bezkontaktné technológie. Pri zobrazovaní využíva počítačovú pamäť a princípy elektrofotografie, ink-jetu, iónografie, elektrokoagulácie, elektrostatickej tlače a iné. Namiesto tlačovej farby sa používajú suché a mokré tonery a rôzne typy ink-jetových farieb. Najväčšiu časť produkcie takýchto používaných techník tvorí elektrografia a inkjetová tlač. Tieto dve bezkontaktné tlačové techniky sa tiež najviac využívajú pri vytváraní písomností vo všetkých počítačových tlačiarňach, to znamená, že aj v úradoch štátnej a verejnej správy a v iných organizáciách vytvárajúcich písomnosti, ktoré sa potenciálne môžu stať archívnymi dokumentmi.

Pôvodné mozaikové tlačiarne – známejšie pod menom ihličkové – ktoré používali na vytváranie obrazu tlačenie cez pásku, dnes vo väčšine prípadov nahradili laserové a ink-jetové tlačiarne.

V práci sme teda venovali pozornosť stálosti a trvanlivosti záznamov vytvorených pomocou mozaikových, laserových a ink-jetových tlačiarní vyhotovených na bežne používanom kancelárskom papieri predpísanom pre takéto tlačiarne.

Vzorky boli podrobené urýchlenému starnutiu suchým a vlhkým teplom, ako aj svetlom; stálosť záznamov sa vyhodnocovala pomocou zmien reflexnej optickej hustoty.

Okrem toho bola sledovaná odolnosť záznamov voči vode, oderu a adhézia toneru k podložke. Všetky testy boli vykonané podľa príslušných noriem a sú štatisticky vyhodnotené.

Práce boli vykonané v spolupráci s Katedrou polygrafie a aplikovanej fotochémie Fakulty chemickej a potravinárskej technológie STU a Slovenskou národnou knižnicou v Martine, za čo im chceme aj na tomto mieste poďakovať za spoluprácu.

2. VŠEOBECNÁ ČASŤ

2.1. Laserové tlačiarne

V laserových tlačiarniach sa vytvára predloha obrazu na svetlocitlivom valci za pomoci modulovaného laserového lúča alebo pri laserových tlačiarniach s LED hlavou za pomoci radu miniatúrnych diód. Svetlocitlivý valec je po celej ploche nabitý statickou elektrinou, a na tých miestach, ktoré sú osvetlené lúčom z laseru alebo svietiacich diód, sa náboj neutralizuje. Pri tlači sa na valci vytvorí presná elektrostatická podoba tlačenej stránky. Toner je nabitý tou istou polaritou, akou sú nabité neosvetlené časti valca. Častice s rovnakým elektrickým nábojom sa odpudzujú, a tak sa preniesie tonerová kresba z valca na papier. Ďalšou fázou tlače je zažehľovanie alebo zapekanie vytvorenej kresby. Papier s naneseným tonerom prechádza vysoko zahriatym zariadením (150 až 200 °C), ktoré zabezpečí fixáciu toneru na podložke.

Faktory ovplyvňujúce výslednú kvalitu

Bežné tlačové médium (kancelársky papier) neovplyvňuje výrazne výslednú kvalitu. Požiadavkou na médium je predovšetkým schopnosť odolávať krátkodobému zahriatiu a tiež hrúbka papiera. V zásade sa dá tlačiť na široké spektrum médií.

Rozlíšenie

Je to jeden z rozhodujúcich parametrov tlačiarne. Ide o údaj, koľko bodov dokáže vytlačiť tlačiareň na jeden palec. Udáva sa v jednotkách dpi (dots per inch – počet bodov na palec), a to vo forme: horizontálne dpi krát vertikálne dpi. Rozlíšenie pri bežne predávaných tlačiarniach sa pohybuje od 600×600 do 1200×1200 dpi.

Toner

Kvalita toneru je pre výslednú kvalitu tlače dôležitá. Veľkosť zrn priamo ovplyvňuje maximálne rozlíšenie tlačiarne. Toner je umiestnený vo výmenných kazetách (cartridge). Tonery obsahujú 5–10 % hm. pigmentu, častice ktorého sú obalené termoplastmi s bodom topenia 50–70 °C (najčastejšie PES, PS IPMA, p-butylakrylát), ktoré zároveň slúži ako tavivé lepidlo.

2.2. Ink-jetové tlačiarne

Ink-jetové tlačiarne sú založené na presnom vystreľovaní kvapiek atramentu na tlačové médium (papier, fóliu a pod.). Atrament, umiestnený v zásobníku, sa nanáša cez dýzy na tlačovej hlave. Tlačiarne sú rozdeľované podľa toho, aký spôsob používajú na generovanie kvapky. Pri termostatickom princípe sa atrament veľmi rýchlo zohreje v priestore tlačovej hlavy. Zohriatím sa vytvorí tlak a cez tlačovú dýzu sa atrament vystrelí na médium. Tento princíp používajú napríklad v zariadeniach firiem Hewlett Packard, Canon, Xerox. Pri piezoelektrickom princípe sa vplyvom elektrického prúdu na piezokryštál vytvára tlak potrebný na vystrelenie kvapky (napr. firma Epson). Inteligentná riadiaca elektronika pritom zaistí taký tvar generovanej kvapky, aby sa dosiahla vysoká kvalita tlače.

Faktory ovplyvňujúce kvalitu tlače

Jedným z faktorov je hustota kvapiek dopadajúcich na papier, ktorá závisí od použitej technológie, napr. Photo Ret alebo Drop Modulation. Ďalším faktorom je zloženie atramentu a vlastnosti použitého papiera. Je možné používať bežný kancelársky papier. Problémom nie je hrúbka papiera, ale skôr jeho rozpíjanie sa (hlavne v minulosti).

Rozlíšenie

Bežne predávané tlačiarne v súčasnosti dosahujú rozlíšenie do 1200×1200 dpi alebo 1440×720 dpi. Čím je rozlíšenie vyššie, tým je výsledný obraz kontrastnejší a jemnejší.

Atramenty

Atramenty, používané pri ink-jetovej tlači, obsahujú rozpustné farbivá alebo tiež pigmenty, čiže nerozpustné zrníčka farbiva. Tieto zrníčka ostávajú pri prenose na papier na jeho povrchu a zabezpečujú dobrý kontrast a stabilitu tlače. Pigmentové atramenty sa používajú najmä pri čiernej farbe, ale aj pri farebných atramentoch (napr. firma Epson). Atramenty obsahujú viacero komponentov, ktoré vplývajú na kvalitu a stálosť vytvoreného filmu: farbivá, organické rozpúšťadlá, látky udržiavajúce vlhkosť (na zabránenie kryštalizácie atramentu v dýzach), zosilňovač farby (môže tiež zvyšovať svetlostálosť, N-metylpyrolidón), komplexotvorné látky, elektrolyty. Atramenty sú umiestnené v zásobníkoch zvlášť na čiernu farbu, ostatné farby sú umiestnené v jedinej kazete alebo v samostatne vymeniteľných zásobníkoch. Takmer všetky farebné atramentové tlačiarne pracujú v režime CMYK. Ostatné farebné odtiene sa vytvárajú miešaním týchto základných odtieňov.

2.3. Mozaikové (ihličkové) tlačiarne

Princíp

Mozaikové (ihličkové) tlačiarne vytvárajú tlačené tvary z mozaiky bodov. Tlačiacia hlavica má oceľové ihly, ktoré sa vysúvajú a opierajú cez farbiacu pásku o papier. Obraz sa vytvorí prechodom hlavice po riadkoch cez celý papier. Vyšší kontrast možno dosiahnuť viacnásobným prechodom tlačiacej hlavice po riadku, čím sa však tlačenie spomalí.

Do ihličkových tlačiarní sa používajú tkaninové (bavlnené, hodvábné, polyamidové) pásy, ktoré obsahujú farebné pigmenty a sadze rozotreté v neschnúcich olejoch. Tlač je odolná voči vode.

Stabilita digitálnych tlačových záznamov

Na stálosť digitálnych tlačových záznamov majú vplyv vonkajšie a vnútorné faktory. Vnútorné faktory zahŕňajú látky, ktoré tvoria objekt, teda podložku spolu s tlačovým médiom. Externé faktory sú teplota, relatívna vlhkosť, polutanty z atmosféry, intenzita a typ svetla.

Vnútorné faktory

Ak chceme digitálny tlačový záznam archivovať, je veľmi dôležité, aby nosné médium – vo väčšine prípadov papierová podložka – spĺňalo podmienky na dlhodobé uloženie, čiže aby bolo stále a trvanlivé. V dnešnej dobe takmer všetky papiere určené na tlač spĺňajú tieto požiadavky; sú to papiere neutrálne glejené s alkalickou rezervou. Na tlač v počítačových tlačiarniach je vhodné používať papiere určené na tento účel, teda papiere označené výrobcom na zhotovovanie kópií v ink-jetových a laserových tlačiarniach.

Zo špeciálnych požiadaviek na papiere do laserových tlačiarní treba spomenúť povrch bez chybných miest, neuvolňovanie vlákien z povrchu ani žiadnych iných látok pri vyššej teplote a dostatočnú ohybnosť na prechod cez valce tlačiarne.

Pre ink-jetovú tlač je pre papiere dôležitý tiež bezchybný povrch, dobrá savosť, ale aj zaglejenie, aby nedochádzalo k rozpíjaniu atramentu.

Tlačové farby majú za úlohu vytvoriť na potlačenom materiáli vizuálne opticky vnímateľné zobrazenie informácie. Pri bezkontaktnnej tlači sa používajú práškové alebo tekuté tonery, tekuté atramenty s farbivami alebo pigmentmi, prípadne tuhé atramenty. Laserové tlačiarne využívajú práškové tonery a ink-jetové tlačiarne tekuté atramenty. Práškové tonery sú väčšinou dvojzložkové, 90 % hmotnosti tvorí termoplastický polymér (napr. akrylát alebo styrén) a 10 % uhlíkový čierny pigment alebo iné pigmenty. Tonerové filmy majú obvykle dobrú svetlostálosť, vodostálosť, ale mechanická odolnosť je nižšia, čo súvisí s mierou adhézie tonera k podložke.

Ink-jetová technika tlače využíva tri typy tlačových farieb a tie vykazujú rozdiely v odolnosti. Najstabilnejšie sú pigmentové atramenty. Atramenty založené na rozpustných farbivách majú nedostatočnú svetlostálosť a aj nízku odolnosť voči vode. Najhoršiu kvalitu z hľadiska stálosti vykazujú tuhé atramenty.

Vonkajšie faktory

Všeobecné pravidlo stability látok hovorí, že vysoký obsah energie molekúl vedie k veľkej pravdepodobnosti, že nastane zmena. Látky sú najstabilnejšie v nízkoenergetických situáciách. Vysoká teplota a vlhkosť zvyšujú reaktívny potenciál molekúl, a tým umožňujú degradáciu molekúl štiepením alebo chemickou reakciou so susednou molekulou.

Plynné látky vo vzduchu ako ozón, peroxidy a ďalšie atmosferické polutanty, môžu atakovať molekuly farbív prednostne v najslabšom mieste v dvojitých väzbách, ktoré sú zodpovedné za formovanie farebnosti. Kyslík vo vzduchu môže prijímať energiu excitovanú svetlom z farbív, vytvoriť chemicky agresívny sing-

let kyslíka – silný oxidant – ktorý má schopnosť štiepiť dvojité väzby, a tým skracovať konjugované dĺžky molekúl.

Našťastie uhlíkové pigmenty, ktoré sa nachádzajú vo väčšine čiernych tónov aj atramentov, sú veľmi stabilné voči termálnej degradácii, oxidácii a chemickým reakciám. Sú stabilné tiež voči vode, v ktorej sú nerozpustné. Vodostálosť je v priamom vzťahu s rozpustnosťou farbiva, čo sa negatívne prejavuje pri atramentoch s rozpustným farbivom.

Termín svetlostálosť sa používa na označenie schopnosti látky ostať stabilnou počas expozície svetlom. Dôsledkom svetelnej nestability tlačového záznamu je blednutie farby, zapúšťanie do papiera a žltnutie nosného substrátu. Po expozícii svetlom môže dochádzať k blednutiu farbív, pretože nastávajú fotolytické reakcie. Na svetlostálosť má – okrem blednutia – vplyv aj rozmer tlačového bodu a koncentrácia farbiva v tlačovej farbe.

3. EXPERIMENTÁLNA ČASŤ

3.1. Použité materiály

Na komplexné sledovanie stability tlačových záznamov sme použili niekoľko kvalitatívne odlišných metodík.

Na simuláciu prirodzeného starnutia sme aplikovali urýchlené starnutie suchým a vlhkým teplom, ako aj svetlom.

Odolnosť voči zvýšenej vlhkosti a vode poukazuje na stabilitu a prípadnú rozpíjavnosť testovaných tlačových záznamov.

Sledovanie odolnosti voči oderu a určovanie adhézie tonera patria medzi mechanické skúšky.

Príprava vzoriek

Na prípravu vzoriek sme použili kopírovací papier do ink-jetových a laserových tlačiarní zn. Maestro Gutenberg Standard 80 g/m² vyrobený v a. s. SCP Ružomberok. Jeho vlastností, najmä stálosť a trvanlivosť, boli už dostatočne testované a preukázané v iných prácach.

Papier bol potlačený v troch typoch tlačiarní – laserovej zn. LASER JET 4P, ink-jetovej zn. HP DESK JET 640C a ihličkovej zn. EPSON LQ – 300.

Vytlačeným obrazcom bol kosoštvorec rozmerov 5×5 mm, ktorý sa opakoval 10-krát v jednom riadku alebo 10×10 mm, ktorý sa 6-krát opakoval. Jeden vytlačený riadok tvoril jednu vzorku. Potlačené plochy jednotlivých obrazcov boli dostatočné na zmeranie optickej hustoty.

3.2. Použité metódy

Urýchlené tepelné starnutie

Prípravené vzorky potlačených papierov sme po zmeraní reflexnej optickej hustoty denzitometrom X-RITE 428 podrobili urýchlenému starnutiu podľa STN ISO 5630/1 pri teplote 103 °C ± 2 °C a podľa STN ISO 5630/3 pôsobeniu tepla za vlhka pri teplote 80 ± 0,5 °C a 65 ± 1 % relatívnej vlhkosti vzduchu. Po 3, 6, 12 a 24 dňoch urýchleného starnutia bola opäť zmeraná reflexná optická hustota potlačených plôch vzoriek, a to voči pôvodnému papieru a tiež voči papieru zostarnutému spolu s potlačenou plochou.

Urýchlené svetelné starnutie

Skúšobné vzorky boli vystavené pôsobeniu svetla strednotlakovej ortuťovej výbojky s luminofórom HPL-N s výkonom 400 W zn. Philips. Svetelný výkon lampy vo viditeľnej oblasti bol 80 000 luxov a v oblasti UV-A bol výkon 30 W/m². Výbojka bola umiestnená v digestore a vzorky boli vo vzdialenosti 25 cm od zdroja na ploche, kde bolo vyžarovanie najintenzívnejšie. Vzorky boli exponované 15, 30, 50 a 70 hodín a bola zameraná reflexná optická hustota potlačených plôch vzoriek voči pôvodnému papieru, a aj voči zostarnutému papieru. Na skúšobných vzorkách papiera bola nameraná belosť pred a po urýchlenom starnutí svetlom.

Odolnosť voči vlhkosti a vode

Skúšobné vzorky boli vystavené pôsobeniu zvýšenej vlhkosti tak, že boli vložené medzi dva hárky filtračného papiera Whatman formátu A4, naklimatizované na 92% relatívnu vlhkosť a vložené medzi 2 dosky z plexiskla tiež formátu A4. Dosky boli zaťažované 5 kg závažími a doba pôsobenia bola 2 hodiny, 4 hodiny a 24 hodín. Po vybratí boli skúšobné vzorky vysušené voľne na vzduchu a bola zameraná optická hustota potlačených plôch vzoriek a tiež sme sledovali, či nedošlo k odtlačeniu farby na filtračné papiere.

Ďalším spôsobom sledovania odolnosti voči vode bolo úplné ponorenie skúšobných vzoriek do nádoby s vodou na 5 minút a na 1 hodinu. Po vysušení vzoriek sme zmerali optickú hustotu potlačených plôch.

Odolnosť voči oderu

Odolnosť voči oderu sme robili na skúšobnom prístroji Taber-Abraser vo firme Neografia, a. s. v Martine. Skúšobné potlačené plochy boli kruhové, s priemerom 35 mm. Odierali sa voči nepotlačenému papieru rozmerov približne 60×210 mm, počet oderových cyklov bol 100.

Na 6 skúšobných vzorkách z každej tlačiarne sme merali reflexnú optickú hustotu potlačenej plochy pred odieraním a po odere. Z desiatich meraní sa pre každú vzorku vypočítal aritmetický priemer.

Adhézia tonera

Pri určovaní adhézie – čiže väzobnej pevnosti potlačeného obrazca k papieru – sme vychádzali z predbežnej európskej normy STN P ENV 12283 pre tlačový a kancelársky papier „Určenie adhézie tonera“. Norma je určená pre rozmnožovacie stroje používajúce suchý toner, ako sú kopírovacie stroje a laserové tlačiarne. Skúšobné vzorky sme vytvorili vytlačením plných čiernych pruhov šírky 30 mm rovnobežných s dlhšou stranou hárku papiera. Potlačené čierne plochy sme podrobili skúške vytrhávania v prístroji Grafotechna za podmienok určených normou.

Bola nameraná reflexná optická hustota potlačenej plochy pred a po skúške. Adhézia tonera sa vypočíta pre každú vzorku z rovnice $T = D/D_{\text{plná čiara}}$, kde D je priemerná optická hustota skúšanej vzorky po skúške, $D_{\text{plná čiara}}$ je priemerná optická hustota pred skúškou.

Pri papieri s veľmi dobrou adhéziou tonera môže hodnota T prekročiť jednotku, čo je dôsledkom toho, že tlačový olej môže zvýšiť optickú hustotu čiernej plochy, ak nedôjde k vytrhávaniu tonera.

3.3. Odolnosť voči starnutiu

Odolnosť voči starnutiu (S) sa udáva podľa ČSN 50 0375 ako

$$S = \frac{X_s}{X_n} \cdot 100 [\%]$$

kde X_s je hodnota sledovanej vlastnosti po starnutí a X_n je hodnota tej istej vlastnosti skúšanej na vzorkách v pôvodnom stave.

4. VÝSLEDKY A DISKUSIA

4.1. Zmeny reflexnej optickej hustoty pri urýchlennom starnutí teplom *Starnutie suchým teplom pri 103 °C*

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti pôvodnej neostarnutej vzorke papiera pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlennom starnutí pri 103 °C po 3, 6, 12 a 24 dňoch sú uvedené na obrázku 1.

Z nameraných hodnôt pre laserovú tlačiareň vyplýva, že optická hustota sa pri starnutí suchým teplom veľmi mierne zvyšovala po 3, 6 a 12 dňoch a mierne sa znížila po 24 dňoch starnutia. Z pohľadu štatistického vyhodnotenia však tieto zmeny nie sú významné. Optická hustota pôvodnej neostarnutej vzorky má priemernú hodnotu 1,446; pre interval spoľahlivosti $\alpha = 0,05$ platí rozpätie hodnôt <1,417–1,475>. Priemerná hodnota optickej hustoty po 3 dňoch starnutia je 1,461 – teda táto hodnota spadá do uvedeného intervalu spoľahlivosti.

Rovnaké konštatovanie platí aj pre výsledky starnutia po 6, 12 a 24 dňoch. Optická hustota všetkých vzoriek po urýchlennom starnutí spadá do príslušného intervalu spoľahlivosti.

Na základe nameraných údajov môžeme jednoznačne konštatovať, že urýchlené starnutie suchým teplom pri 103 °C počas 3, 6, 12 a 24 dní nemalo na zmenu reflexnej optickej hustoty štatisticky významný vplyv.

Svedčia o tom aj hodnoty odolnosti voči starnutiu, pohybujúce sa v rozmedzí 98,554–100,97 %, poukazujúce na to, že optická hustota si aj po ostarnutí zachováva prakticky pôvodné hodnoty a mení sa štatisticky len nevýznamne (tabuľka 1).

Hodnoty odolnosti starnutia záznamov vyhotovených ink-jetovou tlačiarňou sa pohybujú v rozmedzí 93,18–97,14 % z pôvodných hodnôt. Aj tieto hodnoty sú veľmi vysoké a poukazujú na vysokú odolnosť záznamov voči starnutiu suchým teplom. Na druhej strane treba konštatovať, že odolnosť je približne o 3–5 % nižšia v porovnaní so záznamom z laserovej tlačiarne.

Hodnoty odolnosti ihličkovej tlačiarne voči starnutiu suchým teplom sú najnižšie z testovaných tlačiarňí. Po 3 dňoch klesá odolnosť z pôvodnej hodnoty na 94,54 % a po 24 dňoch urýchlenného starnutia o 12 % na hodnotu 88,08 % pôvodnej hodnoty.

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti vzorke papiera ostarnutej spolu s potlačenou plochou pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlennom starnutí pri 103 °C po 3, 6, 12 a 24 dňoch sa pre-

javili podobne ako v predchádzajúcom prípade. Z nameraných hodnôt vyplýva, že pre laserovú tlačiareň sú hodnoty reflexnej optickej hustoty po 3, 6 a 12 dňoch urýchleného starnutia dokonca mierne vyššie oproti pôvodným neostarnutým vzorkám. Hodnota po 24 dňoch starnutia vykazuje pokles len o 1,8 % a hodnota optickej hustoty 1,426 spadá do intervalu 95% spoľahlivosti; ide teda o štatisticky nevýznamnú zmenu.

Aj pri tomto spôsobe starnutia sa prejavuje mierne nižšia odolnosť záznamov ink-jetovej tlačiarne oproti laserovej tlačiarne – pôvodná optická hustota mierne poklesla na hodnoty pohybujúce sa v rozmedzí 99,2–95,1 % pôvodnej.

Aj v tomto prípade vykazuje najvyšší pokles reflexná optická hustota záznamov ihličkovej tlačiarne a dosahuje 94,75 % po 3 dňoch a 86,95 % pôvodnej hodnoty po 24 dňoch urýchleného starnutia.

4.2. Starnutie vlhkým teplom pri 80°C a 65% relatívnej vlhkosti

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti pôvodnej neostarnutej vzorke papiera pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlenom starnutí 80 °C, 65 % RV po 3, 6, 12 a 24 dňoch sú uvedené na obrázku 2.

Z nameraných hodnôt pre laserovú tlačiareň jednoznačne vyplýva, že optická hustota sa pri starnutí vlhkým teplom počas 3, 6, 12 a 24 dní starnutia prakticky vôbec nemenila a zachovávala si 99,72–100,73 % pôvodnej hodnoty.

Hodnoty odolnosti starnutia záznamov vyhotovených ink-jetovou tlačiarňou sa pohybujú v rozmedzí 93,66–94,11 % z pôvodných hodnôt – podobne ako pri starnutí suchým teplom. Hoci sú tieto hodnoty veľmi vysoké a poukazujú na vysokú odolnosť záznamov voči starnutiu vlhkým teplom, treba konštatovať, že odolnosť je približne o 6,4 % nižšia v porovnaní so záznamom z laserovej tlačiarne.

Hodnoty odolnosti ihličkovej tlačiarne voči starnutiu vlhkým teplom sa pohybujú prakticky na rovnakej úrovni ako pre ink-jetovú tlačiareň – 93,47–96,78 % pôvodnej hodnoty.

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy, merané oproti vzorke papiera ostarnutej spolu s potlačenou plochou pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlenom starnutí 80 °C, 65 % RV po 3, 6, 12 a 24 dňoch, sa pohybujú v tom istom rozmedzí ako zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti pôvodnej neostarnutej vzorke papiera.

4.3. Zmeny reflexnej optickej denzity pri urýchlenom starnutí svetlom

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti pôvodnej neostarnutej vzorke papiera pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlenom starnutí svetlom po 15, 30, 50 a 70 hodinách sú uvedené na obrázku 3.

Z nameraných hodnôt pre laserovú tlačiareň jednoznačne vyplýva, že optická hustota sa pri starnutí svetlom počas 15, 30, 50 a 70 hodín starnutia prakticky vôbec nemenila a zachovala si 99,38–102,31 % pôvodnej hodnoty.

Rovnaké konštatovanie platí aj pre záznamy z ink-jetovej tlačiarne – 97,71–101,87 % pôvodnej hodnoty po starnutí svetlom.

Vplyv urýchleného starnutia svetlom sa však významne prejavil na zmeny optickej hustoty záznamov z ihličkovej tlačiarne. Táto poklesla na 74,62–85,28 % pôvodnej hodnoty, čo je v porovnaní s obidvomi predchádzajúcimi tlačiarňami značný rozdiel – odolnosť záznamov ihličkovej tlačiarne voči starnutiu svetlom je teda až o 25 % nižšia ako pre laserovú a ink-jetovú tlačiareň.

Zmeny reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy merané oproti vzorke papiera ostarnutej spolu s potlačenou plochou pre laserovú, ink-jetovú a ihličkovú tlačiareň pri urýchlenom starnutí svetlom sú podobné ako v predchádzajúcom prípade – prakticky žiadne zmeny pre záznamy laserovej a ink-jetovej tlačiarne a približne 25% pokles hodnôt reflexnej optickej hustoty záznamu pre ihličkovú tlačiareň.

4.4. Odolnosť voči vlhkosti a vode

Odolnosť voči vlhkosti

Zmeny reflexnej optickej hustoty záznamov z tlačiarňí v tesnom kontakte (zaťaženie 5 kg na formát A4), s vlhkými hárkami naklimatizovanými pri 92 % relatívnej vlhkosti po 2, 4 a 24 hodinách, poukazujú na pomerne veľmi vysokú odolnosť záznamov všetkých tlačiarňí voči vlhkosti – 93,43–97,16 % pôvodnej hodnoty; mierne vyššia odolnosť voči pôsobeniu vlhkosti na záznamy sa prejavuje pri laserovej tlačiarňi (96,88–97,16 %) v porovnaní s ink-jetovou (94,11–95,78 %) a ihličkovou tlačiarňou (93,43–95,44 %), ktoré vykazujú prakticky rovnaké hodnoty.

Odolnosť voči vode

Zmeny reflexnej optickej hustoty záznamov z tlačiarňí, ponorených do vody na 5 minút a 1 hodinu, merané po vysušení hárkov papiera na vzduchu, tiež poukazujú na pomerne vysokú odolnosť záznamov z laserovej tlačiarne voči vode za daných podmienok. Hodnoty optickej hustoty po namočení a vysušení dosahujú 96,88 a 97,25 % pôvodných. Najnižšia odolnosť voči vode bola zaznamenaná pre ink-jetovú tlačiareň – 90,11 a 92,37 %, o niečo vyššia pre ihličkovú – 92,35 a 94,12 % pôvodnej hodnoty.

4.5. Mechanická odolnosť

Odolnosť voči oderu

Hodnoty reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy pred odieraním a po odere sú uvedené v tabuľke 2. Odolnosť voči oderu záznamov z laserovej tlačiarne dosahovala 90,96 %, z ink-jetovej tlačiarne 66,12 % a ihličkovej tlačiarne 98,5 % pôvodnej hodnoty reflexnej optickej hustoty. V tomto prípade boli najlepšie výsledky dosiahnuté pri záznamoch z ihličkovej tlačiarne.

Určenie adhézie tonera

Hodnoty reflexnej optickej hustoty potlačenej plochy na určenie adhézie tonera sú uvedené v tabuľke 3. Ako sme konštatovali, pre papiere s veľmi dobrou adhéziou tonera môže pomer hodnôt po meraní k hodnotám pred meraním prekročiť jednotku. To je dôsledok toho, že tlačový olej môže zvýšiť optickú hustotu čiernej plochy, ak nedôjde k vytrhávaniu tonera.

K takémuto stavu došlo pri záznamoch z laserovej a ihličkovej tlačiarne – hodnota adhézie tonera pre laserovú tlačiareň bola 1,27 a pre ihličkovú 1,08 – kým pre ink-jetovú tlačiareň bola nameraná hodnota 0,97.

Na základe nameraných údajov môžeme teda konštatovať, že adhézia tonera pre záznamy zo všetkých testovaných tlačiarň dosahovala výbornú kvalitu.

5. ZÁVERY

Používanie nových informačných technológií – a tiež s tým súvisiace vyhotovovanie záznamov vo väčšine prípadov pomocou tlačiarň pripojených k počítačom – sa dnes stalo už samozrejmosťou. Klasické delenie záznamov vyhotovovaných dlhé roky na písacích strojoch na originál (prvopis) a kópiu, vyhotovenú na priekleповý papier pomocou kopirovacích papierov, stratilo svoje opodstatnenie a dnes každý záznam, vyhotovený na tlačiarňi pripojenej k počítaču, má rovnakú kvalitu a z hľadiska technického vyhotovenia je vlastne originálom.

Keďže písomnosti získané takýmto spôsobom sa stávajú potenciálnymi archívnymi dokumentmi, z hľadiska ochrany nás zaujímajú predovšetkým ich kvalita a odolnosť voči starnutiu.

Na testovanie sme zvolili záznamy vyhotovené v súčasnosti na najpoužívanejších tlačiarňach pripojených k počítačom – laserovej, ink-jetovej a ihličkovej s príslušnými štandardnými tonermi, resp. páskou, ktoré tieto tlačiarne používajú. Sledovali sme zmeny reflexnej optickej hustoty pôvodných neostarnutých vzoriek a vzoriek podrobených príslušnému urýchlenému starnutiu, zvýšenej vlhkosti či vode a mechanickým testom.

Ako podložka na vyhotovenie záznamu slúžil bežný kancelársky papier – Maestro Standard – ktorý sa odporúča na vyhotovovanie záznamov uvedenými tlačiarňami.

Na simuláciu prirodzeného starnutia boli použité metódy urýchleného starnutia suchým teplom pri 103 °C a vlhkým teplom pri 80 °C, 65 % relatívnej vlhkosti, ako aj svetlom strednotlakovej ortuťovej výbojky s luminofórom HPL-N s výkonom 400 W zn. Philips. Svetelný výkon lampy vo viditeľnej oblasti bol 80 000 luxov a v oblasti UV-A bol výkon 30 W/m².

Meranie reflexnej optickej denzity sa uskutočnilo meraním potlače oproti pôvodnej vzorke podložky – neostarnutého papiera, ako aj oproti vzorke papiera ostarnutej spolu s potlačenou plochou.

Výsledky odolnosti voči starnutiu teplom a svetlom sú sumarizované v tabuľke 4. Vyplýva z nich celkom jednoznačne, že najvyššiu odolnosť voči starnutiu vykazujú záznamy vyhotovené laserovou tlačiarňou. Aj po urýchlenom starnutí si zachovali prakticky 100 % hodnoty pôvodnej reflexnej hustoty.

Len o veľmi málo sa líši od nich celková odolnosť voči starnutiu záznamov vyhotovených ink-jetovou tlačiarňou. Tieto si po starnutí zachovali 97,4 % hodnoty pôvodnej reflexnej optickej hustoty; vzhľadom na to, že tento pokles nie je väčší ako 5 %, možno považovať aj záznamy ink-jetovej tlačiarne za stabilné, stále a trvanlivé.

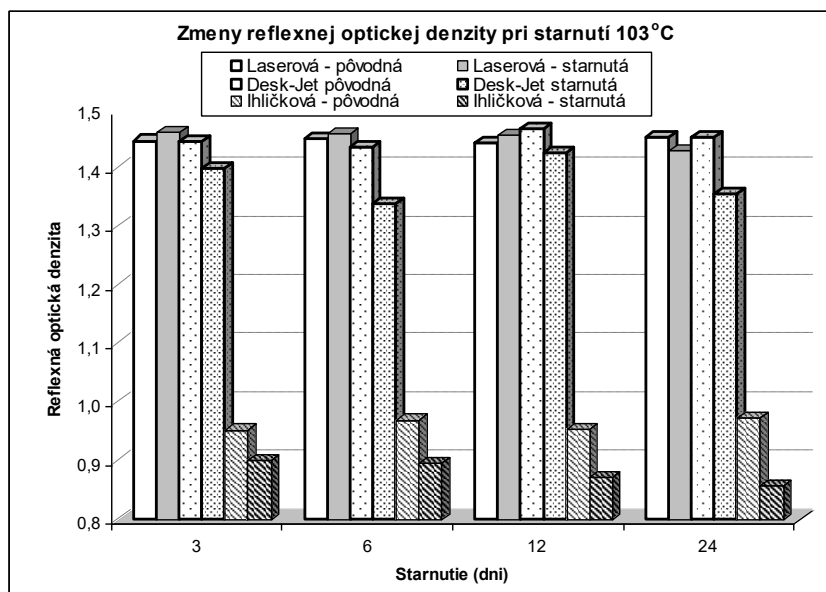
Naproti tomu priemerný pokles odolnosti voči starnutiu záznamov vyhotovených ihličkovou tlačiarňou je približne o 13,6 % a reflexná optická hustota po starnutí dosahuje hodnotu 86,36 % pôvodnej.

Na základe získaných výsledkov môžeme uviesť, že spomedzi vybraných testovaných tlačiarň záznamy vyhotovené ihličkovou tlačiarňou dosahovali najnižšiu odolnosť voči starnutiu.

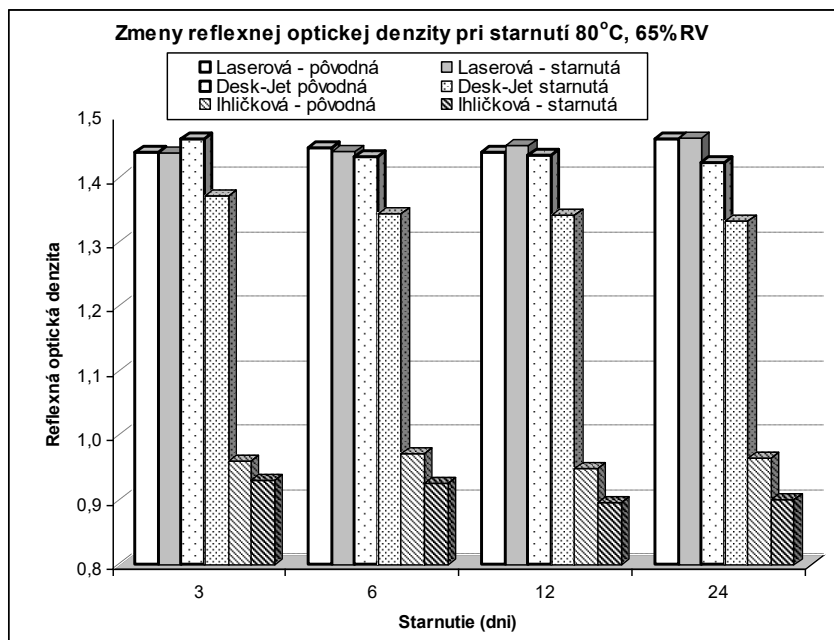
Z nameraných výsledkov vyplýva pomerne veľmi vysoká odolnosť záznamov všetkých tlačiarň voči vlhkosti, kde optická hustota po kontakte vo vlhkom prostredí dosahuje 93,43–97,16 % pôvodnej hodnoty. Podobné konštatovanie možno aplikovať aj na odolnosť záznamov testovaných tlačiarň voči vode za daných podmienok.

Na záver môžeme konštatovať, že celková odolnosť voči starnutiu záznamov vyhotovených tromi testovanými tlačiarňami poukazuje na najvyššiu stálosť a trvanlivosť záznamov vyhotovených laserovou tlačiarňou. Rovnako môžeme za stále a trvanlivé považovať záznamy vyhotovené za daných podmienok inkjetovou tlačiarňou. Odolnosť záznamov vyhotovených ihličkovou tlačiarňou je približne o 10–13 % nižšia v porovnaní s laserovou a inkjetovou tlačiarňou.

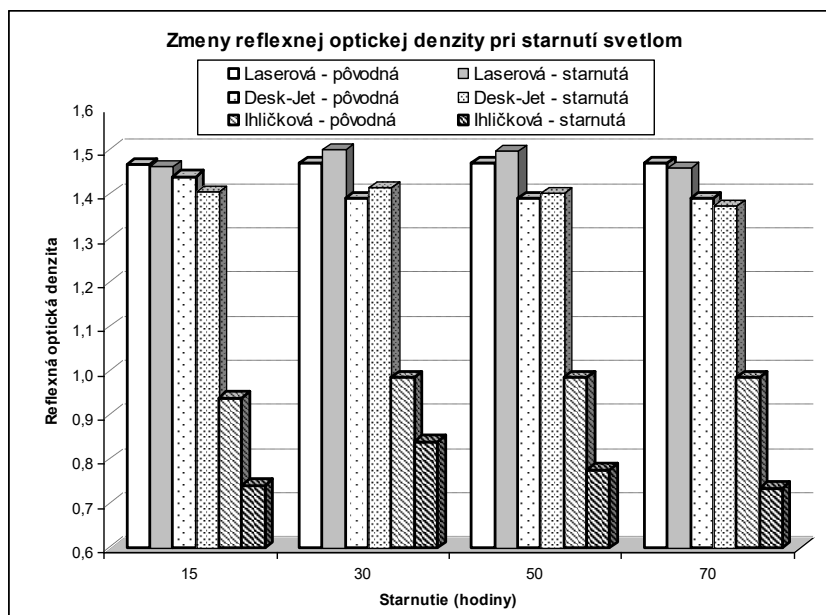
Obrázok č. 1

Obrázok č. 2

Obrázok č. 3

Tabuľka č. 1

Zmeny optickej denzity pri urýchlennom starnutí 103 °C

**Hodnoty optickej hustoty potlačenej plochy
merané oproti pôvodnej nestarnej vzorke papiera**

Typ tlačiarne: laserová Laser Jet 4P

Typ náplne: HP LaserJet Toner Cartridge 92274A

Papier: alkalický pre laserové tlačiarne MAESTRO STANDARD

Typ meracieho zariadenia: X-RITE 428

Reflexná optická denzita

	Pôvodná denzita	Starnutie 3 dni	Pôvodná denzita	Starnutie 6 dní	Pôvodná denzita	Starnutie 12 dní	Pôvodná denzita	Starnutie 24 dní
	1,382	1,420	1,394	1,450	1,361	1,420	1,390	1,410
	1,392	1,430	1,405	1,510	1,375	1,430	1,403	1,460
	1,414	1,470	1,433	1,490	1,407	1,440	1,402	1,450
	1,477	1,460	1,485	1,490	1,476	1,410	1,472	1,420
	1,468	1,510	1,473	1,480	1,443	1,470	1,475	1,460
	1,413	1,430	1,407	1,440	1,443	1,460	1,454	1,450
	1,460	1,490	1,446	1,450	1,453	1,510	1,454	1,440
	1,432	1,460	1,458	1,370	1,470	1,450	1,473	1,430
	1,509	1,460	1,484	1,450	1,494	1,490	1,483	1,390
	1,514	1,480	1,513	1,470	1,504	1,490	1,511	1,400
Average	1,446	1,461	1,450	1,460	1,443	1,457	1,452	1,431
St.dev.	0,047	0,028	0,040	0,039	0,048	0,033	0,040	0,025
Confid.	0,029	0,018	0,025	0,024	0,030	0,020	0,025	0,016

interval spoľahlivosti alfa = 0,05

Pôvodná denzita	<	1,417	1,446	1,475	>
Denzita po starnutí 3 dni	<	1,443	1,461	1,479	>
Starnutie % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$			101,037		
Pôvodná denzita	<	1,425	1,450	1,474	>
Denzita po starnutí 6 dní	<	1,436	1,460	1,484	>
Starnutie % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$			100,690		
Pôvodná denzita	<	1,413	1,443	1,472	>
Denzita po starnutí 12 dní	<	1,437	1,457	1,477	>
Starnutie % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$			100,970		
Pôvodná denzita	<	1,427	1,452	1,477	>
Denzita po starnutí 24 dní	<	1,415	1,431	1,447	>
Starnutie % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$			98,554		

Tabuľka č. 2

**Odolnosť voči oderu
vyjadrená ako zmena reflexnej optickkej denzity pred a po meraní**

Typ tlačiarne: laserová Laser Jet 4P

Typ náplne: HP LaserJet Toner Cartridge 92274A

Typ tlačiarne: HP DeskJet 640C

Typ náplne: Black HP 51629A

Typ tlačiarne: Epson LQ-300, ihličková

Typ náplne: páska LQ-300

Papier: alkalický pre laserové tlačiarne MAESTRO STANDARD

Typ meracieho zariadenia: X-RITE 428

Reflexná optická denzita

	Laserová Denzita		Ink-Jetová Denzita		Ihličková Denzita	
	pred oderom	po odere	pred oderom	po odere	pred oderom	po odere
	2,130	2,060	2,410	1,550	1,490	1,478
	2,300	2,160	2,500	1,930	1,518	1,510
	2,330	1,930	2,430	1,510	1,555	1,502
	2,250	2,050	2,430	1,520	1,486	1,483
	2,390	2,270	2,470	1,600	1,541	1,499
	2,430	2,110	2,520	1,650	1,545	1,526
Average	2,305	2,097	2,460	1,627	1,523	1,500
St.dev.	0,107	0,114	0,044	0,158	0,029	0,018
Confid.	0,086	0,092	0,035	0,126	0,024	0,014

Odolnosť voči oderu % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$	Laserová tlačiareň
	90,96
Odolnosť voči oderu % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$	Ink-Jetová tlačiareň
	66,12
Odolnosť voči oderu % = $(D_{po}/D_{pred}) * 100$	Ihličková tlačiareň
	98,50

Tabuľka č. 3

Určenie adhézie tonera

Typ tlačiarne: laserová Laser Jet 4P

Typ náplne: HP LaserJet Toner Cartridge 92274A

Typ tlačiarne: HP DeskJet 640C

Typ náplne: Black HP 51629A

Typ tlačiarne: Epson LQ-300, ihličková

Typ náplne: páska LQ-300

Papier: alkalický pre laserové tlačiarne MAESTRO STANDARD

Typ meracieho zariadenia: X-RITE 428

Reflexná optická denzita

	Laserová Denzita		Ink-Jetová Denzita		Ihličková Denzita	
	pred oderom	po odere	pred oderom	po odere	pred oderom	po odere
	1,382	1,787	1,473	1,435	0,974	1,056
	1,375	1,724	1,466	1,439	0,979	1,086
	1,378	1,752	1,471	1,433	0,964	1,038
	1,381	1,769	1,468	1,432	0,923	0,989
	1,379	1,727	1,477	1,417	0,950	0,998
Average	1,379	1,752	1,471	1,431	0,958	1,033
St.dev.	0,003	0,027	0,004	0,008	0,022	0,040
Confid.	0,002	0,022	0,003	0,007	0,018	0,032

Adhézia tonera $T = (D_{po}/D_{pred})$	Laserová tlačiareň
	1,27
Adhézia tonera $T = (D_{po}/D_{pred})$	Ink-Jetová tlačiareň
	0,973
Adhézia tonera $T = (D_{po}/D_{pred})$	Ihličková tlačiareň
	1,08

6. POUŽITÁ LITERATÚRA

Archival Copies of Norwell M. M. Jones. Thermofax, Verifax and Other Unstable Records, National Archives Technical Information Paper, No. 5, Washington, D. C. 1990.

HANUS, J. – MINÁRIKOVÁ, J.: Vyhodnotenie stálosti grafických záznamov vytvorených digitálnou tlačou niektorými typmi tlačiarňí. Výskumná správa. Slovenský národný archív, Bratislava 2001, 18. s., 28 príloh.

HAVLÍNOVÁ, B. – BREZOVÁ, V. – HORNÁKOVÁ, L. – MINÁRIKOVÁ, J. – ČEPPAN, M.: Investigation of paper ageing – a search for archive paper. Journal of Materials Science, 37, 2002, s. 1–6.

LECLERC, F. – DUHAMEL, M. – VALETTE, N.: A Study on Photocopies Stability with Time. International Congress on Advances in non impact printing technologies, Portland, 7, 1991.

MARAVAL, M. – FLIEDER, F.: La stabilité des encres d'imprimerie. Les documents graphiques et photographiques, Analyse et conservation. Travaux du Centre de Recherches sur la conservation des documents Graphiques 1991–1993, Paris, s. 163–206.

KOVALČÍKOVÁ, M.: Starnutie a hodnotenie starnutia grafických obrazov. Diplomová práca, Chemickotechnologická fakulta STU, Katedra polygrafie a aplikovanej fotochémie, Bratislava 2001, 94 s.

RAGAUSKAS, A. – LUCIA, A. L.: Understanding the Mechanisms of Color Bleaching. American Ink Maker, apríl 1998, s. 52–58.

WIGHT, P.: Issues in Ink Image Stability IS&TsNIP16: 2000 International Conference on Digital Printig Technologies, s. 86–89.

www.knaw.nl/ecpa/publ/jurgens.html, Preservation of Ink-jet Hardcopies, Investigation by Martin C. Jurgens for the Capstone Project, Rochester, NY (1999).

<http://www.pcrevue.sk>, Laserové tlačiarne, PC Revue č. 6/1999.

<http://www.pcrevue.sk>, Atramentové tlačiarne, PC Revue č. 10/2000.

EVALUATION OF THE PERMANENCE OF BLACK&WHITE RECORDS MADE BY MATRIX, INK-JET AND LASER PRINTERS

Jozef Hanus, Jarmila Mináriková, Bohuslava Havlínová

The aim of the study was evaluation of the permanence of black&white records created by digital print from the point of view of their permanence during longlasting storage, i.e. from the point of view of protection the potential future archival documents. Nowadays there have been used new digital non-contact technologies to create graphical records. These printing techniques are used to create written documents by all types of computer printers, i.e. in the offices of state and public administration which can potentially become archival documents. The study followed the permanence of records

created by matrix, laser and ink-jet printers made on common office paper recommended for the use with these printers. The samples were tested by accelerated ageing by dry and wet heat and light; the permanence of records was evaluated by the changes in reflexive optical density. Except this, there was observed the resistance of records against water, abrasion and adhesion of toner to base. All tests were carried on according to standards and statistically evaluated. According to experimental results, we can prove the whole resistance against ageing of records made by three tested printers, has been presented by laser printer because of the highest permanence of the records made by it. The records made by ink-jet printer can also be considered as permanent under the same testing conditions. The permanence of records made by matrix printer is about 10–13 % lower in comparison with the two previous.

Translated by Ema Draškabová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

KARTOUS, P. – VRTEL, L.: *HERALDICKÝ REGISTER SLOVENSKEJ REPUBLIKY II*. Vydalo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky vo Vydavateľstve Matice slovenskej, Martin 2001, 274 s.

S odstupom jedného roka sa na slovenský knižný trh dostala nová heraldická publikácia – druhý zväzok Heraldického registra. Hoci sme základnú charakteristiku projektu priblížili už v recenzii prvého zväzku registra, považujeme za vhodné stručne si ju zrekapitulovať. Cieľom šesťzväzkovej edície je sprístupnenie kompletnej databázy Heraldického registra Slovenskej republiky, ktorý obsahuje centrálnu evidenciu štátnej, mestskej, obecnej, občianskej a inštitucionálnej heraldickej symboliky na Slovensku. Edícia publikácií postupne sprístupňuje najširšej verejnosti kompletnú databázu Heraldického registra Slovenskej republiky – súčasnú oficiálnu podobu erbov a vlajok miest, obcí, osôb, cirkevných hodnostárov a inštitúcií. Register okrem výsledkov práce Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky približuje aj výstupy práce Heraldického kolégia, združenia pre výskum a tvorbu občianskych erbov. V súčasnosti register obsahuje databázu textových a obrazových informácií o komunálnej symbolike približne 1850 miest a obcí z celkového počtu 138 miest a 2 745 obcí Slovenskej republiky. Omnoho menším počtom je v registri zastúpená oblasť občianskej heraldiky, táto predstavuje vyše 100 občianskych erbov.

Prvý zväzok Heraldického registra Slovenskej republiky predstavil symboliku 452 miest a obcí. Tieto neboli z databázy vybrané mechanicky podľa abecedy alebo podľa dátumu ich registrácie, ale autori vytvorili reprezentatívny výber, ktorý proporčne pokrýval lokality zo všetkých oblastí Slovenska a zároveň predstavil rôzne časové horizonty, v ktorých boli registrované, čím čitateľovi ponúkli možnosť spoznať a porovnať rôzne tendencie a trendy vývoja komunálnej heraldickej symboliky. Navlas rovnaký prístup si autori zvolili aj pri koncipovaní druhého zväzku registra. Na publikovanie tentoraz vybrali erby a vlajky 412 miest a obcí. Celok je usporiadaný abecedne bez ohľadu na teritoriálnu príslušnosť alebo charakter daného sídla. Erby a vlajky sú publikované na dvojstránkach po štyroch, pričom na pravej strane je umiestnený erb, názov mesta alebo obce a okresu. Farebnú kresbu erbu dopĺňa jeho slovný blazon. Ľavá strana obsahuje vyobrazenie vlajky a jednotný poznámkový aparát. Tento uvádza pôvod erbu (heraldický prameň, z ktorého erb vychádza), iniciály autora heraldického návrhu a autora výtvarného riešenia erbu, dátum a číslo uznesenia mestského alebo obecného zastupiteľstva, ktorým boli prijaté mestské alebo obecné symboly a signatúru Heraldického registra Slovenskej republiky s rokom, v ktorom sa vykonala ich registrácia. Kresby sú položené na kolmý hnedý pruh, prechádzajú-

ci vonkajšími okrajmi dvojstránky. Grafické riešenie je rovnaké ako v prvom zväzku s jediným rozdielom – na ľavej strane pribudli vodorovné čiary, ktoré slúžia na lepšie vizuálne odčlenenie jednotlivých textov. Druhá časť publikácie obsahuje 48 vyobrazení občianskych erbov s príslušným blazonom, menami autorov výtvarných návrhov a signatúrou. Aj tentoraz absentuje akékoľvek formálne odčlenenie oboch častí registra.

Zatiaľ čo prvý zväzok Heraldického registra obsahoval stať objasňujúcu základné pravidlá heraldickej tvorby a úvod do problematiky odbornej heraldickej terminológie, druhý zväzok podáva vstupnú informáciu o problematike komunálnej vexilológii. Ladislav Vrtel na pomerne malom priestore v zhustenej podobe prináša základné informácie o historickom vývoji vexíl a definuje ich jednotlivé základné typy. Ťažisková časť state je venovaná priamo slovenskej komunálnej vexilológii, ktorej renesancia priamo súvisí s renesanciou slovenskej heraldickej tvorby a je neoddeliteľne spätá s činnosťou Heraldickej komisie. Autor poskytuje stručný prehľad jednotlivých etáp riešenia podoby mestských a obecných vexíl v minulosti až po súčasne platnú koncepciu tvorby a používania vexíl v komunálnej symbolike na Slovensku. Slovom a kresbou sú definované základné typy vexíl, ktoré predstavuje vlajka, zástava a koruhva. Autor ďalej definuje menej často používané typy vexíl – krátku vlajku, heraldickú (znakovú) zástavu a štandardu.

Publikáciu uzatvára zoznam miest a obcí, zoznam občianskych erbov a zoznam inštitucionálnych erbov, pričom všetky tri zoznamy sú spoločné pre obidva zväzky Heraldického registra. Ďalej nasleduje zoznam skratiek autorov erbov a prehľad základnej slovenskej heraldickej a vexilologickej literatúry, ktorý rozširuje literatúru použitú v poznámkovom aparáte úvodnej štúdie o komunálnej vexilológii. Vecný register rovnako ako v prvom zväzku obsahuje všetky kľúčové slová z použitých blazonov. K týmto sú priradené názvy všetkých miest, obcí, osôb a inštitúcií, v erbe ktorých sa kľúčové slova vyskytujú, čím okrem ľahšej identifikácie neznámeho erbu čitateľ získa možnosť porovnania výskytu jednotlivých heraldických a heraldických figúr, ako aj prehľad o ich počte, pestrosti a variabilite. Aj vecný register zohľadňuje obsah oboch už vydaných zväzkov, čím prispieva k jednoduchšej a pohodlnejšej orientácii v diele bez nutnosti listovania v jednotlivých zväzkoch.

Už typografické riešenie prvého zväzku bolo na vysokej úrovni, ale použitím kvalitnejšieho bieleného papiera a vhodnejších farieb sa ešte zlepšilo. Výrazný kvalitatívny posun nastal predovšetkým pri farbách, ktoré na rozdiel od prvého zväzku tento raz zodpovedajú kalibrovaným heraldickým čistým farbám a nevýkazujú žiadne nežiaduce odchýlky smerom k farebným odtieňom.

Samotný obsah publikácie v omnoho väčšej miere než pri prvom zväzku vyvoláva podnety na kvantifikácie najrôznejšieho druhu, ktoré sa týkajú predovšetkým formálnej podoby erbov a vexíl. Kým výtvarné stvárnenie vexíl vychádza prioritne z typu sídla (rozlíšenie vo forme zástrihov listu), následne z farebnosti príslušných erbov a s výnimkou niekoľkých prípadov (v tomto zväzku registra Bánovce nad Bebravou, Bernolákovo, Bijacovce, Čáry, Dobšiná, Gelnica, Kovarce, Križovany, Leles, Liptovská Štiavnica, Mošovce, Nálepko, Nenince,

Nová Baňa, Prakovce, Rybany, Topoľčany, Veľký Krtíš, v predchádzajúcom zväzku napríklad Dechtice, Gerlachov, Nesvady, Podhradie, Poproč a viacero ďalších) rešpektuje štandardné členenie plochy listu v podobe farebnej a veľkostnej kombinácie pozdĺžnych pruhov. Pri erboch je možnosť výtvarnej podoby omnoho voľnejšia a v prípade neexistencie historického erbu alebo neexistencie záväznej farebnej predlohy historického erbu je v podstate viazaná iba heraldickými konvenciami. Doteraz publikovaný výber 864 erbov z kompletnej databázy (čo predstavuje viac ako polovicu doteraz registrovaných komunálnych erbov a menej ako tretinu erbov všetkých jestvujúcich miest a erbov na Slovensku) už poskytuje skvelú príležitosť na porovnanie viacerých parametrov – či už ide o motivačné faktory tvorby nových erbov, rozdiely v obsahovej náplni novotvarov erbov a historických erbov, alebo porovnanie a kvantifikáciu frekvencie farebnosti, symboliky, ako aj mnohých ďalších vlastností.

Prezentovanú publikáciu v žiadnom prípade nemožno hodnotiť solitérne, ale iba ako súčasť rozsiahleho projektu, ktorý sa pre oblasť komunálnej heraldiky uzatvorí až po vydaní posledného zväzku série. Ale ani v tom prípade nebude možné hovoriť o definitívnej podobe slovenskej komunálnej heraldiky, pretože táto sa nestane nemennou a bude ju možno fixovať iba v definovanom časovom horizonte, nie globálne. Komunálna heraldická tvorba zostane aj v budúcnosti živou práve kvôli možnosti ďalších zmien a doplnkov nielen v dôsledku zmeny postojov miest a obcí voči používaným erbom, ale predovšetkým kvôli najrôznejším územno-správnym zmenám, ktorých dôsledkom bude vytvorenie nových obcí a miest alebo zánik obcí či vznik nových mestských častí. V každom prípade však už druhý zväzok Heraldického registra pomáha precizovať obraz súčasnej slovenskej komunálnej heraldiky presnejšie než to bolo možné po vydaní pilotného zväzku.

Igor Graus

KREDATUSOVÁ, A.: *PROBSTNEROVCI Z NOVEJ LUBOVNE A JAKUBIAN*. Martin 2002, 88 s.

Rozsahom nevelká, obsahom však pozoruhodne výrečná knižka. Zverejňuje obsažnú výpoveď informovanej archivárky o poprednej spišskej rodine, a to v časovom oblúku od začiatku vymaňovania sa v 18. storočí z poddanskej chudoby cez čínorodý vzostup medzi podnikateľov, nobilitáciu v roku 1833 a strácajúcu sa životnú silu až po zánik mužskej línie v polovici 20. storočia.

Nepochybne stojí za zmienku, že knižka získala už ako diplomová práca v roku 2001 cenu rektora Univerzity Komenského v Bratislave, a že jej upravenej rukopisnej podobe patrí tiež prvé miesto v súťaži, ktorú vypísala v rovnakom roku Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť o najlepšiu genealogickú prácu. Je to skutočne vitálny genealogický skupinový portrét mužov a žien, kto-

rých potomci na Spiši síce už nežijú, ale ktorých priezvisko rezonuje doteraz niektorými názvami v Levoči a jej bezprostrednom okolí. Napríklad známa dlhá a mimoriadne frekventovaná spojnica, ktorá sa vinie od predbránia niekdajšej Dolnej brány popri južnej časti levočských mestských hradieb aj bývalej kúrii Probstnerovcov po Hornú (Košickú) bránu, sa nazýva už takmer sto rokov Probstnerovou cestou. Rovnaké meno si zachováva tiež jedna „z najkvalitnejších lesných komunikácií“ v súčasnom vojenskom výcvikovom priestore Javorina zasahujúcim až do chotára mesta. V levočskom štátnom oblastnom archíve zachováva zase stopy Probstnerovcov, opakovane vstupujúcich najmä v 19. storočí ovplyvňujúcim spôsobom do hospodárskeho, politického a kultúrneho diania v Levoči, na Spiši aj mimo neho, torzo Archívu Probstnerovcov z Novej Ľubovne a Jakubian.

Práve inventarizácia spomenutého archívneho fondu, zmienky o Probstnerovcoch v iných súboroch archívnych dokumentov uložených v Štátnom oblastnom archíve v Levoči, v ktorom autorka pôsobí (Zbierka cirkevných matrik, Krajský súd v Levoči, Magistrát mesta Levoča, Slúžnovský úrad v Starej Ľubovni, Spišská župa atď.), v ďalších archívoch (Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici, Magyar Országos Levéltár v Budapešti), tiež skutočnosť, že hoci Probstnerovcov spomínajú najmä encyklopédie a „ich prienik medzi levočských mešťanov a šľachtu“ ešte nikto neopísal, privedla Alenu Kredatusovú k rozmiestneniu konkrétnych jednotlivcov do biografickej mozaiky rodiny.

Zhromaždené poznatky (vrátane spomienok príbuzných po praslici, ktorí žijú v Košiciach a Maďarsku) rozčlenila autorka v publikácii do chronologicky nadväzujúcich kapitol. Prvú vyhradila málo zreteľnej prítomnosti Probstnerovcov v 18. storočí medzi želiarmi podtatranskej obce Stará Lesná a prijatiu Adama Probstnera za levočského mešťana. Ústrednými postavami nasledujúcich kapitol sú Andrej Probstner starší (banský a hutnícky podnikateľ), Andrej Probstner mladší (podporovateľ maliara Jozefa Czauzika a predstaviteľ Hornouhorskej ťažiarkej spoločnosti), Adolf Michal Probstner (jeho násilnícky a napokon suicidný mladší brat), synovia Andreja Probstnera mladšieho Artúr Napoleón (spoluzakladateľ Spišskej úverovej a priemyselnej banky, člen riaditeľstva Spoločnosti košicko-bohumínskej železnice aj Spoločnosti pre stavbu železnice z Levoče do Spišskej Novej Vsi, poslanec uhorského snemu za gelnícky volebný obvod) a Július Andrej (absolvent Banskej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici, liberálny politik, chovateľ hydiny a zberateľ) aj Alfréd Artúr Probstner (Levoča 1857 – Kežmarok 1951) – syn Artúra Napoleóna, majiteľ Ľubovnianskych kúpeľov a posledný Probstner na Spiši. Záverečná kapitola knihy predstavuje pamiatky na Probstnerovcov (erb, sfragistické pamiatky, artefakty s epigrafickými nápismi).

Informačnú sýtosť publikácie umocňujú fotografie, reprodukcie archívnych dokumentov, rodokmene a korekcie genealogických a iných omylov, ktoré sa dostali napríklad do opisu diela krajinkára a rodinného portrétistu Probstnerovcov Jozefa Czauzika (PETROVÁ – PLESKOTOVÁ, A.: K počiatkom realizmu v slovenskom maliarstve..., Bratislava 1961) či Mulíkových Dejín kúpeľov a kúpeľníctva na Slovensku (Martin 1981). Ani Peter Odler, hoci pracuje

v Levoči neďaleko od miesta uloženia Archívu Probstnerovcov..., sa nevyhol v opise dejín kúpeľov v Novej Ľubovni v príspevku Zaniknuté kúpele na Spiši (Pamiatky a múzeá, 2001, 1) mätúcej zámene predstaviteľov troch generácií ich vlastníkov.

Zaradenie Artúra Napoleóna Probstnera (Levoča 1829 – Budapešť 1894) a jeho brata Andreja Júliusa Probstnera (Levoča 1830 – Levoča 1911) do Karpato-nemeckého biografického lexikónu (Pozri: Slovenská archivistika, 1991, 2), autorkino pripomenutie nemeckého pôvodu Probstnerovcov a maďarskej národnosti Alfréda Artúra Probstnera, ako aj jeho absencia v spomenutom biografickom lexikóne karpatských Nemcov zákonite evokuje otázky: treba spájať zmenu národnosti posledného z Probstnerovcov s príslušnosťou jeho otca Artúra Napoleóna k poslancom uhorského snemu, vyplynula z násilnej maďarizácie karpatských Nemcov v poslednom desaťročí existencie rakúsko-uhorskej monarchie alebo súvisela so sklamaním spišských Nemcov, že zámer Hornouhorskej národnej rady uhorských Nemcov (Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn), vyhlásiť po zániku habsburského mocnárstva nezávislú Spišskú republiku (!), sa nepreniesol do života? Časť mladých Spišiakov sa dala vtedy zverbovať do Spišského bataliónu utváraného Poliakmi v Zakopanom, početní intelektuáli odišli do Budapešti a iní spišskí Nemci dali najavo (vrátane Alfréda Artúra Probstnera?) odmietavý vzťah k „Čechom“ aspoň zmenou národnosti. Azda by stálo za to, zistiť v Slovenskom národnom archíve, a to nahliadnutím do sčítacích hárkov z rokov 1870, 1930, 1940 a 1950, kedy sa zmenila národnosť Alfréda Artúra Probstnera, prípadne, či nevyjadruje jej „zmena“ len povojnovú administratívnu prokonfiškačnú účelovosť.

Kredatusovej knižka informuje o. i., že Júliusa Andreja Probstnera zvolili v roku 1872 za člena mestského zastupiteľstva v Levoči, a že už predtým sa pričínal, aby vyhláška o súpise voličov dostala v tlačiarňami okrem nemeckej aj slovenskú podobu. Vidíme v tom doznievajúci vplyv Janka Francisciho-Rimavského, ktorý sa stal po príchode štúrovcov do Levoče jeho domácim učiteľom. Júliusova prvorozená dcéra Sidónia Helena sa vydala v apríli 1881 za Zoltána Malétera. Nájde sa dôvod na overenie, či sa dostali Probstnerovci týmto zväzkom do príbuzenského vzťahu so šarišským rodom, z ktorého vzišiel 4. septembra 1917 v Prešove Pál Maléter? Dodávame iba, že tento východoslovenský rodák vstúpil po štúdiu medicíny v Prahe v roku 1939 do armády Maďarského kráľovstva. Pred koncom 2. svetovej vojny sa pridá k Sovietom a v roku 1956 (od 3. 11. 1956 už ako minister obrany) bojoval proti nim. János Kádár ho 15. 6. 1958 nechal odsúdiť na smrť a o deň neskôr aj popraviť.

Alfréd Artúr Probstner „dožil svoj život zaiste v skromnosti, možno aj v zatrpknutosti nad zásahmi... do jeho súkromia“ (s. 77). V septembri 1917 stratil na talianskom fronte syna Anatola Alfréda, v septembri 1944 prišiel v Ľubovnianskych kúpeľoch o všetky hnutelnosti a v roku 1947 ho obrala konfiškačná komisia aj o všetky jemu patriace nehnuteľnosti.

V zabavení potravín, šatstva, príborov, koňa s vozom atď. sa dá vidieť snaha partizánov obstaráť si vo výnimočnej situácii potrebné veci. Odcudzenie všetkých zlatých aj strieborných predmetov ale napovedá, že ani táto rabujúca skupi-

na nezdržovala zanietých bojovníkov proti nacizmu. Dokladá tiež, že takmer polstoročná heroizácia každého, kto vzal po 29. auguste 1944 do ruky zbraň, kolidovala s pravdou. Stačí nahliadnúť do písomností bratislavskej služobne nemeckej bezpečnostnej polície. V jej registratúre (Bundesarchiv Koblenz: Polizeidienststellen in eingegliederten und besetzten Gebieten, Slowakei – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes Pressburg; 1938–1945) sa zachovalo spravodajské hodnotenie takmer celého odboja; nemecká polícia vedela už vtedy, kde sa jednotlivé skupiny partizánov aj údajných partizánov zdržujú, kto do nich patrí a tiež, aké má tá či oná skupina vojensko-politické ciele alebo odlišné priority („durch eine minutiöse Berichterstattung umfassend belegt“)!

Probstnerovci vymreli pred rokom 1989, preto po ňom neuplatnila žiadna oprávnená osoba nárok na vydanie skonfiškovaných nehnuteľností. Takisto nikto nezisťoval v Slovenskom národnom archíve v agende Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy – sekcia B, čo sa udialo pred rozhodnutím konfiškačnej komisie ani podoby a presný rozsah nehnuteľností odňatých zrejme len kvôli národnosti v Jakubanoch, Novej Lubovni a inde.

Sme presvedčení, že publikácia Aleny Kredatusovej nebude chýbať v knižnici žiadneho zo štátnych archívov. Zaslúži si, aby sa o nej dozvedela aj akvizičná sekcia najväčšej genealogickej knižnice na svete, ktorá sídli v parku Brigham Younga v Salt Lake City v USA.

Juraj Spiritza

SPRIEVODCA PO ZBIERKOVOM FONDE HUDOBNÉHO MÚZEA SNM. HUDOBNÉ ZBIERKY ARCHÍVNEJ POVAHY 1965–2000. Kolektív. Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum, Edícia Musaeum Musicum, Bratislava 2001, 349 s.

Bohaté a niekedy úplne neznáme archívne fondy a zbierky spravujú na Slovensku popri štátnych a osobitných archívoch aj mnohé ďalšie inštitúcie a organizácie. Medzi nimi majú pomerne veľké zastúpenie múzeá, ktoré sa popri zhromažďovaní múzejných zbierkových predmetov v minulosti, a mnohé i v súčasnosti, venujú aj cieľavedomému nadobúdaniu archívnych dokumentov. Jedným z nich je aj Hudobné múzeum SNM, ktoré pristúpilo v roku 2001 k vydaniu reedície publikácie *Hudobné zbierky Slovenského národného múzea* (Bratislava 1975), čo iste privítala odborná i laická verejnosť. K vydaniu publikácie *Sprievodca po zbierkovom fonde Hudobného múzea SNM* nepochybne prispela aj bohatá akvizičná činnosť tohto pracoviska a nárast zbierok v posledných rokoch. Informácie o zbierkach Hudobného múzea SNM budú sprístupnené záujemcom postupne v dvoch dieloch. Prvý diel (recenzovaný) venuje pozornosť hudobným archívnym a audiovizuálnym dokumentom, fonotéke a zbierkovým predmetom

výtvarnej povahy s hudobnými vzťahmi. Druhý, pripravovaný diel, poskytne aktuálne údaje o zbierke hudobných nástrojov.

Zbierkový fond Hudobného múzea SNM v súčasnosti tvorí 93 000 jednotiek. Najväčšiu časť – až cca 90 % – tvoria hudobné archívne dokumenty. Zbierkové predmety múzejného charakteru sú zastúpené v oveľa menšej miere. Hudobné múzeum SNM spravuje rukopisné a tlačené hudobniny, autografy, náčrty a odpisy skladieb (od 14. st.), koncertné programy, plagáty, korešpondenciu osobností slovenskej hudby, recenzie a kritiky na skladateľskú a interpretačnú činnosť, fotografický materiál a výtvarné predmety s hudobnými motívmi a vzťahmi, osobné fondy predstaviteľov slovenskej hudobnej kultúry 20. st., zbierky dokumentujúce činnosť viacerých významných hudobných inštitúcií a umeleckých telies pôsobiacich na Slovensku od 18. st., tradičné a umelecké hudobné nástroje domáceho, európskeho i mimoeurópskeho pôvodu, zvukové nahrávky klasickej, populárnej a ľudovej hudby.

Od roku 1967 budujú odborní pracovníci múzea Slovenský katalóg hudobno-historických prameňov s cieľom skompletizovať a centrálné evidovať hudobno-historické pramene zachované na Slovensku, a aj pramene v zahraničí viažuce sa k dejinám slovenskej hudby. Na prelome 80.–90. rokov 20. st. začali pracovať aj na projekte počítačového spracovania hudobných prameňov a postupne sa začali zaoberať myšlienkou, vytvoriť digitalizovaný obrazový archív fondu, čo by uľahčilo prácu tak bádateľom, ako aj samotným pracovníkom pri prezentácii spravovaného hudobného bohatstva. V roku 2000 sa im podarilo spracovať v rámci tohto projektu ako prvý v elektronickej obrazovej podobe osobný fond Jána Levoslava Bellu, čo si vyžiadalo nemalé finančné náklady, ako aj odbornú pripravenosť pracovníkov Hudobného múzea SNM.

Po stručnom úvodnom vyhodnotení akvizičnej, prezentačnej, výskumnej a dokumentačnej činnosti Hudobného múzea SNM nasleduje už samotný súpis fondov a zbierok. Fondy a zbierky sú zoradené vzostupne podľa poradia signatúr. Pri každom fonde či zbierke zostavovatelia okrem ich názvu uvádzajú údaje o spôsobe a roku získania dokumentov, stručnú obsahovú charakteristiku fondu/zbierky, ich časový rozsah (uvedený v storočiach a polstoročiach), počet signatúr, mená autorov hudby, ktorých skladby sa v príslušnom fonde/zbierke nachádzajú. Súpis uzatvára podrobný menný register – vítaná pomôcka najmä pre bádateľov. Do prílohy zostavovatelia zaradili prehľad všetkých expozícií, výstav, koncertov a koncertných cyklov, odborných podujatí (konferencie, semináre, prednášky, prezentácie) usporiadaných Hudobným múzeom SNM od polovice 60. rokov do roku 2000.

Záujemcov o hlbšie poznanie problematiky určite poteší prehľad doteraz vydaných knižných titulov Hudobného múzea SNM, ako aj výberová bibliografia jeho jednotlivých pracovníkov. Na záver je priložený i menný zoznam kustódov zbierok, dokumentaristov, asistentov, reštaurátorov, fotografov, lektorov a ostatných, spolu s ich časovým rozpätím pôsobenia na tomto pracovisku.

Recenzovaná publikácia vyšla v náklade 500 kusov. Zostavovatelia si dali záležať na jej celkovej grafickej úprave. Čitateľa prekvapí svojím prehľadným a precíznym realizovaním. Jej veľkou prednosťou v porovnaní napríklad s Infor-

matívnym sprievodcom štátnych archívov Slovenskej republiky I, II/1-2 (OASS MV SR 2000, 2001) je anglický preklad nielen predhovoru a úvodnej časti, ale i anglické resumé ku každému archívnemu fondu a archívnej zbierke v samotnom súpise, čo umožní prístup k obrovskému množstvu informácií nielen domácim, ale najmä zahraničným záujemcom.

Aj napriek celkovému kladnému hodnoteniu predkladanej publikácie máme i niekoľko zásadných pripomienok k jej obsahovej stránke. Nejasnosti sa vyskytujú už pri samotnom názve publikácie – „Hudobné zbierky archívnej povahy“ – ktorý nepovažujeme za adekvátny. Názov nekorešponduje celkom s obsahom publikácie a ani z hľadiska archívnej teórie neobstojí. Aj samotní zostavovatelia si v úvodnej časti protirečia tvrdením, že sprievodca pozostáva z hudobných fondov a z hudobných zbierok. (Sprievodca obsahuje aj archívne fondy aj archívne zbierky).

Najväčšie výhrady máme však k samotnému súpisu archívnych fondov a zbierok. Práve tu sa prejavili problémy typické pre prácu s archívnymi dokumentmi v múzejnom prostredí. Zostavovatelia majú vo viacerých prípadoch veľký problém rozlíšiť archívny fond od archívnej zbierky (napr. s. 144 pod sign. MUS CXLV sa skrýva archívny fond „Redakcia Hudobného života“ v sprievodcovi označený ako „Hudobný život“, zbierka dokumentov k činnosti redakcie časopisu atď.). Ďalší problém nastal pri stanovení názvov pre archívne fondy a zbierky (napr. s. 135 pod sign. MUS CXXIV názov „Matica slovenská“; pri charakteristike a obsahu tejto zbierky je uvedené, že obsahuje programy a bulletinov z hudobných podujatí organizovaných Maticou slovenskou a Stanovy Zväzu slovenských zborov). Ako ďalší príklad v súpise uvedieme názov „Ministerstvo kultúry“, s. 119, sign. MUS XC či na s. 85, sign. MUS XXVI názov „Pruské – zbierka hudobnín rímskokatolíckeho farského kostola“. Zostavovatelia nedodrжали základnú archívnu zásadu, že názov archívneho fondu má vyjadrovať jeho pôvod, preto sa zhoduje s názvom pôvodcu fondu. V prípade, že pôvodca fondu počas svojej činnosti menil názov, pričom územná a vecná kompetencia zostávala nezmenená, názov fondu sa spravidla určuje podľa posledného názvu pôvodcu fondu doplneného o miesto jeho pôsobnosti alebo sídla. Tvorcovia sprievodcu sa pridržiavali pravidla, že ak sú neznáme údaje („miesto a názov posledného používateľa hudobného materiálu“), uviedli miesto a názov inštitúcie, odkiaľ bol materiál získaný. V budúcnosti odporúčame pracovníkom Hudobného múzea SNM pri úprave a tvorbe názvov AF/AZ, aby postupovali podľa vydaných zásad pre stanovenie názvu archívneho fondu – zbierky (vydal OA MV SR pod č. OA – 1144/10 – 1992) a príručky Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov (AS MV SSR 1988).

Súpis neuvádza rozsah AF/AZ v bežných metroch (prípadne počet kusov jednotlivín, ak sa nedajú premietnuť do bm), poskytuje len počet signatúr. Chýbajú informácie o prístupnosti materiálu bádateľom na štúdium. Absentuje zatriedenie archívnych fondov a zbierok do vecných skupín, či aspoň základné rozčlenenie na archívne fondy a archívne zbierky. V publikácii sa striedajú osobné fondy s archívnymi fondmi inštitúcií a jednotlivými archívnymi zbierkami. Pri zatriedovaní sa pritom dala uplatniť, samozrejme v modifikovanej podobe, Klasifi-

kačná schéma archívnych fondov a zbierok, prípadne jednoducho rozdeliť archívny materiál aspoň na archívne zbierky umelé (nové), zbierky organické, vyčlenené z fondov (hudobniny z kláštorov), osobné archívne fondy, fondy hudobných inštitúcií, hudobných telies a súborov a pod.

Viacere archívne fondy uvádzané v sprievodcovi sú uložené (ich časti) aj v sieti štátnych a osobitných archívoch. Táto informácia v sprievodcovi chýba, pritom by veľmi uľahčila prácu najmä bádateľom. Veď napr. v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave je uložený Archív rodiny Zamoyski z Brestovian (7,5 bm), ktorého najväčšou časťou je práve korešpondencia a zbierka hudobnín Ľudmily Zamoyskej. Ako sa dozvedáme zo sprievodcu, časť fondu (210 sign.) vlastní i Hudobné múzeum SNM. Obdobná situácia je aj v prípadoch ďalších osobných fondov – napr. Ján Levoslav Bella, Eugen Suchoň, Mikuláš Moyzes, Ján Nepomuk Batka. Ich časti sa nachádzajú v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine (oddelenie hudobných rukopisov) a v Archíve mesta Bratislavy. Natíska sa preto otázka, či v blízkej budúcnosti „nespojiť sily“ – múzejníkov a archivárov – a začať pracovať na spoločnom projekte sprievodcu, ktorý by odborníkom, ale aj širokej verejnosti predstavil archívne fondy a archívne zbierky hudobnín uložené v sieti slovenských múzeí a v štátnych a osobitných archívoch.

Aj napriek uvedeným niekoľkým výhradám chceme na záver vyzdvihnúť úsilie pracovníkov Hudobného múzea SNM, ktorí sa podujali na neľahkú úlohu sprístupniť verejnosti množstvo informácií o svojich uchovávaných archívnych fondoch a zbierkach hudobnín. Veríme, že budú mať aj ďalších nasledovníkov z radov svojich kolegov – múzejníkov, a že táto publikácia – pomôcka nezostane dlho osamotená.

Júlia Ragačová

300 ROKOV PIARISTOV V NITRE (1701–2001). Zborník prejavov z odborného historického sympózia k 300. výročiu založenia piaristického kolégia a gymnázia v Nitre. Zost.: Pavol Kollár. Vydalo PG sv. Jozefa Kalazanského v Nitre s finančnou podporou Mestského úradu v Nitre. Nitra 2001, 140 s.

Provinciolát Rehole piaristov na Slovensku vo Svätom Jure, Kolégium piaristov v Nitre a Piaristické gymnázium sv. Jozefa Kalazanského v Nitre pri príležitosti 300. výročia piaristického kolégia a gymnázia v Nitre uskutočnili 27. 9. 2001 odborné historické sympóziu. Konalo sa za prítomnosti vysokých hodnostárov rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, ako aj generála rehole piaristov pátra José Mária Balcells a SchP. Z uvedeného sympózia sa odbornej verejnosti dostala do rúk vo februári 2002 publikácia 300 rokov piaristov v Nitre (1701–2001). Úvodom zborníka je krátke *Slovo na cestu* od Pavla Kollára, moderátora sympózia a editora zborníka. V pozdravnom príspevku pod názvom *Nitra v srdci Zbožných škôl a Zbožné školy v srdci Nitry* generál rehole piaristov

páter José Mária Balcells SchP vyjadril obdiv piaristickým dejinám v strednej Európe, a zvlášť bohatému dedičstvu nitrianskych piaristov. Sympóziu sa nieslo v duchu, ktoré charakterizoval páter Ján Lichtner SchP „...vedieť sa zastaviť je dnes, a zrejme bude i v budúcnosti, veľmi potrebné! Uponáhľaný čas, ktorý žijeme, nežičí histórii a vidí často iba súčasnosť. Pred 300 rokmi prišli do Nitry piaristi. Otvorili novú kapitolu v školstve, výchove. Priniesli mestu novosť, ktorá určite pretrvá i ďalšie roky“.

V príspevku *Nitrianski biskupi a ich vzťah k piaristom* Viliam Judák uvádza, a to od pôsobenia nitrianskeho biskupa Ladislava Matiašovského (1696–1705), keď sa piaristi usadili v Nitre, konkrétnu pomoc jednotlivých biskupov rehole piaristov až do súčasných čias. Autor poukazuje na založenie základín nitrianskych biskupov pre piaristické kolégium, na piaristický kostol a základiny pre chudobných študentov piaristického gymnázia v Nitre. Načrtnutá problematika spolupráce nitrianskych biskupov a piaristov je dokonale zdokumentovaná v odbornej literatúre, ale ako autor uvádza, nie je úplne spracovaná. Konštatujeme, že širokú problematiku vzájomnej spolupráce medzi nitrianskymi biskupmi a piaristami v oblasti pedagogickej, pastoračnej, cirkevnej a finančnej nie je možné na takom malom priestore podrobnejšie obsiahnuť a vyčerpať.

Ladislav Belás v príspevku *Dušpastierska práca piaristov v Nitre* venuje pozornosť príchodu piaristov z Prievidze do Nitry, ich spolupráci s Ostrihomskou kapitulou a mestskou radou, ako aj s nitrianskym biskupom Matiašovským pri realizovaní výučby nitrianskej mládeže. Autor poukazuje aj na ich spoluprácu s nitrianskou farnosťou v oblasti dušpastierskej činnosti v meste napriek tomu, že v Nitre nebola rehoľníkom stabilne zverená farská duchovná správa. Je pravda, že určitý čas piaristický kostol slúžil ako farský a nitrianske biskupstvo muselo organizovať spolunažívanie piaristov a fary v meste. Vizitácie nasvedčujú, že piaristi sa aj napriek tejto skutočnosti nikdy nemiešali do práv nitrianskeho farára, jeho funkcií, ale ochotne poskytovali svoje služby. Piaristi sa v dušpastierskej činnosti orientovali na študentov gymnázia a konviktu. Od roku 1715 až do konca 1. svetovej vojny na piaristickom gymnáziu študovali aj chovanci nitrianskeho seminára. Autor príspevku uvádza v závere menoslov predstavených kláštora piaristov v Nitre od roku 1701 až do roku 1947.

Rudolf Hudec, pracovník Štátneho oblastného archívu v Nitre, sa v príspevku *Marcibányiho fundácia a jej význam pre chudobných študentov nitrianskeho gymnázia* zaoberá okruhom fundátorov nitrianskych piaristov. Podrobne analyzoval fundáciu Vavrince Marcibányiho, nar. 1743 v Púchove. Necelý rok pred smrťou založil 4. novembra 1768 fundáciu pre študentov nitrianskeho gymnázia, ktorej základný kapitál činil 4 585 zlatých. Vyplácať sa začala v školskom roku 1768/1769 a zverená bola Nitrianskej kapitule. Úrok činil 70 zlatých, ktoré riaditeľ školy rozdelil vybraným štipendistom. Popri odbornej literatúre autor vychádza z podrobného štúdia zachovaných archívnych materiálov a zhodnotil dôležitú úlohu Marcibányiho základiny v systéme finančného zabezpečenia študentov nitrianskeho gymnázia.

András Koltai, hosť z Maďarska, v článku *Nitra ako centrum piaristickej provincie v Uhorsku v prvej polovici 18. storočia* poukazuje na všetky skutoč-

nosti v činnosti nitrianskych piaristov, ktoré im umožnili stať sa najvýznamnejším centrom piaristov v Uhorsku. Zaoberá sa vnútornými predpismi piaristickej rehole, sídlom provinciála a zasadaniami generálnych kapitúl, ako aj nitrianskym kláštrom, ktorý poskytoval domov inštitúcii provinciála v skúmanom období. Autor sa zaoberá zámerom uhorskej piaristickej provincie v Nitre postaviť podľa vzoru trnavských jezuitov tlačiareň. Požiar, ktorý zničil kláštor 7. augusta 1761 spôsobil, že peniaze, ktoré na tlačiareň poskytol barón Andráši, sa minuli na obnovu kláštora.

Július Valach v obsiahlejšom príspevku *Piaristi v Nitre vo fondoch Štátneho oblastného archívu v Nitre 1699–1950* poukazuje na významné písomnosti na základe funkcií pôvodcu archívneho fondu a tematiky materiálu. Základné členenie predstavuje samostatnú činnosť kolégia piaristov v Nitre, gymnázia, hospodárstva a pastorácie. Archív dokumentuje skutočnosť, že úzky počet profesorov dokázal kvalitne pedagogicky pôsobiť a venovať sa výskumu v oblasti rôznych vedných disciplín. Zveľaďovali základiny, boli dobrými poľnohospodármi, ekonómami, právnikmi, zabezpečovali školu pomôckami v jednotlivých kabinetoch, knižnicu, údržbu budovy kolégia, gymnázia i kostola. Dokázali sa starať nielen o vlastný archív, knižnicu a iné zbierky, ale vypracúvali hlásenia a štatistiky o študentoch, profesoroch, výučbe, hospodárení pre provinciálát, ďalšie cirkevné a svetské vrchnosti, ako aj vedecké inštitúcie a spoločnosti.

Medzi veľmi hodnotné môžeme v zborníku zaradiť príspevok *Stavebno-umelecký vývoj piaristického kostola sv. Ladislava v Nitre* Vladimíra Libanta. Autor v úvode venuje pozornosť umiestneniu objektu a výskumu lokality. V súčasnom areáli piaristického kláštora na Víšku sv. Ondreja bola umiestnená románska bazilika, potom stredoveký Kostol sv. Michala spomínaný v listine z roku 1248, ktorý bol aj farským kostolom. Tento kostol bol v roku 1636 zrúcaný a neskôr bola na jeho mieste postavená Kaplnka sv. Michala. Dnes v centre tohto niekdajšieho rozsiahleho hradiska, na jeho najkrajšom a najvyššom mieste, stojí baroková stavba Kostola sv. Ladislava, bez ktorej si už siluetu Nitry nevieme ani predstaviť. V ďalšej časti autor stručne charakterizuje baroko a podáva informácie z histórie výstavby piaristického Kostola sv. Ladislava v Nitre. Uvádza rozmery a opis areálu piaristov a kostola, opisuje interiér kostola z pohľadu umelecko-historického, jednotlivé oltáre, obrazy, maľovky, hovorí o požiaroch, ťažkostiach a zmenách počas výstavby. Príspevok nám umožňuje lepšie spoznať architektonický a umelecký klenot, barokový piaristický Kostol sv. Ladislava v Nitre.

Obsiahlejší príspevok Heleny Červeňovej pod názvom *Hudba v kláštore a kostole piaristov v Nitre* nás sprevádza hudbou, ktorá znela v kostole, kolégiu a v gymnáziu nitrianskych piaristov v priebehu 18. a 19. storočia pri bohoslužbách a pobožnostiach, rôznych školských slávnostiach aj verejných oslavách. Hudba bola vyučovacím predmetom a záujmom mnohých profesorov a študentov. Autorka na základe zachovaného archívneho materiálu poukazuje na autorov a skladby, aké prezentovali piaristi v Nitre. Uvádza štruktúru a organizáciu hudobného života, tradíciu speváckeho zboru, ako aj jeho repertoár. Informuje aj o hudobných vystúpeniach pri divadelných predstaveniach, ktoré realizovali nit-

rianski piaristi už od 20. rokov 18. storočia. Štyria hudobníci z radov rehoľníkov sa zapísali svojou hudobnou tvorbou do dejín hudby na Slovensku.

Emil Malatinec v prednáške *Historické diela sakrálnej hudby v kostole piaristov v 18. a 19. storočí* informuje, že vo svojej bádateľskej práci pri hľadaní hudobných diel našich dávno zabudnutých predkov získal a objavil niekoľko sakrálnych skladieb, ktoré sa viažu k trom nitrianskym chrámom. Uvádza konkrétne autorov a ich hudobné diela viažuce sa ku katedrálnej chrámu, k reholi piaristov i k reholi františkánov.

Anton Števkó spracoval tému *Formovanie myšlienky múzejníctva na pôde Piaristického gymnázia v Nitre*. Od začiatku 19. st. sa na Slovensku rozvinula snaha rozšíriť vzťah k muzeálnym predmetom do širších vrstiev spoločnosti. Autor menovite zaznamenáva zberateľov starožitností v Piaristickom gymnázii v Nitre. Prvým predmetom záujmu bola numizmatika a postupne nastal zber ďalších muzeálií. Zároveň dokumentuje aj nálezy profánnych osôb nitrianskej oblasti a ich uloženie u piaristov, ako aj počet jednotlivín. Múzeum Nitrianskej župy v Nitre slávnostne otvorili v súvislosti s oslavami milénia v roku 1900. Župné múzeum, ktorého základ tvorili aj zbierky piaristov, bolo umiestnené na prízemí kolégia, ktorému boli vyčlenené tri miestnosti a jeden kabinet. Budapeštianska vláda zaslala aj muzeálne zbierky a knihy, ktoré zhabala Matica slovenskej v roku 1875, celkovo 176 debien. Neskôr sa materiál rozdelil medzi Župné múzeum v Nitre a Maďarské národné múzeum v Budapešti – 72 debien. Časť zbierok a kníh sa z Nitry vrátila Matici slovenskej v roku 1921 a z Maďarska v roku 1941. V roku 1923 múzeum zoštátnili, no aj napriek tomu chátralo. Slávnostne bolo otvorené v roku 1932 v pôvodných priestoroch. V roku 1951 boli zbierky múzea prevezené do Bojníc. Príspevok je spracovaný a zdokumentovaný na základe inventárov a katalógov Štátneho oblastného archívu v Nitre.

Pavol Kollár v príspevku *P. Imrich Csösz ako historiograf* poukazuje a hodnotí prácu Imricha Csösza, riaditeľa Piaristického gymnázia v Nitre a historika. Jeho dielo rozčlenil na biografické práce a monografické práce k dejinám kolégií. I. Csösz sa venoval dejinám piaristov v Nitre a Ružomberka. Bol autorom 80 knižných publikácií, recenzií a prekladov. Aj v súčasnosti patrí medzi najväčších historikov piaristov a piaristického školstva na Slovensku. Dodáva, že v súčasnosti sú jeho práce dôležité najmä z hľadiska faktografického.

Peter Liba v príspevku *Stredná škola a vysoká škola (časová reflexia o vzdelávaní)* glosuje nedopovedané otázky, ktoré rezonujú v záujmoch strednej a vysokej školy. V prvej časti príspevku, na výsledkoch z dejín piaristického školstva na Slovensku, poukazuje na pozitíva výchovy a vzdelávania piaristov. V druhej časti hodnotí vzdelávanie ako uznávanú spoločenskú hodnotu, pričom považuje za dôležitú skutočnosť, že „...rušiť alebo negovať tradíciu, skúsenosť generácií, znamená vždy negovať jednu z podstat kultúry, a teda aj vzdelania...“.

Valentín Beresecký v príspevku *Piaristické gymnázium v Nitre po roku 1992* podrobne hovorí o spôsoboch a administratívnych vybavovaniach zriadenia Piaristického gymnázia v Nitre. Hodnotí posledných desať rokov činnosti

školy, poukazuje na zriadené orgány a komisie, na ich ciele a kompetencie a pozitívne výsledky žiakov školy.

Iveta Zverková v príspevku *300 rokov Piaristického gymnázia v Nitre – význam jeho minulosti pre súčasnosť* poukazuje na éru formovania slovenskej piaristickej provincie. Venuje pozornosť školstvu v Nitre od 12. storočia, pripravám na stavbu budovy kolégia piaristov, opravy a rekonštrukcie budov gymnázia a konviktu, výučbe na piaristickom gymnáziu. Zaoberá sa vnútornou organizáciou piaristických škôl. Autorka spomenula činnosť Štátneho reálneho gymnázia Tomáša Červeňa v priestoroch piaristického gymnázia, ktoré pôsobilo od 17. novembra 1919 a znovuočtorenie Piaristického gymnázia sv. Jozefa Kalazanského v roku 1992. Na záver uvádza niekoľko významných osobností, absolventov Piaristického gymnázia v Nitre. Uvádza však, žiaľ, väčšinou iba významné cirkevné osobnosti. Žiadalo by sa uviesť aj absolventov, ktorí vynikli v rôznych technických a spoločenskovedných disciplínach, a nebolo ich málo.

Iveta Zverková v záverečnom prejave *Úloha piaristickej školy* konštatuje, že úlohou súčasnej piaristickej školy v Nitre je pokračovať v tradícii výučby piaristických škôl, čo je najťažšia úloha – sformovať osobnosť, pričom výchova je na prvom mieste a vzdelávaním sa očakáva, že absolvent školy obstojí vo vedomostnej konkurencii v pokračovaní štúdia na vysokej škole.

Zborník *300 rokov piaristov v Nitre (1701–2001)* nám predstavuje vysokú odbornú kvalitu piaristov a ich lásku k vykonávanej práci, vzťah k ľuďom, zásadovosť a zároveň vysokú toleranciu a realistický prístup k spoločnosti, v ktorej žili a pôsobili. Zborník dobre poslúži pri podrobnom spracúvaní dejín kolégia piaristov v Nitre, rádu piaristov na Slovensku, pri spracúvaní cirkevných a školských dejín, kultúrnych dejín na Slovensku, divadla, hudby, dejín mesta Nitry, nitrianskej oblasti i Slovenska.

Július Valach

Z MINULOSTI SPIŠA. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník VII–VIII, 1999/2000. Zostavil Ivan Chalupecký. Levoča 2001, 256 s.

Z MINULOSTI STAREJ LUBOVNE. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník VII–VIII, 1999/2000. Zvláštny odtlačok. Zostavil Ivan Chalupecký. Pre Ľubovnianske múzeum a Mestský úrad v Starej Ľubovni vydal Spišský dejepisný spolok. Levoča 2001, 230 s.

Ostatné ročenky *Z minulosti Spiša* vyšli ako dvojčíslo pri príležitosti výročí miest Kežmarku a Levoče. Anotované dvojčíslo ročníkov VII–VIII (1999–2000) vyšlo v jeseni 2001 pri príležitosti konania konferencie v Ľubovni na tému Hrad Ľubovňa a mesto Stará Ľubovňa v dejinách Spiša.

Formou zvláštneho výtlačku vyšli v osobitnom zborníku ako účelová publikácia pre mesto prednášky z konferencie vo forme odborných štúdií a článkov pod

názvom Z MINULOSTI STAREJ ĽUBOVNE. Na vydaní ročenky sa veľkou mierou podieľalo Ľubovnianske múzeum a mesto Stará Ľubovňa.

Príspevky sú v zborníku usporiadané chronologicky od archeologických zistení cez stredovek až do novoveku. Štúdie obsahujú veľa nových poznatkov o meste a jeho okolí.

Poľský historik Ryszard Grzesik, autor prvej štúdie *Malženstvo Judyty, córki Bolesława Krzywoustego z Kolomanem czyli o utracie Spisza przez Polskę*, vychádza z 27. kapitoly Veľkopoľskej kroniky, podľa ktorej poľský kráľ Boleslav vydal svoju dcéru Juditu za Kolomana, syna uhorského kráľa, a ako veno jej dal oblasť Spiša. Na základe toho patril Spiš navždy k Poľsku. Či patril Spiš k Poľsku aj predtým, je dodnes otázne. Autor cituje názory starších i súčasných historikov, odvoláva sa na rôzne kroniky a prichádza k záveru, že 27. kapitola Veľkopoľskej kroniky sa zdá byť pri zodpovedaní predostretej otázky hodnoverná. Štúdia je publikovaná v poľskom jazyku.

Výskumu starších máp zo Spiša sa venuje Miroslav Števík. V Štátnom okresnom archíve v Starej Ľubovni, vo fonde Archív mesta Hniezdne, sa medzi mapami nachádza pravdepodobne *Najstaršie mapové zobrazenie horného Spiša* – taký je aj názov štúdie. Na mape zobrazujúcej časť horného Spiša, územie doliny rieky Poprad, je čitateľný rok 1319. Mapa je kreslená farebne s textami latinskými, nemeckými, maďarskými aj slovenskými.

Ľubovniansky hrad sa od roku 1412 stal sídlom správcov tej časti Spiša, ktorá sa dostala do poľského zálohu. Vzácný písomný prameň o stavebnej podobe hradu po rozsiahlej renesančnej prestavbe je uvedený v lustrácii krakovského vojvodstva, ktorý poslúžil autorom Miroslavovi Števíkovi a Jozefovi Česlovi na napísanie štúdie *Pokus o rekonštrukciu hradu Ľubovňa na základe opisu z roku 1564*. Odkrývanie histórie i stavebného vývoja hradu bolo už predmetom viacerých prác. Autori využili všetky doterajšie informácie o architektúre hradu. Podarilo sa im presne pomenovať, umiestniť a opísať funkciu všetkých častí dolného a horného hradu.

Otázky k najstarším dejinám hradu Ľubovňa vo svetle archeologického výskumu je príspevok archeológa Petra Rotha. Hneď v úvode konštatuje, že výsledky archeologického výskumu ešte nie sú úplne spracované. Výskum sa konal v dvoch etapách – v roku 1971 pod vedením Dušana Čaploviča a v rokoch 1988–1993 pod vedením Petra Rotha. Na základe poznatkov získaných doterajším výskumom sa predpokladá, že hrad bol postavený v druhej polovici 13. st. ako šľachtický, so základnými prvkami – valenou útočistnou vežou (bergrift) a na najchránenejšom mieste bol vybudovaný jednoduchý palác. O ďalšej stavebnej činnosti na hrade od prvých desaťročí 14. storočia sú už zachované konkrétne historické pramene.

Vo fonde Mestský magistrát Stará Ľubovňa v Štátnom okresnom archíve v Starej Ľubovni je zachovaná najstaršia mestská kniha z rokov 1513–1583. Jej podrobným výskumom sa zaoberá Virginia Mislóvičová v príspevku *Súdna právomoc Starej Ľubovne v zrkadle najstaršej mestskej knihy*. Kniha má 126 fólií, je písaná prevažne po nemecky a po latinsky (obsahuje aj záznam v poľštine). Sú v nej aj ojedinelé záznamy zo 17. a 18. st., nie sú radené chronologicky.

Je to kniha zmlúv, majetkových prevodov a záväzkov, teda to, čo sa stalo obsahom mestských privilégií. V knihe je aj odpis privilégií poľského kráľa Žigmunda I. Starého z r. 1533 pre mesto Stará Ľubovňa.

Pavol Mišenko v príspevku *Požiar mesta Stará Ľubovňa v roku 1639* vysvetlil otázku architektonického vývoja historického jadra mesta pred 17. storočím.

Poľský šľachtic Stanislav Heraklius Lubomirski, vojvoda krakovský, Ľubovniansky hlavný kapitán ako významný vojvodca získal titul ríšskeho kniežata. Bol aj spišským starostom v trinástich zálohovaných spišských mestách. Dynastia Lubomirskich obsadzovala pozíciu starostu Spiša dedične od roku 1630. Ilona Pavercsik, autorka rozsiahlej štúdie, *Stanislav Heraklius Lubomirski v spišskej literatúre*, sleduje iba prvé dve desaťročia jeho pôsobenia ako starostu – roky 1660–1680, z ktorých sa v literatúre zachovali vzácne tlače od spišských autorov. Štúdiu preložil z maďarčiny Štefan Eliáš.

Z novovekých dejín okresu Stará Ľubovňa je štúdia Michala Murcka *Vznik Československa a okres Stará Ľubovňa*. Vzhľadom na geografické a národnostne odlišné územie od ostatných častí Slovenska boli prvé mesiace po vzniku Československej republiky oveľa zložitejšie ako v iných oblastiach.

Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami v štúdiu *Z kultúrno-spoločenskej činnosti spolkov a škôl v okrese Stará Ľubovňa v rokoch predmníchovskej ČSR 1918–1938* podrobne rozobral Peter Zmátlo.

Významný slovenský etnograf Ján Olejník sa už viac ako štyridsať rokov venuje výskumu mnohorakého etnického a kultúrneho Spiša, a nielen Spiša. V článku *Etnická skladba okresu Stará Ľubovňa v minulosti a súčasnosti; rôznorodosť kultúr* prezentuje podrobné znalosti o Spiši z hľadiska historického, etnologickeho, folkloristického, dejín umenia a sociológie.

Záverečnú časť ročenky tvorí rubrika *Zo života SDS*. Spolková činnosť je zhodnotená od 7. valného zhromaždenia, t. j. od februára 1999 do polovice roka 2001.

Vydanie tejto ročenky umožnili finančné príspevky Ľubovnianskeho múzea a mesta Stará Ľubovňa, za čo im patrí vďaka.

Vzhľadom na to, že recenzovaná Ročenka spišského dejepisného spolku VII–VIII prináša veľké množstvo doteraz nepublikovaných údajov o dejinách Starej Ľubovne a severného Spiša, odporúčam ju do pozornosti všetkým, ktorí sa seriózne zaoberajú dejinami, a to nielen dejinami Spiša.

Agnesa Žifčáková

Z MINULOSTI SPIŠA. SPIŠ V 10.–20. STOROČÍ. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Zborník príspevkov k dejinám Spiša venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Ivana Chalupeckého. Ročník IX–X, 2001/2002. Zostavil František Žiřák. Levoča 2002, 318 s.

V marci tohto roku oslávil svoje významné životné jubileum – sedemdesiate narodeniny – známy historik a archivár, doc. PhDr. Ivan Chalupecký. Na jeho počesť usporiadal Spišský dejepisný spolok (SDS) v Levoči vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou na tému „*Spiš v 10.–20. storočí*“ v kongresovej sále levočského divadla práve v deň jeho narodenín – 16. marca 2002. Súčasťou tohto slávnostného podujatia bola aj prezentácia ďalšieho a zároveň i mimoriadneho čísla ročenky (dvojčíslo IX–X) SDS, ktoré bolo venované jeho oslávencovi a dlhoročnému predsedovi SDS, vo forme zborníka príspevkov pod názvom „*Spiš v 10.–20. storočí*“. Z uvedeného dôvodu má toto číslo slávnostnejší ráz i skladbu. Svedčí o tom i pôsobivá obálka s kolorovaným erbom Spišskej stolice. Niektoré z publikovaných príspevkov zazneli priamo na konferencii. Pod všetkými príspevkami sú podpísaní členovia SDS zo Slovenska i zahraničia. Variabilita prezentovaných tém sa dotýka rôznych oblastí dejín Spiša v rozpätí desiatich storočí, čo možno hodnotiť ako veľmi príjemný fakt so zreteľom na účelové zameranie zborníka. Väčšie časové rozpätie a pestrosť tém nie sú náhodné, zahŕňajú totiž široký diapazón záujmov jubilanta v oblasti dejín Spiša a pomocných vied historických. Každý príspevok má i nemecké resumé, inojazyčné príspevky slovenské.

V úvodnej časti zborník predstavil v krátkom *Predslove* jeho zostavovateľ, PhDr. František Žiřák. Práve z jeho iniciatívy a hlavne jeho zásluhou zborník vznikol.

Po ňom nasleduje zoznam gratulantov – *Tabula gratulatoria* a *Kalendárium* od Jána Horníka, v ktorom načrtáva obraz jubilanta od jeho detstva, štúdií, profesijného pôsobenia, členstva v redakčných radách, vedeckých inštitúciách, vymenúva celý rad jeho rozmanitých aktivít a napokon tiež udelené vyznamenania.

Úvodnú sériu príspevkov uzatvára rektor seminára v Spišskej Kapitule Jozef Jaraab staťou *Historik za katedrou*, ktorý sa pozerá na oslávenca predovšetkým ako na pedagóga. Vysoko oceňuje jeho službu pri súčasnej výchove a formovaní kňazského dorastu a veľký podiel jubilanta pri osvetľovaní donedávna zaznávaných cirkevných dejín. No nezabudol vyzdvihnúť ani jeho odvahu v časoch totality, keď napriek mnohým prekážkam a zásahom represívnych orgánov stál na strane cirkvi.

Ťažisko zborníka spočíva však v nasledujúcej časti – v uverejnených štúdiách a článkoch. Pre všetkých autorov bolo príspevanie do zborníka vecou cti. Blok archeologických príspevkov otvára Michal Slička *Kristianizačným procesom na Spiši*. Svoju pozornosť zameriava najmä na spišské cirkevné centrum, Spišskú Kapitulú. Odmieta hypotézu o jej preduhorskom pôvode. Počiatky Spišského prepoštvania kladie na koniec 12. storočia a jeho súvis s nemeckým kolonizač-

ným procesom. Prezentuje výsledky archeologického výskumu kláštorného komplexu, ktorý vykazuje dve výrazné stavebné fázy: staršiu zo začiatku 12. storočia a mladšiu zo 14. storočia. Zdôrazňuje, že celý kláštorný areál ešte nie je kompletne preskúmaný. Pripúšťa jeho benediktínsky pôvod. Štúdiu vhodne dopĺňajú ilustrácie – pohľad na Spišskú kapitolu a Spišský hrad, na Katedrálu sv. Martina, zaniknutý kláštor na Pažiti a i.

V príspevku *K počiatkom a typológii hradnej architektúry na Spiši* píše Gabriel Lukáč o prevažujúcom type hradov výšinného charakteru s vežovou dispozíciou. Pritom rozlišuje dve vývojové formy – staršiu formu donjovej dispozície vo variante s valcovým (resp. cylindrickým) donjom (Spišský hrad, koniec 12. st.) a mladšiu, hranolovú formu (Markušovce, Richnava, druhá pol. 13. st.).

Dvojica autorov Peter Roth – Marián Soják prezentuje *Výsledky výskumu pri kláštore minoritov v Levoči*, ktorý poodhalil dve stavebné fázy odkrytých pozostatkov sakrálneho objektu. Severovýchodne od neho zistili porušenú sídliskovú jamu s nálezmi z 13.–15. storočia. Výsledky archeologického výskumu dokladajú fotografickými zábermi a náčrtkami.

Miroslav Števík sa venuje *Sídelnej štruktúre kopijníckych osád, cestnej siete, strážnym a zásekovým miestam na Spiši v stredoveku*. Konštatuje, že práve poloha Spiša v rámci severného uhorského pohraničia zásadným spôsobom determinovala špecifický historický vývoj tohto územia. Autor si všíma aj početné zastúpenie strážnych osád a osobitnú vrstvu obyvateľstva, spišských kopijníkov, ktorí poskytovali v prípade potreby ozbrojencov do kráľovského vojska. Kopijnícke osady boli sústredené na strednom Spiši, čo bolo v súlade s ich poslaním. M. Števík sa zaoberá názvoslovím zaniknutých kopijníckych osád a rozmiestnením strážnych a zásekových miest v 12. a 13. storočí na Spiši. Dokladá to aj načrtnutými mapkami.

Poľský autor Stanislav A. Sroka sa venuje púťiam Spišiakov do Ríma v 15. st. – *Spišiáci v Ríme v 15. storočí*. Urobil tak na základe analýzy annatových kníh uhorského duchovenstva, knihy rímskeho bratstva sv. Ducha in Saxia a známeho pápežského ceremoniálu *Liber notarum* Jána Burckarda. Iným prameňom sa autor nevenoval.

Štúdia ďalšieho Poliaka Tadeusza M. Trajdosa o názvoch kostola v Lechnici – *Wezwania kościoła w Lechnicy*, sleduje vývin patrocínií miestneho chrámu od stredoveku do 18. storočia. V najstaršom lechnickom patrocíniu sv. Jodoka predpokladá možný vplyv poľského eremitu sv. Justa.

Príspevok Fína žijúceho v Nemecku, známeho lingvistu – germanistu, Ilpo Tapani Piirainena, *Das Bergrecht von Göllnitz nach Aufzeichnungen im Stadtbuch von 1432–1583 und in einer Handschrift aus Kremnitz aus dem 16. Jahrhundert*, je venovaný publikácii rukopisu gelnického banského práva z 15. storočia. Autor ho konfrontuje s kremnickým rukopisom zo 16. storočia. Pozoruhodný je poznatok, že gelnické banské právo nemá pôvod v alpských krajinách, ako sa dosiaľ predpokladalo, ale je dôležitým znakom slobody baníctva tak ako aj v Banskej Štiavnici a Kremnici.

Virginia Mislovičová svojou štúdiou *O mestskom súdnictve v Kežmarku do prvej tretiny 16. storočia* predkladá výsledky rozboru mestských kníh v rokoch 1489–1530.

Spišskosobotskej mestskej knihe z hľadiska jej formálnych diplomatických znakov a obsahu sa venuje Božena Malovcová v príspevku *Vznik a charakter najstaršej zachovanej spišskosobotskej mestskej knihy z rokov 1579–1930*. Štúdiu obohacuje viacerými reprodukciami z mestskej knihy Spišskej Soboty.

V genealogickej štúdií sa osudmi *šoltýskej rodiny Reľovských z Reľova* zaoberá E. Pavlík, a to počnúc rokom 1568, keď si český sklársky majster Ján Gruber a zakladateľ rodiny v Reľove kúpil šoltýstvo a sklársku hutu, prakticky až po rok 1720. K štúdiu by sa žiadala ešte prehľadná genealogická tabuľka.

Prijemným oživením zborníka je príspevok Františka Matúša o *Samuelovi Marckfelnerovi* (1621–20. 9. 1674), organistovi, hudobnom skladateľovi a senátorovi pôvodom z Košíc, ktorý žil a pracoval v Levoči v druhej polovici 17. st. Prílohu štúdie tvorí prvý kompletnejší súpis hudobných diel majstra Marckfelnera.

Ďalšej osobnosti, kežmarskému rodákovi Jurajovi Buchholtzovi ml. (3. 11. 1688 – 3. 8. 1737), sa venuje Nora Baráthová v príspevku *Juraj Buchholtz mladší a jeho články o Spiši vo vratislavských análoch*. Uverejnil v nich v rozpätí rokov 1723–1727 viac ako 50 článkov týkajúcich sa nielen teritória Spiša, ale aj Liptova, Oravy, Gemera a Hontu.

Tematicky sú zamerané na astronomicko-meteorologické pozorovania, opisy rôznych živelných pohrôm, opisy okolia Kežmarku a ciest po Vysokých Tatrách.

Kunsthistorička Mária Novotná interpretuje výsledky reštaurovania bočného oltára Panny Márie *Kostola sv. Jána Krstiteľa v Spišských Vlachoch a jeho barokovej výzdobe*. K záchrane a reštaurovaniu toho jedinečného neskorobarokového mobiliára sa pristúpilo až v posledných dvoch desaťročiach. Stav oltára Panny Márie z 30. rokov 20. storočia a po reštaurovaní zachytávajú fotografické snímky.

Numizmatickú zbierku zo Strážok z 2. polovice 18. storočia predstavil vo svojej štúdiu František Žižňák. Napriek tomu, že samotná zbierka sa nezachovala, jej existenciu dokladá priamo písomný prameň – súpis majetku z roku 1775 po smrti ovdovenej Anny Márie Hellenbachovej, manželky nebohého Gregora Horvát-Stančiča. Zo súpisu je zrejmé, že zbierka zahŕňala až 468 mincí, medailí a žetónov už od čias antiky až po 60. roky 18. storočia. Z nich bolo 45 zlatých, 419 strieborných, 2 cínové, 1 medená a 1 olovená. Hodnota zbierky sa odhadovala v tom čase na viac ako 891 uhorských zlatých. Pravdepodobne sa časť tejto zbierky, ktorej majiteľom bol Gregor Horvát-Stančič, stala majetkom kežmarského evanjelického lýcea.

Znalec ohlasov Francúzskej revolúcie na Slovensku Jozef Šimončič je autorom interesantného príspevku – *Ohlasy francúzskej revolúcie na Spiši*. Svoju pozornosť obracia na Spiš ako ohnisko ohlasov ideí revolúcie. Príkladom revolučného pohybu slovenských sedliakov je leták *Dobra novina sedlakom* pochádzajúci z Iľiašoviec z roku 1790. No i jakobínske letáky rozširované v Lučivnej (1793, 1796), Štrbe (1794) či Markušovciach (1796) uviedli do pohybu sto-

ličné vrchnosti. Dokonca Ministerstvo zahraničných vecí vo Francúzsku poznalo mená spišských sympatizantov s revolúciou – rodina Horvát, Gregor Berzevici. Avšak po odhalení Martanovičovho spisovania sa aj Berzevici utiahol do ústria, do svojho rodiska, Veľkej Lomnice.

V štúdiu biografického charakteru „*Zepsercher Liederposchen*“ und „*Kesmarker Tutterhorn*“ prezentuje Jörg Meier život a dielo spišského básnika Ernesta Lindnera (1826–1902). Vďaka svojej básnickej zbierke *Lietajúce listy v spišskom nárečí* sa stal uznávaným a obľúbeným básnikom nielen doma, ale aj v zahraničí.

Problematike spolkárstva Nemcov na Spiši v druhej polovici 19. storočia sa venuje Friedrich Gottas v štúdiu *Medzi priznaním sa k nemeckej reči a kultúre a uhorským patriotizmom*. Zdôrazňuje, že činnosť spolkov spišských Sasov nemala ani politický ani národne mobilizujúci podtón. Naopak, Nemci na Spiši sa verejne pýšili svojim uhorským patriotizmom, pričom ale zdôrazňovali svoju spätosť s nemeckou rečou a kultúrou.

Medailón Andora Nitscha – politika Spišskonemeckej strany venoval Jozef Sulaček jednej z najvýznamnejších politických osobností spišských Nemcov v medzivojnovom období. Andor Nitsch (22. 5. 1883 – 7. 6. 1976) bol v rokoch 1922–1939 predsedom ZDP, 14 rokov poslancom čs. parlamentu, popredným predstaviteľom Združenia maďarských a nemeckých opozičných strán na Slovensku.

V príspevku *Mariánska hora v Levoči* oboznamuje jeho autor František Dugoš s dejinami tohto najstaršieho pútnického miesta na východnom Slovensku. Poukazuje na kontinuitu púti na Mariánsku horu, ktorá pretrvávala i v časoch reformácie a tvrdého totalitného komunistického režimu. Napriek ráznym zásahom represívnych orgánov púte na Mariánsku horu prežili a Mariánska hora sa postupne stala čo do počtu pútnikov najväčším pútnickým miestom na Slovensku a zaradila sa taktiež medzi svetové pútnické centrá. Dňa 26. januára 1984 Svätý Otec povýšil pútnický chrám na baziliku minor a v roku 1995 ju aj osobne navštívil.

Témou používania slovenčiny ako bohoslužobného jazyka v deviatich farnostiach severného Spiša ako súčasť krakovskej arcidiecézy od roku 1925 až po súčasnosť, a mnohými peripetiami s tým spojenými, sa zaoberal Józef Ciągwa v štúdiu *Slovenčina v spišských kostoloch v Poľsku v 20. storočí*.

Prehľad dejín a vývoja múzejníctva – *K začiatkom múzejníctva v Kežmarku* podáva Júlia Zummerová.

Osobnou biografickou spomienkou je príspevok Jána Olejníka *Keď som bol Cicerone – Ciceron, sprievodca turistov (včítane cudzincov) po historických pamiatkach Levoče a Spiša*.

Peter Zmátlo predstavuje vznik hnutia spišských rotariánov a ich činnosť v štúdiu *Rotariánske hnutie na Spiši*. Prvý Rotary klub na Spiši vznikol až v roku 1935 v Poprade vďaka vhodnému podnikateľskému prostrediu. Venoval sa charitatívnej činnosti a športu vo Vysokých Tatrách. Po troch rokoch existencie klubu bola jeho činnosť zastavená a obnovená bola až v 90. rokoch 20. storočia.

Hlavnú časť zborníka, venovanú štúdiám a článkom, uzatvára prehľad bohatej *bibliografie* Ivana Chalupeckého, ktorý zostavila Zuzana Kollárová.

Záverečná časť ročenky – zborníka *Zo života SDS* patrí spolkovým záležitosťiam. Pohľad na činnosť SDS v súvislosti s 10. výročím jeho existencie v retrospektíve podáva Ivan Chalupecký, predseda SDS. Nasleduje *Správa o činnosti SDS za rok 2001*, ďalej je predstavený novozvolený výbor SDS podľa výsledkov volieb zo 16. 2. 2002, prehľad členov SDS a dva medailóny k významným životným jubileám, 90. narodeninám členov SDS, Ing. Ladislava Kiefera a Františka Vicianu.

Domnievame sa, že toto ďalšie vydanie ročenky SDS, ktoré sa nieslo v slávnostnom duchu, v znamení osláv sedemdesiatin predsedu SDS, je nielen dôstojným prejavom úcty a vďaky jubilantovi, ale svojím obsahom aj prínosom pre dejiny Spiša.

Alena Kredatusová

ROZPRAVY K SLOVENSKÝM DEJINÁM. Zostavil Viliam Čičaj. Slovak Academic Press, s. r. o., Bratislava 2001, 327 s.

Pri príležitosti nedožitých 75. narodenín slovenského historika Pavla Horvátha vyšiel zborník príspevkov jeho spolupracovníkov a kolegov *Rozpravy k slovenským dejinám*. Zborník, ktorý vznikol s podporou vedenia Historického ústavu SAV a Spoločnosti Pro Historia, je podľa slov jeho zostavovateľa Viliama Čičaja skromným vyjadrením obdivu k životu a dielu jedného z najvýznamnejších slovenských historikov 20. storočia, Pavla Horvátha.

Obsah zborníka predstavuje Úvod a 18 príspevkov s rozličným tematickým zameraním.

V Úvode sa jeho autor, zostavovateľ zborníka Viliam Čičaj, venuje životu a dielu PhDr. Pavla Horvátha, CSc. (1926–1999). P. Horváth, dlhoročný pracovník Historického ústavu SAV, sa zaoberal predovšetkým dejinami Slovenska v období novoveku. Venoval sa problematike hospodárskeho a sociálneho postavenia poddaných, protitureckých bojov, protihabsburských šľachtických povstaní, kultúrnych dejín, ďalej národnopolitickému vývinu Slovákov v 18. a 1. polovici 19. st., dejinám slovenskej historiografie a regionálnemu historickému výskumu. V. Čičaj podrobne charakterizuje jeho vedeckovýskumnú, ako aj významnú publikačnú činnosť.

V prvom príspevku *Vinohradníctvo a vinárstvo v agrárnych dejinách Slovenska* sa jeho autor Jozef Baďurík venuje vinohradníctvu a vinárstvu ako dôležitej súčasť našich agrárnych dejín. Príspevok upozorňuje na najdôležitejšie výsledky bádania a naznačuje potrebu zamerať sa na tie, ktoré treba dôkladnejšie preskúmať a následne monograficky spracovať. Ako autor zdôrazňuje, viac sa

venuje obdobiu prosperity nášho vinohradníctva, teda obdobiu do polovice 18. storočia.

Autorom druhého príspevku *Katolícka vzdelanosť na území Slovenska v 17. storočí* je István Bitskey. Autor ilustruje katolícku vzdelanosť na pozadí náboženských pomerov, najmä konfesijného rozdelenia Uhorska, zaoberá sa vzťahom panovníka a cirkvi, úlohou jezuitov vo vzdelávaní, katolíckymi gymnáziami, univerzitami, ako aj tlačiarňami a ich činnosťou.

Cieľom nasledujúceho príspevku *Súkromná knižnica v meštianskom prostredí a cenzúra v 16.–18. storočí* autora Viliam Čičaja je sledovať problematiku cenzúry a jej vplyvu na súkromné meštianske knižnice na Slovensku v presne vymedzenom časovom období novoveku. Ako uvádza autor, tento vzájomný vzťah cenzúry a súkromnej meštianskej knižnice je pomerne zložitým problémom, ktorý možno riešiť z viacerých východísk.

V nasledujúcom, pomerne stručnom príspevku *Písanie osobných mien a miestnych názvov z uhorského obdobia slovenských dejín* sa jeho autor Ján Doruľa venuje obrane písania historických osobných mien na základe písania slovenskej grafiky, ako aj obrane dôsledného používania slovenských názvov slovenských miest a obcí.

Príspevok Adriany Fančovičovej s názvom *Činnosť Spoločnosti česko-slovenskej na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici* sa zaoberá problematikou vývoja slovenskej študentskej spoločnosti na tomto lýceu v kontexte s vývojom literárnych a učenských spoločností, slovenským národným kultúrnym životom, no najmä celoslovenskou študentskou spolkovou činnosťou 20.–70. rokov 19. storočia.

Eva Frimmová, autorka nasledujúceho príspevku *Bratislavský požiar roku 1515*, sa venuje príčinám, okolnostiam a následkom požiaru, ktorý je vo svetle historických udalostí celkom osobitý, pretože vznikol za mimoriadnych okolností v čase rokovanií a príprav schôdzky cisára Maximiliána Habsburského a troch kráľov – Jagelovcov.

V nasledujúcom príspevku *K vyznamenaniam mineralóga Kristiána Andreja Zipsera* sa autor Igor Graus venuje vyznamenaniam jednej z najvýznamnejších osobností vedeckého života 19. st., ktorá si získala pozornosť a úctu významných európskych vedeckých spoločností.

Miroslav Kamenický vo svojom príspevku *Olovo v hutníctve drahých kovov na strednom Slovensku v 18. storočí* poukazuje na význam olova v hospodárskom živote Slovenska v širších súvislostiach. Za dôležitý považuje aj základný náčrt medzinárodného obchodu a rozširovania hospodárskych kontaktov cez tzv. olovené cesty.

Autorkou nasledujúceho príspevku *Diecézna knižnica v Nitre a jej fond tlačí 16. storočia* je Klára Komorová. Autorka podáva charakteristiku diecéznej knižnice, jej chronologický rozbor, ako aj tematickú a obsahovú skladbu.

Sociálne a politické pozadie zápasu o pietizmus v Uhorsku v príspevku s rovnomeným názvom charakterizuje Eva Kowalská. Spor o pietizmus považuje za hlavný vnútrocirkevný problém luteránstva v Uhorsku.

V príspevku *Právne postavenie zemepanských miest v 16.–17. storočí* sa jeho autorka Tünde Lengyelová venuje právam a povinnostiam zemepanských miest, napr. právu na slobodné sťahovanie, ako aj samospráve zemepanských miest.

Ivan Mrva sa vo svojom príspevku nazvanom *Hrad a panstvo Tematín* zaoberá minulosťou rozsiahleho hradného komplexu Tematín, ktorý existoval až do polovice 17. st., od vzniku jeho starobylého názvu cez jeho majiteľov až po deľbu panstva v 17. storočí a jeho zánik.

Autorkou príspevku *Listy poddaných ako významný prameň Historického slovníka slovenského jazyka* je Jana Skladaná. Ako uvádza autorka, pramene tohto typu odzrkadľujú obraz jazyka slovenského etnika a poskytujú významné svedectvo o živote našich predkov.

Tradičné formy agrárnej kultúry horehronskej obce Telgárt v rovnomennom názve príspevku charakterizuje autor Peter Slavkovský. Autor sa venuje tradičnému pestovaniu poľnohospodárskych plodín a spôsobom obrábania pôdy, lúčnemu a pasienkovému hospodáreniu, chovu hospodárskych zvierat a ovčiarstvu v Telgárte.

V nasledujúcom príspevku *Etnická príznakovosť v strave* sa autorka Rastislava Stoličná zaoberá predovšetkým dejinami slovenského národného jedla – bryndzových halušiek. Taktiež podáva obraz o charaktere tradičnej stravy Slovákov a v rámci nej o postavení bryndzových halušiek z relevantných etnografických, historických a kulinárnych prameňov.

Dušan Škvarna vo svojom príspevku *Európske východiská a slovanské závery v myslení Ludovíta Štúra* podrobne rozobral Štúrove politické a filozofické úvahy.

V predposlednom príspevku zborníka nazvanom *Wladyslaw Semkowicz a Slovensko* sa autor Tadeusz M. Trajdos zaoberá činnosťou profesora Wladyslawa Semkowicza, najmä jeho aktivitami v otázke poľského južného pohraničia.

Personálna bibliografia PhDr. Pavla Horvátha, CSc., ktorú zostavila Ivana Mikuličová, tvorí záver predloženého zborníka. Je rozdelená na štyri časti, každá z nich v chronologickom poradí: prvá zahŕňa knihy, druhá spoluprácu na kolektívnych dielach, tretia vedecké štúdie a odborné články; záverečnú časť tvoria medailóny, nekrológy, rozhovory a bibliografie.

Predložený zborník *Rozpravy k slovenským dejinám* je zborníkom cenných príspevkov rôzneho tematického zamerania. Nájde tu príspevky z rôznych odborov a časových období slovenských dejín, ktorým sa historik Pavel Horváth venoval. Možno konštatovať, že jeho zostavovateľovi a autorom príspevkov sa podarilo splniť základný cieľ a zámer – dôstojne sa rozlúčiť s významným slovenským historikom 20. storočia – s PhDr. Pavlom Horváthom, CSc.

Zuzana Lopatková

POPELKOVÁ, I.: *NEMECKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK HISTORICKÝCH TERMÍNOV*. Trnava 2001, 72 s.

Možno len súhlasiť s Richardom Marsinom, ktorý posudzoval rukopis prvého nemecko-slovenského slovníka historických termínov a odporučil jeho vydanie, lebo „v rámci slovenskej historiografie nejestvuje doteraz úplný ani čiastočný slovník či slovníček historickej terminológie... Všeobecné jazykové slovníky spravidla odbornú historickú terminológiu neobsahujú alebo uvádzajú iba časť týchto termínov, no neraz prekladové ekvivalenty nie sú celkom primerané... Slovníček prispeje k skvalitneniu výuky nemeckého jazyka“. Didaktické poslanie príručky potvrdila autorka oznámením, že „slovník je určený predovšetkým študentom vysokých škôl [nepochybne najmä Trnavskej univerzity, na ktorej pôsobí], ale i historikom, archivárom, ktorí sa pri svojej práci... nezaobídu bez štúdia historických prameňov a teda i odbornej literatúry v nemeckom jazyku“.

Ingrid Popelková zaradila do slovníka asi dve tisícky historických termínov a slovných spojení, a to v dvoch rozličných prehľadoch. V jednom ich usporiadala do abecedného sledu od názvu Abaujwarer Gespanschaft (s. 39) po termín Zwinger, ktorým sa pôvodne nepomenúvala iba chodba medzi vonkajšími a vnútornými hradnými múrmi (s. 72), ale aj priestor vyhradený v areáloch hradov pre bojové hry alebo používaný v nich ako medvedinec. Isto prejavovaný záujem poslucháčov o komprimované informácie ju primäl, aby ňou zložený súbor termínov a slovných spojení rozčlenila tiež do štyridsiatichtievnych skupín. Všimli sme si, že vecná skupina Gespanschaften (s. 7) začína síce názvom Abaujwarer Gespanschaft, iné názvy ale, napríklad Ungwarer Gespanschaft a Zipser Gespanschaft, figurujú v nej pred názvom Sohler Gespanschaft. Dôvod neobvyklého poradia nemeckých názvov prezrádza abecedný sled susediacich slovenských pomenovaní stolíc/žúp na našom území. Nepodarilo sa však vyčítať z tejto časti slovníka (s. 3–38), prečo vecná skupina Urkunde s termínmi týkajúcimi sa listín je zaradená pred vecnou skupinou Urgeschichte vyhradenej praveku, ani prečo nasleduje vecná skupina Ämter až po vecnej skupine Würdenträger a vecná skupina Armees až po vecných skupinách Waffen und Kämpfe a Türkenkriege. Nedalo sa prehliadnúť, že ani termíny a slovné spojenia nenasledujú v týchto a ďalších vecných skupinách za sebou v abecednom poradí. Ak by niekto hľadal napríklad vo vecnej skupine Handwerk termín späť v nemčine s debnárom, musel by prečítať najprv termíny, ktoré majú v tomto jazyku počiatočné lítery umiestnené v abecede až za písmenom B[öttcher]; stačí uviesť mečiara (Schwertfeger), prištipkára (Schuster) a súkenníka (Tuchmacher). Glockengieser sa dostal v rovnakej vecnej skupine tiež až za kováča (Schmied) a cinára (Zingiesser). Navyše, chýba hneď za ním Glöckner, hoci zvonolejár a zvonár sa zvyknú mylne stotožňovať.

Pri spoznávaní vecnej skupiny Waffen und Kämpfe sme vzali na vedomie, že autorka neopomenula delostrelecké názvoslovie (Geschütz, Haubitze, Kanone, Mörser). Absentujú ale okrem iných termíny Artillerie, Basilisken (obliehacie delá s predĺženou hlavňou), Böller, Feldschlange, Kartusche (kovové puzdro delostreleckej munície; tiež barokový ornament), Pulverfass, Pulvermacher,

Pulvermühle, Regimentstück, Remontepferd, Stückgiesser, Trommelfeuer aj Zeugwart. Vecnú skupinu Armee ochudobňuje zase nezaradenie termínu „das Heer“ (vojsko; s. 52), zároveň vynechanie frekventovaných termínov Landsknecht (patriaceho stredovekého žoldnierovi – pešiakovi) aj Zapfenstreich, čiže večierky, po doznení ktorej musel byť vojak na svojom lôžku. Slovník by mohol tiež informovať, že termínom Dachreiter sa nevyjadruje prítomnosť jazdca na streche, ale týka sa vežičky, v ktorej býva umiestnený na kryte kostola menší zvon nazývaný „sanktusník“.

Žiadnou z predchádzajúcich pripomienok sme nechceli znevážiť nekonvenčné rozhodnutie trnavskej germanistky a najmä nie úsilie, ktoré vložila do excerpovania „súčasných historických odborných textov, encyklopédií, prednášok historikov, monografií, či štúdií.“ Opak je pravdou! Slovník nás zaujal. Sme presvedčení, že má predpoklady stať sa vyhľadávanou rukoväťou tiež v societe archivárov a medzi historikmi. Treba ale odstrániť z jej naznačeného druhého vydania tektonické odchýlky, pribrať k využívaným zdrojom historické pramene (aspoň niektoré archívne dokumenty) a dodržiavať zdôraznenú primeranosť prekladových ekvivalentov. Príklady príležitosti: „die Angelegenheiten regeln“ možno preložiť do slovenčiny slovným spojením „riadiť záležitosti“ (s. 40), v slovníku historických termínov treba ale „záležitosti dať do poriadku (usporiadať)“; „die Bevölkerung ausrotten“ nemožno vyjadriť slovným spojením „obyvateľstvo vyplieniť“ (s. 42), lebo tomu hrozilo v skutočnosti „odstránenie vyhubením (vykynoznením)“. Ani „der österreichisch-ungarische Ausgleich“ nepredstavuje vo vokabulári historikov „rakúsko-uhorské vyrovnanie“ (s. 41), ale „rakúsko-maďarské vyrovnanie“.

Prichodí spomenúť z ľahko prístupných iných celkov historických termínov na prvom mieste súbor asi päťsto nemeckých názvov povolání (zamestnaní), ktoré sú doložené v matrikách (SÁRMANYOVÁ, J.: Cirkevné matriky na Slovensku zo 16.–19. storočia. Bratislava 1991). Ich porovnaním s obsahom slovníka sa dá zistiť, že v ňom vystupuje roľník ako Ackerbauer, matrikári ho však zapisovali obvykle ako Ackermann-a. Inými príkladmi mnohorakosti sú spomenutý Böttcher (objavujúci sa v matrikách ako Binder) aj Hafner nazývaný na Slovensku častejšie Töpfer-om. Henker nechýba v slovníku ani medzi názvami vypísanými z matrik; dodávame iba, že v archívnych dokumentoch spísomnených v našich mestách po nemecky sa spomína kat aj ako Nachrichten a Scharfrichter. V slovníku nechýba nemecký termín pre komorského grófa (Kameralgraf), našli sme ale nemecký názov s ním spojeného úradu, ktorého rozľahlá (a zväčša nemecká) písomná pozostalosť je výrečným svedkom o celokrajinskej pôsobnosti v rokoch 1524–1919 v baníctve, hutníctve, erárnom lesníctve atď. Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici ju spravuje ako archívny fond Hlavný komorskogrófsky úrad (Hauptkammergräfliches Amt) v Banskej Štiavnici.

Práve v tomto archíve vznikol v rokoch 1985–1991 (doteraz nepublikovaný) nemecko-slovenský banícko-hutnícky slovník s nemenej ako 40 000(!) najfrekventovanejšími baníckymi, hutníckymi, lesníckymi atď. termínmi a slovnými spojeniami. Z onoho prílivu nemeckých výrazov by zaiste mohli a mali rozhojniť údajovú výdatnosť slovníka desiatky, ak nie stovky historických termínov.

Pri ich výbere by sa nemalo zabudnúť na pomenovanie funkcie Mateja Kornela Hella, ktorý ako Kunstmeister (technický vedúci) štiavnických baní zachránil tieto v 18. storočí pred zatopením. Platí to tiež o „klopačke“ (Klopfturm) a „ošliadori“, charakteristickým stredoslovenskom germanizme, ktorý pochádza z pregnantného banického názvu Arschleder.

Germanista Jörg Meier z Bochumu, ktorý skúmal pomerne nedávno novinarstvo 19. storočia v Levoči (Untersuchungen zur deutschsprachigen Presse in der Slowakei..., Levoča 1993), si všimal nielen ortografické zvláštnosti v novinách Zipser Anzeiger a Zipser Bote (Comitats-Grundbuchs-Kanzlei, Comunal Executive, Montursbeschaffung, Municipien, Urbarial-Session a pod.). Do osobitného glosára sústredil takmer dvestotridsať regionalizmov, odborných výrazov a medzičasom zaniknutých pojmov, ktoré nezachytil ani Konrád Duden v známom diele Vollständiges Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache (napr. Bezirks-Stuhlrichter, Bruderlade, Diebsgenosse, Erzschürfe, Insurgentenanführer, Intravillangrund, Natural-Quartier, Waldbürgerschaft). Do lexikónu austriacizmov zaradil slová, ktoré mali svojho času na Spiši iný význam, než v spisovnej nemčine. Uvedieme aspoň dva príklady. Slovo Agent (označuje pôvodne tajného agitátora, diverzanta) sa udomácnilo aj v slovenčine ako označenie obchodného zástupcu a sprostredkovateľa. Termín Redoute sa používal pôvodne len v pevnostnom staviteľstve, na Slovensku sa však vžil ako názov stavebného objektu vyhradeného pre zábavné účely.

Hoci názov slovníka oznamuje jeho nemecko-slovenskú dvojjazyčnosť, rezonuje v ňom tiež tretí jazyk, a to kedysi univerzálna latinčina. Opätovne si pomôžeme príkladmi: Akte (acta; spis), Appellationsgericht (appellare; apelačný súd), Attentat (attentatum; atentát), Audienz (audientia; audiencia), Diktatur (dictatura; diktatúra), Distrikt (distringere; územno-administratívny celok), Kammer (camera; komora), Maut (muta; mýto). Treba v tejto súvislosti pripomenúť, že termín Bulle nepochádza z pôvodného latinského názvu pečate (s. 43), ale jej puzdra (bullā = bublina, puzdro amuletu) a až po ňom sa zaužíval pre samotnú pečať a pápežské aj panovnícke listiny s kovovou pečaťou. V súvislosti s termínmi Fiskal a Fiskus treba upozorniť, že nemajú zhodný prekladový ekvivalent „fiškál“ (s. 47). Prvý termín patrí právnikovi (z lat. fiscalis), druhý sa používa pri identifikovaní štátu ako vlastníka (z lat. fiscus). Ani termín Stempelstecherei neopisuje výrobu pečate/razidla (s. 66), ale „rezanie“ pečatidla; razidlo sa používa v mincovni!

Početné iné ponemčené latinské, ako aj nemecké výrazy, ktoré sa udomácnili v celej bývalej monarchii Habsburgov, uverejnil kolektív rakúskych, slovenských a talianskych archivárov (vedený Petrom Pavlom Klasincom) v príručke Glossar zur geschichtlichen Landeskunde... (Maribor 1995). Napriek tomu, že u rôznych v nej publikovaných termínov ich nemecké sprostredkovanie už ani nevnímame (Hauer – haviar, Hunt – hunt, Pranger – pranier), patria do nemecko-slovenského slovníka historických termínov takisto, ako termíny Göpel – gápel, Grund – grunt (gazdovstvo aj základ), Hellebarde – halapartňa, Lager – lágér (= tábor koncentračný, vojenský, zajatecký), Meier – majer, Meile – míľa (z germanizovaného latinského názvu milia passuum vyjadrujúceho tisíc dvojkrokov,

z ktorých každý meral päť stôp; 1 479 km), Picke – pika (kopija; tiež žolíková karta so štylizovaným hrotom kopije), či Werbung – verbunk ako názov mužského ľudového tanca, aj ako pomenovanie najímania mužov na vojenskú službu (verbovačka). Názov „der Richter“ prekladáme síce označením „sudca“ (s. 62), slovenčina si ho ale osvojila ako (teraz už neaktuálny) „terminus technicus“ pre najvyššieho predstaviteľa obce – richtára. Nemčina si naopak prispôsobila staroslovanské pomenovanie kúta na Grenze (hranica, čiže pomyselná línia oddeľujúca pozemky, územno-administratívne celky, štáty). Bratislavský rodák Rainer Rudolf, SDS (nezabúdajúci ani ako viedenský teológ, že je tiež germanista) napísal o „migrácii“ slov z nemčiny do slovenčiny osobitnú štúdiu Die deutschen Lehn und Fremdwörter in der slowakischen Sprache (Beiträge zur Sprachinselforschung 9, Wien 1991).

V mariborskej príručke (nielen v nej!) by nemali ostať bez povšimnutia ani právne termíny (Beikind, Blutbann, Malefikan, Majorat, Morgengabe, Mündel, Mundraub, Patronat, Schwabenspiegel, Tatort, Totschlag, Unschuld, Unzucht, Veruntreuung, Vormund, Widerteil, Willkür atď.), názvy mier, váh, peňažných jednotiek (Conventionsmünze, Eimer, Elle, Fuss, Hufe, Kandl, Klafter, Kreuzer, Lot, Pfundt, Quent, Viertel, Zentner, Zoll atď.), takisto pojmy súvisiace so spisomňovaním agendy najmä v mestských kanceláriách (Diurnist, Gegenschreiber, Protokollführer, Reitung, Remuneration, Rentmeister, Revident, Stadtkanzelist, verbrieft Rechte atď.). Informatívnosti poslednej skupiny pojmov by prospela spolupráca s archivármi, ktorí pripravili v rokoch 1996–2002 slovenský výkladový (zároveň viacrečový porovnávaci) slovník archívnej terminológie (Slovenská archivistika, 1996, 2, s. 109–227).

Vážime si odvahu autorky zostaviť slovník historických termínov. Oceňujeme, že sa nezľakla údelu prvolezkyne hľadať vyhovujúcu cestu v členitom teréne termínov, slovných spojení a ich prekladových ekvivalentov. Veď len napríklad termín „Administrator“ sa dá preložiť (v súvislosti s kontextom) ako správca, splnomocnenec (= povereník!), aj ako zástupca v postavení predstaviteľa. Ani sloveso „administrieren“ nevyjadruje iba spravovanie alebo nariadovanie, ale aj vysluhovanie sviatostí.

Ak by sme dostali možnosť rozhodnúť, ktoré tri historické termíny nesmú chýbať v ich nasledujúcom špecializovanom nemecko-slovenskom slovníku, vybrali by sme Amme, Bier (Bierbrauerei, Bierherr, Bierwirt; Bräu!) a Wein (Weinmonat, Weinregister). Priviedla by nás k nim skutočnosť, že dojka vstúpila do tretieho tisícročia len vo funkcii historického pojmu, ako aj fakt, že materinské mlieko, víno a pivo sú neodmysliteľnými súčasťami dejinného pohybu na Slovensku. Uvažovanie o tom, prečo zaobchádzame neraz márnотratne s odkazom predchádzajúcich generácií (Erbschaft, Hinterlassenschaft, Nachlass, Noterbe, Vermächtnis; Überlieferung) pri konzumovaní oboch nápojov, presahuje horizont recenzie.

Juraj Spiritza

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA I. Spoločenskovedný zborník Katedry histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Vydané k 10. výročiu obnovenia Trnavskej univerzity v Trnave (e. d. Jozef Šimončič). Trnava 2002, 280 s.

Znovuoživená *Alma mater Tyrnaviensis* si týmto zborníkom pripomína prvé desaťročie svojej súčasnej existencie. Zborník pripravila (a treba povedať, že takmer celkom aj naplnila) Katedra histórie Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity. Už tradičný editor zborníkov na tejto fakulte, prof. Jozef Šimončič (vedúci Katedry histórie), zostavil tentoraz publikáciu, ktorá má, okrem nespornej poznávacej a informačnej hodnoty i osobitý dokumentačný význam – zborník prináša viaceré príspevky z konferencie venovanej dejinám Trnavskej univerzity a publikuje aj menšie štúdie a články učiteľov, doktorandov a absolventov historickej katedry, čím vlastne najpreukaznejšie dokumentuje súčasnú vedeckú a aj pedagogickú úroveň toho pracoviska.

Po krátkom úvodnom slove zostavovateľa nasleduje blok referátov (*Štúdie I. časť*) z konferencie *150 rokov Trnavskej univerzity (1635–2000)*. (Toto podujatie sa konalo 6. 2. 2001.) Minuciózny editor neopomenul zaznamenať ani príhovor rektora Trnavskej univerzity, prejav rektora partnerskej Katolíckej univerzity Petra Pázmaňa v Pilišskej Čabe (a to dokonca aj v pôvodnom – maďarskom – znení) a aj slovensko-maďarskú modlitbu, ktorá odznela pri spoločných univerzitných bohoslužbách.

Jozef Šimončič potom vo svojom referáte, či skôr brilantnej eseji (*Trnavská univerzita a mesto Trnava a Európa*), sumarizuje súčasný stav poznania prameňov a pripomína základnú literatúru k dejinám univerzity. Autor (súčasný najvýznamnejší odborník na problematiku dejín Trnavskej univerzity) stručne načrtáva peripetie vzájomného spolužitia dvoch komunít v Trnave (mestskej a univerzitnej), oceňuje zásluhy jezuitskej rehole na vedení a spravovaní školy a zhŕňa prínos Trnavskej univerzity v uhorskom i európskom kontexte.

Príspevok Richarda Marsinu s trocha prekvapivým názvom (*Filozofická fakulta Trnavskej univerzity Petra Pázmaňa*) najskôr odkazuje na základnú pramennú bázu a najmä na početnú odbornú spisbu k sledovanej téme a potom v chronologickom priereze približuje vznik, vývoj a pôsobenie jednej z najstarších fakúlt Trnavskej univerzity. Poukazuje aj na problém výučby filozofie a vývoja filozofického myslenia na tejto fakulte. Autor sa zaoberá i pestovaním histórie na univerzite a pripomína význam jezuitskej historiografickej školy.

Referát Štefana Kopeckého (*Lekárska fakulta Trnavskej univerzity 1769–1777*) je zhusteným výťahom z početnej odbornej domácej i zahraničnej literatúry. Okrem vlastných dejín tejto fakulty obsahuje referát aj krátke profesijné a vedecké profily najznámejších pedagógov fakulty.

Prepojenie minulosti a súčasnosti Právnickej fakulty TU dokumentuje stať Jozefa Prusáka (*Stodvanásť rokov činnosti Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*).

Pavel Híc stručne informuje o vzniku, doterajšej činnosti a perspektívach Pedagogickej fakulty TU (*Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 1992–2000*).

Informačný zámer má aj krátky článok (s paradoxne najdlhším názvom) Alexandra Sabóa (*Stručná história, súčasnosť a potenciálna budúcnosť Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity*).

Prvú časť zborníka uzatvára príspevok Hadriána Radvániho (*Inštitucionálna báza Trnavskej univerzity 1635–1777*). Zmienenu základňu tvorili univerzitný kostol (Kostol sv. Jána Krstiteľa), archív, knižnica, observatórium, lekáreň, kníhtlačiareň, záhrady, univerzitné zbierky a dedina Biely Kostol. Viaceré nové poznatky o činnosti tlačiarne a o fondoch univerzitnej knižnice sú výsledkom autorovho neúnavného celoživotného výskumu.

Druhú časť zborníka zostavil editor z vybraných kratších štúdií a článkov učiteľov a najmä absolventov Katedry histórie FH TU.

Monika Pokorná sa vo svojej (trocha neprehľadne koncipovanej) stati (*Vývoj osídlenia slovenskej časti Ostrihomskej stolice v 16. storočí*) na základe daňových súpisov a odbornej literatúry pokúša o rekonštrukciu a interpretáciu vývoja sídel a sídlíštnej štruktúry časti južnoslovenského územia. Rozoberá niekoľko portálnych súpisov, daňový súpis domov a súpis príjmov ostrihomskeho arcibiskupstva (patrila mu väčšina sídel na slovenskom území Ostrihomskej stolice) a stav osídlenia vysvetľuje ako dôsledok vojen a bojov s Turkami, resp. tureckej prítomnosti v tomto priestore.

Formálny rozbor a textová interpretácia tzv. Telegdiho kalendára sa stali podkladom krátkeho príspevku Silvie Haladovej (*Trnavský kalendár Mikuláša Telegdiho na rok 1583*). Autorka hodnotí tento kalendár ako prvý praktický krok k zavedeniu gregoriánskeho kalendára u nás. Súčasťou práce je aj prepis Telegdiho úvodu (práve ten bol pre S. Haladovú hlavným informačným zdrojom) a kalendárnej časti analyzovaného prameňa.

Miroslava Danková rozoberá urbáre panstva hradu Dobrá Voda z prvých storočí novoveku (*Urbáre Dobrovodského panstva zo 16. a 17. storočia*). Najskôr veľmi stručne približuje vznik panstva v stredoveku a vývoj vlastníckych pomerov v 16. a 17. storočí. Potom na základe obsahovej analýzy jednotlivých písomných prameňov sumárne opisuje sociálny, hospodársky, demografický a sídlíštny stav vývoja panstva v konkrétnych rokoch.

K známej trnavskej bitke Rákociho kurucov a cisárskeho vojska pri Trnave sa vo svojej práci vracia Marta Dobrotková (*Bitka pri Trnave v roku 1704*). Doterajšie pohľady na tento konflikt koriguje autorka predovšetkým na základe niekoľkých štúdií vojenských historikov (najmä maďarského historika A. Markóa). To jej umožnilo veľmi podrobne a zasvätené rozprávať o vývoji a priebehu konfliktu (žiaľ, citeľne tu chýba avizovaná príloha, ktorá mohla najprehľadnejšie dokumentovať rozmiestnenie bojujúcich vojsk a priebeh celej bitky). Dobrotková sa zmieňuje aj o výstavbe pamätníka tejto udalosti – kamenného križa a publikuje text slovenskej historickej piesne o tejto bitke.

Pôvabnou miniatúrou z dejín Trnavy (i dejín poštovníctva na Slovensku) je historická sonda Jozefa Šimončiča (*K presunu poštovej stanice z Hrnčiaroviec do Trnavy roku 1731*). Táto štúdia je (napriek svojmu nevelkému rozsahu) snáď tým najlepším, čo možno v zborníku nájsť. Určite bude pre zúčastnených

(i budúcich) mladých autorov zborníka podnetným vzorom a predovšetkým výzvou.

Miroslav Klobučník vo svojom príspevku (*Sakrálne objekty v Galante a v blízkom okolí*) na základe známeho publikovaného *Súpisu pamiatok na Slovensku I–III (Bratislava 1967–1969)* a niekoľkých kanonických vizitácií spísal a zachytil (v historickom kontexte) jestvujúce i zaniknuté sakrálne pamiatky v meste Galante a v okolitých dedinách (kedysi patriacich do galantskej farnosti).

Biografiou organizátora slovenského kultúrneho života – kňaza Martina Kollára sa zaoberá štúdia Zuzany Lopatkovej (*Zo života a diela Martina Kollára*). Autorka vo svojej (akoby na jeden dych napísanej) práci podrobne sleduje predovšetkým Kollárovo strastiplné pôsobenie v Spolku sv. Vojtecha (bol najskôr jeho hlavným tajomníkom a potom dlhoročným správcom) a v redakcii Katolíckych novín. Všimá si aj Kollárovo literárne dielo.

Stať Martina Hrubalu (*Erby v Trnave*) je súpisom všetkých zachovaných heraldických pamiatok v meste Trnave. Hrubala každý objavený erb dokumentuje – heslovite lokalizuje (zaznamenáva miesto výskytu erbu), pokúša sa ho chronologicky zaradiť a opísať (informuje aj o materiáli, z ktorého bol erb vyhotovený a približuje jeho súčasný fyzický stav).

Súčasťou anotovaného zborníka sú aj *Správy* – Vladimír Rábik informuje o kolokviu *Občianska heraldika na Slovensku* (Trenčín 2000) a historickom seminári k 620. výročiu vydania privilégia pre žilinských Slovákov (Žilina 2001); Monika Kotianová píše o sympóziu *Pálfiiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky* (Bojnice 2000).

V časti *Rozhlady* je publikovaný *Súpis diplomových prác absolventov odboru história FH TU* (Monika Kotianová) a *Personálna bibliografia prof. Pavla Petrufa za roky 1990–2001* (Pavol Petruf).

Zborník uzatvárajú *Recenzie a anotácie*: Vincent Sedlák upozorňuje na zaujímavý dvojjazyčný historický terminologický slovník (*Popelková, I.: Nemecko-slovenský slovník historickej terminológie. Trnava 2001, 72 s.*), Monika Kotianová približuje tri čísla Historického zborníka, ktorý vydáva Historický odbor MS (*HZ, 10, 2000, č. 2; HZ, 11, 2001, č. 1; HZ, 11, 2001, č. 2*) a aj úspešný editorský a prekladateľský počín V. Múcsku (*Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum. Budmerice 2000*). Ďalším príspevkom je anotácia zborníka z konferencie o stredoeurópskej kresťanskej literatúre, ktorá sa konala v roku 1998 v Pilišskej Čabe (*Kresťanská literatúra a masmédiá. Piliscsaba 2000*).

Poslednou informáciou, ktorú Trnavský historický zborník prináša, je identifikačný *Zoznam autorov*.

Spoločenskovedný zborník Katedry histórie FH TU má sympatickú typografickú úpravu a praktický formát (k ďalšiemu formálnemu skvalitneniu zborníka by možno prispelo ustanovenie zodpovedného redaktora, alebo je to len otázka väčšej redakčnej skúsenosti a dôslednosti). Pracovitý zostavovateľ a redakčná rada zborníka síce nikde *expressis verbis* neprezentovali svoj hlavný zámer a ambície, ale pozorný čitateľ nepochybne zistí, že zborník svojou skladbou

i jednotlivými príspevkami (a ich obsahom) vlastne analyzuje a hodnotí doterajšie desaťročné úsilie tohto ambiciózneho pedagogicko-vedeckého pracoviska, odráža jeho súčasnú tvár a naznačuje možné perspektívy. Štruktúra publikácie *STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA I*, členenie na základné časti a rubriky a napokon i jej očíslovanie sú nepochybne dôkazom, že historické pracovisko FH TU hodlá vo vydávaní tohto zborníka ďalej pokračovať.

Juraj Roháč

PÁTKOVÁ, H.: *CVIČENÍ Z POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ PALEOGRAFIE*. Scriptorium, Dolní Břežany 2001, 32 str. + 21 obr. príloh.

Autorka špecializovanej paleografickej tabuľovej edície je docentkou na Katedre histórie Pedagogickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Zaoberá sa problematikou stredovekej latinskej paleografie, ako historička sa venuje predovšetkým obdobiu neskorého stredoveku. Napriek tomu, že recenzovaná práca je podľa jej vlastných slov určená študentom, verím, že po nej siahnu aj mnohí profesionálni paleografi, diplomatici či historici. Hlavnou snahou autorky bolo priblížiť čitateľovi vývoj diplomatického písma v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia, keď sa postupne ku prevládajúcej bastarde pridávajú písma s neogotickými a humanistickými vplyvmi.

Skutočnosť, že výber ukážok v cvičebnici neskorogotických písiem sa obmedzil na príklady z diplomatickej oblasti, nebola iste náhodná. Knižné písmo v „jeseni stredoveku“ zväčša len dožívalo v podobe ustrnutej textúry alebo rôzne ovplyvnenej bastardy. Použitie novej fraktúry sa v dôsledku šírenia kníhtlače obmedzilo v rukopisoch už väčšinou len na incipity, explicity a pod. V diplomatickej oblasti však naopak nastal naozajstný rozkvet. V tomto období masového nárastu spisomňovania sa rozšírilo množstvo používaných diplomatických druhov, ako aj ich spoločenské použitie. V dôsledku šírenia humanizmu a súčasného neskorogotického vývoja vznikali zmiešané druhy písiem. Administratívne knihy sa stali bežnými aj v menších mestečkách, vlastnú agendu si viedli cechy, náboženské bratstvá laikov a iné korporácie. Pre postihnutie paleografického vývoja okolo roku 1500 sa preto javí zameranie autorky na mestské písomnosti a na bežnú kancelársku agendu dvoch kráľovských miest (Ústí nad Labem a Louny) a jedného z cechov kráľovského mesta Žatec ako veľmi vhodné. Výhodou vybraných dvadsaťjeden ukážok je aj skutočnosť, že predstavujú zväčša kratšie a obsahovo ucelené súdne a administratívne zápisy, ktoré sa dajú využiť aj v rámci historických seminárov či pri prácach z regionálnych dejín. Geografické ohraničenie práce súvisí pravdepodobne s predošlými prácami autorky, v ktorých sa venovala neskorostredovekým cechom v Žatci.

Keďže ide o tabuľovú edíciu, je práca vhodne rozčlenená na časť textovú a obrazovú. V prvej autorka ponúka formou viazaného zošita úvodné teoretické poznámky a prepis s prekladom textov, ako aj stručný paleografický komentár k použitému písmu na jednotlivých ukázkach. V druhej časti sú čitateľovi vo forme voľných listov sprístupnené ukážky z „kancelárskeho“ písma troch českých miest na sklonku stredoveku.

V textovom zošite nás autorka úvodom oboznamuje s cieľom, predmetom a metódami práce. Stručne informuje čitateľa o vývoji a obsahu súdnych kníh a cechových písomností, najmä v spomenutých troch mestách. Okrem toho uvádza pravidlá, podľa ktorých vykonala prepis textov. Ďalšia krátka kapitola prináša výklad najpoužívanejších neskorostredovekých skratiek. Nasleduje zoznam odporúčanej literatúry, v ktorom je uvedených 27 základných prác k latinskej paleografii. Časť z nich tvoria učebnice, časť odborné štúdie. V zozname sú zastúpené najmä české a nemecké mená. Francúzski a britskí autori chýbajú, čo je pochopiteľné vzhľadom na geograficky pomerne úzko ohraničenú oblasť výskumu. Charakter vybraných ukážok bol pre autorku inšpiráciou k veľmi vhodnému uvedeniu ďalších siedmich odporúčaných titulov k problematike mestských kníh.

Prepis ukážok predstavuje transliteráciu textu. Pisárom použité skratky sú rozpísané v hranatých zátvorkách, autorské emendácie textu sú v hranatých kurzívnych zátvorkách. Pri prepise bolo zachované používanie *u* vo funkcii *v* a opačne, taktiež písanie veľkých a malých písmen verne kopíruje originál. Autorka zaznamenáva aj koniec riadku. Latinské a nemecké texty sprevádzajú preklady do češtiny, ktoré sa snažia kopírovať syntax pôvodného textu. V dvoch menej prehľadných prípadoch je uvedený aj súčasnému jazyku priblížený preklad, ktorý sa v niektorých slovách blíži výkladu. Interpretačný charakter umocňujú aj krátke vysvetlivky k zaužívaným dobovým výrazom a slovným spojeniam, bez ktorých by bol aj v dobovej češtine písaný text pre laika nepochopiteľný. Väčšina českých textov do modernej češtiny prekladaná nie je. Do češtiny prekladá autorka aj mená a prezývky (*Klement suknakraječ* a pod.). Pravdepodobne znalosť ďalšieho kontextu umožnila autorku cvičebnice preložiť latinský výraz *amici* raz ako „priatelia“ (*ad petitionem amicorum huiusdem* – ukážka 9) a raz ako „príbuzní“ (*auctoritate amici sui* – ukážka 8). Pokiaľ môžem posúdiť, sú prepisy aj preklady kvalitné a uľahčia prípadnému používateľovi prácu s textom. Preklady sú doplnené poznámkovým aparátom, ktorý obsahuje okrem vecných aj textovo-kritické poznámky (autorka zachytáva aj preškrtnuté, doplnené slová, zlé pochopenie pisára pri prepise a pod.).

Ako v každej paleografickej cvičebnici, ktorá si kladie vyššie nároky, nechýba ani v recenzovanej práci pri každej ukážke aj charakteristika písma. Väčšina vybraných príkladov je písaná bastardou, niektoré vykazujú väčšie či menšie neogotické alebo humanistické vplyvy. Vzhľadom na skutočnosť, že cvičebnica je určená najmä študentom, možno by stálo za úvahu zvoliť miesto niekedy veľmi lakonického opisu (napr: *Bastarda. Výrazné lámání a neklidný písemný obraz*) trochu obsirnejší výklad. Šablónovitejší a podrobnejší systém opisov písma by neodborníkom pomohol pochopiť, prečo je napríklad písmo ukážky práve bas-

tarda a nie kurzíva. Výhodou autorkinho kratšieho opisu je však zabránenie subjektívnych hodnotení, takých častých, čím detailnejšie sa v paleografii písmo analyzuje. Ved' kritériá pre určenie kaligrafickej, bežnej úrovne alebo zbežného typu sú v medzinárodnej paleografii stále značne subjektívne. Paleografom, ktorí majú záľubu v detailoch, by mohli chýbať informácie o veľkosti písma (či sú ukážka a originál v pomere 1:1 alebo ide o zmenšené či zväčšené zobrazenie, čo pri súčasnej technike už nie je problém uskutočniť), no vzhľadom na adresáta práce takáto detailnosť potrebná nebola.

Zvolené ukážky sú pre priemerného študenta pomerne náročné na prečítanie. S pomocou prepisov by však mal každý zvládnuť komplikovaný neskorostredoveký duktus, ako aj systém skracovania. Najstarší zobrazený záznam pochádza z roku 1438, najmladší z roku 1512. Okrem obsahového spracovania treba pochváliť aj vysokú kvalitu použitej reprografickej techniky a papiera. Texty je možné využiť aj na vedecké účely, resp. v prípade záujmu ľahko zistiť miesto uloženia, keďže sú všetky presne citované so všetkými signatúrami a číslami fólií.

Výber ukážok je veľmi vhodný. Autorka vybrala príklady, na ktorých môže prípadný pedagóg demonštrovať viaceré paleografické problémy: Medzi ukážkami sú napríklad dva zápisy toho istého pisára v rozpätí niekoľkých rokov, aby sa dal porovnávať vývin jednej ruky po dlhšom čase (ukážka 9 a 12). Na niektorých ukážkach sa podieľalo viacero pisárov za sebou, čo je vhodné pre nácvik rozlišovania písarských rúk (ukážka 17 a 21). Dobrý je aj príklad, na ktorom sú rôzne kaligrafické úrovne písma tej istej písarskej ruky (ukážka č. 19). V práci nájdeme viacero českých variantov už pomerne zaužívaných internacionálnych pojmov ako *slabé a silné tahy* miesto *vlasové a tieňové tahy*, *čárka* miesto *ťah*. Iba takýto detail by sa mohol považovať za relatívnu slabinu inak veľmi inšpiratívnej a kvalitnej práce.

Sympatické na tejto cvičebnici je, že nejde o bežnú paleografickú čítanku, ktorá slúži zväčša iba študentom alebo laikom a obsahuje ukážky so širokým chronologickým záberom. Autorka recenzovanej publikácie si naopak predmet geograficky aj časovo úzko špecifikovala, a tým zvýšila výpovednú schopnosť práce pre odborníka. Má v úmysle pokračovať výskumom ďalších mestských kancelárií v oblasti severných Čech (s. 3) a po už publikovanom materiáli z trojice po latinsky a po česky písucich mestských kancelárií by sa chcela zamerať na po latinsky a po nemecky administrujúce mestské kancelárie v severných Čechách. Cieľ práce je jednoznačne splnený a podáva obraz písma daného obdobia, ale aj obsahu mestských zápisov. Postupne by autorka chcela zmapovať vývoj písma v neskorostredovekých Čechách a poskytnúť širokej vedeckej obci paleografický atlas, venovaný tomuto obdobiu. Nájde sa aj na Slovensku niekto s podobnými ambíciami?

Juraj Šedivý

BLÁHOVÁ, M.: *HISTORICKÁ CHRONOLOGIE*. Nakladatelství Libri, Praha 2001, 948 s.

V prvom roku tretieho tisícročia kresťanského letopočtu, ako v úvode svojho rozsiahleho diela uvádza autorka, sa dostala do rúk odbornej i laickej verejnosti nová encyklopédia a príručka historickej chronológie. Práca je výsledkom dlho pripravovaného projektu, jeho ideovým spoluautorom bol ešte prof. Zdeněk Fiala, ktorého pamiatke je výsledné dielo venované. I keď pôvodným zámerom bolo len doplnenie textu a chronologických tabuliek Friedrichovej *Rukověti křesťanské chronologie* z roku 1934, spracovatelia si uvedomili časovú i odbornú priepasť, ktorá sa vytvorila od vydania spomínanej chronologickej príručky.

Keď sa autorka vrátila po rokoch k prerušenej práci, rozhodla sa pre napísanie novej príručky s využitím najnovších poznatkov domáceho i zahraničného výskumu. Výsledkom je táto rozsiahla práca, ktorá sa neobmedzuje len na historickú chronológiu latinského kultúrneho okruhu, ale obsahuje tiež poznatky o mimo-európskych kalendároch.

Pri prácach z oblasti chronológie je typickým znakom rozdelenie na textovú a tabuľkovú časť. Predložené dielo nie je výnimkou, textová časť je na 476 stranách, od strany 477 nasledujú chronologické tabuľky a súpisy svetských a cirkevných predstaviteľov v strednej Európe dovedené až do súčasnosti. Prácu uzatvára zoznam sviatkov a odborných chronologických termínov od s. 838 po s. 948. Členenie práce je prehľadné, i keď miestami až veľmi podrobné. Jednásť kapitol je ďalej členených na podkapitoly a podpodkapitoly, ktorých tematika je v niektorých prípadoch vyčerpaná po pár riadkoch (s. 321–325). Jednotlivé kapitoly uzatvára rozsiahly poznámkový aparát. Marie Bláhová pri členení svojej práce využila osvedčený postup typický pre chronologické práce. Prechádza od vymedzenia času ako historickej kategórie a vysvetlenia pojmu historická chronológia v prvej kapitole, k vývoju štúdia historickej chronológie v Európe latinského kultúrneho okruhu, s dôrazom na český vývin v kapitole druhej. Veľmi bohatá čo do obsahu i rozsahu je tretia kapitola s názvom: Vývoj kalendáre v Evrope. Obsahuje vznik kalendára s jeho základnými jednotkami, základné typy kalendárov, vývoj európskeho kalendára, kresťanský kalendár i s vývojom cirkevných sviatkov a reformy kalendára i s najnovšími návrhmi na jeho úpravu. Obsahom štvrtej kapitoly sú veľkonočné sviatky a pomôcky na určenie dátumu Veľkej noci. Piata kapitola je veľmi detailným rozborom častí roka a delenia dňa, obsahuje informácie o zariadeniach používaných na meranie denného času od najstarších (slnečné, vodné, ohňové, presýpacie hodiny) až po modernejšie zariadenia (mechanické hodiny).

Svojím obsahom je šiesta kapitola nosnou časťou celej práce. Prináša poznatky k spôsobom datovania používaných v latinskom kultúrnom okruhu. Prevedie čitateľa cez všetky známe letopočty, éry, indikcie a začiatky roka. Veľmi podrobná je i podkapitola venovaná označovaniu dní. Zahŕňa informácie o označovaní dní v starovekom Ríme, bolonské datovanie, datovanie podľa kresťanského kalendára a jeho varianty. V tejto súvislosti je prekvapivý fakt, že autorka nezahrnila do tejto časti práce informáciu o špeciálnom spôsobe datovania v Uhor-

sku, a to datovanie podľa rozpustenia kráľovského vojska (*residentia exercitus regis*), ktoré sa používalo v súdnych písomnostiach pri odročení súdnych sporov od druhej polovice 13. do začiatku 15. storočia. Priestor na zmienku o tomto spôsobe datovania by sa určite našiel, lebo pri každom v práci opísanom datovaní je spomenutá aj doba jeho používania v Uhorsku. Nepochybujem o tom, že autorka pozná štúdiu prof. J. Nováka, ktorý túto problematiku spracoval, a preto môžeme len vyjadriť ľútosť nad faktom, že nezaradila tento špeciálny spôsob datovania do svojej práce.

Textovú časť práce uzatvára siedma kapitola obsahujúca poznatky o mimo-európskych kalendárnych systémoch. Autorka pracovala s rozsiahlou odbornou literatúrou a tlmočí tak množstvo informácií, u nás zatiaľ v tejto forme nepublikovaných (tibetský kalendár, indické kalendáre). Ôsma kapitola je rozsiahlym zoznamom prameňov a literatúry a nasledujúcou deviatou kapitolou sa začína tabuľková časť práce. Zahŕňa všetky základné chronologické tabuľky, ktoré umožňujú prevod všetkých bežne používaných spôsobov datovania na dnešný spôsob.

Na konci príručky sú zaradené súpisy svetských hodnostárov a predstaviteľov katolíckej a kališnickej cirkvi pôsobiacich v Čechách vrátane členov rakúsko-uhorských kabinetov a vlád Československej, Českej a Slovenskej republiky (do 31. 12. 1992) a súpisy panovníkov a predstaviteľov štátov a katolíckej cirkvi s pôsobnosťou v stredoeurópskych krajinách. Na vypracovaní tejto časti príručky sa podieľali i Pavel R. Pokorný a Miloslav Martinek. Chronologickú príručku Marie Bláhovej uzatvára abecedný súpis sviatkov a odborných chronologických pojmov.

Recenzovaná príručka historickej chronológie je vypracovaná na vysokej odbornej úrovni. Zapĺňa medzeru, ktorá sa vytvorila od vydania poslednej práce z odboru chronológie – Friedrichovej *Rukověti křesťanské chronologie* a bude dôležitou pomôckou študentom histórie a archívniectva i ostatnej odbornej verejnosti.

Zuzana Nemcová

SPÁČIL, V.: *PÍSAŘI A KANCELÁŘE MĚSTA OLOMOUCE DO ROKU 1786*. Vydal Státní okresní archiv v Olomouci roku 2001, 416 s.

V krátkom časovom odstupe sa Štátny okresný archiv v Olomouci predstavuje ďalšou publikáciou, ktorá je výsledkom dlhoročnej práce archivára, naslovovzatého odborníka v pomocných vedách historických, diplomatiky zvlášť. Problematika vývoja úradu mestského pisára, a tým aj vzniku a činnosti mestskej kancelárie, je zaujímavou témou, ktorú neobchádzajú ani historici ani archivári. Najmä staršie, významnejšie a väčšie mestá, a takým Olomouc nepochybne bol,

svojou bohatou diplomatickou produkciou poskytujú široké možnosti výskumu činnosti mestskej administratívy.

Mestský pisár bol v každom meste, zvlášť vo väčšom a významnejšom, dôležitou osobou, ktorá v počiatočnom štádiu miest sústreďovala prakticky celú písomnú agendu mesta. Pri zárodku mestskej kancelárie stála jedna osoba – mestský pisár, ktorý bol najvyšším a po istú dobu tiež jediným úradníkom mestskej správy. Dôležité postavenie mestského pisára vo vzťahu k mestu i jeho obyvateľom bolo dané tým, že písomnou formou zachytával mešťanom dôležité právne akty a zlistinňoval rôzne právne pojednávania mesta, viedol mestské účty, bol hovorcom mestskej rady a jej trvalým radcom v právnych a politických otázkach. Postavenie mestského pisára znásobovala aj skutočnosť, že pri každoročnom striedaní mestskej rady predstavoval kontinuitu vo vnútornej a zahraničnej politike mesta. Postupom času, keď mestské písomnosti čo do počtu narástli, bol to práve mestský pisár, ktorý so súhlasom mestskej rady prijímal ďalšie písárske a kancelárske sily. Pod vedením mestského pisára sa rozvíjala a organizačne budovala mestská kancelária, dochádzalo ku špecializácii v rámci nej a k vyčleňovaniu ďalších samostatných kancelárií.

V prípade mesta Olomouca je úrad mestského pisára v prameňoch doložený síce až v roku 1343 (v najstaršej olomouckej mestskej knihe z rokov 1343–1420), ale existenciu jednoduchej kancelárie, slúžiacej viac-menej pre potreby fojta, možno najpravdepodobnejšie posunúť na začiatok 14. storočia. Dokladá to listina zo 17. decembra 1314, ktorej vydavateľom bol fojt, konšeli, prisažní a celá obec mesta Olomouca. Autor venuje pozornosť širokej škále olomouckých pisárov, ktorí pôsobili pri meste (teda aj súdnych, sirotských, pivovarských atď.) a samotnej mestskej kancelárii od spomínaného začiatku až do roku 1786. Tento rok je medzníkom medzi starou mestskou správou a novozriadenými magistrátmi miest.

Prítomná publikácia o pisároch a kancelárii mesta Olomouca je rozdelená na dve časti. Prvá časť sa zaoberá vývojom úradu mestského pisára a mestskej kancelárie; druhá časť poskytuje informácie o pisároch pôsobiacich pri meste. Prvá časť má nasledujúcu štruktúru: I. Počiatky úradu pisára, II. Požiadavky kladené na pisára, III. Prijatie na miesto pisára, IV. Odchod zo služby, V. Povinnosti pisárov, VI. Práva pisárov, VII. Príjmy pisárov, VIII. Kancelária (počiatky mestskej kancelárie, vývoj mestskej kancelárie, riadenie mestskej kancelárie, pracovná náplň, inštrukcie pre kanceláriu, kancelárie s prechodnou pôsobnosťou, spravovanie mestských písomností, uloženie mestských písomností, vybavenie kancelárií a kancelárske potreby). Táto prvá časť má dve prílohy: I. Prehľad pisárov podľa ich zaradenia, II. Pisári a syndikovia. Druhá časť „Prosopografia pisárov“ (s. 122–407) poskytuje informácie o viac ako štyristo pisároch, pôsobiacich v meste Olomouci v rozličných zaradeniach za celé sledované obdobie, teda od prvého menovite známeho mestského pisára Jána z roku 1343 až po posledných v roku 1786. Je to priamo neuveriteľný výsledok mravčej práce autora, dobrého znalca Archívu mesta Olomouca, lebo prezentuje v podstate všetky údaje, ktoré sa dali získať o jednotlivých pisároch. Pravda, podľa dostupných pramenných podkladov hĺbka informácií je rozdielna, niekde je to len stručný časový údaj,

ale v mnohých prípadoch doslova niekoľkostranové životopisy osôb, ktoré sa svojím písmom a umom zapísali do dejín mesta Olomouca.

Význam Spáčilovej publikácie je v tom, že vo všeobecnosti dopĺňa mozaiku pohľadu na činnosť mestskej administratívy, ale v užšom slova zmysle predstavuje aj jeden úsek z dejín mesta Olomouca. Treba ešte poznamenať, že bude nasledovať aj druhý diel, z pera Bohdana Kaňáka, ktorý načrie do ďalšej pomocnej vedy historickej – paleografie, a predstaví analýzu vývoja písma v prostredí olomouckej mestskej kancelárie.

Mária Stieberová

KOLLEGA, Tarsoly I. (zost.): *TELEPÜLÉSEINK CÍMERES PECSÉTJEI A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN*. Tarsoly Kiadó Budapest 2001 (CD-ROM).

Obsahom recenzovaného CD-ROM-u je čiastočné sprístupnenie jedného z najdôležitejších archívnych fondov pre heraldický výskum miest a obcí, uloženého v Maďarskom krajinskom archíve pod signatúrou V 5, pre širokú verejnosť. Z tohto archívneho fondu vychádzal vo svojich prácach o slovenskej mestskej a obecnej heraldike aj J. Novák. Ide o počítačovo spracované návrhy nových mestských a obecných pečatí pochádzajúce z obdobia rokov 1898–1912. Zbierka obsahuje celkovo 1 100 kusov návrhov mestských a obecných pečatí z územia celého Uhorska. Súbor návrhov nových mestských a obecných pečatí vznikol z činnosti uhorského ministerstva vnútra aplikáciou paragrafu 5 zákonného článku IV/1898. Na jeho základe vznikla Krajinská komisia pre kmeňovú knihu obcí, ktorá sa zaoberala unifikáciou názvov a pečatí miest a obcí. Komisia pri svojej práci využívala podkladové písomné dokumenty pochádzajúce z komunikácie s jednotlivými mestami a obcami, ktoré obsahujú napríklad aj odtlačky historických pečatí zhromažďované Maďarským krajinským archívom od 60. rokov 19. storočia.

CD-ROM obsahuje abecedne podľa jednotlivých obcí zoradenú databázu naskenovaných návrhov nových obecných a mestských pečatí. Po otvorení základného menu sa táto zobrazuje vpravo v aktívnej lište. Jednoduchým rozklikávaním mien jednotlivých lokalít sa v okne objavujú naskenované obrazy návrhov nových obecných a mestských pečatí. Posúvanie je možné pomocou lišty. Okrem obrazu pečate sa uvádza aj jej historický názov z času vzniku návrhov a dobová župná príslušnosť. Údaj je doplnený aj o dnešný úradný názov, a v prípade lokalít z územia dnešného Maďarska aj o súčasnú župnú príslušnosť, v prípade zahraničných lokalít o štátnu príslušnosť. CD-ROM-u nechýbajú registre, ktorými možno hľadanie ešte zefektívniť. Okrem menného registra môžeme využiť aj filtre registrujúce župnú príslušnosť hľadaných obcí a miest.

Práca s recenzovaným dielom je jednoduchá a pohodlná a nezaznamenali sme žiadne relevantné prevádzkové komplikácie. Na jeho použitie v osobnom počítači postačuje používateľské prostredie Windows 95 a štandardná grafická karta. Údaje o minimálnom použiteľnom procesore výrobca neudáva. Dielo vzniklo v kooperácii s firmou Arcanum Adatbázis, Kft., ktorá je autorom jeho softvérovej podoby, Ministerstvom národného kultúrneho dedičstva Maďarskej republiky a Programom podpory národnej kultúry.

Vzťah k histórii každého národa sa najlepšie odráža v podpore a miere dosiahnutej spolupráce štátu, súkromnej iniciatívy a komerčných subjektov pri jej prezentácii a podpore. CD-ROM je výsledkom politiky cieľavedomého otvárania archívov verejnosti. Apriórne odmietanie vstupu komerčných organizácií do tohto sektora a jednoznačne netrhové správanie našich archívov (nepredajné publikácie) pôsobí kontraproduktívne. Skúsenosti zo západnej Európy poukazujú, že komerčné subjekty majú záujem participovať za určitých podmienok na spracúvaní a následnej prezentácii vybraných skupín archívnych dokumentov. Využitie technických možností súkromného sektora, ktoré sú pre naše archívy finančne nedostupné a v praxi málo využiteľné, spolu s intelektuálnym know-how archívárov a archívov sú reálnou možnosťou vytvoriť spoločnými silami databázy s výrazne nadregionálnym dosahom. Najstaršie autentické protokoly hodnoverných miest, zbierky stredovekých či armálnych listín sú ideálnym východiskom pre takéto úvahy.

Recenzované dielo sa nepochybne stane užitočnou pomôckou pre heraldikov a ostáva len dúfať, že aj slovenské archívniectvo sa bude môcť čoskoro prezentovať vo svete podobným projektom.

Radoslav Ragač

MOLEND A, D.: *POLSKI OŁÓW NA RYNKACH EUROPY ŚRODKOWEJ W XIII–XVII WIEKU*. Vydal Istitut archeologii i etnologii Polskiej akademii nauk v edícii Studia i materiały z historii kultury materialnej, tom LXIX, Warszawa 2001, 224 s. + 2 mapy.

Skúsená poľská historička venovala svoju prácu dvom členom „Le club du plomb“ Ianovi Blanchardovi z Edinburgu a Hansovi-Joachimovi Kraschewskiemu z Marburgu. Dejinám ťažby, výroby a obchodu s olovom sa venovala asi tri decéniá. Ako vyplýva z úvodu k práci, Poľsko patrilo v minulosti k jeho najväčším producentom v Európe. Predmetom prezentovaného diela sú teda dejiny obchodu s olovom, ktoré bolo vyrobené v sliezsko-krakovskej oblasti (Horné Sliezsko a západné Malopoľsko) v 13.–17. storočí. Okrem bohatej literatúry autorka čerpala informácie z archívnych prameňov poľských, českých, nemeckých (Fuggerovský archív v Dillingene) a slovenských. Výskum na Slovensku

uskutočnila hlavne v archívoch v Bratislave, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnici, Košiciach a Levoči.

Práca je rozdelená do 6 kapitol. V prvej prezentuje produkciu a možnosti uplatnenia olova v hutníctve, stavebníctve, kultúre, umení, remeslách, medicíne i v každodennom živote v strednej Európe v 13.–17. storočí. Z priloženého grafu je zreteľná konjunktúra výroby olova v Malopoľsku a Hornom Sliezske okolo rokov 1550 a 1650. Autorka tiež poukazuje na obchodnú konkurenciu poľskej produkcie olova (významné banícke centrum v Olkusze) najmä zo strany olova vyrobeného v Anglicku a Nemecku (Goslar).

Druhá kapitola je venovaná technike a organizácii transportu a obchodu s olovom. Autorka v nej informuje o tvaroch, formách, značkách, jednotkách hmotnosti olova, ktoré bolo predmetom obchodu a publikuje niektoré grafické značky nájdené na olove poľského pôvodu, väčšinou z novoveku. Obchodné cesty a transport olova v Poľsku v 2. polovici 16. storočia čiastočne prezentuje aj pomocou troch prehľadných tabuliek. Vo vzťahu k Uhorsku poukazuje na význam Košíc, stredoslovenských bankských miest a turzovsko-fugerovského mediarskeho podniku, na úlohu hlavného komorského grófa v Banskej Štiavnici pri uzatváraní obchodov s poľskými dodávateľmi olova.

Tretia a najrozsiahlejšia kapitola s názvom Rajóny odbytu má 4 podkapitoly venované trhom jednotlivých krajín: domácemu, slovenskému, českému, dolnosliezske a nemeckému. Kým v stredoveku 80–90 % produkcie poľského olova končilo za hranicami, v novoveku kvôli rastu dopytu pre vojenské účely ostávalo na domácom trhu asi 30 % olova. Najväčšími strediskami domáceho obchodu s olovom boli Krakov a Gdańsk, najväčšími veľkoobchodnými odberateľmi pevnosti a zbrojnice na severovýchode a juhovýchode Poľska, ako aj cca 60 pohraničných litovských hradov. Medzi významnými organizátormi obchodu s kráľovským olovom a meďou do Litvy okolo polovice 16. storočia bol uhorský bankský odborník Ján Faigel (pôvodom z Betlanoviec na Spiši), ktorý dostal na to poverenie od poľského kráľa Žigmunda Augusta.

Slovenský trh bol pre poľské olovo hlavným odberateľom počas celého stredoveku a v 1. polovici 16. storočia. Keďže bohaté ťažobné revíry stredoslovenských bankských miest a ani spišsko-gemerská oblasť nedisponovali olovom, nevyhnutným pri získavaní zlata a striebra z rúd pri ich čistení, rafinácii a oddeľovaní striebra od medi, boli odkázané na relatívne blízke poľské zdroje. Autorka si podrobnejšie všíma obchodné cesty, ktorými sa poľské olovo dostávalo do Uhorska, zmeny ich trás v súvislosti s udelenými právami skladu mestám i s rastúcim tureckým nebezpečenstvom. Pri vyčísl'ovaní množstva importovaného olova na Slovensko akceptuje doterajšie výskumy bádateľov (o. i. aj M. Skladaného a P. Horvátha), ale poskytuje aj nové informácie získané z bohatých archívnych zdrojov na Slovensku. Postupné znižovanie dovozu poľského olova v priebehu 17. storočia na Slovensko súviselo podľa autorky s poľsko-švédskou vojnou, krízou olkuského baníctva, ale aj so zmenou obchodnej trasy exportu slovenskej medi od konca 16. storočia do Nizozemska. Cesta cez Krakov a potom Vislu do Gdańska strácala v tom čase význam a doprava sa usku-

točňovala cez Tešín, Wrocław a následne Odrou do Frankfurtu a Štetína alebo riekou Labe do Hamburgu.

Na český trh bolo poľské olovo vyvážané od 13. storočia do polovice 17. storočia hlavne pre potreby hüt a mincovní v Kutnej Hore a Jáchymove. Jeho menšie množstvá doložené na tomto trhu (v porovnaní napr. so slovenským) sú dôsledkom väčšej konkurencie z Harcu, Korutánska a od 16. storočia i z Anglicka, ako aj relatívne vyšších cien kvalitnejšieho poľského olova.

Ďalším cieľom exportu poľského olova boli huty spracúvajúce zlato a striebornosné rudy v Dolnom Sliezsku (okolie Legnice, Kłodzka, Otmuchowa a Opawy). Strediskom obchodu s olovom tu bol Wrocław, ktorý mal monopol jeho váženia i právo skladu už od stredoveku. Od 16. storočia sa menej, ale systematicky dovážalo poľské olovo aj pre hrnčiarske strediská v Sliezsku. Celkovo však autorka hodnotí tento trh s olovom ako nevel'ký v porovnaní so slovenským alebo českým. Vo veľkej miere slúžil len ako tranzit pre jeho dopravu hlavne na Slovensko, do Čiech a nemeckých krajín.

Nemecký trh s poľským olovom nie je podľa autorky ešte dostatočne preskúmaný, ale jeho význam sa ukazuje byť väčší, ako sa doposiaľ predpokladalo. Hlavným cieľom importu poľského olova boli predovšetkým početné huty v Sasku a Durínsku. Od polovice 16. st. do polovice 17. st. tu však na trhoch prebiehal ostrý konkurenčný boj poľského olova s olovom goslarským a anglickým. Vyššie ceny poľského olova (asi o 25 %) oproti goslarskému i kríza poľského baníctva v 2. polovici 17. storočia spôsobili, že olovo z Poľska sa z nemeckých trhov vytratilo.

V 4. kapitole autorka venuje pozornosť mestu Gdaňsk ako sprostredkovateľovi exportu poľského olova. Táto významná obchodná baltická „brána“ na európske trhy sa stala hlavným odberateľom poľského olova koncom 16. st. a v 1. polovici 17. st. Spomínaný úpadok olkuského baníctva v druhej polovici 17. st. a vyššie ceny poľského olova spôsobili, že tento dôležitý obchodný artikel bol aj v Gdaňsku postupne vytlačený lacnejším olovom anglickým.

Piata kapitola je venovaná účastníkom obchodu s olovom. Autorka ich delí na dve základné skupiny: kupcov zaoberajúcich sa predajom olova a furmanov, ktorí zabezpečovali iba jeho transport na určené miesta. Upozorňuje pritom, že niekedy je hranicu medzi týmito skupinami len ťažko stanoviť. Medzi veľkoobchodníkmi v sledovanom období uvádza najviac mešťanov z Krakova, Gdaňska a Wrocławu. Od druhej polovice 15. st. tu figurujú napr. aj Ján Turzo, známy stredoeurópsky bankský odborník pôvodom zo Spiša a okolo polovice 16. st. aj ďalší Levočan – Sebastián Krupek, či v 2. polovici 16. storočia Martin Zajac alias Slovak. Významnú úlohu pri obchode s olovom pripisuje autorka turzovsko-fugerovskému mediarskemu podniku v Banskej Bystrici. V prehľadnej tabuľke o pôvode kupcov s olovom zaevidovaných v poľských komorách v 16. st. možno zaregistrovať aj mešťanov z Košíc, Levoče, Kežmarku, Spišskej Novej Vsi, Hniezdneho, Starej Lubovne, Bardejova, Prešova, Banskej Bystrice, Banskej Štiavnice, Kremnice a i. Medzi dodávateľmi poľského olova na Slovensko v 1. polovici 17. st. D. Molenda uvádza tiež levočské rodiny Kromerovcov, Langovcov, Fickerovcov atď. Konštatuje zároveň, že v tomto období vzrástol podiel

šľachty na obchode s olovom. Odráža sa to aj v tabuľke predstavujúcej obchodníkov s olovom splavovaným po Visle z Krakova a Olkusza do Gdańska v rokoch 1605–1653.

Šiesta kapitola o výdavkoch a ziskoch z obchodu s olovom má štatistický charakter. D. Molenda v nej aj za pomoci viacerých grafov a tabuliek sleduje najmä ceny olova na trhoch v Poľsku i za hranicami, výdavky na transporty, výšku cla a pod. Pravda, je limitovaná pramennou bázou, takže jednotlivé tabuľky a grafy zachytávajú iba určitý časový úsek. Evidentný nárast cien olova je zreteľný hlavne od 30. rokov 17. st., čo autorka dáva do súvisu aj so znehodnocovaním mincí, devalváciou a monetárnou krízou. Výdavky a zisky pri obchode s olovom boli rôzne a odvíjali sa nielen od vzdialenosti transportu, ale aj od výšky ceny olova, výšky ciel, ako i od toho, či sa doprava uskutočňovala viac „suchou“ alebo lacnejšou „vodnou“ cestou. Finančný zisk 15–20 % pri obchode s olovom v 16.–17. st. považuje autorka za stredne veľký.

V krátkom závere D. Molenda zosumarizovala svoje výsledky bádania. Okrem iného znovu zdôraznila význam hút na slovenskom území pre poľský export olova v sledovanom období a hlavný podiel mešťanstva na obchode s týmto dôležitým obchodným artiklom. Súčasne autorka vyjadrila nádej, že jej práca prispeje k zmene doterajšieho názoru historikov o železe a medi ako výlučnom tovare pri obchode s kovmi v Poľsku počas 13.–17. st.

Za záverom nasleduje v publikácii ako príloha rozsiahla tabuľka (12 s.) poskytujúca prehľad dovozu olova z Malopoľska do Gdańska a jeho vývoz v 16.–17. st. Potom je pripojené nemecké resumé s tou istou tabuľkou v nemčine, súpis prameňov a literatúry, register menný a miestny a dve mapy predstavujúce rozmiestnenie ložísk olova v Európe a hlavné smery exportu poľského olova v 13.–17. st. Z technického hľadiska je potrebné ešte pripomenúť, že vysvetľujúce texty v tabuľkách, k tabuľkám, obrázkom a grafom sú dvojjazyčné (poľské a nemecké).

Napriek istým drobným nedostatkom, napr. v tabuľke č. 6 na s. 112 je Stará Lubovňa (Lubowla) zaradená medzi poľské mestá, kým Hniezdne (Gniazda) na Spiši medzi zahraničné, možno publikáciu D. Molendy hodnotiť veľmi kladne. Je bezpochyby prínosná pre hospodárske dejiny strednej Európy, je bohatá faktograficky, dobre pripravená aj technicky, ale čo je podstatné, priniesla dostatok dôkazov pre doposiaľ zaznávaný význam olova v poľskom obchode v sledovanom období. Slovenskú stranu môže tešiť aj skutočnosť, že využila hojne tiež archívy na Slovensku, výsledky prác našich autorov a poskytla nakoniec verejnosti dôkazy o dôležitosti slovenského baníctva a hutníctva i pre európsky obchod.

František Žifčák

DATING UNDATED MEDIEVAL CHARTERS. Ed. Michael GERVERS, The Boydell Press, Woodbridge 2000, 237 s.

Inštitút pre postgraduálne vzdelávanie historikov Collegium Hungaricum privítal na konferencii v marci 1999 diplomatikov z Európy a Kanady. Stretnutie malo za cieľ vytvoriť kritické fórum z vedcov, ktorí pracujú na datovaní stredovekých listín, využívajúc pri tom počítačové spracovanie dát.

Úvodom treba vysvetliť aktuálnosť témy najmä pre západných vedcov. Medzi stredovekým latinským Východom a Západom jestvuje podstatný rozdiel pri datovaní listín. Diplomatický vývoj v tých západných teritóriách, ktoré boli pomerne málo závislé od nemeckého cisára, resp. francúzskeho kráľa, nemal taký jasný vzor a vyznačoval sa individuálnymi črtami. Napríklad v listinách z Burgundska a Normandie od neskorého 10. st. do polovice 11. st. ustavične klesá počet datovaných listín, pričom v nasledujúcom polstoročí sú najzriedkavejšie. Po dobytí Anglicka Normanmi sa zvyk nedatovať listiny rozšíril aj tam. A tak zatiaľ čo v stredovýchodnej Európe sú pôvodne nedatované listiny pomerne vzácne, tak len pre 12.–13. st. sa počet nedatovaných anglických listín ráta na desaťtisíce.

Iniciátorom stretnutia bol profesor univerzity v Toronte Michael GERVERS, ktorý predstavil projekt DEEDS. Jeho cieľom je zhromaždiť korpus datovaných anglických listín z 12. a 13. storočia (predstavujú len asi 8 % z celkového počtu listín tohto obdobia), vyrobiť program, ktorý by analyzoval text nedatovanej listiny, porovnal ho s databázou listín datovaných a navrhol optimálne chronologické zaradenie. Program DEEDS najskôr analyzuje texty listín tak, že ho rozloží na slovné reťazce dlhé, pričom sú relevantné iba tie, ktoré sa opakujú aspoň v dvoch listinách z databázy.

Databáza DEEDS zatiaľ obsahuje texty 3 353 listín, v ktorých sa našlo 223 158 opakujúcich sa slovných reťazcov, ktoré slúžia ako komparačná zásoba. Gervers na praktických príkladoch demonštruje, ako pomáha komparácia slovných reťazcov (napr. aj celých diplomatických formuliek) datovať listinný materiál. Listine, ktorá sa zachovala iba vo forme kópie z 1. pol. 15. st., chýbal dátum. Vďaka konkrétnemu slovnému reťazcu (časti inskripčnej formulky), ktorá sa vyskytla zo všetkých porovnávaných listín iba v ôsmich prípadoch, pričom všetky pochádzali z rozmedzia rokov 1225–1240, sa dá predpokladať pravdepodobné obdobie vzniku originálu. Na inom príklade ukazuje, že hoci sa tradične myslelo, že formula *Francis et Anglicis* sa v anglických listinách vyskytuje len do roku 1204, keď Ján Bezzemok stratil Normandiu (a mladšie listiny s týmto textom sa pokladali za falzá), tak DEEDS ukázal, že v skutočnosti sa vyskytla ešte štyrikrát počas nasledujúcich 40 rokov. Celkovo sa ukázalo, že asi štvrtina reťazcov v skúmanom období má životnosť 10 rokov a menej, majú teda vysokú datovaciu schopnosť. Ambíciou autorov projektu je pri príslušnom zväčšení databázy môcť identifikovať dokonca jednotlivých pisárov, resp. diktátorov listiny (samozrejme nie podľa mena, ale zistiť osobitné vyjadrovacie štýly), ako dlho na istom mieste pôsobili, prípadne rekonštruovať itinerár ich ciest medzi kancelárskymi, resp. skriptóriami. Zaujímavý graf ukázal veľmi vysoký počet slovných

reťazcov do prvej tretiny 13. storočia, čo svedčí o vysokej miere individuálnych vplyvov pri vzniku listiny. Neskôr začína klesať, čo je už prejav ustáľovania štýlu a postupujúcej formalizácie listín. Logicky sa teda po tomto období schopnosti DEEDS datovať nedatované listiny znižujú. DEEDS umožňuje analyzovať aj datované, ale podozrivé listiny. Zistené odchýlky od slovníka a formuliek istej doby ponúkajú totiž možnosť odhaliť falzá, resp. interpolácie, ba dokonca, čo je ešte dôležitejšie, zistiť, kedy k sfalšovaniu, resp. interpolácii došlo.

Projekt DEEDS má viacero slabín, z ktorých mnohé si uvedomil aj sám autor: Použitie programu sa obmedzuje skôr na obdobie pred masívnym nárastom a formalizáciou listiny. V mladšom období jednak geometricky narastá materiál a jednak vzrastá počet používaných jazykov (okrem latinčiny prenikajú do diplomatickej oblasti aj národné jazyky), vďaka štandardizácii sa predlžuje životnosť, a tým aj datovacia schopnosť slovných reťazcov. Veľkú časť listín poznáme iba z potvrdení, prepisov, kopiaľov a pod. Pri prepisovaní však pisári mohli niektoré archaizmy nahradiť modernejšími slovami, čo z hľadiska DEEDS znižuje výpovednú hodnotu kópie voči originálu. Podobný problém nastáva aj pri prepisovaní textov do databázy zo starších edícií. Nevýhodou počítačového spracovania je aj fakt, že pre počítač slovo napísané inou ortografiou alebo dokonca len v inom páde už nie je zhodné. Nič však nie je dokonalé a praktické ukážky presvedčajú o výsledkoch, rýchlosti a pohodlnosti programu DEEDS.

O technickej stránke projektu DEEDS informoval Rodolfo Fiallos. Sumarizoval etapy, v ktorých sa vyvíjala databáza: spočiatku obsahovala 256 presne a 911 približne datovaných listín anglických johanitov. Neskôr už obsahovala 1 525 presne datovaných listín, súčasná obsahuje takýchto listín 3 353, v ktorých bolo zistených 223 158 opakujúcich sa slovných reťazcov. V druhej fáze prikročili autori k porovnávaniu textov nedatovaných listín s databázou slovných reťazcov z datovaných listín. Počítač porovnával slovné reťazce od 3 do 48 slov (aby sa zvýšila presnosť porovnávania, tak sa minimálna zhoda stanovila už na dve slová), pričom porovnanie textu stredne dlhej listiny s DEEDS databázou trvalo na bežnom počítači cca 15 minút. Nasledovala tretia fáza, v rámci ktorej spracoval počítač algoritmus, ktorým navrhol optimálne datovanie textu. Datovací algoritmus pozostáva z troch krokov: najskôr prideli počítač každému slovnému reťazcu istú váhu (pomerne komplikované kritériá sú uvedené na domovskej stránke www.utoronto.ca/deeds, v podstate – čím dlhší spoločný reťazec a čím menej frekventovaný, tým väčšia je jeho „váha“). Ďalej zistí, v akých obdobiach sa daný reťazec vyskytuje medzi datovanými textami. Napokon sumarizuje výsledné datovania všetkých reťazcov, pričom prihliada na ich „váhu“. Výsledkom je prienik dátumov, resp. najbližší dátum, prípadne dátum najbližší k čo najväčšiemu počtu „najviac vážiacych“ reťazcov. Ako spätnú kontrolu odskúšali týmto algoritmom datovať všetky listiny, ktorých rok vystavenia poznali. Program datoval len pomocou analýzy slovných reťazcov 7 % listín presne na rok vystavenia, 44,2 % datoval s odchýlkou 1–5 rokov a celkovo 77,9 % bolo datovaných s odchýlkou do 20 rokov (pri možnom rozpätí 200 rokov).

Ako možný problém vidí R. Fiallos skutočnosť, že význam krátkych reťazcov vďaka „váženiu“ zaniká. Listiny, kde sú krátke reťazce, sú ťažko datovateľné,

lebo počítač im priraduje rovnakú váhu a navyše životnosť krátkych reťazcov býva dlhá. Do budúcnosti vidí možnosť prepojenia databázy DEEDS s prosopografickými databázami, ktoré by umožnili datovať listinu aj za pomoci výskytu osobných mien.

Marjorie Chibnalová preukázala na listinách menších cirkevných inštitúcií v grófstve Suffolk v 12. a 13. storočí, že pre anglické listiny po roku 1066 platí to isté, čo pre normanské. Až množstvo stredných a drobných vlastníkov pôdy (zemepánov) v 12. storočí a stúpajúce právne vedomie si vyžiadali väčší vzrast spisomňovania. Jeho dôsledkom bolo urýchlenie štandardizácie listín a ich vzrastajúca formulkovitosť. Tá bola zrejme aj dôsledkom vplyvu kráľovskej kancelárie a šírenia kanonického práva. Donátori a patróni sussexskej cirkvi boli totiž ľudia z okolia kráľa, okrem toho sa aj bežné spory zapisovali do *Rotuli curiae regiae* a každej stránke sa písomné vyrozumie aj rozsudok odovzdával vo forme chirografovej listiny, a teda aj nižšia šľachta sa mohla relatívne často stretnúť s vyšším štandardom zlistinňovania. V cirkevnej oblasti zapojil Rímskou kúriou využívaný systém delegovaných sudcov do procesu zlistinňovania aj všetkých významnejších prelátov. Popri textoch, ktoré sa nezachovali v origináli, využíva autorka datovanie pomocou mien prítomných svedkov, ale najmä pomocou časovo obmedzeného výskytu niektorých formuliek. Napr. penitenčná formulka *contra omnes cristianos et contra omnes Iudeos* sa objavuje takmer výlučne po vojnách barónov v polovici 13. storočia, keď sa množili kredity u židovského obyvateľstva. Po vyhnaní Židov roku 1290 sa formulka prestáva používať. Podobne datuje časovo nezaradené listiny aj Véronique Gazeauová. Dokazuje rozborom normanských listín z 10.–12. st., že sa až ku koncu tohto obdobia stávajú formulkovitejšie. Predtým je ich diktát silne individuálny.

Benoît-Michel Tock využil pri datovaní databázu ARTEM (Atelier de recherches sur les textes médiévaux, Nancy, France), ktorá obsahuje texty vyše 4 800 originálnych listín z územia dnešného Francúzska a CD databázu *Thesaurus Diplomaticus*, obsahujúcu texty vyše 6 000 listín spred roku 1200 z územia dnešného Belgicka. Zistil, že aj jednotlivé slová môžu byť kritériami pre pomocné datovanie. Životnosť jednotlivých slov je síce dlhšia ako v prípade slovných reťazcov, ale v čase sa môže meniť ich sémantika. Demonštruje riešenie problému pri datovaní do mladších kópíí prepisovaných starších listín. Ako príklad uvádza nahrádzanie slova *feuz* za mladšiu formu *fevum* (feudum) krátko po roku 1000.

Od roku 1199 zaviedli v anglickej kráľovskej kancelárii kópiáre, ktoré sú dodnes zachované. Edície predchádzajúcich listín Plantagenetovcov preto predstavujú komplikované podujatie nielen vzhľadom na vysoký počet nedatovaných listín, ale aj na potrebnú heuristiku. Listiny z kancelárie Henricha II. Plantageneta (1154–89) sa podujal vydať Nicholas Vincent. Nadväzuje na snahu L. Delisla a E. Bergera, ktorí pre nepriaznivé politické pomery edovali iba 800 listín prevažne len z územia Francúzska. Celá databáza autora obsahuje vyše 3 000 listín, je sústredená v počítači, a tak je možné kvantifikovať aj výskyt formuliek. Autor sa venoval najmä formulke, uvádzajúcej potvrdenia listín predošlých plantagenetovských panovníkov. Potvrdenia predchodcov (konfirmácie) sa na

kontinente zavádzali v biskupských kanceláriách okolo roku 1100, do Anglicka sa dostali okolo r. 1120 a okolo r. 1170 už anglickí biskupi bežne potvrdzovali staršie texty prepisom celého ich kontextu. Z kancelárií biskupov prenikol tento zvyk aj na kráľovský dvor. Zatiaľ čo za Henricha II. sa confirmácia vyskytuje zriedka, a uvádza sa slovom *inspexi*, za Richarda I. od 1198 slovom *innovatio*, tak od Henricha III. po roku 1227 sa confirmácie, resp. aj tranzumpty stali bežným zdrojom príjmov kráľovskej kancelárie. Uvádza aj ďalšie príklady, keď text formuliek pomáha datovať materiál: napr. inskripcia *omnibus hominibus* sa vyskytuje iba do roku 1168, formulka *Dei gratia* až po 1172 a pod.

Ďalšie príspevky boli venované zisťovaniu falošných, resp. sfalšovaných listín pomocou kvantifikovaného spracovania dát. Problém odhaliť falzum nastáva najmä vtedy, ak sa text zachoval len v kópii. Diplomatikovi tak ostáva iba analýza vnútorných znakov listiny. Ak sa aj príde na to, že ide o falzum, obvykle iba dátum jeho najstaršej confirmácie tvorí terminus ante quem. Pritom zistenie približného dátumu vzniku falza je dôležité pre výpovednú schopnosť ako prameňa svojej doby. Georges Declercq uplatnil DEEDS metodológiu na zrejmom falze Róberta I. Flámskeho opátstvu sv. Petra v Gente. Listina sa hlási do roku 1072 a Róbert Flámsky ňou mal potvrdiť všetky majetky dané kláštora jeho predchodcami. Na základe analýzy vonkajších znakov sa autor domnieval, že ide o mladšie falzum, aj keď v starších edíciách bola listina uvedená ako originál. Písmo preukazuje podozrivo nové tvary (pre druhú polovicu 12. st. typická *deligatúra*), navyše kláštor v Gente bol známy ako centrum falšovania listín (z približne 400 listín do roku 1200 je 40 úplne falošných, 63 čiastočne sfalšovaných a 15 interpolovaných). Porovnal preto text listiny s databázou CETEDOC (Centre de traitement électronique des documents, Louvain-la-Neuve), z ktorej vybral 160 datovaných originálov do roku 1200, z ktorých väčšina pochádzala z pera pisárov samotného kláštora. Počítač zistil, že viaceré slovné reťazce podozrivej listiny sa vyskytujú v origináloch až v mladšom období (*amen* za invokačnou formulkou až po 1142, *Actum anno Domini* až po 1157, *ecclesia sti. Petri Gandensis* po cca 1150 atď.). Celkovo zistil počítač najvyššiu koreláciu slovných reťazcov s originálmi z rokov 1180–1190. Toto obdobie predstavuje zrejme čas, keď vzniklo aj analyzované falzum. Autor odskúšal, že DEEDS môže slúžiť nielen na datovanie listín, ale aj na zistenie doby jej naozajstného vzniku pri podozrivej listine. Treba však poznamenať, že na demonštráciu metodológie je zvolená databáza síce postačujúca, ale seriózne datovanie by zrejme vyžadovalo väčšiu komparatívnu bázu.

Zsolt Hunyadi sa po krátkom úvode o diplomatike hodnoverných miest v Uhorsku koncentroval na vývin formuliek v rámci listín stoličnobelehradského konventu johanitov medzi rokmi 1243–1353. Preberal jednu časť listiny za druhou, aby zistil, aké formulky, a odkedy dokedy sa v nich používali. Význam takejto štatistickej práce potom ilustroval na príklade podozrivej listiny, ktorá sa hlási do roku 1341. Podľa paleografickej analýzy by ju zaradil do poslednej tretiny 14. storočia. Podozrenie sa mu potvrdilo, keď zistil, že viacero formuliek sa vyskytuje až v mladšom období (napr. použitá intitúcia sa prvý raz objavila až roku 1358 a pravidelnejšie až po 1364, uvedenie väčšej autentickej pečate je

prvý raz prítomné v roku 1368, obvyklým sa stáva až po 1389/94 a pod.). Autor uviedol argumenty, podľa ktorých bola listina napísaná pravdepodobne medzi rokmi 1373–1396. Vzhľadom na množstvo poukazov na analógie je príspevok inšpiráciou pre každého, kto sa zaoberá listinami hodnoverných miest v Uhorsku.

Attila Zsoldos skúmal približne 200 listín vystavených v mene uhorských kráľovien do konca 13. storočia. Oproti anglickým listinám je vidieť rozdiel v ich počte. Len z kancelárie Henricha II. (1154–1189) je známych cca 4 000 originálov (všetkých známych uhorských listín do konca 13. st. je približne 10 000, pričom asi 200 – necelé 2 % – vystavili v mene uhorských kráľovien). Rozdiel je aj v ich datovaní (drvivá väčšina uhorských listín obsahuje aj dátum). Najstaršia listina je tradične prisudzovaná Gizele, aj keď chronologický odstup k nasledujúcej (až z roku 1224) je značný. Autor používa klasickú metódu analýzy obsahu listín, aby datoval listiny, ktoré majú iba deň a mesiac, resp. ktoré sú falzá. Ukazuje, že niektoré nezrovnalosti nemusia svedčiť o falze, ale môžu byť omylom, resp. nepozornosťou pisára (uvádza príklad listiny, na ktorej pisár evidentne zabudol dopísať do dátumu po *nonagesimo* slovo *primo*).

Na príklade listiny, ktorá sa javila z analýzy textu ako zjavné falzum, ukázal, ako sa dá datovať, prípadne aj osvetliť okolnosti jeho vzniku – Margaréta, manželka palatína Drugeta sa v roku 1346 sporila o majetok a nevedela preukázať jeho vlastníctvo listinou. Požiadala preto o odročenie procesu, pričom na ďalšom pojednávaní sa už objavila s čerstvým tranzumptom „starej“ listiny kráľovnej Agneše. Všetky indicie poukazujú na to, že falzum bolo vyrobené priamo na objednávku Drugetovej v roku 1346.

Viacero príspevkov sa venovalo spracovaniu osobných mien, vyskytujúcich sa v listinách, s cieľom datovať s ich pomocou texty listín. Maria Hillebrandtová z Münsteru poukázala na listinách kláštora Cluny, že ich explicitné datovanie je koncom 10. st. zriedkavejšie a po polovici 11. st. je už vyslovene nepravdivé a nepresné. Na univerzite v Münsteri spracúvali prosopografiu asi 4 000 listín opátstva v Cluny z rokov 910–1120. Keďže počet osôb v listinách prekročoval 60 000, nebolo prakticky realizovateľné zistenie, kedy ktoré osoby žili, a prípadne i o koho išlo. Vytvorili preto algoritmus, ktorým počítač porovnával skupiny osôb. Na začiatku zaradil podobné mená do tzv. lemma (štandardný tvar mena so všetkými možnými variantmi, aby ich počítač nevykázal ako rozdielne). Ďalej mu boli v textoch určené skupiny mien (napr. za sebou nasledujúce mená svedkov, mená donorov a ich rodinných príslušníkov a pod.). Napokon porovnával skupiny mien medzi sebou. Čím viac mien v dvoch skupinách bolo rovnakých, čím boli spoločné mená zriedkavejšie, čím bola ich ortografia bližšia a čím bolo poradie mien v skupinách podobnejšie, tým väčšia je pravdepodobnosť, že ide o tých istých ľudí. Program, vytvorený v PL/1 (Program Language One) za podpory MVS systému, napokon k skupinám osôb z nedatovaných listín priradil osoby z už datovaných listín, resp. vytvoril skupiny nedatovaných listín, v ktorých bolo personálne zloženie veľmi podobné. V prvom prípade ponúkol historikom možné datovania, v druhom im vytvoril relatívnu chronológiu – s najväčšou pravdepodobnosťou v tom istom čase vzniknutých listín. Ako horná hranica pre

použitie programu sa ukázal začiatok 13. storočia. Cluny totiž dostávalo už menej donácií, a tým aj klesal počet listín (ako aj mien v ich textoch), zároveň celkovo upadal inštitút osobného svedectva, čo spôsobilo ústup od vymenúvania radu svedkov. Malé počty mien už prestávajú byť štatisticky dostatočne zaujímavé, od tohto obdobia je prínosnejšie datovať skôr podľa význačnejších osôb, ktorých životné dáta sú nám už spravidla známe.

Na rozdiel od sofistikovaného systému z Münsteru použil Trevor Chalmers veľmi jednoduchý systém. Pomocou bežne dostupného programu Microsoft Access vytvoril databázu svedkov v škótskych kráľovských listinách z konca 15. a začiatku 16. st., skopírovaných v „Register of the Great Seal of Scotland“. Každý svedok dostal svoje číslo, ktoré odkazovalo na dokument a ten zasa na dátum vystavenia listiny. Teda pri každej osobe sa dalo rýchlo zistiť, kedy sa v registri vyskytuje prvý a posledný raz. Porovnávaním mien z nedatovaných listín so svojou databázou potom Chalmers dokázal zistiť prvý a posledný možný termín, keď uvedené osoby mohli pôsobiť spolu. Netreba vari dodávať, že čím viac mien bolo pri skúmaní použitých, tým menší interval, a tým presnejší dátum mu vychádzal.

Paul Harvey inicioval automatické spracovanie britských pečatí, ktoré by obsahovalo opis pečate, meno používateľa(ov), odkiaľ pochádza(jú), miesto(a), ku ktorému (ktorým) sa viaže spečatený dokument, miesto spečatenia, či dokument obsahuje koroboračnú formulku, či pečať nahrádza pečať niekoho iného. Len v Anglicku sa ich spred roka 1500 zachovalo približne 300 000. Ich vyššie opísané elementy, sústredené v jednej databáze, by pomohli datovať text.

Bude sa v budúcnosti dať počítač využiť aj na porovnanie rukopisu a identifikáciu zhodnej, resp. rozdielnej ruky?, pýta sa Michael Gervers. Zrejmu odpoveďou mu je príspevok Laszlóa Veszprémyho. Autor využíva stále klasickú metódu – analýzu celkového obrazu písma a jednotlivých foriem bez použitia PC. Datovanie niektorých najstarších uhorských rukopisov je zhodné so štúdiou J. Sopka (SA XXI, 1986, s. 50–81). Oproti J. Sopkovi však rozširuje materiál pochádzajúci z územia dnešného Slovenska o fragment z Hronského Beňadika (1. pol. 11. st.), o rukopis augustiniánov – kanonikov z Nového Mesta nad Váhom (cca 1130–40) a o dva kódexy košických dominikánov z 12. st. Najmladší rukopis, ktorého písmo analyzuje, predstavujú Anonymove Gesta Hungarorum, ktoré datuje do polovice 13. storočia. Jeho príspevok je prínosný aj kvôli porovnávaniu písma najstarších uhorských kódexov s písmom súdobých domácich listín. Výhodou tohto prístupu je skutočnosť, že uhorské listiny sú v drvivej väčšine datované. Až približne v 80. rokoch 12. st. vidí L. Veszprémy čas, keď sa v Uhorsku vzdáľuje písmo listín a kódexov a keď postupne prenikajú do písma gotické elementy.

Dendrochronológ Andrása Grinaeusa a paleontológ Józsefa Pálffyho poukazujú na paralely v masovom spracovaní dát v humanitných a prírodných vedách. Napríklad József Pálffy veľmi vhodne upozornil na problém neúplnosti skúmaných reliktov. Tak paleontológovia, ako aj diplomati pracujú len s väčšími či menšími zlomkami pôvodných počtov (skeletov či listín), preto je možné, že

reálny výskyt (živočíšneho druhu či slovných reťazcov) bol dlhší, ako sa nám z dnes zachovaného materiálu ukazuje.

Posledný príspevok tvorí krátka informácia Ivána Borsu (iniciátor projektu vytvorenia databázy uhorských stredovekých listín do roku 1526) o štatistike uhorských listín. Databáza obsahuje vyše 315 000 jednotlivín (13 do konca 10. st., 228 z 11. st., 472 z 12. st., 14 142 z 13. st., 74 308 zo 14. st., 156 223 z 15. st. a 60 596 zo 16. st. – do roku 1526 vrátane). Je zaujímavé, že z tohto veľkého počtu listín je iba 9 865 (3 %) nedatovaných. Je trochu iróniou, že po tomto CD musí siahnuť aj slovenský historik či archivár, aby našiel listiny v slovenských archívoch.

Všetky príspevky ukázali, že počítače môžu archivárom a historikom pomôcť rýchlosťou operácií (pri vyhľadávaní, porovnávaní a pod.) a možnosťami štatistického vyhodnocovania. Faktom však ostane, že asi nikdy nebude program, do ktorého napíšeme text listiny, a on nám vypočíta presný dátum. Interpretácia a definitívne datovanie ostane stále na vedcovi. Ak si však pozrieme, čo dokázali napríklad tvorcovia projektu DEEDS s databázou o niečo viac ako 3 500 listín, je nepochybne inšpiráciou aj pre naše archívy, ktoré uchovávajú stredoveké listiny, aby podporili vytváranie podobných databáz. Slúžili by nielen ako archívna pomôcka (typu CD-databázy Mohács előtti oklevelek vydaných Maďarským krajinským archívom), ale aj ako neuveriteľne užitočná pomôcka pre heuristiku a rešerše. Berme zatiaľ naše zaostávanie v tejto oblasti ako výzvu do budúcnosti.

Juraj Šedivý

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNÝCH PERIODÍK

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv. 55. Jahrgang, 2002. Heft 1–2.

Zošit 1: *Der 72. Deutsche Archivtag 2001 in Cottbus* (3–15). 72. snem nemeckých archivárov sa konal v znamení historickej i politicky aktuálnej témy: Archívy a vrchnosť. Vo všeobecnosti išlo o to, ako meniaci sa politická klíma od totalitarizmu k demokracii vplývala a vplýva na archívy a prácu archívára. – *Berichte der Fachgruppen über ihre Arbeitssitzungen auf dem 72. Deutschen Archivtag* (9–15). Metodický návod vypracovaný výborom pre elektronické spracovanie údajov Spolkovej konferencie mestských archívov pre archivovanie a využívanie digitalizovaných dokumentov v komunálnych archívoch. – Ingeborg Schnellling – Reinicke, *Bewertungsmodell für das Schriftgut der nordrhein – westfälischen Bezirksregierungen – Abschlussbericht der Arbeitsgruppe* (19–24). Autorka v spolupráci s Annettou Hennings a Giselou Flechenstein vypracovala na základe analýzy písomností okresnej vlády Nordrhein – Westfalen modelové hodnotenie pre vyradovanie písomností vládnych úradov na úrovni okresu. – Karsten Kühnel, *Die allgemeine Sperrfrist für nicht personenbezogenes Archivgut* (25–31) sa zamýšľa, ako v istej diferencovanosti umožniť prístup k archívnym dokumentom neosobného charakteru, napriek existencii všeobecnej lehoty neprístupnosti, ktorá sa v spolkových krajinách (vrátane cirkevných archívov) pohybuje od 10 do 40 rokov, v drvivej väčšine je to však 30 rokov. – Hans-Jürgen Höötman, *Verdrängt und vergessen? – Überlieferungsbildung bei personenbezogenen Einzelfallakten nach Artikel 131 des Grundgesetzes (Rechtsverhältnisse früherer Angehöriger des öffentlichen Dienstes) im Archiv des Landschaftsverbandes Westfalen-Lippe* (31–36) informuje o prevzatých personálnych aktoch bývalých utečencov, presídlencov a ďalších, ktorí boli verejnými zamestnancami do 8. mája 1945 a prišli o zamestnanie v dôsledku pádu Tretej ríše a následne sa nemohli zamestnať vo verejných službách. – *Archivtheorie und -praxis* (36–57). – *Auslandsberichterstattung* (57–67). – *Literaturbericht* (67–84). – *Personalnachrichten* (84–87). – *Nachrufe* (88–89). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (89–97). – *Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare* (97).

Zošit 2: Mechthild Black-Veldtrup, Matthias Meusch und Stefan Przigoda, *Zugänglich verbessern: Das DFG – Projekt „Entwicklung von Werkzeugen zur Retrokonversion archivischer Findmittel“* (111–120). Článok opisuje ciele a súčasný stav prípravy softvéru pre konverziu, t. j. digitalizáciu archívnych pomôcok. Softvér má umožniť vyberať z pomôcok kľúčové slová týkajúce sa archívneho opisu. – Ulf Rathje, *Technisches Konzept für die*

Datenarchivierung im Bundesarchiv (117–120). Napriek často prevládajúcemu názoru, že elektronické médiá nie sú vhodné na archivovanie, pracovník Spolkového archívu v Koblenzi konštatuje, že doteraz nezaznamenali žiadne straty pri dlhodobej úschove, od roku 1991 netradičných záznamov informácií, akými sú magnetické pásky, magnetické kazety, diskety, optické disky, CD-ROM-y a CD-R a zip-diskety. Ďalej konštatuje, že sa tak osvedčil archívom vypracovaný technický koncept pre archivovanie týchto dát. – Michael Diefenbacher, *Neue Verzeichnungsverfahren im Stadtarchiv Nürnberg – Voice-Computing bei der Erfassung von Archivgut* (121–123) oboznamuje s modernou formou využitia výpočtovej techniky vrátane nahovorenia záznamov pri spracovaní rozsiahlej stavebnej dokumentácie, najmä stavebných povolení z 19. a 20. st. – Hermann Schreyer, *Reformprozess und Vergangenheitsbewältigung – Betrachtungen zur russischen/sowjetischen Archivgeschichte* (123–128) sa zamýšľa nad sovietskym archívniectvom z rokov 1917–1990 a nad vývojom ruského archívniectva po „perestrojke“ a „glasnosti“. V jeho pozornosti sú najmä publikácie, ktoré analyzujú mýty a reality leninského dekrétu o archívoch, sovietskeho archívára v totalitnej spoločnosti, využívanie archívnych dokumentov pre vnútrostranícke boje i sovietske dejiny archívov. – Kornelia Panek, *Quellen zur Geschichte der deutschen Amerika-Auswanderung* (129–133) pripomína typológiu najdôležitejších archívnych dokumentov, uložených v archívoch Nemecka i USA, ktoré je treba sprístupniť vecne pre štúdium dejín nemeckého vystaňovalectva do Severnej Ameriky od 17. až do 20. st. – *Archivtheorie und -praxis* (133–143). – *Auslandsberichterstattung* (144–150). – *Literaturbericht* (151–172). – *Personalmeldungen* (172–175). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (175–184). – *Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das staatliche Archivwesen und zur Archivpflege in der Bundesrepublik Deutschland* (184–189). – *Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare* (190).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sávet, Sofija 2001.

Číslo 3–4: Redakčný článok, *Petdeset godini dáržavni archivi* (5–22). Päťdesiat rokov štátnych archívov, pozdravné listy, oslavy a výstavy. – G. Z. Zalaev, E. V. Bobrova, *Archivite i internet* (23–28). Zdokonalenie internetu a jeho prienik do všetkých sfér ľudskej činnosti je nevyhnutnou podmienkou rozvoja spoločnosti, priemyslu, vedy a kultúry. Vznikajúce komunikačné možnosti dovoľujú uskutočniť a nadviazať styky medzi archívnymi inštitúciami v Rusku a na celom svete. Bulharský preklad článku uverejneného v ruskom archívnom časopise. – Cvetelina Vojčeva, *Archivite i WWW* (28–33). Svetová informačná sieť na pomoc archívniectvu, skúsenosti v Bulharsku. – V. D. Ba-

nasjukevič, V. A. Ustinov, *Aktualni naučni problemi pri osigurjavane opazvaneto na archivnite dokumenti* (33–41). Súčasnú vedeckú problémy pri zabezpečovaní ochrany archívnych dokumentov. Uplatňovanie skúseností z Ruska. Bulharský preklad článku z ruského archívneho časopisu. – Valentina Petrova, *Petdeset godini međunaroden tehničeski staž na archivite, Paríž* (41–45). Roku 2001 si Riaditeľstvo francúzskych archívov pripomenulo 50. výročie zriadenia archívnej stáže. V Paríži sa zdokonaľovali vo svojom odbore archivári z celého sveta. Stáž absolvovalo 1 900 cudzincov. – Jovka Cvetkova, *Restauracija na råkopisnata kniga Apostol Aprakos* (45–48). Skúsenosti s reštaurovaním rukopisnej knihy z polovice 14. storočia v laboratóriu Národného historického múzea v Sofii. – *Istorija na instituciite* (49–69) – *Dokumenti* (70–91) – *Pregledi* (92–127) – *Recenzii i otzivi* (128–129) – *Novi postáplenija v archivite* (130–143) – *Chronika* (144–155).

Slavko Churý

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR. Praha 2001, roč. 51, č. 1–4.

Číslo 1. Oskar Macek – Michal Wanner, *Automatizovaný informační systém archivů ČR*. Vývoj, stav a perspektivy (1–13). Autori v príspevku podrobne informujú o prudkom rozvoji využívania výpočtovej techniky v českom archívniectve od roku 1990. Úsilie pracovníkov zaoberajúcich sa vývojom a využitím centrálnych archívnych aplikácií zavŕšil rok 2000, keď na Archívnej správe ČR vzniklo oddelenie metodiky elektronického spracovania archívnych dokumentov a ich evidencií. Zároveň sa realizovalo i prvé sústredenie a spracovanie dát v celoštátnom archívnom systéme Program pre evidencie archívu (PevA), ktorý je tiež produktom archívnej správy. František Mauk, *40 let vojenského správního archivnictví* (14–38). Autor predkladá pri príležitosti 40. výročia vzniku správneho archívu Armády Českej republiky v Olomouci podrobný inštitucionálny vývoj vojenského archívniectva od jeho počiatkov za prvej ČSR, jeho organizáciu od roku 1993 po súčasnosť. Informuje tiež o jednotlivých činnostiach archívu. Prácu dopĺňa 16 príloh s organizačnou štruktúrou predchodcov i súčasného správneho archívu. Anna Kubíková, *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského klášttera v hornorakouském Schläglu – dodatek* (39–46). Autorka nadväzuje na výsledky svojho štúdia bohemikálnych listín v spomenutom kláštore publikované v AČ 1999/1. Dodatok je registrom 37 listín. Rubrika *Správy* (47–54) obsahuje informácie zo zasadnutia vedeckej archívnej rady v roku 2000. *O oddelení dokumentačních a sbírkových fondch Ústavu dějin umění Akademie věd ČR* informujú Kristina Kaplanová a Jiří Roháček. Karel Maráz, predseda redakčnej rady CDB na brnenskom pracovisku Českého diplomatára v správe *Aktuální stav prací na edici Český diplomatář* informuje,

že Z. Sviták dokončuje VI. diel edície (1278–1283) a rozbehnuté sú už i práce na ďalších dvoch dieloch (1283–1306 a 1306–1310). Vývojom banskej symboliky mlatka a železka, v súvislosti s novými znakmi ostravských obvodov, ktoré použili znetvorený symbol schválený i heraldickou komisiou parlamentu, sa zaoberá v príspevku *Historie hornického znaku* Stanislav Vopasek. Rubriku uzatvára laudácia Milana Augustina *Jaroslav Fiala sedmdesátníkem*. V poslednej rubrike Literatúra (55–68) nás zaujala obsiahla a kritická recenzia skript Jiřiny Štouračovej *Úvod do archivnictví* (rec. L. Sulitková). Okrem recenzie *Slovenskej archivistiky 2000/1* (rec. Zdeňek Šamberger) uverejňuje Archivní časopis i recenziu Sprievodcu po slovenských archívoch od Zuzany Kollárovej a Jozefa Hanusa (rec. B. Indra). Ďalej sú recenzované publikácie: Jakub Hrdlička – Jaroslav Jásek – Vladimír Hrubý, *Komentovaný katalog*. Praha, Archiv hl. m. Prahy a Heraldická společnost 1999. 271 s. (rec. K. Müller); Andrea Stieldorf, *Rheinische Frauensiehel. Zur rechtlichen und sozialen Stellung weltlicher Frauen im 13. und 14. Jahrhundert*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 1999. 708 s., 64 obr. (rec. I. Ebelová); *Deutsche Inschriften. Terminologie zur schriftbeschreibung*. Wiesbaden 1999, 104 s. (rec. J. Roháček). Publikácie a časopisy došlé archívnej správe v IV. štvrtroku 2000 (69–70).

Číslo 2. Vladimír Štroblík v príspevku *Vývoj místních a městských národních výborů na území České republiky (1945–1990)* (73–90) predkladá vývoj organizačnej štruktúry a jednotlivých oblastí pôsobenia týchto orgánov verejnej správy počas ich 45-ročnej existencie. Anna Kubíková v štúdiu *Březanovo uspořádání rožmberského archivu* nadväzuje na predchádzajúce dve práce o osudoch tohto archívu publikované v Archivním časopise (1998 a 1999). Predmetom jej záujmu je usporiadanie archívu v rokoch 1596–1601, ktorým poveril posledný Rožmberk Petr Vok archivára, historiografa a knihovníka Václava Březana. Približne tisíc dokumentov tento archivár roztriedil a zaradil do 12 vecných a tematických skupín a vypracoval k nim repertórium. Autorka uvádza v prílohe súpis signatúr 675 identifikovaných listín a listov z Březanovho repertória. V rubrike *Správy* (106–127) je publikovaný upravený prejav Václava Babičku *Aktuální problémy archivnictví* na zasadnutí valného zhromaždenia Českej archívnej spoločnosti 26. marca 2001. Informuje v ňom o problémoch archívnictva súvisiacich s pripravovanou reformou verejnej správy, ako aj pripravovaného nového zákona o archívnictve a spisovej službe. Nasledujú podrobné správy z *Vedeckej archívnej rady v roku 2001 a 11. valného zhromaždenia Českej archívnej spoločnosti*. Jan Edl referuje o konferencii venovanej cirkevnej diplomatie, *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, konanej v novembri 2000 v Prahe za účasti nemeckých hostí. Miloslav Sovadina sumarizuje *Ediční činnost Státního archivu Česká Lipa po patnácti letech*. Ďalšiu informáciu *Státní okresní archiv Plzeň – sever se sídlem v Plasích v nové budově* podáva Petr Hubka. Marek Ďurčanský v správe *4. archivní dny ve Slovenské republice, Vyhne, 10.–12. října 2000* referuje o rokovaní slovenských archivárov. *6. setkání představitelů střeoevropských archivních spol-*

ků v Řezně, 71. sněm německých archivářů v Norimberku sú predmetom správy Vladimíry Hradeckej. O elektronických zdrojoch odborných informácií pre archivárov informuje v správe *Odborné časopisy zdarma prístupné archivářům v rámci služby ProQuest 5000* Filip Vojtášek. Rubriku uzatvárajú príspevky venované sedemdesiatinám prof. Dr. Ivana Hlaváčka a šesťdesiatinám Jana F. Křivohlávka. Rubrika Literatúra (128–150) je venovaná najmä regionálnym zborníkom a publikáciám i zahraničným časopisom *Slovenskej archivistiky* 2, 2000 a *Archeionu* 100, 1999, 101, 2000. Z ostatných recenzovaných prác spomenieme predovšetkým Jaroslava Hoffmannová – Jana Pražáková, *Bibliografický slovník archivářů českých zemí*, Praha, Libri 2000. 930 s. (rec. Z. Šimeček) a František Hoffmann, *Soupis rukopisů Knihovny kláštera premonstrátů Teplá*, Praha 1999, 976 s.+48 s. obr. příloh (rec. S. Petr). Aj toto číslo uzatvárajú Publikace a časopisy došlé archivní správě v I. čtvrtletí 2001.

Číslo 3. Štúdia *Získávání osobních archivních fondů* od Jiřího Křestřana (153–174) je vypracovaná na základe praxe štátneho ústredného archívu v Prahe. Autor zdôrazňuje význam osobných archívnych fondov pre historiografiu a rozoberá vývoj akvizičnej činnosti archívov v tejto oblasti od 50. rokov 20. st. po súčasnosť. Sústreďuje sa predovšetkým na konkrétne spôsoby získavania osobných fondov. František Holec je autorom štúdie *Archiv hlavního města Prahy v letech 1919–1945 (Příspěvek k 150. výročí archivu)* (175–200). Ide o veľmi zaujímavu spracovanú prácu, v ktorej autor na základe pôsobenia Dr. Václava Vojtíška a jeho kolegov v tomto archíve približuje osudy samotného archívu. Rubriku Správy (201–217) otvára Daniel Doležal podrobnou informáciou *9. konference archivářů České republiky v Opavě*, ktorá sa konala v dňoch 23.–25. mája 2001 aj za účasti predstaviteľov slovenského archívniectva. O ďalšej významnej akcii, zorganizovanou Českou genealogickou a heraldickou spoločnosťou v Prahe v apríli 2001 na zámku Nečtiny pri Plzni, *Konference Genealogica ac heraldica bohemica 28.–29. dubna 2001*, podáva správu Klára Kučerová a Jan Hálek. V správach sú publikované ďalšie informácie *Druhý ročník studentské soutěže v oboru archivnictví* (V. Hradecká), *5. celopolský sjezd studentů archivnictví v Toruni* (J. Kahuda – V. Mádlová – J. Pažout) *2. mezinárodní seminář Ochrana kulturního dědictví* (R. Franc). Archivní časopis si v tomto čísle pripomína životné jubileá Josefa Tlapáka, Věry Malé a lúči sa s Jaroslavom Vodičkom.

Rubrika Literatura (218–221) obsahuje dve recenzie – *Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře*, 8–9, 1997–1999 (rec. I. Martinovský) a Jaime Riera i Sans, *Catálogo de Memoriales e Inventarios. Siglos XIV–XIX. Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid 1999. 143 s. (B. Baďura).

Číslo 4. Prvým článkom tohto čísla je práca Marcely Pokornej *Organizační vývoj státních lesů v severních Čechách (od roku 1918 do současnosti)* (225–240). Autorka ho vypracovala na základe skúseností z usporadúvania a inventarizácie písomností podnikov spravujúcich štátne lesy. František Holec *Válečné ztráty Archivu hl. města Prahy* (240–250) chronologicky nadväzuje na štúdiu venovanú tomuto archívu a publikovanú v predchádzajúcom čísle AC. Pri

sumarizovaní obrovských a nenahraditeľných škôd, ktoré spôsobila nemecká armáda 8. mája 1945, autor opäť čerpá najmä zo správ prof. Václava Vojtíška o vojnových stratách mestského archívu. Rubriku Správy (251–277) otvárajú informácie o nových budovách archívov *Provozně technická budova pro Státní ústřední a Státní oblastní archiv (konečně) otevřena* (E. Drašarová) a *Nová budova Státního okresního archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. Archiv Řádu bratří kazatelů v Římě* je predmetom správy Jana Adámka poskytujúcej informácie o sídle archívu, možnostiach štúdia, no najmä o pomôckach pre bádateľov archívu. Jiří Šouša pripomína *Šest desítek PhDr. Jiřího Novotného, CSc. PhD.*, významného českého archivára a historika. Mikrografiou v českých archívoch sa podrobne zaoberá vo svojej správe *Příprava archiválií k bezpečnostnímu snímkování* E. Benešová. Z recenzií bohatej rubriky Literatúra (278–294) v tomto čísle uvádzame *Studie o rukopisech*, 33, 1999–2000. Praha, Archiv Akademie věd, Arenga 2000, 328 s. (rec. K. Beránek); *Našim jubilantkám*. (Sborník příspěvků k počtě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marii Liškové). Praha, Státní ústřední archiv 2000. 265 s. Zborník obsahuje 32 tematicky rôznorodých, lež pre archivárov interesantných príspevkov (rec. I. Ebelová); Egon Boshof, *Regesten der Bischöfe von Passau II, 1206–1254*. München 1999, XXIII + 329 s. (rec. I. Hlaváček); Václav Vok Filip, *Einführung in die Heraldik*. Stuttgart 2000, 134 s. (rec. K. Müller) a Walter Koch, Maria Glaser und Franz Albrecht Bornschelegel. *Literaturbericht zur mittelalterlichen und neuzeitlichen Epigraphik (1992–1997)* Hannover 2000, 768 s. (rec. J. Roháček). Aj toto číslo uzatvárajú publikácie a časopisy došlé archívnej správe v III. štvrtroku 2001.

Júlia Hautová

ATLANTI, Volume 12, Number 1, 2 (2002). Revija za sodobno arhivsko teorijo in prakso Review for modern archival theory and practice. International Institute for Archival Science. Maribor, Slovenia 2002.

Číslo 1 – Údaje o editorovi a ostatnej administratíve. – Obsah k číslu anglicky, nemecky a slovinsky – Environmentálna ochrana archívnych dokumentov (3–5). – Peter Pavel Klasinc, *Preface/Vorwort/Uvod* (7–9). Toto číslo ATLANTI je prvou publikáciou po tom, ako sa Medzinárodný inštitút pre archívnu vedu stal integrálnou súčasťou Centra pre interdisciplinárne a multidisciplinárne štúdie Univerzity v Maribore. Konferencia Medzinárodný archívny deň, ktorá sa v roku 2002 konala v Grazi – rovnako, ako aj zasadnutie členov Inštitútu – mala dva tematické celky. Prvým bola Ochrana archívnych dokumentov pred environmentálnymi vplyvmi (ATLANTI 12, č. 1), druhým Problémy elektronických médií v súčasných archívoch (ATLANTI 12, č. 2). – Walter Brunner, *Schäden an Archivalien und Bestandserhaltung im Neuen Steiermär-*

kischen Landesarchiv (13–21). Po krátkej histórii a predstavení renovovaného komplexu budov, do ktorého sa nedávno presťahoval Krajinský archív v Grazi (*každý, kto sa zaujíma o adaptáciu budov pre archívne účely, by mal vidieť tento archív!* – poznámka J. Hanusa) sa autor venuje problematike mechanického poškodzovania dokumentov pri ich využívaní, mikrobiologickej degradácii a ochrane proti nej, ako aj aktivitám a vybaveniu konzervačného, reštaurátorského a digitalizačného pracoviska tohto archívu. *Súhrn* anglicky, slovensky (21). – Peter Pavel Klasinc, *The Protection of Archival Records from Environmental Effects* (22–25) sa najprv zaoberal vplyvom archívnych budov na ochranu či degradáciu archívnych dokumentov, potom vplyvom geografického pásma, lokality i ďalších externých faktorov, ktoré môžu negatívne ovplyvňovať životnosť materiálov uložených archíve. *Súhrn* nemecky, slovensky (26–27). – Jozef Hanus, *Environmental Degradation and Protection of Archival Documents* (28–41) podrobne identifikuje vonkajšie a vnútorné fyzikálne, chemické a biologické degradačné faktory a venuje sa spôsobom ochrany pred ich škodlivými účinkami. *Súhrn* nemecky, slovensky (42). – Ugo Cova, *Vorbeugende Schutzmassnahmen gegen Chemisch-Physikalische Schäden am Informationsträger* (43–49) ponúka prehľad opatrení na ochranu poškodeného archívneho materiálu najmä s ohľadom na znečistenú atmosféru (filtrácia vzduchu privádzaného do depotov). *Súhrn* anglicky, slovensky (49). – Michail Larin, V. F. Privalov, *Probleme der Aufbewahrung von Papierdokumenten aus der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert* (50–54) diskutujú o problémoch ochrany novodobých papierových dokumentov a využívaní počítačovej techniky pri ich riešení. *Súhrn* anglicky, slovensky (55). – Galina Baranovová, *Long Term Documents Storage Requirements in the Republic of Lithuania and Protection Problems in the Lithuanian State Historical Archives* (56–61). Autorka ukazuje súčasnú situáciu v litovskom Štátnom historickom archíve týkajúcu sa dlhodobého uloženia dokumentov v jeho hlavnej budove i v prístavbe. *Súhrn* nemecky, slovensky (61–62). – Benjamin Haspel, *The Archives of Israel Electric Cooperation – in between the Salty Sea and the Polluted Air* (63–68) uvádza zaujímavé skúsenosti s umiestnením depotov uvedenej spoločnosti v bývalom podzemnom vodnom rezervoári vzdialenom len 100 m od morského pobrežia a 1 m pod hladinou mora. *Súhrn* nemecky, slovensky (66). – Francisco Javier Aguado, *Environmental Protection of Special Materials: Drawings and Paints. Design of a New Repository* (69–74). Príspevok sa zaoberá uložením viac ako 200 000 kresieb a obrazov v umeleckej zbierke novinového archívu spoločnosti ABC v Madride a špeciálnymi podmienkami, ktoré bolo potrebné vytvoriť vzhľadom na rôznosť ich formátov i materiálov, ako aj o ich reštaurovaní a prezentovaní v expozíciách. *Súhrn* nemecky, slovensky (75). – Magdalena Marosz, *A Programme of Systematic Document Cleaning – The Easiest Way of Their Protection Against Harmful Environmental Influence* (76–81) prezentuje skúsenosti a výsledky programu systematického čistenia dokumentov v Štátnom archíve v Krakove. *Súhrn* nemecky, slovensky (81–82). – Azem Kožar, *Der Einfluss der Politischen Faktoren auf den Zustand der Archivbestände* (83–87). Mnoho faktorov ovplyvňuje archívne dokumenty; veľmi často majú politický charakter a môžu

viest' k úplnému zničeniu dokumentov – či už vo vojne alebo po nej. *Súhrn* anglicky, slovinsky (88). – Zlatko Vežjak, *Technischer Schutz für Archivadokumente gegen einflüsse aus der Umwelt* (89–95). Autor prezentuje niektoré nové možnosti uloženia dokumentov s dôrazom na ohňovzdorné a špeciálne trezory. *Súhrn* anglicky, slovinsky (96). – Peter Anderson, *Recent Developments in Fire Suppression* (97–101) sa zaoberá najnovšími aplikáciami hasiacich systémov v archívoch. *Súhrn* nemecky, slovinsky (101–102).

Číslo 2 – Údaje o editorovi a ostatnej administratíve. – Obsah k číslu anglicky, nemecky a slovinsky – Problémy elektronických médií v moderných archívoch (109–111). – Grazia Tatová, *Information Technology: A Dream or a Nightmare? Problems and Research of Possible Solutions for the Preservation of Contemporary Archives* (115–120). Napriek prínosom a novým riešeniam, ktoré ponúkajú elektronické médiá, prinášajú zároveň nielen technické problémy s ich dlhodobým uložením, ale najmä legálne problémy. Je preto nevyhnutné stanoviť kritériá garantujúce ich autenticitu a nemennosť v dlhodobom horizonte. *Súhrn* nemecky, slovinsky (120–121). – Karl-Ernst Lupprian, *Magnetbänder als Speichermedien für die Archivierung* (122–126). Digitálny archívny úložný systém môže byť rozdelený na tri časti – archívne pomôcky, dočasné uloženie a trvalé uloženie. Technológia magnetických pásov je spoľahlivá a veľmi rozšírená, riziko používania nie je väčšie ako pre iné médiá, pričom ich úložná kapacita prevyšuje iné médiá. *Súhrn* anglicky, slovinsky (126). – Jozef Riegler, *Langzeitarchivierung Elektronischer Akten – Digital oder Analog?* (127–139). Autor sa zaoberá problémami dlhodobého uloženia elektronických záznamov; najdôležitejšou časťou vždy zostane, aby daná informácia bola čitateľná, zrozumiteľná a autentická. Okrem legálnych aspektov diskutuje aj o rôznych možnostiach elektronického uloženia dokumentov. *Súhrn* anglicky, slovinsky (139). – Marjan Pivka, Miroslav Novak, *Quality of Data in Traditional and Electronic Archival Information Systems* (140–144) je jedným zo základných záujmov archívnej teórie a praxe, a je úzko spojená s problémami dôveryhodnosti archívnych materiálov, významom archívnych inštitúcií v spoločnosti a využívaním dokumentov na výskumné či iné účely. *Súhrn* nemecky, slovinsky (144–145). – Miroslav Novak, *Transformation of Data Structures in Archival Material and Its Finding Aids* (146–150). Transformácia údajovej štruktúry archívnych dokumentov je založená na špecifických princípoch a profesionálnych pravidlách; môže byť konštruktívna alebo deštruktívna. *Súhrn* nemecky, slovinsky (151). – Red. *Sodobni Arhivi 2001/Modern archives 2001. XXIII. Conference on Professional and Technical Problems in Archives, Radenci*, (anglicky, nemecky, slovinsky) 26–27 Marec 2001 (155–161). – Red., *The Act of the Establishment of the International Institute for Archival Science at the University of Maribor* (anglicky, slovinsky) (165–168). – *Annual Contents/Gesamtinhal Tsverzeichnis/Letno Kazalo* (169–174). – *Kľúčové slová* (anglicky, francúzsky, hebrejsky, nemecky, slovinsky, španielsky) – príloha.

Jozef Hanus

COMMA. International Journal on Archives. 2001. 3–4.

Obidve časti tohto zväzku sa zameriavajú na oblasti archívnej ochrany, ktorá sa v minulosti dosť zanedbávala – Prest'ahovanie archívnych fondov z jednej budovy do druhej je veľkou výzvou. Boj s problémami súvisiacimi so zabezpečením prežitia archívnych dokumentov v krajinách s tropickou klímou je druhou takouto výzvou.

Smernice pre prest'ahovanie archívnych dokumentov (*Moving Archival Records: Guidelines for Preservation*, s. 259–282) zostavili dve autorky, Gabriella Albrecht-Kunszeri a Maida H. Loescher, ktoré majú priamu skúsenosť s touto úlohou. Poradenstvo sa orientuje tak, aby povzbudilo a inšpirovalo tých, ktorí sú poverení touto úlohou a súčasne im poskytnúť metodológiu, ktorá ich povedie k úspešnej operácii. Zdôrazňuje sa dôležitosť plánovania prest'ahovania vopred tak, aby sa vylúčili prekvapujúce momenty. Standardy pre ochranu archívnych dokumentov sa vytyčujú od začiatku, podčiarkuje sa dôležitosť ich vysvetlenia každému účastníkovi sťahovania. Všeobecné pravidlá týkajúce sa zmlúv s komerčnými, sťahovacími firmami sa tiež predkladajú. Zdôrazňuje sa nevyhnutnosť zabezpečenia primeranej obalovej techniky pre jednotlivé typy archívnych dokumentov. Využitie týchto smerníc umožní archívom vyhnúť sa chybám, ktoré by mohli viesť k strate a poškodeniu archívnych dokumentov.

Základným cieľom anotovanej bibliografie je upozorniť, prostredníctvom dostupnej odbornej literatúry, na záležitosti súvisiace s ochranou kultúrneho dedičstva v krajinách s tropickým podnebí. Je určená archivárom, knihovníkom, múzejníkom, ako aj konzervátorom. Okrem tohto knižného vydania bude prístupná aj na webovej stránke Európskej komisie pre ochranu a prístup. Internetové zverejnenie umožňuje jej aktualizáciu podľa potrieb a požiadaviek.

Introduction (5–32). – *Foreword* (39–46). – *Part One: Preservation of Archives in Tropical Climates*. – *Basic Concepts* (54–58). – *Preservation and Conservation* (59–68). – *Books and Writing Materials* (69–76). – *Buildings* (77–94). – *Storage* (95–106). – *Disaster Preparedness* (107–136). – *Integrated Pest Management* (137–155). *Part Two: Bibliography* (157–244). Bibliografia je zostavená podľa jednotlivých kapitol prvej časti. – *Appendix 1: Glossary of Abbreviations* (247–248). – *Appendix 2: Adresses of Contacts and Institutes* (249–257). – *ICA in 2001* (285–287). Stručný výpočet aktivít Medzinárodnej rady archívov v roku 2001.

Peter Kartous

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI, Glavno upravlenie na archivate pri Ministerskija sâvet, Sofija 2001.

Číslo 79: Svetlana Ivanova, *Komplektuvane, formirane i razkrivane na sбирките na Oriental'skija otdel na NBKM (kâm Pâtevoditel na Oriental'skija otdel*

na NBKM) (3–48). Dopĺňovanie, formovanie a sprístupňovanie zbierok v Orientálnom oddelení Národnej knižnice Cyrila a Metoda v Sofii. Ide o štúdiu, ktorá dopĺňuje sprievodcu po fondoch. V zbierkach sú rukopisy, inkunábuly a staršie dokumenty. Rečou písomných pamiatok sú arabčina, turečtina a perzština písané arabským písmom. V oddelení sústredili turecké písomnosti zo štátnych archívov v Sofii, Vidine, Samokove, ako aj z knižnice v meste Kjustendil a z iných ústavov. Inkunábul je okolo 2 000, kódexov v arabčine 3 060, v turečtine 500 a v perzštine 120. – Ivan Stojanov, *Ustavnite dokumenti na Tajnija centralen bálgarski komitet – načalo na nov etap v nacionalnoosvoboditelno dviženie* (50–91). Štatutárne dokumenty Tajného ústredného bulharského výboru, ktoré znamenali nové obdobie v národnooslobodzovacom hnutí. Tri základné dokumenty o vzniku výboru roku 1866 a o jeho činnosti sú uložené v Bulharskom historickom archíve, ktorý opatruje Národná knižnica Cyrila a Metoda v Sofii. Ide o Štatút, Dokument o posvätnom spojenectve medzi Bulharmi a Rumunmi a Základný zákon národných tajných výborov. Autor tvrdí, že uvedené dokumenty sú kolektívnym dielom niekoľkých členov výboru. – Milena Todorakova, *Denjat na narodnite buditeli* (92–134). Autorka publikuje in extenso 33 dokumentov z rokov 1922–1944, ktoré sú uložené v Ústrednom štátnom archíve v Sofii. Tradícia svätenia sviatku sviatkov, Dňa národných buditeľov, bola obnovená 1. 11. 1990. V článku aj na základe neoficiálnych dokladov a dobovej tlače dokazuje, že tento sviatok bol uzákonený 13. decembra 1922, keď ho prijal parlament. Jeho cieľom bolo, aby sa nezabudlo na zaslúžilých Bulharov. – Donka Biljarska, *Otnošenijata meždu prof. Michail Arnaudov i Kiril Christov v tjachnata korespondencija (1915–1943 g.)* (135–209). Autorka publikuje 85 listov, ktoré dokumentujú vzájomné odborné vzťahy medzi literárnym historikom prof. Arnaudovom a básnikom Christovom. Materiály sú uložené vo Vedeckom archíve Bulharskej akadémie vied a v Ústrednom štátnom archíve v Sofii v ich osobných fondoch a týkajú sa rokov 1915–1943. – Nikolaj Prodanov, *Dokumenti ot archivnija fond na MNP za specializacijata na Petár Mutafčiev v Mjunčen 1920–1922 g.* (211–230). V archívnom fonde Ministerstva národnej osvetly v Ústrednom štátnom archíve v Sofii je uložených 29 dokumentov o špecializácii významného bulharského historika P. Mutafčieva v Mníchove v rokoch 1920–1922. Problémy boli najmä s finančným zabezpečením jeho pobytu. Autor ich publikuje v plnom rozsahu. – Saška Žečeva, Evdokija Petrova, *Gibelta na Stefan Stambolov i procesite sreštu ubijcite mu prez pogleda na avstro-ungarskata diplomacija* (231–273). Po krátkom úvode o živote a činnosti Štefana Stambolova, ktorý bol bulharským ministerským predsedom, a roku 1895 ho zavraždili, autorky uverejňujú 31 dokumentov rakúsko-uhorskej proveniencie, ktoré sú uložené v Rakúskom štátnom archíve; 17 z nich sú telegramy, ostatné relácie, ktoré zasielali diplomati v Sofii do Viedne. Zračí sa z nich vzájomný pomer medzi Bulharskom a Rakúsko-Uhorskom v rokoch 1895–1896. Doklady sú preložené do bulharčiny. – *Pregledi na archivni fondove* (275–312). – *Otzivi i recenzii* (313–316).

Slavko Churý

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG. 109/1–2, 3–4. R. Oldenbourg Verlag, Wien München 2001, s. 1–290, 291–507, I–X.

Tak ako v predchádzajúcom ročníku, aj teraz v prvom zväzku prevažujú štúdie z obdobia stredoveku, v druhom z novoveku. Prvý zväzok začína rečou prof. Herwiga Wolframa prednesenou 26. júna 2000 nad hrobom prof. Heinricha Fichtenauga (10. 12. 1912–15. 6. 2000), ktorý bol dlhoročným prednostom Inštitútu pre rakúske dejepisné bádanie (1962–1983), ako aj hlavným vydavateľom a redaktorom tohto časopisu. V tom istom zväzku je o ňom aj obsírnny nekrológ od Winfrieda Stelzera.

V prvej štúdií Claus D. Bleisteiner konfrontuje predstavu a skutočnosť o orlici ako erbe svätej Rímskej ríše, ktorý pretrval ako dvojhlavý orol rakúskeho cisárstva; bol symbolom Nemeckého zväzu štátov, potom Nemeckej ríše ovládanej Pruskom a napokon Rakúskej republiky, ako aj Spolkovej republiky Nemecko. Prvé vyobrazenie tohto erbu zachované v originálnej kronike je z roku 1196. Pomerne detailnou problematikou o tzv. dvojkráľovstve Ľudovíta IV. Bavorského (1325–1327) z rodu Wittelsbachovcov a Friedricha Habsburského, ktorí obaja boli zvolení za nemeckého kráľa, sa zaoberá Marie-Luise Heckmannová. Keď Ľudovít Bavorský 28. septembra 1322 v bitke pri Mühldorffe (v ktorej ako jeho spojenec bojoval Ján Luxemburský aj vojsko z uhorského kráľovstva) zajal rakúskeho vojvodu Friedricha III. a do Veľkej noci 1325 ho držal v zajatí, potom v septembri mu síce formálne ponechal korunu, ale primäl ho vzdať sa výkonnej moci.

Za príspevok k dejinám každodenného života možno azda pokladať zaoberanie sa stredovekými kuchárskymi knihami (Alexander Reck). Je známe, že kuchárske knihy boli rozšíreným žánrom už v starom Grécku a Ríme. Najstarší zachovaný rukopis o tom pochádza z čias okolo roku 900. Neskôr sa na kuchárske knihy pozabudlo a ich renesancia začína vo Francúzsku až koncom 13., v Taliansku v 14. storočí. Najstaršia zachovaná nemecká kuchárska kniha vznikla okolo roku 1345. Z 15. storočia sú už zachované kuchárske knihy z viacerých regiónov Nemecka. Aj vtedy boli recepty stráženým tajomstvom a napísané kuchárske knihy boli určené odborníkom, len zriedkavo sú v nich kvantitatívne a časové údaje.

Fritz Peter Knapp sa zaoberá detailmi prekladu a interpretácie najstarších zachovaných kázni z nemecky hovoriaceho priestoru, usilujúcich sa obracať Židov na kresťanstvo. Takým kazateľom bol v prvej polovici 15. storočia Mikuláš z Dinkelsbühlu, neskoršie potom Heinrich z Langensteinu, po ktorom sa zachoval celý súbor tzv. Viedenských kázni na obracanie Židov, pričom kazateľ dúfal (predpokladal), že ich konverzia je dobrovoľná.

Na základe konkrétneho pramenného výskumu z Rakúska a Pruska skúma Frank Göse vzťah vidieckej šľachty k vojenskej službe koncom 17. a v 18. storočí. Armády boli najdôležitejším nositeľom štátnej myšlienky a nepochybne v Prusku zohrala (aj drobná) vidiecka šľachta významnejšiu úlohu pri obsadzo-

vaní dôstojníckych funkcií v armáde ako v Rakúsku, kde sa už v tom čase aj v dôstojníckych funkciách vo väčšej miere uplatňovali tiež ľudia nešľachtického pôvodu.

V štúdií *Cisár a kráľ Karol I. (IV.) a biskupi rakúsko-uhorskej monarchie (1916–1922)* skúma Elisabeth Kovács vzťah Karola k menovaniu nových biskupov (na čo mal nie vo všetkých korunných krajinách monarchie rovnaké právo). Súčasne sa zaoberá otázkou, ako sa viacerí biskupi stavali k novým politickým pomerom (zániku monarchie), pričom vyzdvihuje, že niektorí biskupi nástupníckych štátov pomerne dlho prejavovali otvorené sympatie k (zaniknutej) monarchii.

Ralph Andraschek vo svojom krátkom príspevku *Aspekty špirituality v niekdajšom premonštrátskom ženskom kláštore Pernegg (založenom 1188)*, známom svojím stredovekým skriptóriom a bohatou knižnicou, poukazuje na hlavné povinné práce príslušníčok rehole. Patrílo medzi ne aj písanie a vyzdobovanie kníh (stredovekých kódexov). Vzhľadom aj na túto pracovnú náplň rehoľníčok pokladá za nesprávne, že historici málo skúmajú ženské (stredoveké) kláštory.

Okrem už spomenutého nekrológu H. Fichtenaua sú v prvom zväzku ešte nekrológy na niekdajšieho riaditeľa Hornorakúskeho archívu Hansa Strombergera (1914–1999 Linz) a švajčiarskeho numizmatika, tiež absolventa špeciálneho kurzu v Ústave pre rakúske dejepisné bádanie (1935–1937), Dietricha W. H. Schwarza (1913–2000 Zürich). Bettina Pferschy-Maleczek referuje o vedeckom podujatí 20.–21. 10. 2000 v Meißene, venovanom diplomatickému bádaniu v strednom Nemecku, na ktorom sa ako jedna z hlavných úloh vytýčilo pokračovanie v spracovávaní Listinára kráľovského Saska.

Kodikologického charakteru je prvý príspevok v druhom zväzku *Kniha a text od Augusta až po Karola Veľkého* od Michaely Zelzer. V knižnej kultúre (kódexoch) na rozdiel od listín bol papyrus aj v Taliansku vytlačený pergamenom už v 4. storočí, a ústup papyrusu na písanie kníh sa vlastne začal už s rozširovaním kresťanskej kultúry (kníh). Už zo 4. storočia sú celé biblie písané na pergamene, ktorý lepšie umožňoval aj umelecké stvárnenie knihy. Postupne začínali v tomto smere nadobúdať významné postavenie kláštorné skriptoriá, pretože k úlohám mníchov patrilo aj odpisovanie kníh. Karolovskí pisári verne podávali neskoroantické predlohy, kvalita ich odpisov zväčša závisela od predlohy, ktorú mali k dispozícii.

Stykmi a starostlivosťou kráľa Václava o časti Talianska patriaceho k Nemeckej ríši sa zaoberá príspevok Márie Lujzy Favreau-Lilie a konštatuje, že kráľ Václav mal väčší záujem o dianie v Taliansku, než je to ochotná pripustiť doterajšia historiografia.

Géza Pálffy v štúdií *Viedenský dvor a uhorské stavy v 16. storočí* konštatuje, že Ferdinand I. po svojom zvolení a korunovaní za uhorského kráľa musel postupne dobýjať svoju krajinu. Po jej rozdelení aj medzi Jána Zápoľského a Turkov mu z pôvodných 300 000 km² ostalo 120 000 km² a jeho ročné príjmy z tohto územia boli približne také veľké ako z jeho dedičných krajín Dolného a Horného Rakúska. Po reformách, okolo polovice sedemdesiatych rokov, tvorili

príjmy Ferdinanda I. (Habsburského) z Uhorska asi tri pätiny jeho celkových príjmov, no na financovanie účinnej obrany proti Turkom to bolo málo. Závisel od svojho staršieho brata, španielskeho kráľa a cisára Karola V., pre ktorého však obrana Uhorska proti Turkom nepatrila medzi priority.

Martin Scheutz v príspevku *Verejnosť a politická participácia v zemepanskom mestečku 18. storočia* na príklade malého mestečka Scheibs (66 mešťanov) v Dolnom Rakúsku sa usiluje dokázať, že nie je primerané hovoriť o úplnej strate autonómnej správy, ani o úplnom odklone od slobodných volieb radných (prísazných) v zemepanskom mestečku. Práve v malom mestečku je možnosť a prehladnosť kontroly mešťanmi omnoho väčšia ako vo väčšom meste.

V minucióznom príspevku Tom Graber dokazuje, že v listine pápeža Inocenta III. z 15. apríla 1204 pre Nemecký rytiersky rád v Prahe došlo k znehodnoteniu listiny nahradením pôvodného *sicut* slovíčkom *quia*, ktoré je na tomto mieste v pápežských listinách neprimerané. Manfred Stoy pokračuje na základe korešpondencie Wilhelma Bauera v uverejňovaní podrobností zo života (najmä po roku 1945) odborníka na východoeurópske dejiny Hansa Uebersbergera (1877–1962) a stredovekára Theodora Mayera (1883–1954), ktorý svoju profesúru začal na nemeckej časti Karlovej univerzity v Prahe (1923–1930), a ako riaditeľ Ríšskeho ústavu pre staršie nemecké dejiny od roku 1942 bol aj na čele Monumenta Germaniae historica (do 1948). Potom v roku 1958 bol zakladateľom Pracovného kruhu pre stredoveké dejiny v Konstanzi, ktorý organizoval pravidelné medzinárodné sympóziá v Reichenau, bol na čele Collegium Carolinum a Juhonemeckej historickej komisie.

V obidvoch zväzkoch ako zvyčajne vyše tretinu rozsahu zaberajú recenzie a anotácie zväčša nemeckej odbornej literatúry. Je medzi nimi aj oneskorená recenzia zborníka *In memoriam Josefa Macka (1922–1991)* vydaného Miloslavom Polívkom a Františkom Šmahelom (1996). Autor recenzie Karol Hruza je presvedčený, že napriek zbaveniu J. Macka po roku 1969 jeho vysokých funkcií, nemožno nevidieť jeho „vita activa“ v rokoch 1948–1968 (keď patril k najvýznamnejším presadzovateľom marxistických názorov v českej či československej historiografii).

Richard Marsina

MITTEILUNGEN DES ÖSTERREICHISCHEN STAATSARCHIVS
49/2001. Herausgegeben von der Generaldirektion. Druck und Verlag: STU-
DIENVerlag, Innsbruck – Wien – München – Bozen, A-6010 Innsbruck, Amra-
ser Str. 118, Postfach 104. Wien 2001, 541 s.

49. zväzok Správ Rakúskeho štátneho archívu venovali tvorcovia dvestému výročiu existencie Vojenského archívu vo Viedni, ktorý je oddelením Rakúskeho štátneho archívu.

V pozdravných a úvodných príhovoroch zhodnotili jeho činnosť štyria súčasní a bývalí predstavitelia rakúskeho archívniectva (riaditeľ Vojenského archívu Krištof Tepperberg, generálny riaditeľ Rakúskeho štátneho archívu Vavrinec Mikoletzky a dvaja predchádzajúci riaditelia Vojenského archívu Oto Fridrich Winter a Rainer Egger), ktoré zaznamenalo veľký rozmach najmä po 2. svetovej vojne.

Hlavná časť sa skladá z 29 príspevkov, z ktorých v trinástich je hlavnou témou nejaký aspekt, týkajúci sa Vojenského archívu, sedemnást' nasledujúcich sa venuje vojenským písomnostiam v iných archívoch v Rakúsku i v ďalších krajinách.

Vývojovému obdobiu medzi prvou a druhou svetovou vojnou sa venuje Rainer Egger. V roku 1914 mal archív štyri oddelenia: vojensko-historické, spisové, mapové a knižničné.

Najdôležitejšie bolo prvé oddelenie, ktoré priamo viedol riaditeľ. Pracovníkmi boli pridelení dôstojníci, ktorí museli dodržiavať vojenské služobné predpisy. Úlohou Vojenského archívu bolo písať vojenské dejiny na základe kritického hodnotenia a zhromažďovať k tomu potrebný materiál (spisy, mapy, knihy). V spisovom oddelení, t. j. vo vlastnom archíve, boli začiatkom prvej svetovej vojny tri veľké skupiny (sekcie): poľné spisy, spisy dvorskej vojenskej rady (do roku 1851) s rozličnými predmetmi a vzorové a stavovské spisy armády (do roku 1820). Spočiatku do archívu odovzdávali aj nepatričné veci, týkajúce sa vojny: bielizeň, prázdne nádoby od petroleja, tlačené letáky vo veľkom množstve a pod., postupne sa situácia zmenila. Obidve armády, rakúska i maďarská, mali odovzdať do Vojenského archívu operatívne spisy, avšak v Budapešti vzniklo samostatné zberné miesto, z ktorého spisový materiál len pomaly premiestnili do Viedne. Riaditeľom Vojenského archívu bol od novembra 1901 do konca roka 1915 Emil Woinovich de Belobreska (1851–1927), naposledy generál pechoty. Počas jeho éry zaznamenalo vojenskohistorické oddelenie veľký vzostup. Pokračovalo vo viacerých prácach, ktoré začali za jeho predchodcu Leandra von Wetzera, napríklad: Rakúska následnícka vojna 1740–1748 (zväzky 6–9). Hlavná záťaž práce bola na spisovom oddelení, ktoré malo na starosti staré písomnosti aj nové prírastky, ktoré boli rozdelené do ôsmich skupín. V prvých vojnových rokoch sa rozšírili fondy v oddelení máp. Koncepcia povojnovej transformácie Vojenského archívu, navrhovaná riaditeľom Maximiliánom rytierom von Hoen sa nerealizovala, došlo len k rozdeleniu oddelenia spisov. Vznikla nová spisová skupina, ktorá prevzala materiál týkajúci sa prvej svetovej vojny.

Po jej skončení, po rozpade „dunajskej“ monarchie a vzniku národných štátov, sa riešili existenčné otázky Vojenského archívu. Išlo o kompetencie ministerstva vojny, či má archív zostať vojenskou ustanovizňou, či sa má materiál rozdeliť medzi nástupnícke štáty a pod. Riaditeľ Hoen sa prikláňal k názoru, že archív má pôsobiť v rámci civilnej správy, keďže armáda, ktorej časťou bol od svojho založenia, patrí už minulosti. Stalo sa tak v auguste 1920, keď po zdĺhavých a náročných rokovaní (armáda bola proti) bol Vojenský archív začlenený do civilnej štátnej služby. Rokovania s nástupníckymi štátmi ohľadne archívneho materiálu neboli ľahké, ale mimoriadne ťažké boli po prijatí Trianonskej

dohody s Maďarskom. Chcelo prevziať písomnosti týkajúce sa všetkého, napr. aj bitiek, ktoré sa odohrali na území Maďarska, čo sa nakoniec nerealizovalo. Po vyriešení existenčnej otázky začlenenia archívu sa rozbehli znovu najmä práce, súvisiace s písaním vojenských dejín. Od 10. 6. 1920 pracoval v archíve Rudolf Kiszling, ktorý v ňom získal dominantné postavenie ako vedúci znovu oživeného vojensko-historického oddelenia. V roku 1936, keď riaditeľ Edmund Glaise von Horstenau vstúpil do vlády Schuschnigga, bol poverený vedením archívu. Oficiálne však nebol za riaditeľa nikdy menovaný, ani v roku 1938, keď začal viesť archív za nových podmienok. Po „anšluse“ bol archív remilitarizovaný. Prvého júla 1938 oficiálne vznikol Vojenský archív Viedeň ako súčasť nemeckého Vojenského archívu v Potsdame, ktorého šéfom bol generálporučík Fridrich von Rabenau. R. Kiszling bol poverený jeho vedením ako generálny štátny archivár. Oddelil sa od neho archív vojenského námorníctva a vytvorilo sa samostatné vedecké oddelenie vojenského letectva. Oba útvary podliehali príslušným zložkám vojska. Odčlenená knižnica sa stala súčasťou nemeckých vojenských knižníc. Činnosť v období druhej svetovej vojny sa musela prispôbiť ideológii Veľkonemeckej ríše a požiadavkám z Potsdamu. R. Kiszling mal problémy aj s centralizačnými a zjednocovacími snahami, súvisiacimi nielen s byrokratizáciou, ale aj so zavádzaním pruského označovania archívneho materiálu, ktoré nezodpovedalo rakúskemu kancelárskemu systému (napríklad išlo o používanie slova Aktenbund namiesto Faszikel a pod.). Zmluvy o delegovaných pracovníkoch vo Vojenskom archíve s nástupníckymi štátmi, uzavretými po skončení prvej svetovej vojny, prestali platiť – zostali len Taliani a Maďari. Takto fungoval archív počas celej vojny, až pred jej koncom sa kvôli náletom presťahoval čiastočne do Dolného Rakúska, ale ani obsadením jeho priestorov vo Viedni ruskými vojskami archívny materiál nijako zvlášť neutrpel. Rusov zaujímali len tajné nemecké spisy, eventuálne špionážna činnosť proti Rusku. R. Kiszling bol poverený vedením archívu do 8. mája 1945, keď bol na tento post oficiálne vymenovaný Jozef Mündl.

Vojenským archívom od roku 1945 do prelomu tisícročia sa vo svojej štúdiu zaoberá Erich Hillbrand. Ten sa stal po skončení vojny súčasťou Rakúskeho štátneho archívu ako oddelenie číslo štyri pod vedením Jozefa Mündla, ktorý v ňom pracoval od roku 1908, ale bol predčasne penzionovaný. Archív sa scelil a vrátil do stavu, v akom bol pred vojnou. V apríli roku 1946 sa skladal z nasledovných skupín: 1. Osobné spisy, 2. Poľné spisy, 3. Ústredné miesta s loďstvom, letectvom a prvou rakúskou zväzovou armádou, 4. Mapová a obrazová zbierka, 5. Knižnica, okrem toho kníhviazačstvo a miesto na fotografovanie. Už v júni 1945 bol vedením archívu poverený Oskar Regele, ktorý mal však po vytvorení medzialiančnej archívnej komisie obmedzený prístup k archívnym fondom. Komisia mala osem členov a zabavila všetky písomnosti, ktoré vznikli v Nemecku v rokoch 1933 až 1945 a v Rakúsku v rokoch 1938 až 1945 bez ohľadu na ich obsah. Spisový materiál z rokov 1938 až 1945 nebol v archíve temer žiaden, pretože bol väčšinou postúpený na vybavenie do Potsdamu. Na mieste sa nachádzali registratúry štyroch oddelení, na ktoré archív rozdelili v roku 1938, materiál, vzťahujúci sa na likvidáciu zväzovej armády a ďalšie dokumenty. Archív

musel tiež bojovať o priestory, v ktorých existoval pred vojnou. Archívny materiál, vyvezený mimo Viedeň, sa tiež nevrátil všetok, niektoré zložky utrpeli veľké straty. Niektoré inštitúcie sa usilovali znížiť význam archívu, napríklad Národná knižnica sa usilovala získať najvýznamnejšie kolekcie z mapovej zbierky. Našťastie vďaka tomu, že s nástupníckymi štátmi uzavrelo Rakúsko archívne zmluvy a vďaka zásahu Medziančnej archívnej komisie, ktorá zakázala počas svojho pôsobenia akékoľvek zmeny vo fondoch, nedošlo v tomto smere k nijakým stratám. Žiaľ, z Dolného Rakúska sa nevrátili archívne fondy v takom stave, v akom ich tam pred koncom vojny vyviezli, straty sa ešte zväčšili neodbornou skartáciou, pri ktorej počas rokov 1952 až 1955 vyčlenili 20 ton archívneho materiálu, t. j. 4 000 fasciklov. Zhromažďovanie archívneho materiálu z Dolného Rakúska, ktoré mohlo začať až po skončení činnosti Medziarchívnej komisie, ukončili do roku 1960. V súčasnosti sídli Vojenský archív v novej budove Štátneho rakúskeho archívu, prezentuje sa aj na internete a v súvislosti s odbornými prácami využíva najmodernejšiu techniku. Archívny materiál je rozdelený do dvanástich skupín: 1. Osobné evidencie, 2. Osobné stráže a vojenské školy, 3. Vojenské matriky a vojnové straty, 4. Vojenský súdny archív, 5. Staré poľné spisy, 6. Nové poľné spisy, 7. Ústredné miesta, 8. Úrady strednej úrovne a územné veliteľstvá, 9. Vojenské (vojnové) námorníctvo, 10. Archív letectva, 11. Zbierka máp a plánov, 12. Zbierka obrazov. Stále vo väčšej miere sa pracovníci venujú práci s verejnosťou – pripravujú podklady na výstavy, podieľajú sa na príprave katalógov. Bádatelia už tiež neriešia len čisto vojenské otázky, ale na základe vojenského materiálu sa venujú aj ďalším oblastiam, do ktorých tento materiál zasahuje: spracovávajú dejiny miest, umenia, dopravy, techniky, hospodárstva a pod.

Krištof Tepperberg podrobne informuje o výsledkoch výskumu vojenských matrik v Rakúsku. Ich počiatky vedú do 17. storočia, keď podľa pápežskej listiny breve, vydanéj 18. 9. 1643, sú všetky osoby, „qui in castris degunt et castra sequuntur“ vyňaté počas vojny spod civilno-duchovnej jurisdikcie a od roku 1689 sa táto exempcia rozšírila aj na čas, keď bola cisárska armáda v mierovom stave. Autor v prvej časti štúdie do detailov rozoberá koľko kaplánov sa kedy, ako a kde staralo o duchovnú sféru vojakov, zachytáva všetky ich povinnosti a zmeny, ku ktorým v tejto oblasti počas niekoľkých storočí došlo. V druhej, oveľa rozsiahlejšej časti, píše o právnych normách a praxi vo vedení matrik. Rozoberá prvé predpisy, týkajúce sa vojenských matrik, služobné predpisy cisárskych a kráľovských regimentov – plukov, matriky a zavedenie konskripcie (súpisu vojakov, ktorí majú byť odvedení), matriky plukov vo vojne, matriky rozpustených plukov, vydávanie krstných, sobášnych a úmrtných listov, zavedenie duplikátov, nejasnosti vo vedení matrik, úplnosť a stav zachovania vojenských matrik, výťahy z matrik od civilného duchovenstva (týkajúce sa napr. pohrebov vojakov), informuje o počiatkoch vlastných matrik nekatolíckych duchovných. Rozhodujúce zmeny, týkajúce sa vojenských matrik z roku 1869 vznikli najmä z dôvodu redukcie vojenského kléru. V roku 1878 zaviedli legitimačný list: bola to papierová kartička, ktorú nosili vojaci v kovovej kapsli stále pri sebe a slúžila na identifikáciu vojakov. Samostatnú podkapitolu venuje autor

matrikám, najmä úmrtným, z obdobia prvej svetovej vojny, vojenským matrikám po roku 1918 a súčasnému fondu Vojenskej matriky vo Vojenskom archíve vo Viedni. V poslednej podkapitole oboznamuje K. Tepperberg čitateľov s podmienkami, za akých možno nahliadnuť do vojenských matrik. Zásadne platia pri používaní a ďalšom odovzdávaní informácií zo zväzového archívneho materiálu ustanovenia Zväzového archívneho zákona a zákona o ochrane dát – údajov. Sprostredkovanie údajov z matrik, nahliadnutie do nich a vystavenie listín z nich, sú upravené zákonom o matrikách. Právo na nahliadnutie do matrik a k nim prináležiacim spisom, ako aj vystavenie osobných listín a odpisov, majú len: – osoby, na ktoré sa záznam vzťahuje, ako aj tie, ktorých sa záznam nejakým dotýka, – osoby, ktoré hodnoverne preukážu právoplatný záujem v tom prípade, ak nebude nijako dotknutý záujem osôb, na ktoré sa vzťahuje zápis, – úrady a spoločnosti verejného práva v rámci výkladu zákona. Vo zväzovom archívnom zákone je určená lehota päťdesiat rokov, po uplynutí ktorej je možný osobný materiál študovať. Lehota sa počíta od vzniku spisu a niekedy môže byť skrátená na tridsať rokov. V zákone o ochrane osobnosti je určená lehota 100 rokov od vzniku záznamu a vzťahuje sa len na už zomretú osobu. Táto rigorózná lehota sa zdá byť pri porovnaní s často nanajvyšším aktuálnym obsahom iných osobných spisov zväzu neodôvodnená. Prirodzene patrí zákon o ochrane osobnosti ku generácii zákonov, pri tvorbe ktorých bola ochrana osobných údajov na najvyššom mieste, zatiaľ čo dnešný trend smeruje stále viac a viac k občianskemu servisu a spracovávaniu mladšej minulosti.

Ďalšie dva príspevky sa tiež venujú vojenským matrikám. Karol Taferner podáva prehľad vojenských matrik vo Vojenskom archíve vo Viedni z rokov 1633–1938. Delia sa na dve časti: hlavný rad (matriky cisárskej a kráľovskej armády a prvej zväzovej armády + duplikáty) a na vojnové matriky (úmrtné matriky 1. svetovej vojny + duplikáty a matriky pokrstených, sobášených a zomretých v 1. svetovej vojne). V tabuľke, ktorá je súčasťou príspevku, sa uvádza číslo, druh, obsah, časové rozpätie a signatúra každej matriky.

Renáta Domnaničová skúma vojenské matriky a ďalšie fondy vo Vojenskom archíve ako pramene genealogického bádania. Na konkrétnych príkladoch vysvetľuje možné postupy a oboznamuje so zvyčajnou skladbou matrik. Vymenúva jednotlivé rubriky a oboznamuje s ich najčastejšími sa vyskytujúcim obsahom, napr. pri úmrtiach detí či manželiek vojakov. Upozorňuje na to, že pri hľadaní narodenia (krstu), sobáša alebo úmrtia musíme vedieť, o aký vojenský oddiel alebo ústav išlo, prípadne kde sídlila posádka. Zaujímavá je aj informácia o povolávacích rozkazoch vojakov (roky narodenia 1850–1900) z mimorakúskeho územia, ktoré po rozpade monarchie zostali podľa mierových dohôd zo Saint-Germain (1919) v nástupníckych štátoch. Ďalšie detailné informácie o vojakoch možno získať z ďalších fondov Vojenského archívu, ich úplný výpočet však v tomto príspevku nebolo možné uverejniť (ide napr. o podklady k vojenským výchovno-vzdelávacím ústavom, v dolnorakúskom „Iudicium militare mixtum“ sa z rokov 1753 až 1869 zachovali pozostalostné spisy atď...).

Rudolf Ganser opisuje dva fondy Vojenského archívu, ktoré obsahujú vojensko-bibliografické údaje dôstojníkov a vojenských zamestnancov cisárskej

a kráľovskej armády: „Conduitenlisten“ z rokov 1823–1868 a kvalifikačné listiny z rokov 1869–1918. „Conduitenlisten“ sú podobné dnešným osobným dotazníkom, ktoré vyplňame v súvislosti s prijímaním do práce. Je v nich temer tridsať rubriek, ktoré do detailov zisťujú okrem vojenských údajov aj finančné pomery. Listiny do roku 1822 boli zničené, čo je nenahraditeľná strata pre vojensko-historickú vedu. Viedli ich v zošitoch podľa oddielov a vojenských rokov od 24. 12. 1761 podľa nariadenia Márie Terézie. Kvalifikačné listiny sú logickým pokračovaním predošlej kategórie a viedli ich podľa nariadenia cisárskeho a kráľovského ríšskeho ministerstva vojny od 15. 3. 1870. V prvom rade sú medzi nimi kvalifikačné listiny z obdobia 1869–1918, ale aj národné a služobné opisy a hlavná správa o tých dôstojníkoch, ktorých po roku 1868 vymenovali za generálov. Okrem toho k nim začlenili početné služobné opisy vyšších dôstojníkov, ktorí slúžili ešte v prvej polovici 19. storočia. Tiež mali predpísanú schému. Po rozpade monarchie veľký počet kvalifikačných listov prenechali nástupníckym štátom. Ich stratu čiastočne nahrádzajú iné podklady, týkajúce sa dôstojníkov: napr. evidenčné listy dôstojníkov, protokoly o penzionovaní, vojenské matricy, zaopatrovacie spisy, údaje o povýšení, protokoly o udelení hodnosti atď.

Peter Broucek prehľadne informuje o rukopisných zbierkach Vojenského archívu. V päťzväzkovom repertóriu, archívnej pomôcke k rukopisným zbierkam oddelenia Vojenského archívu Štátneho rakúskeho archívu, sú rukopisy rozdelené chronologicky (r. 1801–1918, r. 1918–1938, r. 1938–1945, po r. 1945) a vecne. Prílohou k štúdiu je zoznam s údajmi o počte vojenských memoárov.

Wolfgang Kuderna rozoberá činnosť Komisie plukovníka Hellera, ktorá pôsobila v rokoch 1919–1922 a zaoberala sa odškodnením vojnových obetí, vyplatením mzdy vojakom, ktorí padli do zajatia, udelením vyznamenaní a s tým súvisiacim vyplatením odmiern za zásluhy v bojoch. Jej šéfom bol plukovník Heller, podľa ktorého bola pomenovaná. Prílohu k príspevku tvorí tabuľka s výpočtom zasadnutí komisie s číslami udelených vyznamenaní.

Karol Rossa opisuje situáciu vo Viedni v revolučných rokoch 1848–1855. Po historickom rozbere nasleduje prehľad archívneho materiálu z tohto obdobia, ktorý po presťahovaní do novej budovy Štátneho rakúskeho archívu nanovo uložili: spisy zo starých fasciklov preložili do kartónov – škatúľ, ak bolo treba nanovo ich usporiadali a vyhotovili prehľadnú archívnu pomôcku, ktorá má nasledovné časti: ústredná komisia mestského veliteľstva, ministerské a prezidiálne spisy 1848–49, spisy sekcie mestského kapitanátu 1848–1851, policajná sekcia 1848–1853, vojenská sekcia 1851–1855, denné správy ústrednej komisie v Budíne z 20. 1. až 20. 4. 1849, vojensko-právna sekcia – prezidiálne spisy 1851–1854, trestné protokoly 1848–1853, politická vyšetrovacia komisia 1848–1849 vyvíjala veľmi rozsiahlu činnosť nielen vo Viedni, ale aj v celej monarchii a v zahraničí (v časti tri sa nachádza 19 správ o demokratických spolkoch a prúdoch vo Viedni, v celej monarchii i v zahraničí), vojenské a civilné vyšetrovanie, rôzne.

Peter Jung vo svojom príspevku Archívalie na potápačskej základni píše o skutočných a domnelých stratách spisov cisárskeho a kráľovského námorníctva po roku 1918. Osud archíválií sleduje podľa a v rámci jednotlivých zlo-

žiek vojenského námorníctva. Vymenúva fondy, resp. časti fondov, ktoré sú uložené vo Vojenskom archíve, ďalej tie, ktoré odovzdali následníckym štátom a naznačuje predpokladaný smer ďalšieho bádania tam, kde predpokladá možnosť výskytu písomností neodovzdaných do Vojenského archívu. Ide najmä o archívny materiál v „Ufficio Storico della Marina Militare“ v Ríme v Taliansku. Zaujímavé dokumenty, ktoré vedú k dohadom o možnom výskyte ďalších, vystavujú v novootvorenom múzeu v Pule. Bolo by veľmi užitočné zistiť skutočné množstvo a kvalitu archívnych dokumentov námorníctva v Chorvátsku.

Róbert Rill opisuje podľa prameňov vojenskej dvorskej rady jozefínske mapovanie Čiech a Moravy, ktoré patrí k počiatkom vojenskej kartografie v dedičných krajinách Habsburgovcov. Dopodrobna rozoberá postup prác, ktoré vykonávali dôstojníci generálneho štábu a jednotlivých plukov, i napr. problémy s financovaním projektu. Prevzatie mapy českého kráľovstva, pozostávajúcej z 273 sekcií, z rúk plukovníka baróna von Fabris, potvrdil dňa 20. 2. 1769 Jozef Hagl, archivár archívu dvorskej kancelárie. Mapa mala mnoho nedostatkov vyplývajúcich z nepresnosti dôstojníkov, ale pri jej tvorbe vznikli aj významné prídavné produkty, napr. Zoznam obcí českého kráľovstva. Jozefínske mapovanie bolo východiskovým bodom ďalšieho mapovania Čiech a Moravy.

O významnej zbierke obrazov, ktorú 1. 1. 1910 testamentárne daroval Vojenskému archívu Alfonz, slobodný pán z Weiss-Starkenfels-u, sekčný šéf ministerstva poľnohospodárstva, píše Otto Kellner. Je to zbierka obrazov rôzneho charakteru s vojenskou tematikou s historickými výjavmi. Prvú skupinu tvorí 657 jednotlivín so zobrazením bitiek, epizód z vojny, osláv, sú v nej aj pamätné listy na význačné udalosti a pod. V druhej skupine je 624 portrétov, v tretej 40 skupinových obrazov, vo štvrtnej je 228 žánrových obrazov a hudobných programov a v poslednej, piatej je 228 plagátov a 163 adjustačných obrazov. Fyzicky odovzdal zbierku do Vojenského archívu brat darcu po jeho smrti v roku 1920 s tým, že bude navždy uložená pod jeho menom. Jej oficiálny názov je Zbierka Weiss-Starkenfels. S knižnicou Vojenského archívu, ktorá je jeho súčasťou 176 rokov, nás oboznamuje Adolf Gaisbauer. Príspevok ku dvestoročnému jubileu nazval momentkou s vyvodením dôsledkov s odôvodnením, nech sa rozbor fondu knižnice urobí akokoľvek podrobne, odborník i bádateľ ju spozná až pri štúdiu jej katalógov. Rozbor fondu knižnice do roku 1900 urobil autor podľa viacerých aspektov. Vyplýva z neho, že nejde len o knihy s vojenskou tematikou, ale o široký okruh publikácií z rôznych oblastí: kultúry, filozofie, jazykovedy, práva atď. Knižnica mala v roku 1905 okolo 170 000, v roku 1980 viac ako 200 000 zväzkov, ktoré sa do nej dostali nielen kúpou, ale aj darom.

V ďalšej časti zborníka nás autori príspevkov oboznamujú s výskytom písomností s vojenskou tematikou v ďalších inštitúciách v Rakúsku (Archív republiky, Domáci, dvorský a štátny archív, Finančný a dvorský komorský archív, Všeobecný správny archív, Ústredný archív nemeckého rádu vo Viedni, Viedenský mestský a krajinský archív, Krajinský archív v Salzburgu, Tirolský krajinský archív, Krajinský archív vo Vorarlbergu, Štátne archívy v Bozene a v Triente), v Taliansku (Štátny archív v Terste), v Maďarsku (Maďarský vojensko-historický archív), v Čechách (Vojenský archív v Prahe), na Slovensku (Vojenský histo-

rický archív v Trnave) a v Poľsku (všeobecne v poľských archívoch). Zborník končí samostatnými zoznamami skratiek, autorov a vyobrazení.

Anna Buzinkayová

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ, Moskva 2001, No. 4, 6. Vychádza od r. 1923.

Z ročníka 2001 časopisu Otečestvennyje archivy sme mali k dispozícii len dve čísla: 4 a 6. Dominantnou témou 4. čísla je história pravoslávnej cirkvi. V pred-revolučnom období bola tesne spätá so všeobecnými dejinami Ruska. Po revolúcii archívny materiál odráža boj komunistického režimu s náboženstvom. Demokratické zmeny v 90. rokoch vyvolali zvýšený záujem o cirkevné dokumenty. Archivári v spolupráci s ruskou pravoslávnu cirkvou pripravili 3 tematické archívne pomôcky: *Istorija Russkoj pravoslavnoj Cerkvi v dokumentach regionalnych archivov Rossiji*, *Istorija Russkoj pravoslavnoj Cerkvi v dokumentach federalnych archivov Rossiji, Moskvy i Sankt Peterburga* a *Pravoslavnyje monastyri Rossiji*.

Článok autorky S. N. Romanovovej *Dela po obvineniju pravoslavnogo duhovenstva i mirjan. 1937-1938 gg.* sa zaoberá historicko-kritickým hodnotením súdnej dokumentácie použitej Archijerejským soborom Ruskej pravoslávnej cirkvi pri beatifikáciách v r. 2000 a rozoznáva tri represívne vlny: 1918–1920, 1929–1931 a 1937–1938. O. N. Kopylovová v článku *O sud'be archiva Trojice – Sergijevoj lavry* rozoberá osudy tejto najbohatšej a najcennejšej zbierky dokumentov v porevolučnom období. Materiál raného obdobia (14. st.–1764) tvorili liturgické, teologicko-filozofické a literárne rukopisy a knihy. Archív neskoršieho obdobia (1764–1922) obsahoval 25 tisíc jednotiek zo všetkých oblastí života sídelného a jemu podriadených kláštorov. V súčasnosti je zbierka rozdobená na niekoľkých miestach, čo vyvoláva otázku obnovenia jej celistvosti. Zaujímavá je informácia L. S. Černjavskej *Dokumenty archiva Ministerstva inostrannyh del po istoriji russkich pravoslavnyh missij za granicej*. Autorka venuje pozornosť korešpondencii ministerstva so Synodou a zahraničnými inštitúciami, týkajúcej sa výstavby pravoslávnych chrámov pri ruských vyslanectvách, získavania pozemkov pre ruské cintoríny a pamätníky v zahraničí. (V roku 1917 bolo za hranicami Ruska 227 pravoslávnych chrámov.) A. S. Grammatin publikuje spomienky M. V. Milovského, cirkevného a verejného činiteľa, učiteľa Vladimírského seminára pod názvom *Moskovskaja duchovnaja akademija v 1838–1842 gg.* N. Filantieová prispela informáciou *K istoriji rasprostraneniija pravoslavija na Severo-Vostoke Rossiji*. Predkladá dokumenty Štátneho archívu Magadanskej oblasti, ktoré potvrdzujú cieľavedomé šírenie

pravoslávia štátom na severovýchode Ruska až od štyridsiatych rokov 19. storočia.

Autori článku *Ispol'zovanie archivnych dokumentov dolžno otvečat' vyzovu vremeni: opyt RGAE 1991–2001 gg.* J. V. Isakovová a V. S. Puškarev sumarizujú svoje skúsenosti z najnovšieho obdobia a porovnávajú záujem bádateľov v minulosti a dnes. V prvom prípade dominoval záujem organizácií o svoju históriu, zatiaľ čo v súčasnosti prevláda záujem o informácie právneho a ekonomického charakteru. Časté sú požiadavky vládnych orgánov, daňových úradov i súdnictva. Skutočnosťou je, že za posledných desať rokov sa odtajnilo cca 244 tisíc spisov z 20.–60. rokov minulého storočia. Sprístupnili sa takto najmä pramene o štruktúre ekonomiky ZSSR, vojenskej i civilnej výrobe, surovinových zdrojoch krajiny, počte obyvateľstva a iné.

Zaujímavá je recenzia V. L. Telicyna *Sibirskaia Vandeja 1919–1920*. Tento zborník dokumentov poodkrýva jednu z najtragickejších stránok ruskej histórie – Občiansku vojnu. Obsahuje 886 dokumentov z dvoch federálnych a štrnástich regionálnych archívov o jedenástich najväčších protisovietskych vzburách na Sibíri a ponúka odpoveď na otázku, či sovietska bolševická idea presvedčila roľníkov.

6. číslo Otečestvennych archivov obsahuje referát V. A. Jeremčenka *Osnovnyje problemy raboty gosudarstvennych archivov SNG s audiovizual'noj dokumentacijej* zameraný na problematiku ochrany audiovizuálnych materiálov. V rokoch 1992–1999 prijali jednotlivé republiky Ruskej federácie právne normy na ich ochranu. Archivári však konštatujú ich nedokonalosť a protirečenia medzi jednotlivými zákonmi. Stať V. S. Christoforova *Archivnyje dokumenty Federal'noj služby bezopasnosti Rossijskoj federacii o sovetskich vojennoplennych* sa venuje písomným prameňom o osudoch sovietskych vojnových zajatcov z obdobia 2. svetovej vojny. V archívoch bezpečnostných orgánov sa nachádzajú správy a korešpondencia NKVD, písomnosti vojenskej kontrarozvedky, vyšetrovacie spisy odsúdených vojnových zajatcov a i. Týka sa to aj osôb, ktoré žili na území dočasne obsadenom Nemeckom.

Pod titulkom *Elektronnyje bazy dannyh Archiva Rossijskoj akademii nauk* autori V. N. Karauchov, N. S. Merzljakov, N. M. Osipovová a L. I. Rubanov ponúkajú svoje teoretické i praktické skúsenosti získané pri budovaní banky elektronických údajov. Stretávame sa tu s kontroverznými požiadavkami: na jednej strane je záujem o čo najväčšiu kompatibilitu a autenticitu predkladaného materiálu a na druhej strane snaha o jeho fyzickú ochranu, ako aj o ochranu komerčného a intelektuálneho vlastníctva. E. M. Ušakovová, autorka článku *CDNI Udmurtskoj respubliky: ispol'zovanie dokumentov obščestvennych objedinenij* tlmočí všeobecne platnú, a aj našu spoločnú skúsenosť pri sústreďovaní a spracovaní písomnej produkcie súčasných politických strán a spoločenských zoskupení. Pretože zákonodarstvo im striktne nestanovuje povinnosť dokumentovať svoju činnosť, výsledkom býva často nepresná agenda, neúplná dokumentácia a iné nedostatky, ktoré znižujú hodnovernosť archívneho materiálu. O. N. Brilev pod názvom *Oni položili načalo russkomu tankostrojeniju* publikuje spomienky pracovníka Charkovského závodu na výrobu lokomotív.

N. M. Vasiljev, konštruktér tanku T-34 spomína na začiatky tankového priemyslu v atmosfére všeobecného strachu a represí tridsiatych rokov v Rusku. Správa V. N. Garmaša *Jevropejskaja komissija po sochrannosti i dostupy k bibliotěčnym i archivnym materialam: itogi raboty 1999–2000 gg.* predstavuje činnosť tejto nezávislej organizácie so sídlom v Amsterdame. Komisia spolupracuje s európskymi národnými archívami i medzinárodnými organizáciami. Je iniciátorom projektu Európsky videoarchív, ktorého výsledkom je vypracovanie návrhu na zachovanie a prístupnosť fotobierok. V roku 1999 Európska komisia získala grant na rozpracovanie programu Kultúra 2000.

Univerzitný profesor v Ohio M. Slavin recenzuje zborník dokumentov *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939* autorov J. A. Gettyho a O. V. Naumova. Práca obsahuje materiály z pléna ÚV KSSZ, stenogramy prejavov straníckych vodcov, rezolúcie, direktívy regionálnym straníckym sekretárom, útoky na starých boľševikov, napr. Bucharina. Deprimujúce sú prosby vylúčených členov strany o omilostenie. Zostavovatelia zborníka hľadajú odpovede na otázku, ako možno vysvetliť stalinský teror, počas ktorého napr. len v roku 1937 bolo uväznených skoro 800 tisíc ľudí, z čoho bolo viac než 350 tisíc zastrelených a okolo 400 tisíc poslaných do táborov.

Za povšimnutie stojí aj zborník *Soveršenno lično a doveritel'no.* V. L. Telicyn ho zostavil z korešpondencie vyslancov Dočasnej ruskej vlády v USA a Francúzsku, neskorších politických emigrantov B. A. Bachmateva a A. V. Maklakova. Zborník prináša úvahy i spory aktuálne i dnes. Hovoria o princípoch medzinárodných vzťahov, o prednostiach a slabínach demokracie, právach jednotlivca i spoločnosti, o právach i povinnostiach národností v mnohonárodnostnom štáte.

Lýdia Kamencová

SPRÁVY

ŠTÁTNY OKRESNÝ ARCHÍV V TRNAVE V NOVEJ BUDOVE

Po viac ako dvanástich rokoch intenzívnych snáh o vyriešenie problému, ktorý vznikol v dôsledku uplatnenia reštitučného nároku Spoločnosti Ježišovej v Trnave na vrátenie kláštorného objektu, v ktorom bol doteraz umiestnený Štátny okresný archív v Trnave, sa konečne pre tento archív a jeho dokumenty otvorili brány novozrekonštruova-

nej budovy pôvodne meštianskeho domu v Trnave na Štefánikovej ulici 7.

Hoci doterajší vývoj umiestnenia archívu v Trnave bol v porovnaní so situáciou iných archívov na Slovensku azda o niečo menej dramatický, napriek tomu ani v tomto prípade to nebolo bezproblémové.

Terajší Štátny okresný archív v Trnave vznikol zlúčením pôvodne štyroch samostatných archívov: troch okresných (pôsobiacich v bývalých okresoch Trnava, Piešťany a Hlohovec) a jedného mestského archívu (archív mesta Trnava) pri realizácii vládneho nariadenia č. 36/1960 Zb. o územnej a administratívnej reorganizácii štátnej správy v Československu.

Okresné archívy v Trnave, Piešťanoch a v Hlohovci mali v tom čase za sebou iba pomerne krátku dobu svojej existencie. Počiatky a formovanie týchto archívov sa viažu na obdobie rokov 1951–1954, keď sa pri vtedajších okresných národných výboroch vytvárali základné priestorové i personálne podmienky pre činnosť samostatných archívnych pracovísk v rámci jednotlivých okresov. V rokoch 1954–1960 sa do týchto archívov postupne sústreďovali písomnosti inštitúcií pôsobiacich v minulosti na území príslušného okresu.

Ďalší pričlenený archív – Archív mesta Trnava – mal už dávne tradície siahajúce do stredoveku. Trnava ako slobodné kráľovské mesto si po stáročia uchovávala a ochraňovala svoje dokumenty a poverovala svojich zamestnancov (i keď nie systematicky a pravidelne) ich usporadúvaním, vyhotovovaním súpisov, resp. vypracúvaním elenčov. Pre „staré“ dokumenty mala osobitne vyčlenené miesto, kde boli uchovávané. Spočiatku len jednu miestnosť na radnici, no s rozrastajúcim sa množstvom písomností sa dokumenty umiestňovali aj v ďalších priestoroch: v mestskej veži, vo veži farského kostola, neskôr aj na menej vhodných miestach, ako napr. na povale kaplnky na radnici.

Po zlúčení archívov v roku 1960 fungoval Okresný archív v Trnave s tromi pobočkami (v Hlohovci, Piešťanoch a Archívom mesta Trnavy), pričom archívne fondy boli uložené na ôsmich rôznych miestach v týchto mestách. Situácia sa zmenila koncom roka 1966, keď bola Okresnému archívu v Trnave pridelená časť priestorov v budove bývalého jezuitského kláštora v Trnave na Štefánikovej ul. 46, v ktorej predtým sídlil Zbor národnej bezpečnosti v Trnave. Napriek tomu, že archív nedostal do užívania celý objekt, iba jeho strednú časť (v prednom i zadnom trakte boli dočasne umiestnené iné spoločenské a záujmové organizácie), vznikol priestor, do ktorého bolo možné sústrediť písomnosti zo všetkých pobočiek. Po vykonaní adaptácie budovy boli písomnosti z pobočiek presťahované a od 28. septembra 1967 archív oficiálne začal fungovať v nových priestoroch.

Počet a rozsah archívnych fondov uložených v Štátnom okresnom archíve v Trnave sa rokmi stále rozrastal, takže pôvodne pridelené priestory svojou úložnou kapacitou už prestali postačovať. V roku 1979 dostal archív k dispozícii ďalšie priestory v tej istej budove (v prednom – uličnom trakte), ktoré využil na rozšírenie kapacity archívnych depotov.

Na krátku dobu sa týmto spôsobom síce vyriešil kapacitný problém archívu, ale s veľkou naliehavosťou sa prihlásil iný problém, ktorým bol rapídne sa zhoršujúci technický stav budovy. Budova, postavená v prvej tretine 18. storočia, prestávala vyhovovať súčasným technickým normám a v dôsledku nevhodných klimatických podmienok uloženia začal byť ohrozovaný fyzický stav uložených archívnych dokumentov šírením húb, plesní a iných mikrobiálnych škodcov. V roku 1985 vznikol zámer na generálnu rekonštrukciu celého objektu vrátane vysťahovania všetkých organizácií, ktoré sídlili v zadnom trakte budovy a úpravy týchto priestorov pre potreby umiestnenia archívu. Z tohto zámeru sa zrealizovala iba časť, a to vysťahovanie zadného traktu. Ďalší postup v tejto veci bol zastavený vývojom udalostí po novembri 1989.

Budova bývalého jezuitského kláštora, v ktorej bol Štátny okresný archív v Trnave umiestnený od roku 1966, bola zákonom č. 298/1990 Zb. o úprave niektorých majetkových vzťahov rehoľných rádov a kongregácií vrátená pôvodnému vlastníkovi – Spoločnosti Ježišovej v Trnave. Zmenou vlastníckych vzťahov vznikla pre archív zložitá situácia. Dostal sa do postavenia podnájomníka a bolo potrebné hľadať priestory pre jeho nové umiestnenie, pretože nový vlastník mal záujem o prevzatie a užívanie celého objektu pre svoje potreby. Ďalšie zotrvanie v tomto objekte bolo archívu umožnené iba na základe ustanovení zákona č. 338/1991 Zb., z ktorých vyplývala povinnosť vypratať priestory najneskôr do desiatich rokov od účinnosti tohto zákona, t. j. do 31. 7. 2001.

Doba určená na vyriešenie problému bola zdanlivo dostatočne dlhá a spočiatku nikto nepredpokladal, že s jej dodržaním budú problémy.

Prvé kroky na riešenie tohto problému podnikol ešte bývalý ONV v Trnave v roku 1990, keď bolo prijaté rozhodnutie o výstavbe novej účelovej budovy pre archív. V tomto snažení pokračoval v roku 1991 aj novovzniknutý Okresný úrad v Trnave. Podarilo sa získať súhlas mesta Trnavy s odpredajom vybraného pozemku (na sídlisku Družba neďaleko polikliniky) pre účely novostavby archívu.

Do konca roka 1991 malo byť vypracované zadanie stavby a následne projekt stavby. V roku 1992 sa predpokladalo začatie stavebných prác.

Pre nedostatok finančných zdrojov a z dôvodu zákazu začínania nových stavieb však boli práce na projekte zastavené a v príprave stavby sa ďalej nepokračovalo. Hľadali sa aj iné alternatívy riešenia, ale každá narážala na základný problém, a tým bol nedostatok finančných prostriedkov.

Napokon bola ako jediné východisko riešenia problému umiestnenia archívu prijatá na rokovaní zástupcov MV SR a Okresného úradu v Trnave dňa 21. 6. 1995 alternatíva jeho umiestnenia do objektu pôvodne meštianskeho domu na Štefánikovej ul. 7 v Trnave. Išlo o objekt – dvojpodlažný dom priechodového typu – v radovej uličnej zástavbe, situovaný v centre mesta Trnavy. Objekt – kultúrna pamiatka – sa však, obdobne ako iné pamiatky tohto druhu, v dôsledku nedostatočnej údržby nachádzal vo veľmi zlom stavebno-technickom stave. Rozhodnutie o budúcom umiestnení archívu v Trnave bolo preto zároveň spojené so zámerom pristúpiť k rekonštrukcii historickej časti objektu, ako aj k výstavbe nového dvorového krídla, účelovo určeného na umiestnenie archívnych depotov.

Prvým krokom na uskutočnenie tohto zámeru bolo odkúpenie objektu z majetku mesta začiatkom roka 1996. Následne, vzhľadom na to, že išlo o objekt zapísaný v Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok (č. ÚZKP 10 185), bolo potrebné vykonať aj historicko-architektonický výskum a zisťovací reštaurátorský prieskum. Tento výskum vykonali v letných mesiacoch roku 1996 akademický sochár A. Cesla a PhDr. M. Smoláková, CSc.

Pri pamiatkovom výskume sa potvrdilo, že ide o objekt so stredovekým základom (rozľahlý pozdĺžny priestor v suteréne s gotickým kamenným portálom, datovaným do 15. st., ktorému zrejme predchádzal priestor – pravdepodobne zo 14. st.), hoci presný rozsah a pôvodný pôdorys sa nepodarilo presne určiť. Objekt prešiel viacerými slohovými prestavbami, z ktorých sa pod jeho podobu výrazne podpísala najmä neskorobaroková prestavba v druhej polovici 18. storočia a prestavba v období neoslohov v druhej polovici 19. storočia.

Neskorobaroková prestavba v druhej polovici 18. storočia, keď došlo ku koncepcnej úprave tohto objektu ako celku, sa hodnotí ako najpodstatnejšia a súčasne aj najvýznamnejšia. Pri tejto úprave objekt nadobudol objemovo-priestorovú skladbu, ktorú si zachoval prakticky až do súčasnosti. V tejto etape vzniklo dlhé dvorové krídlo s pavlačou na južnej strane parcely. K tomuto obdobiu sa viažu aj nálezy barokovej výzdoby dvorových fasád, ako aj neskorobarokové interiérové nástenné maľby, ktorých fragmenty boli zistené v piatich miestnostiach na prvom poschodí uličného krídla. Celkový vzhľad budovy, výzdoba fasád, vybavenie interiérov dvojkrídlovými dverami s výplňami, táflovaním a zlátením na profiláciách a najmä výzdoba miestností dekoratívnymi nástennými maľbami s bohatými ornamentálnymi motívmi svedčia o tom, že budova mala v tomto období zjavne reprezentačný charakter. Prebudovanie tohto objektu na objekt palácového typu bolo nepochybne aj v dôsledku skutočnosti, že majiteľmi domu boli v 18. storočí osoby so šľachtickým pôvodom, ktoré vnášali do meštianskeho prostredia honosnejší životný štýl.

Ďalšia rozsiahla prestavba, ktorá výrazne ovplyvnila súčasný vzhľad budovy, sa uskutočnila v období neoklasicizmu a na základe štýlových prvkov sa datuje do tretej štvrtiny 19. storočia. Táto prestavba priniesla významnú zmenu predovšetkým v úprave uličného priečelia budovy. Z novej koncepcie riešenia priečelia vyplynuli aj zmeny strechy (manzardová na hlavnej budove, pultová na dvorovom krídle) a zmeny v dispozícii komunikačných priestorov: zriadenie nového prejazdu do dvora jeho umiestnením do strednej osi prízemnia hlavnej budovy (z pôvodne asymetricky riešeného vstupu) a vybudovanie novej schodiskovej komunikácie so vstupom z prejazdu. Ďalšie stavebné úpravy (aj v nasledujúcom období) prinášali iba menšie zmeny, ktoré už výraznejšie neovplyvnili celkový vzhľad a kvalitu objektu.

Na základe výsledkov vykonaného pamiatkového prieskumu, v rámci ktorého boli zistené viaceré významné (a doposiaľ nepoznané) pamiatkové hodnoty, sa tento objekt zaradil medzi najvýznamnejšie objekty profánnej architektúry v Trnave. Táto skutočnosť výrazne ovplyvnila prístup k obnove tejto pamiatky, kde bolo potrebné rešpektovať výsledky pamiatkového prieskumu, ako aj odporúčania Pamiatkového ústavu, čo zvýšilo finančnú náročnosť celej rekonštrukcie. Časť pôvodného objektu (historicky menej hodnotný severný trakt, východné krídlo i časť južného krídla) však bolo nutné pre zlý technický stav asanovať.

Pamiatkový charakter tohto objektu do istej miery určoval, a zároveň aj obmedzoval možnosti dispozičného riešenia a využitia jestvujúcich priestorov, ako aj plánovanej dostavby.

Pri riešení umiestnenia archívu v tomto objekte sa vychádzalo zo základnej predstavy: stará časť objektu – uličné a južné dvorové krídlo sa prebudujú na administratívno-prevádzkovú časť, ku ktorej bude vo dvore pristavaná nová časť (severné krídlo) – určená účelovo na archívne depoty. Vonkajší vzhľad prístavby mal byť zosúladený s historickou časťou objektu.

Projektovú dokumentáciu na rekonštrukciu a prístavbu meštianskeho domu na Štefánikovej ul. 7 v Trnave, na základe výsledku výberového konania vo februári 1997, vypracovalo ART STUDIO JOKO, Dipl. Ing. arch. Akad. arch. Jozef Danák. Ako dodávateľ stavebných prác bola vo verejnej súťaži vybraná firma Aquating, s. r. o., Trnava.

S realizáciou rekonštrukcie objektu pre potreby archívu sa začalo 15. 11. 1997. Plánovaný termín ukončenia stavby v decembri 1998 sa ukázal ako veľmi nereálny. Práce na rekonštrukcii objektu sa sotva započali a už boli v júni 1998 pre nedostatok finančných prostriedkov pozastavené. Pritom termín vypratania doteraz užívaných priestorov sa nezadržateľne blížil.

K zásadnému obratu v postupe rekonštrukcie objektu došlo až v roku 1999. Nové vedenie Okresného úradu v Trnave, a najmä jeho prednosta Ing. Ivan Mička, vynaložili mimoriadne úsilie na to, aby sa podarilo získať ďalšie finančné prostriedky, ktoré by umožnili obnoviť stavebné práce. Pôvodný projektový zámer sa musel prehodnotiť a pristúpilo sa k zmene projektu pred dokončením stavby. Celkový zámer dostavby archívu a prepojenia budov uzáverom dvora sa redukoval s tým, že časť parcely nebude zastavaná – zostane ako rezerva pre rozšírenie a dostavbu archívu v budúcnosti. Zároveň sa pristúpilo aj k úprave

celkového dispozičného riešenia a bol prijatý záver, že sa predbežne zrekonštruuje iba časť historického objektu, a to uličný trakt, kým ďalšia časť – južné krídlo a suterén – by zostali zakonzervované, bez ďalšej úpravy a zrekonštruovali by sa až v nasledujúcej etape. Cieľom týchto úprav bolo dosiahnuť zníženie celkových nákladov na stavbu a zároveň prispieť k urýchleniu odovzdania aspoň časti objektu do užívania archívu.

Na základe prijatých kompromisov sa v druhom polroku 1999 podarilo obnoviť rekonštrukčné práce a začalo sa aj s výstavbou novej časti objektu určenej na archívne depoty. Práce na obnove a dostavbe objektu pokračovali aj v roku 2000 a 2001.

Meštiansky dom postupne nadobúdala novú tvár. V prvom štvrtroku 2002 sa práce na obnove tohto domu dostali do vrcholného štádia. Napriek mnohým problémom, najmä v oblasti dofinancovania stavby, podarilo sa ukončiť prvú etapu obnovy tohto objektu: 25. marca 2002 sa uskutočnila čiastková kolaudácia rekonštruovaných priestorov uličného traktu a novostavby archívnych depotov. Vzhľadom na nutnosť čím skôr uvoľniť doteraz užívané priestory Spoločnosti Ježišovej v Trnave, začal archív bezprostredne po kolaudácii so sťahovaním archívnych dokumentov a archívneho zariadenia do týchto nových priestorov.

Nová budova trnavského archívu pozostáva z dvoch vzájomne prepojených častí: z historickej budovy pôvodného meštianskeho domu a z novej účelovej prístavby.

Historická budova má dve krídla: uličné (západné) a dvorové (južné) krídlo. Uličný trakt je dvojpodlažný, zastrešený vysokou manzardovitou strechou, ktorá umožnila využiť aj priestory podkrovia. V tomto trakte sú umiestnené administratívno-prevádzkové priestory.

Na prízemí, pri vstupe do objektu je situovaná miestnosť, v ktorej sú sústredené technické zariadenia (telefónna ústredňa, monitoring EZS a EPS, skriňa s elektrickými rozvodmi). Tento priestor bol zároveň dispozične určený ako miestnosť pre informátora, vrátnika, resp. ostrahu objektu. V priestore pôvodného prejazdu s klenbou bola vytvorená miestnosť s multifunkčným využitím: ako výstavný priestor, prednášková sála, resp. zasadačka s kapacitou 30 miest. Okrem toho je v prízemí umiestnené aj sociálne zariadenie pre návštevníkov archívu.

Na poschodí je vestibul spojený s oddychovým kútom pre bádateľov. Z tohto priestoru sa vstupuje do podateľne, na ktorú z jednej strany nadväzujú priestory bádateľne, miestnosti na úschovu študovaných materiálov a knižnica, a z druhej strany sekretariát a kancelária riaditeľa archívu.

V podkroví sú umiestnené štyri pracovne pre archivárov, manipulačná miestnosť pre usporadúvanie archívnych materiálov a výhľadovo sú tu plánované priestory pre konzervátorskú dielňu. Okrem toho sa v podkroví nachádza aj kuchynka pre zamestnancov a sociálne zariadenia so sprchovacím kútom. V druhom podlaží podkrovia je umiestnená plynová kotolňa.

V interiéri uličného traktu sú prezentované viaceré pamiatkové prvky a architektonické detaily, ktoré boli nájdené pri pamiatkovom prieskume. Vzácnou a vysoko hodnotenou pamiatkou je reštaurovaná dekoratívna nástenná maľba

s figurálnou kompozíciou pochádzajúca z druhej polovice 18. storočia. Reštaurovanie tejto maľby sa uskutočnilo pod odborným dohľadom akademického sochára Pavla Čambála. Táto maľba sa nachádza v miestnosti sekretariátu.

Pod uličným krídlom sa nachádza aj suterén, ktorý však nebol rekonštruovaný a predbežne sa ani nepočíta s jeho využitím pre archívne účely.

Druhou časťou archívnej budovy je nová účelová prístavba, v ktorej sú umiestnené archívne depoty. Je to nové dvorové (severné) krídlo, pristavané k uličnému traktu pôvodného objektu. Táto časť je štvorpodlažná, nie je podpivničená, zastrešená je pultovou strechou. Celková plocha depotov je 627 m², podlahy sú z cementového poteru, vchody do depotov sú zabezpečené protipožiarňými jednokrídlovými dverami. Depoty sú prepojené vo všetkých podlažiach s administratívnym traktom spojovacím krčkom, v ktorom je umiestnené únikové schodište a osobný výťah s nosnosťou 450 kg.

Novovybudované archívne depoty sú vybavené mobilným regálovým systémom EK 7500, ktorý dodala a montovala firma EK, s. r. o., Beluša. Tri bloky mobilných regálov sú riešené ako samostatne uzamykateľné bloky, čo zvyšuje bezpečnosť uložených materiálov a čiastočne nahrádza osobitné trezorové skrine. Plánovaná ukladacia kapacita dodaných regálov je 6 000 bežných metrov dokumentov A4 formátu. Vzhľadom na početný výskyt atypických nadrozmerných formátov bude táto kapacita v skutočnosti o niečo nižšia. V súčasnosti trnavský archív spravuje 694 archívnych fondov a zbierok v rozsahu 3 500 bm. Okrem toho ešte približne 1 500 bm dokumentov je uložených mimo archívu, u pôvodcov. Po prevzatí týchto dokumentov do archívu bude reálna rezerva ukladacej kapacity pre ďalšie obdobie výrazne nižšia.

Ešte nedokončené zostali 3 priestory v južnej časti prízemného traktu a celé dvorové južné krídlo (2 podlažia) patriace k pôvodnému objektu. V prízemí uličného traktu je plánované umiestnenie miestnosti na príjem archívneho materiálu a jeho základnú očistu, priestor na uloženie vyskartovaného materiálu, priestor pre údržbársku dielňu a sklad materiálu. Priestory na prízemí dvorového krídla sú určené na uloženie spisov z registratúrneho strediska Okresného úradu v Trnave, priestory na prvom poschodí budú využívané na uloženie registratúry archívu, na uloženie zbierky mikrofilmov a iných technických nosičov informácií, ako aj na uloženie časti archívnej knižnice – periodickú tlač a regionálne tlačoviny. V tejto časti objektu, ktorá podľa pôvodných zámerov mala zostať iba zakonzervovaná, sa dotvára reštaurátorský zámer sledujúci obnovu celého objektu.

Vykurovanie celého objektu bude zabezpečované vlastnou plynovou kotolňou. Objekt je vybavený EPS a EZS.

Budova archívu, ešte nie celkom dokončená, bola slávnostne odovzdaná do užívania 12. júna 2002. Slávnostné otvorenie budovy, ktoré sa uskutočnilo ako súčasť programu zasadnutia Výboru na ochranu archívnych dokumentov Medzinárodnej rady archívov konaného v dňoch 12.–14. 6. 2002 v SR, sa konalo za účasti štátneho tajomníka MV SR Ivana Budiaka, riaditeľa odboru archívniectva a spisovej služby MV SR Dr. Petra Kartousa, CSc., prednostu KÚ v Trnave Ing. Martina Pada, prednostu OÚ v Trnave Ing. Ivana Mičku, zástupcov kultúrnych

inštitúcií pôsobiacich v Trnave, zástupcov samosprávy, univerzít, dodávateľov stavby, zástupcov okolitých archívov, zástupcov zo Štátneho okresného archívu v Břeclavi so sídlom v Mikulove a ďalších hostí. Pri tejto príležitosti sa uskutočnili aj Dni otvorených dverí archívu, počas ktorých bola v nových priestoroch archívu pre širokú verejnosť sprístupnená aj výstavka originálov archívnych dokumentov. Okrem najstarších a najzácnejších dokumentov boli prezentované ukážky odborne zreštaurovaných dokumentov.

Možno len ľutovať, že sa pre finančné problémy nepodarilo k termínu slávnostného otvorenia archívu stavbu ukončiť v plnom rozsahu. Keďže termín otvorenia bol spojený s termínom zasadnutia Výboru na ochranu archívnych dokumentov MRA, ktorý bol už dlhodobo stanovený, nebolo možné oddialiť túto udalosť na obdobie, keď sa všetky práce ukončia. A tak účastníci otvorenia archívu ho ešte nemali možnosť vidieť v podobe, v akej by mal v budúcnosti fungovať. Dokončenie južného krídla, úprava podbránia a nádvorja, ako aj ďalšie vybavenie vnútorných priestorov archívu sa bude postupne realizovať až v druhom polroku 2002.

Odovzdaním nových priestorov do užívania archívu sa začína nová etapa existencie Štátneho okresného archívu v Trnave. Rekonštrukciou a dostavbou objektu pôvodného meštianskeho domu sa vyriešili nielen akútne problémy ďalšieho umiestnenia tohto archívu, vzhľadom na nutnosť vrátenia doteraz užívaných priestorov v rámci reštitúcií, ale zároveň sa vytvorili aj vhodnejšie a primeranejšie podmienky na trvalé uloženie archívnych dokumentov a ich celkovú ochranu a bezpečnosť. Okrem toho sa výrazne zlepšilo aj pracovné prostredie pre zamestnancov archívu. Ďalším nezanedbateľným efektom tejto rekonštrukcie je záchrana architektonickej kultúrnej pamiatky, ktorá svojimi architektonickými i kultúrno-historickými hodnotami nesporne obohacuje celkový vzhľad Mestskej pamiatkovej rezervácie Trnavy. V tomto prípade došlo k vzácnemu spojeniu historickej formy s historickým obsahom.

Veríme, že nová budova archívu bude patriť k vyhľadávaným miestam nielen pre svoj atraktívny vzhľad, ale aj pre hodnoty, ktoré uchováva vo svojom vnútri. Situovanie v centre mesta robí archív dostupnejším aj pre bežného záujemcu o získanie informácií z archívnych dokumentov. Okrem rozšírenia možností štúdia pre bádateľov tu vzniká aj nový priestor na rôzne ďalšie aktivity v kultúrno-spoločenskej oblasti, smerujúce k lepšiemu využívaniu a k propagácii kultúrneho a historického bohatstva obsiahnutého v archívnych dokumentoch. Vytvárajú sa aj nové možnosti pre vzájomnú spoluprácu viacerých inštitúcií tunajšieho regiónu tak na úseku kultúry, ako aj vzdelávania.

Brána novej budovy archívu v Trnave sa otvorila: pre nás – archivarov, pre archívne dokumenty, ktoré opatrujeme a tiež pre širokú verejnosť.

Anna Dunajská

VÝBOR MEDZINÁRODNEJ RADY ARCHÍVOV
PRE LEGISLATÍVNE OTÁZKY

Brusel 22.–24. 4. 2002

Prvé zasadnutie Výboru Medzinárodnej rady archívov pre legislatívne otázky (ďalej len výbor) v roku 2002 sa uskutočnilo na pozvanie Národného archívu Belgicka v jeho účelových priestoroch v Bruseli.

Hlavným predmetom rokovania výboru bolo posúdenie stavu prípravy projektov, ktorých dokončenie alebo vypracovanie výbor odsúhlasil na zasadnutí v Bazileji v apríli 2001. Termín ukončenia prác na všetkých projektoch je medzinárodný kongres archívov vo Viedni v roku 2004.

Vzhľadom na kľúčové postavenie výboru v odborných a riadiacich štruktúrach Medzinárodnej rady archívov (ďalej len rada) sa na prvom dni rokovania zúčastnil aj generálny tajomník rady Joan van Albeda (Holandsko). Vo svojom úvodnom vystúpení informoval o základných zámeroch, ktoré by mali viesť k principiálnym zmenám v činnosti celej organizácie, jej organizačných zložiek, ako aj spôsobu obsahu a vedenia rokovaní medzinárodných konferencií za okrúhlym stolom archívov a medzinárodných kongresov archívov. Konferencie a kongresy by sa mali stať pracovnými fórami, s dôrazom na prácu v sekciách a výboroch. Celá činnosť rady by sa mala zamerať na zaktivizovanie jej pôsobenia nielen vo vzťahu k archívom, ale aj k pôvodcom registratúr a na zefektívnenie spolupráce so súkromným sektorom, najmä v oblasti nových technológií.

Na zasadnutí v Bazileji výbor schválil dokončenie prác, resp. vypracovanie nasledujúcich šiestich projektov: prístup k archívnym dokumentom, úradným dokumentom a ochrana údajov (spravodajca Rolande Depoortere, Belgicko), autenticita elektronických záznamov (spravodajca Joseph Zwicker, Švajčiarsko), autorské právo (spravodajca Gary Peterson, USA), základné princípy archívnej legislatívy a legislatívy správy súčasných záznamov (spravodajca Sarah Choy, Čína – Hongkong), archívne reštitúcie (spravodajca Władisław Stepniak, Poľsko) a príprava databázy archívnej legislatívy (spravodajca Jean Le Pottier, Francúzsko).

Zástupcovia slovenského archívnictva sa zapojili do prípravy prvého projektu; pracovnú skupinu pre prvý projekt vedie Rolande Depoortere (Belgicko), jej členmi sú: Eljas Orrman (Fínsko), Jean Le Pottier (Francúzsko), Fouad Souffi (Alžírsko), Piotr V. Stegny (Rusko), Peter Kartous a Mária Španková; na zasadnutí v Bruseli sa k nej pripojil aj Jay W. Butler (Genealogická spoločnosť v Utahu, USA).

Medzinárodná rada archívov sa legislatívnym riešením prístupu k archívnym dokumentom a ochranou údajov v právnom poriadku členských krajín zaoberá už viac ako desať rokov. Táto problematika bola predmetom rokovaní medzinárodných konferencií za okrúhlym stolom archívov (Mexico 1993, Edinburgh 1997, Stockholm 1998); rada taktiež vypracovala metodický materiál *Princípy archívnej legislatívy a legislatívy správy registratúry*. Majúc na zreteli špecifický význam otázok prístupu v európskom priestore, rada sa zúčastnila aj na prí-

prave Odporúčania R (2000)¹³ o európskej politike prístupu k archívnym dokumentom, ktoré prijala Rada Európy v roku 2000. Aktívne sa zapojila aj do procesu vypracovania definitívneho znenia jej Odporúčania R (2002)² o prístupe k úradným dokumentom (prijaté vo februári 2002), ktoré ukladá orgánom verejnej správy povinnosti ako pôvodcom registratúr z dôvodov uľahčenia prístupu k úradným dokumentom.

Výbor v rokoch 1996–2000 vypracoval správu *Osobné údaje: prístup a ochrana*, ktorú prerokoval počas rokovaní medzinárodného kongresu archívov v Seville. Jedným z odporúčaní bolo zamerať ďalšiu prácu výboru na štúdium archívnej legislatívy a legislatívy o ochrane údajov.

V Bazileji prijatá koncepcia predpokladala vypracovanie správy všeobecného charakteru o riešeníach otázky prístupu a ochrany údajov v právnom poriadku členských krajín rady na základe sumarizácie údajov z čiastkových regionálnych správ. Taktiež sa dohodlo, že predmetom projektu nebude skúmanie otázok prístupu v súvislosti s autorskými právami; vzťah autorského práva k archívom a archívnym dokumentom rieši iný projekt výboru. Projekt neobsahuje ani prístup k archívnym dokumentom a registratúram bývalých vedúcich politických strán; v krajinách strednej a východnej Európy sa rieši od prípadu k prípadu aj formou osobitného zákona. A nakoniec, opis legislatívnych riešení a odporúčaní k problematike prístupu a využívania archívov a registratúr bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov z rokov 1974–1994 v celosvetovom meradle už obsahuje štúdiá, ktorú pre UNESCO z poverenia rady vypracovala skupina expertov pod vedením španielskeho archívára A. G. Quintanu (Janus, 1998/2).

Prijatie regionálneho princípu zhromažďovania údajov viedlo k povereniu, aby zástupcovia slovenského archívnictva vypracovali podklady za krajiny strednej a východnej Európy. Potrebné údaje získali na základe dotazníkovej akcie v 19 krajinách vrátane Slovenskej republiky (Albánsko, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvátsko, Čierna Hora, Česká republika, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Macedónsko, Poľsko, Maďarsko, Rusko, Rumunsko, FR Juhozápad, Slovinsko, Ukrajina). Dotazník sa skladal z troch častí: prístup k archívnym dokumentom (legislatíva, práva na prístup, osobitné povolenia, čiastočný prístup, zodpovednosť bádateľov, obmedzenie/odmietnutie prístupu a opravné prostriedky, prístup k archívnym dokumentom súkromného pôvodu/do súkromných archívov), prístup k úradným dokumentom (legislatíva, vzťah k legislatívnym riešeniam prístupu k archívnym dokumentom, spolupráca verejných archívov s orgánmi verejnej správy), ochrana údajov (definície základných pojmov). Dožiadané krajiny mali poskytnúť aj údaj o publikovaní „archívneho zákona“ v elektronickej podobe pre potreby budovania databázy archívnej legislatívy rady.

Cieľom dotazníkovej akcie bolo zistiť mieru uplatnenia základných princípov vyššie spomínaného metodického materiálu rady, ako aj odporúčaní Rady Európy v legislatíve jednotlivých krajín, ďalej vplyv zákonov o slobodnom prístupe k informáciám na úpravu prístupu v archívnej legislatíve, ako aj zhromaždiť definície základných pojmov týkajúcich sa ochrany údajov/ochrany osobných

údajov vo vzťahu k prístupu k údajom/osobným údajom, resp. k jeho legislatív-
nemu obmedzeniu.

Spracovatelia mali možnosť vyhodnotiť odpovede z 15 krajín; absenciu údajov o archívnej legislatíve z Čiernej Hory, Ruska a Ukrajiny nahradili priamym štúdiom textov zákonov, resp. využitím referátov z medzinárodných konferencií za okrúhlym stolom archívov, správ účastníkov letného kurzu Open Society Archives (Budapešť, 2000), ako aj niektorých informácií z referátu D. Nałęcz (Poľsko) predneseného na 6. európskej konferencii archívov (Florenca, 2001); informácie o archívnej a súvisiacej legislatíve v Bosne a Hercegovine sa im získať nepodarilo. Z ostatných členov pracovnej skupiny projektu úlohu splnil iba fínsky zástupca, ktorý zhromaždil údaje za krajiny severnej Európy. V návrhu správy, ktorú R. Depoortere predložila na rokovaní výboru, chýbali údaje o legislatíve v Ázii, Južnej Amerike a Afrike.

Na programe druhého dňa rokovania boli informácie spravodajcov o postupe prác na jednotlivých projektoch. K návrhu správy k prvému projektu výbor konštatoval, že ide o jednu z najzložitejších otázok. Jej legislatívne riešenia v jednotlivých krajinách sú podmienené viacerými činiteľmi, ktoré nie je možné hodnotiť z európskeho pohľadu. Na činnosť v rokoch 1996–2000 nadviazala aj pracovná skupina pre autenticitu elektronických záznamov. Predmetom jej správy bola identifikácia vecných a teoretických okruhov problémov, ktorým musia archivári venovať pozornosť, aby sa zabezpečila autenticita týchto záznamov. Správa obsahuje aj výklad pojmu autenticita. Autori ilustrujú vplyv nových technológií na autenticitu na príkladoch národných legislatív, taktiež podávajú hodnotenie odborných štúdií k tejto problematike. Správa G. Petersona k problematike vplyvu nových technológií a autorského práva na archívy bola publikovaná v prvom dvojčísle nového archívneho periodika rady Comma (2001/1–2). Spravodajca skonštatoval, že k zmenám v legislatíve v medzinárodnom meradle dôjde po nadobudnutí účinnosti medzinárodnej konvencie o autorskom práve, ktorú v roku 1996 prijala Svetová organizácia duševného vlastníctva (WIPO); v súčasnosti ju ratifikovalo 13 krajín, účinnou sa stáva po ratifikácii tridsiatimi krajinami. Pracovná skupina pre prípravu základných princípov archívnej legislatívy a legislatívy pre správu súčasných záznamov vytypovala 15 princípov, ktoré by mala obsahovať takáto legislatíva. V súčasnosti ukončila štúdium textov zákonov a vykonávacích predpisov z oblasti juhovýchodnej Ázie, Austrálie a Nového Zélandu. Otázky archívnych reštitúcií sú predmetom medzištátnych rokovaní zúčastnených krajín. Poskytnúť podporu pri vypracovaní databázy archívnej legislatívy prisľúbila francúzska strana. Databáza by mala obsahovať text predpisu v originálnom jazyku, jeho preklad do anglického jazyka a do francúzštiny spolu s výkladom.

Výbor prerokoval aj všetky ostatné body programu: prípravu účasti na rokovaní Európskej únie, rady Európy, DLM fóra, konferenciách UNESCO, ako aj na medzinárodnom kongrese archívov vo Viedni v roku 2004. Výbor sa oboznámil aj s organizačným zabezpečením ďalších zasadnutí. Druhé tohoročné zasadnutie sa uskutoční 10.–14. decembra na pozvanie Číny v Macau. V roku 2003 sa prvé zasadnutie uskutoční v Poľsku (Mikolajki, máj). Z poverenia rady bude

poľská strana hostiteľom všetkých jej výborov, odborných komisií a regionálnych združení. Členovia výboru podali aj informácie o príprave a prijatí všeobecne záväzných právnych predpisov vo svojich krajinách, ktoré svojim obsahom ovplyvňujú činnosť archívov. V prípade Slovenskej republiky ide o návrh zákona o archívoch a registratúrach a o doplnenie niektorých zákonov, nový zákon o ochrane osobných údajov, zákon o vrátení kultúrnych predmetov vyvezených z územia SR bez povolenia, novelu zákona o slobode informácií, zákon o verejnom ochrancovi práv a zákon o elektronickom podpise.

Súčasťou práce výboru bolo aj rokovanie pracovných skupín k jednotlivým projektom. Pracovná skupina pre prvý projekt sa vzhľadom na rozsah problematiky a rôznorodosť legislatívneho prostredia v členských štátoch rady dohodla na zmene koncepcie projektu, a tým aj záverečnej správy. Správa sa rozdelí na časti, podľa jednotlivých regiónov. Pre slovenských zástupcov to znamená prepracovať zaslané podklady do textovej podoby, predložiť na oponovanie jednému členovi výboru (Udo Schäfer, Nemecko) a zaslať ich spravodajkyni pred zasadnutím výboru v Macau.

Jednou z úloh výborov rady je, na požiadanie hostiteľa, oboznámiť archívnu societu na odbornom seminári s úlohami a výsledkami práce výboru; takýto seminár sa uskutočnil v tretí deň rokovaní. Spravodajcovia jednotlivých projektov poskytli informácie o stave riešení všetkých šiestich projektov.

Mária Španková

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA O METODICKO-DIDAKTICKÝCH PROBLÉMOCH VÝUČBY ARCHÍVNICTVA

Dňa 13. mája 2002 sa v poľskom meste Piotrków Trybunalski uskutočnila medzinárodná konferencia pod názvom *Metodicko-didaktické problémy vo výučbe archívnictva*. Zorganizoval ju Historický inštitút tamojšej pobočky Svätokrížskej akadémie Jana Kochanowskiego v Kielcach. Okrem vysokoškolských učiteľov archívnictva z Poľska sa na nej zúčastnili aj ich kolegovia z troch susedných krajín. Litvu reprezentovala trojčlenná delegácia vedená Dr. hab. doc. Julijou Zinkeviciene z Vilniuskej univerzity, Ukrajinu prof. Dr. hab. Mykola Kučerepa z Volyňskej univerzity Lesji Ukrajinky v Lucku a Slovensko prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. z Univerzity Komenského v Bratislave.

Pre zahraničných hostí pripravili organizátori zaujímavý program už na nedeľu 12. mája. Dopoludnia to bola návšteva Oblastného múzea, kde sme sa okrem prehliadky zaujímavej expozície výtvarného umenia a militárií oboznámili aj s dejinným vývojom Piotrkówa Trybunalského, ktorý bol od začiatku 15. do druhej polovice 16. storočia sídlom najvyššieho súdu Poľského kráľovstva. Popoludní nasledovala prehliadka mesta a exkurzia do tamojšieho štátneho archívu.

V rámci nej sa uskutočnila aj odborná diskusia o aktuálnom stave archívniectva v našich krajinách. Tu som okrem iného informoval o súčasných hlavných problémoch v tejto oblasti na Slovensku, ako aj o aktivitách Spoločnosti slovenských archívárov. Zvyšok dňa sa niesol v znamení spoločenského stretnutia a priateľských rozhovorov medzi zahraničnými účastníkmi konferencie a jej usporiadateľmi.

Vlastná konferencia za začala v pondelok ráno tak trochu netradične a nadľahčene tým, že jej moderátor, vedúci Inštitútu histórie prof. Dr. hab. Maciej Szczurowski zablahoželel mojím prostredníctvom Slovensku k získaniu titulu majstrov sveta v hokeji. Potom nasledoval pozdravný príhovor rektora pobočky prof. Dr. hab. Jerzyho Kukulského k vyše stočlennému auditóriu, v ktorom boli aj piotrkóvski študenti archívniectva.

Úvodný blok odborných referátov bol vyhradený zahraničným účastníkom. V jeho rámci som dostal možnosť vystúpiť ako prvý. Predniesol som príspevok pod názvom *Archívniectvo a pomocné vedy historické na Univerzite Komenského v Bratislave. Aktuálna situácia*. Prítomných som v ňom stručne oboznámil najmä s projektom a prvými skúsenosťami z realizácie kreditového systému štúdia. Podobne akcentovali svoje súčasné metodicko-didaktické problémy pri príprave archívárov na zahraničných a potom hlavne poľských univerzitách aj ďalší dvadnásť rečníci. V nadväznosti na nadnesené podnety sa rozprúdila taká živá diskusia, že domáci piotrkóvski učitelia sa v jej záujme a s ohľadom na nedostatok času napokon vzdali vlastných, v programe konferencie plánovaných vystúpení.

Po skončení konferencie v podvečerných hodinách prijal zahraničných a vybraných poľských účastníkov rektor pobočky prof. Dr. hab. Jerzy Kukulski. Vyslovil nádej, že toto podujatie by mohlo byť dobrým začiatkom odbornej spolupráce medzi učiteľmi, ale aj študentmi archívniectva zúčastnených univerzít.

Konferencia poukázala na veľkú blízkosť a podobnosť niektorých metodicko-didaktických problémov výučby archívniectva v Poľsku, Litve, na Ukrajine i na Slovensku. Samozrejme, súčasne existujú medzi nimi aj značné rozdiely. Pritom tak z podobností, ako aj z rozdielnosti sa môžeme navzájom poučiť, prípadne vyvarovať sa známym chýb. Isto k tomu prispeje aj zborník z konferencie, ktorý by mal vyjsť do troch mesiacov.

Záverom chcem už len poďakovať výboru Spoločnosti slovenských archívárov za finančný príspevok na cestovné, bez ktorého by som sa na tejto užitočnej konferencii nebol mohol zúčastniť.

Leon Sokolovský

ZASADNUTIE VÝBORU MEDZINÁRODNEJ RADY ARCHÍVOV PRE OCHRANU DOKUMENTOV V MIERNOM KLIMATICKOM PÁSME

Na pozvanie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, odboru archívniectva a spisovej služby a Okresného úradu v Trnave sa uskutočnilo v Smoleniciach v dňoch 11.–14. júna 2002 prvé zasadnutie nového Výboru Medzinárodnej rady archívov pre ochranu dokumentov v miernom klimatickom pásme. Jeho členovia boli do tohto výboru nominovaní po kongrese v Seville na obdobie štyroch rokov. Predsedom výboru je Ted Steemers z Holandského štátneho archívu. Zasadnutia sa ďalej zúčastnili členovia Gabriela Albrecht-Kunzseri z Maďarska, Tatiana Klimenková z Ukrajiny, Anna Michas z Poľska, Michal Durovič z Českej republiky, Jedert Vodopivec zo Slovinska, Hans Budde a Maria Rita Sagstetter z Nemecka, Ruth Tiidor z Estónska, Marie-Claude Delmas, Marie-Therese Varlamoff a Sibylle Monod z Francúzska, Brent Thompson z USA a Jozef Hanus. Po stretnutí v Slovenskom národnom archíve v Bratislave sa účastníci zasadnutia presunuli do Smoleníc. Oficiálne otvorenie zasadnutia sa uskutočnilo na radnici v Trnave, kde členov výboru prijal a pozdravil L. Bošňák, primátor mesta Trnava, Ivan Budiak, štátny tajomník Ministerstva vnútra SR a prednosta okresného úradu v Trnave Ivan Mička. Na slávnostnom zasadnutí sa ďalej zúčastnil Peter Kartous, riaditeľ odboru archívniectva a spisovej služby Ministerstva vnútra SR, Anna Dunajská, riaditeľka Štátneho okresného archívu v Trnave a Veronika Nováková, predsedkyňa Spoločnosti slovenských archívárov. Potom nasledovala účasť na slávnostnom otvorení zrekonštruovanej budovy pre potreby Štátneho okresného archívu v Trnave, do ktorej sa archív už začal sťahovať. Po slávnostnom otvorení a recepcii nasledovala prehliadka mesta Trnava, ktorou členov výboru sprevádzal I. Mička, prednosta Okresného úradu v Trnave. Popoludní pokračovalo pracovné zasadnutie výboru v Smoleniciach.

Po predstavení sa jednotlivých členov načrtol Ted Steemers svoju predstavu o ďalšej činnosti výboru, ako aj o programe zasadania v Smoleniciach. Tento by sa mal sústrediť predovšetkým na nasledujúce hlavné body: vyhodnocovanie fyzického stavu a poškodenia archívnych dokumentov na základe prieskumu, náhodného výberu a štatistického modelu spracovania asi 300 údajov o vybraných vzorkách dokumentov, posúdenie štandardov v oblasti ochrany archívnych dokumentov a ich praktickej aplikácii v archívoch, príprava komplexného materiálu na využitie archívnych dokumentov pre výstavné účely a rozširovanie medzinárodného programu „Modrý štít (Blue Shield)“, na označovanie a ochranu významných kultúrnych objektov i objektov obsahujúcich vzácne kultúrne dedičstvo a bohatstvo.

Model vyhodnocovania fyzického stavu archívnych dokumentov a následne jeho systematického konzervovania a reštaurovania bol vypracovaný v Holandsku v úzkej spolupráci odborníkov – archívárov, konzervátorov, chemikov a matematikov – štatistikov. Ted Steemers a Gabriella Albrecht-Kunzseri informovali o skúsenostiach s jeho aplikáciou v Maďarskom krajskom

archíve a Hans Budde o skúsenostiach s jeho využitím v niektorých nemeckých archívoch. Podrobné informácie o tomto projekte boli prednesené na medzinárodnej konferencii ARSAG v Paríži koncom mája tohto roku a sú dostupné v zborníku z tejto konferencie, ktorý sa nachádza aj v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Na základe dobrých skúseností s týmto projektom odporúčajú jeho realizáciu i v ďalších archívoch.

Dostupné štandardy a ich aplikácia pri ochrane archívnych dokumentov a kultúrneho dedičstva vôbec je závažná problematika, ktorej sa venuje v civilizovanom svete značná pozornosť. Mnohí z nás dobre vieme, aká zložitá je často príprava dobrých noriem a štandard. No mnohokrát ich poznanie a praktická aplikácia v bežnom živote sú ešte oveľa zložitejšie. Preto sa výbor bude usilovať o sprístupňovanie a rozširovanie medzinárodných i národných noriem pre čo najširší okruh používateľov, a vo svojich odporúčaní nabádať najmä k aplikácii najvýznamnejších z nich.

To bol aj dôvod, prečo sa potom rokovanie podrobne zaoberalo prípravou komplexného materiálu o problematike využívania archívnych dokumentov pre expozičné účely. Propagácia archívov a archívnych dokumentov sa stala neodmysliteľnou súčasťou kultúrnych akcií na celom svete. S rovnakou vážnosťou však treba postupovať aj pri ich ochrane pri tomto špecifickom spôsobe ich využívania. Materiál, ktorý by mal zahrňovať všetky stránky tohto problému, od výberu dokumentov, rôznych povolení, administratívnych a legislatívnych opatrení, zmluvných zásad, transportných podmienok, technických, klimatických, zabezpečovacích a bezpečnostných opatrení atď., by mal byť pripravený spoločnou prácou členov výboru do budúročného zasadnutia. Bude sa konať v Ljubljani v júni 2003 a bude spojené s medzinárodnou konferenciou o problematike vystavovania archívnych dokumentov.

Označovanie významných kultúrnych ustanovizní znakom modrého štítu, ktorý by mal chrániť takéto objekty v prípade vojnových konfliktov a stave ohrozenia, sa začalo rozvíjať najmä počas vojny v bývalej Juhoslávii. Snahou tejto nevládnej iniciatívy je – na základe neblahých skúseností z vojnových konfliktov – vyvolať všeobecný záujem o rešpektovanie významných kultúrnych ustanovizní, architektonických pamiatok či iného kultúrneho dedičstva. Výbor vyslovil podporu tejto iniciatívy a bude sa snažiť o jej rozširovanie v rámci svojej pôsobnosti.

Okrem bohatého pracovného programu mali členovia výboru v nádhernom prostredí Smolenického zámku aj možnosť „koštovky“ výborných slovenských vín, ktorú sprevádzali naše ľudové, ale i najrôznejšie medzinárodné pesničky so sprievodom neodmysliteľnej harmoniky.

Na záver by som rád vyslovil poďakovanie Ministerstvu vnútra SR za zabezpečenie celej akcie, Márii Špankovej za jej výbornú organizačnú prípravu, prednostovi Okresného úradu v Trnave Ivanovi Mičkovi za jeho osobnú angažovanosť a finančnú podporu zasadnutia a Ing. Tiborovi Erdélyimu z firmy EMBA za finančnú podporu koštovky vín.

Jozef Hanus

KRONIKA

DVOJAKÉ VÝROČIE ŠTEFANA ELIÁŠA

Archívy sú inštitúcie, o ktorých slovenská spoločnosť pomerne málo vie. Často o nich ani nechce vedieť. Ten istý osud zdieľajú spravidla aj pracovníci archívov – archívári. Verejnosť si ich predstavuje ako čudákov, čo sa hrabú v prachu starých spisov, ak niečo nájdú, víťazoslávne to opublikujú. Ale ináč nijako nezasahujú do života verejného, ani vedeckého. V takomto ústraní sa v týchto dňoch dožil svojich dvoch jubileí aj dlhoročný pracovník – odborný radca Štátneho oblastného archívu v Košiciach Mgr. Štefan Eliáš. Už konkurencia dvoch výročí je zvláštna. U neho ešte zvláštnjšia, pretože dňa 26. augusta 2002 sa dožil šesťdesiatich rokov svojho života a o niekoľko dní neskôr, 1. septembra 2002, tridsiatich rokov práce v archíve. Možno teda povedať, že presnú polovicu svojho života prežil v košickom archíve.

Keď sa Štefan Eliáš prihlásil na Pedagogický inštitút v Košiciach, sotva si myslel, že bude pracovať v nejakom archíve. Vyučovať na škole, najmä skreslený dejepis, nechcel. Bol presvedčeným kresťanom a lži v učebniciach sa mu hnusili. Takmer dva roky pracoval ako diplomovaný učiteľ v tieni fantastického človeka Jozefa Repčáka na prešovskom pracovisku Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Jozef Repčák ho hlboko ovplyvnil, podobne ako Michal Potemra, ktorý akiste netušil, že to bude práve on, kto sa postará o jeho osobný archív. V tej dobe archívy síce patrili pod ministerstvo vnútra, ale pre svoju prácu potrebovali ľudí, ktorí ovládali cudzie jazyky. V Košiciach šlo najmä o dobrú znalosť maďarského jazyka. Eliáš ako rodený Košičan maďarsky vedel. Tak bol prijatý do archívu. O archívároch sa hovorí, že nevykonávajú zamestnanie, ale povolanie. Čoskoro sa ukázalo, že sa neľahká práca v archíve stala aj Eliášovi povolaním a poslaním. S plnou vervou sa dal do triedenia, usporadúvania a inventarizovania fondov. Išlo najmä o fondy z 19. a 20. storočia. Jeho práca sa vyznačovala systematickosťou a vonkajším znakom jeho činnosti boli čisté depozitáre s prehľadne uloženými fondmi. Ťažko si predstaviť, koľko fyzickej i duševnej práce si to vyžadovalo. Práce sa končili prehľadnými a podrobnými inventármi a inými archívnymi pomôckami, ktoré dosahujú úctyhodný počet 60. Máloktorý bádateľ v Štátnom oblastnom archíve v Košiciach sa obíde bez pomoci jeho archívnych pomôcok. Okrem toho vykonával aj predarchívnu starostlivosť v kultúrnych a školských inštitúciách, a tak zachránil mnoho fondov z tejto oblasti. Mimo svojich priamych povinností sa však snažil získať pre archív mnoho pozostalostí, osobných fondov a iných písomností, ktoré by sa ináč neboli zachovali. Veľmi aktívne a úzko spolupracoval s vtedajšou akvizičnou komisiou Slovenskej archívnej správy a mnohé dokumenty môžu ďakovať jeho osobnej angažovanosti, že sa zachovali. Napriek tomu, mnoho oficiálneho uznania sa mu nedostávalo. Naopak, pre svoju otvorenú povahu – hovorilo sa tomu niekedy aj

tvrdohlavosť či svojhlavosť – ostával v pozadí a uznania za jeho prácu dostávali niekedy iní. Mal totiž jednu zásadnú chybu: Nebol členom KSS.

Štefan Eliáš sa v Košiciach nielen narodil a tam vyrástol, ale je aj angažovaným Košičanom. Je preto prirodzené, že dejiny Košíc a košické pamiatky ho vždy zaujímali. Už pri príchode do archívu mal v rukopise sprievodcu po pamiatkach Košíc. Sprievodcu písaného nielen so znalosťou vecí, ale aj s plným zánietením a zápalom. A to v dobe, keď Košice žiadneho sprievodcu nemali. Bohužiaľ, sprievodca doteraz neuzrel svetlo sveta. Nie na škodu Eliáša, ale na škodu mesta Košíc.

Východné Slovensko, najmä Košice, sú známe svojou etnickou i národnostnou pestrosťou. Dnes to je téma vychytená. V dobách „socialistického“ temna však také veci nikoho nemali zaujímať. V tejto oblasti boli konformní aj mnohí historici, ktorí sa otázky identity národa buď nedotýkali, alebo ich zjednodušene skresľovali. Eliášovi však tá vec nedala pokoj. Začal sa ňou zaoberať. Začal študovať našu i zahraničnú literatúru, siahol po dielach starých slovenských historikov, začal listovať v starých slovenských periodikách a hľadať na túto otázku odpoveď. Čo je to nacionalizmus, vlastenectvo, patriotizmus? Ako sa prejavovali a ako boli v rôznych dobách rôznymi osobnosťami ponímané? Kde sú ich korene? Ako rozlíšiť napr. patriotizmus slovenský od uhorského? Treba ich rozlišovať? Tak si do zošitov postupne písal svoje poznatky a myšlienky a vzniklo z toho monumentálne dielo, v slovenskej historiografii priekopnícke, ktorého písanie síce skončil v roku 1984, ale ktoré mohol na vlastné náklady a s pomocou priateľov v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach vydať až v rokoch 1991 a 1993 pod názvom: *Uhorské vlastenectvo a Slováci. Syntéza historickej dimenzie*. Vyšiel z neho doteraz 1. diel v 3 častiach (4 zväzkoch). Začína vznikom uhorského štátu a pokračuje až po rok 1850. Pokračovanie do roku 1918 zatiaľ nevyšlo. Dielo, ktoré má celkovo 1 482 strán, ostalo nepovšimnuté. Možno preto, že vyšlo iba nákladom 50 kusov. Možno preto, že v ňom prezentoval svoje názory, ktoré sú často v príkrom rozpore s názormi iných historikov. Nemožno mu však uprieť úpornú snahu o nájdenie pravdy.

Eliáša oddávna fascinovalo uhorské i európske osvietenstvo, najmä cez pôsobnosť osobností. Jedným z vrcholov politického osvietenieckého myslenia v Uhorsku bolo hnutie a následne kruté potrestanie uhorských jakobínov. Fascinovala ho najmä osobnosť Jozefa Hajnóciho. Výskumu tejto problematiky sa sústavné venuje už dlhú dobu. Výsledkom sú nielen mnohé jeho odborné štúdie k tejto problematike, ktoré publikoval nielen v ním vytvorenom rade ročeniek, ale aj v iných vedeckých a odborných periodikách, ako napr. v ročenke *Historica Carpatica* a inde. Keď v roku 1994, iste na jeho podnet, bola v Košiciach vo Verejnej knižnici Jána Bocatia inštalovaná výstava k 200. výročiu jakobínskeho hnutia v Uhorsku, vydal vlastným nákladom preklad (akiste vlastný) diela Gregora Berzeviczyho: *Kráľovský proces v Uhorsku (1795)*, ktorý doplnil aj prekladom dvoch jakobínskych katechizmov. Na podobný čin sa bohužiaľ nezmohla ani Slovenská akadémia vied. Okrem toho vydal na vlastný náklad aj medailu Jozefa Hajnóciho, keď na 205. výročie nereagovali činovníci mesta Modra.

Problémom mnohých historikov, najmä ak chcú ostať nezávislí, je možnosť publikovania ich prác. Aj túto záležitosť vyriešil Štefan Eliáš zvláštnym spôsobom. V roku 1991 začal vydávať *Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach: Košické historické zošity*. S vedomím, ale bez konkrétnej podpory príslušného archívu a opäť na vlastné náklady. Košické historické zošity vychádzajú pravidelne a dosiahli 11. ročník. Ide o pomerne skromné „zošity“, bohužiaľ opäť vydávané iba v náklade 100 kusov. Ako hovorí nadpis, sú venované dejinám Košíc. Uverejnil v nich mnohé svoje štúdie týkajúce sa začiatkov Košíc, vývoja Chrámu sv. Alžbety, dejín a vývoja jednotlivých košických ulíc, Bernolákovcom a jakobínom (5/1995), ale aj rôznym historickým a kultúrnym udalostiam a osobnostiam Košíc, košickým reholiam a pod. od iných košických autorov. Nie je namieste otázka, či sa za to, že takéto periodikum slušnej odbornej úrovne vychádza súkromným nákladom skromne zarábajúceho archivára a nie nákladom archívu či bohatého mesta Košice, nemá niekto z bohatších a kompetentnejších hanbiť?

K archívnej práci akosi patrí vydávanie prameňov. Aj v tejto oblasti je Štefan Eliáš aktívny. Najsamprv uverejnil v Košických historických zošitoch (10/2000) kroniku Československého štátneho reálneho gymnázia v Košiciach 1919–1928, potom v ďalšom čísle (11/2001) Dokument jezuitskej slovenčiny z Košíc z roku 1773. Veľkým prekvapením však bolo uverejnenie jeho vlastného denníka z roku 1968, v ktorom zachytil svoje myšlienky, dojmy a pocity zo 100 dní, počnúc 20. augustom 1968 (*Čas našej úzkosti. Denník 100 dní roku 1968*. Solitudo, Námestovo 1999). Bol to odvážny čin najmä preto, že okrem opisu udalostí odhalil aj hĺbku jeho duše a myslenia, naše nádeje, ale aj sklamania. Jeho kritický pohľad na vtedajšie udalosti. K takému činu sa doteraz – pokiaľ viem – ešte nikto neodhodlal. Bohužiaľ opäť náklad len 100 kusov.

Napriek tomu, že Košice sú mestom s bohatou históriou, a že v nich žijú desiatky historikov z povolania, vždy bol problém ich združiť napr. do krúžku pri Slovenskej historickej spoločnosti. Napriek tomu bol v Košiciach založený Dejepisný spolok v Košiciach, ktorého spoluzakladateľom a predsedom je Štefan Eliáš. Aj keď členská základňa je – čo je neuveriteľné – skromná, spolok aktívne pracuje. V roku 1999 usporiadal vedeckú konferenciu na tému *Menej známe kapitoly z dejín Košíc za ostatných sto rokov*, z ktorých Eliáš zostavil a vydal zborník. Verme, že sa mu podarí dosiahnuť stav, aby každý košický historik považoval za česť byť členom uvedeného spolku.

Človeka možno charakterizovať prácou, vedeckou činnosťou, ale aj osobnými kvalitami. Keď sa tak zamýšľam nad doterajším životom Štefana Eliáša, prichádza mi sám na pomoc. Eliáš totiž nie je len archivárom, historikom, propagátorom Košíc a ich historických pamiatok, nie je len otcom rodiny, ale je aj citlivým básnikom. Dokazuje to zbierka jeho básní z rokov 1966–1975: *Dychtím a bdiem* (Malé vydavateľstvo poézie, Námestovo 1995). V roku 1967 sa zamýšľal aj nad sebou:

Viem,
Zváľal som hradby istoty
a podal si ruku s pokorou.
Vravím k vám melodicky,
veštiac búrku, ktorá príde.

.....
Hľa, dnes odkazujem.
Ja vrátim sa živý.

.....
Vítaj, nové ráno!
Vítaj, zabudnutý čas odvážnych!

Kto vie, na čo pri písaní týchto veršov myslel. Iste si nepredstavoval udalosti z roku 1989, ktoré aj jemu uvoľnili putá. Nech je akokoľvek, milý a vzácny kolega a priateľ Štefan, v mene ostatných kolegov a priateľov vyjadrujem Ti úprimné: *Ad multos felicesque annos!*

Ivan Chalupecký

NAJSTARŠÍ ARCHIVÁR NA SLOVENSKU FRANTIŠEK VICIAN 90-ROČNÝ

28. júna 2002 sa uskutočnila v Štátnom okresnom archíve v Poprade milá udalosť – oslava deväťdesiatych narodenín nášho bývalého kolegu Františka Vicianiana, v súčasnosti pravdepodobne najstaršieho archivára na Slovensku. K netradičnému životnému jubileu mu prišli zablahoželať vzácní hostia – PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ odboru archívniectva a spisovej služby MV SR, doc. PhDr. Ivan Chalupecký, archivár, historik a predseda Spišského dejepisného spolku, Ing. Štefan Kubík, primátor mesta Popradu, Ing. Danica Ďuricová, zástupkyňa prednostu OÚ, kolegovia zo Štátneho oblastného archívu v Levoči, bývalí kolegovia zo ŠOKA a OÚ v Poprade. Slávnosť pripravil kolektív popradských archivárov. Najvyššie ocenenie za dlhoročné pôsobenie v archíve a nezmazateľnú stopu, ktorú zanechal pri záchrane archívneho bohatstva z regiónu Spiša, mu udelil Ing. Jozef Liška, riaditeľ sekcie verejnej správy MV SR a odovzdal mu ju PhDr. Peter Kartous, CSc. Bola ním Sasinkova medaila. Táto medaila s portrétom Františka Vít'azoslava Sasinka (1830–1914), archivára, kazateľa, pedagóga a člena korešpondenta Kráľovskej českej spoločnosti nauk sa udeľuje archivárom na Slovensku ZA ZÁSLUHY O ROZVOJ ARCHÍVNICTVA. Františkovi Vicianovi bola udelená prvá „archivárska“ Križkova medaila v roku 1992 pri príležitosti osemdesiatych narodenín. Veľmi si vážime, že týmito medailami bola ocenená práca regionálneho archivára, ktorý stál pri zrode poprad-

ského archívu a spolu s JUDr. Jozefom Szontaghom zabezpečil uloženie a ochranu archívnych dokumentov od 13. storočia.

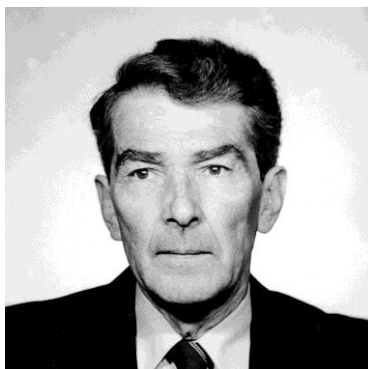
František Vician sa narodil 30. júna 1912 v Krompachoch. Po absolvovaní 4 tried meštianskej školy pracoval od roku 1928 ako predavač v rôznych firmách, v rokoch 1951–1954 na ONV v Poprade, v rokoch 1955–1958 vo Vagónke Poprad. V roku 1958 bol vymenovaný za vedúceho Okresného archívu v Poprade. Od roku 1960 pracoval ako odborný archivár až do 31. januára 1975. S JUDr. Jozefom Szontaghom sa podieľal na sťahovaní archívu, na zlučovaní fondov, na predarchívnej starostlivosti i odbornej práci.

Veľmi rád chodil do škôl na prednášky a besedy s mládežou, kde ich oboznamoval s históriou ukrytou v archíve, ale aj s osobnými spomienkami na druhú svetovú vojnu. Bol členom Slovenskej historickej spoločnosti, Krúžku historikov Spiša, predsedom historicko-dokumentačnej skupiny na odbore vnútorných vecí ONV v Poprade a dlhoročným členom SZPB. Od roku 1958 do nedávnej doby publikoval príspevky v tlači k regionálnym dejinám. Jeho práca bola ocenená Pamätnou plaketou ÚV NF k 50. výročiu vzniku ČSR (1968), Pamätnou medailou 25 rokov NV (1970) a vyznamenaním „Za vynikajúcu prácu“ (1972).

František Vician aj napriek svojmu vysokému veku nikdy nezabúda na „svoje“ archivárky. Vraví, že chodí do archívu omladnúť. Spomína na svoje archivárske roky, na zatopené sklady a večné sťahovanie. Teší sa z krásnych priestorov, ktoré archív získal v meštianskych domoch v Spišskej Sobote a z pracovných úspechov nášho kolektívu. Ďakujeme Vám, pán Vician, za dôveru a už teraz sa tešíme na Vašu „STOVKU“.

Božena Malovcová

NA ROZLÚČKU S KOLEGOM, PRIATEĽOM A UČITEĽOM PhDr. VLADIMÍROM HORVÁTHOM (1926–2002)

Pripadla mi smutná, ale čestná úloha rozlúčiť sa s významnou osobnosťou slovenského archívniectva a historickej vedy, doktorom Vladimírom Horváthom.

14. augusta 2002 zomrel vo veku 76 rokov vzácný človek. Človek, ktorý desaťročia cieľavedome uskutočňoval svoje záujmy a ambície so šarmom erudovaného a lingvisticky obdareného pána Archivára. Keď poviem pán Archivár Vladimír Horváth, pre mňa prvý predstavený na mojom prvom pracovisku, vidím najmä človeka, osobnosť nerozlučne spätú s osudom

Archívu hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy. Bol to človek, ktorý takmer bezbrehé encyklopedické vedomosti o dejinách Bratislavy, spísomnené v archívnych dokumentoch, vedel odovzdať svojim spolupracovníkom. Odovzdával ich rád, ale tak ako od seba, chcel výsledky aj od nich. Bol prísny priateľom. Bol aj pamätlivý voči budúcnosti; chcel svoje vedomosti zachovať aj pre budúcnosť. Publikoval ich. Vyznačoval sa vzácnym darom dôverného poznania tajov paleograficky a lingvisticky, aj tých pre ostatných, nerozlúštitelných listín, kníh a ďalších prameňov. Vetné konštrukcie latinských listín, tvaroslovie starých máp a plánov mu umožnili v práci archivára využiť aj jeho obdívuhodné technické nadanie a vedomosti.

Predurčenosť na úspešnú cestu archívneho profesionála, vedca a riadiaceho pracovníka podporil, popri nespornom talente a nadaní, aj rozsah absolvovaných vysokoškolských štúdií – teologických, filozofických i technických. Do svojho archívu nastúpil 1. marca 1954. Zostal mu verný 44 úspešných rokov, z ktorých 40 pôsobil ako jeho riaditeľ.

40 rokov byť riaditeľom, 44 rokov pracovať aj ako archivár, pri osobnosti Vladimíra Horvátha, poznamenalo jeho významným rukopisom charakter všetkých základných a najdôležitejších archívnych pomôcok, sprievodcov, katalógov, inventárov archívu. Je autorom takmer päťdesiatich archívnych pomôcok. A aj dnes k najčastejšie používaným patria jeho inventár listín a listov a inventár mesta Bratislavy. Aj jeho ďalšia publikačná činnosť je úzko spätá s jeho láskou k svojmu mestu Bratislave. Z jeho historických prác si laická a odborná verejnosť dodnes cení Dejiny Bratislavy, čo dokazuje aj ich niekoľkonásobné vydanie. Je autorom a spoluautorom radu pramenných edícií z rôznych období a tém týkajúcich sa života a dejín mesta. Sumu tisícok údajov o meste zužitkoval pri zostavení Topografického lexikónu Bratislavy. Ani tu nezaprel svoju technickú erudíciu; ako jeden z prvých archivárov si pomohol pri heuristike a jej zostavovaní jedným z prvých počítačov v archívoch. Úmyselne som doteraz nespomenul jednu publikáciu, ktorá je dodnes základným kompendiom archivárov pri ich odborných archívnych činnostiach. S precíznosťou vedca a znalca cizeloval konečnú podobu archivárskej biblie – Ochrana, spracovanie a sprístupňovanie archívnych dokumentov. Roky práce s latinskými textami, znalosť cirkevných dejín mu umožnili vypracovať návrh projektu a dosiahnuť aj vlastné efektívne výsledky pri systematickom výskume a súpise archívnych dokumentov vo fondoch a zbierkach Tajného vatikánskeho archívu.

Vladimír Horváth svoje bohaté vedomosti nielen publikoval. Uplatňoval ich aj ako pedagóg. Takmer desať rokov prednášal archívnemu dorastu na strednej knihovníckej škole profilový predmet spracovanie a ochrana archívnych dokumentov. Možnosť načerpať z jeho vedomostí mali aj poslucháči špecializovaného štúdia dejín a archívnictva na filozofickej fakulte.

Mestu Bratislave, jeho radným pánom, nemohli uniknúť jeho vedomosti o topografii Bratislavy. A tak ho menovali do názvoslovnej komisie pre pomenovanie ulíc a námestí. Vedomosti Vladimíra Horvátha prispeli aj ku skvalitneniu činnosti orgánov Slovenskej akadémie vied, riadiaceho orgánu archívnictva

a mnohých ďalších inštitúcií pôsobiacich v oblasti dejín a kultúrneho života mesta.

Spoločnosť ocenila celoživotnú prácu a dielo Vladimíra Horvátha početnými rezortnými vyznamenaniami a pri príležitosti jeho šesťdesiatin aj štátnym vyznamenaním.

Vladimír Horváth bol človek, ktorého život bol naplnený činmi. To, čo zanechal potvrdzuje, že hodnota života človeka sa meria hodnotou jeho diela. Dielo, ktoré nám zanechal Vladimír Horváth, je ucelené, tematicky košaté a nadčasové. Charakter jeho diela bude aj naďalej vyvolávať pocity úcty, obdivu a vďačnosti. Odchádza človek, priateľ, vedec, učiteľ a muž so vzácnymi charakterovými vlastnosťami. Spomienka a dielo nám, Vlado, na Teba navždy zostanú. Česť Tvojej pamiatke!

Peter Kartous

OBSAH

PhDr. Ján Milan Dubovský laureátom štátneho vyznamenania (Peter Kartous)	3
ŠTÚDIE A ČLÁNKY	
Mislovičová, Virginia: <i>Acta civilia</i> v daňových a účtovných knihách mesta Kežmarku	5
Farkasová, Andrea: Rodový archív Šennei (Sennyei)	19
Kušnieráková, Ingrid: Pravoslávna komunita v Komárne v 17.–18. storočí v kontexte privilégií uhorských panovníkov	43
Vrabcová, Eva: Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme. II. časť	55
Vrtel, Ladislav: Heroldské a heraldické kríže (Príspevok k terminológii blazonu)	81
Hanus, Jozef – Mináriková, Jarmila – Havlíková, Bohuslava: Vyhodnotenie stálosti čierno-bielých záznamov ihličkových, ink-jetových a laserových tlačiarňí	130
LITERATÚRA	
Recenzie a referáty	
Kartous, P. – Vrtel, L.: Heraldický register Slovenskej republiky II. (Igor Graus)	148
Kredatusová, A.: Probstnerovci z Novej Ľubovne a Jakubian (Juraj Spiritza)	150
Sprievodca po zbierkovom fonde Hudobného múzea SNM. Hudobné zbierky archívnej povahy 1965–2000 (Júlia Ragačová)	153
300 rokov piaristov v Nitre (1701–2001) (Július Valach)	156
Z minulosti Spiša. Z minulosti Starej Ľubovne. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník VII–VIII, 1999/2000 (Agnesa Žifčáková)	160
Z minulosti Spiša. Spiš v 10.–20. storočí. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Ročník IX–X, 2001/2002 (Alena Kredatusová)	163
Rozpravy k slovenským dejinám (Zuzana Lopatková)	167
Popelková, I.: Nemecko-slovenský slovník historických termínov (Juraj Spiritza)	170
Studia historica Tyrnaviensia I. (Juraj Roháč)	174
Pátková, H.: Cvičení z pozdně středověké paleografie (Juraj Šedivý)	177
Bláhová, M.: Historická chronologie (Zuzana Nemcová)	180

Spáčil, V.: Písari a kanceláre mesta Olomouce do roku 1786 (Mária Stieberová)	181
Kollega, T.: Településeink címeres pecsétjei a Magyar országos levéltárban (Radoslav Ragač)	183
Molenda, D.: Polski ołów na rynkach Europy środkowej w XIII–XVII wieku (František Žižák)	184
Dating undated medieval Charters (Juraj Šedivý)	188
Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
Der Archivar 2002/1–2 (Peter Kartous)	195
Archiven pregled 2001/3–4 (Slavko Churý)	196
Archivní časopis 2001/1–4 (Júlia Hautová)	197
Atlanti 2002/1–2 (Jozef Hanus)	200
Comma 2001/3–4 (Peter Kartous)	203
Izvestija na dáržavnite archivi 2001/79 (Slavko Churý)	203
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 109/1–2, 3–4 (Richard Marsina)	205
Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 49/2001 (Anna Buzinkayová)	207
Otečestvennyje archivy 2001/4, 6 (Lýdia Kamencová)	214
SPRÁVY	
Štátny okresný archív v Trnave v novej budove (Anna Dunajská)	217
Výbor Medzinárodnej rady archívov pre legislatívne otázky (Mária Španková)	224
Medzinárodná konferencia o metodicko-didaktických problémoch výučby archívnictva (Leon Sokolovský)	227
Zasadnutie Výboru Medzinárodnej rady archívov pre ochranu dokumentov v miernom klimatickom pásme (Jozef Hanus)	229
KRONIKA	
Dvojaké výročie Štefana Eliáša (Ivan Chalupický)	231
Najstarší archivar na Slovensku František Vician 90-ročný (Božena Malovcová)	234
Na rozlúčku s kolegom, priateľom a učiteľom PhDr. Vladimírom Horváthom (1926–2002) (Peter Kartous)	235

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXVII – Číslo 2 – 2002

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v júli 2002, vytlačené
v októbri 2002.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk